

Turystyka społeczna a jakość życia

pod redakcją dra hab. Pawła Różyckiego

Wydawnictwo

Wydawnictwo

Wydawnictwo

Wydawnictwo

Wydawnictwo

Wydawnictwo

Wydawnictwo

Wydawnictwo

Turystyka społeczna a jakość życia

Turystyka społeczna a jakość życia

**Monografia naukowa
pod redakcją Pawła Różyckiego
Przewodnik dobrych praktyk**

Kraków 2022

Redakcja naukowa
PAWEŁ RÓŻYCKI

Recenzenci monografii
DIANA DRYGLAS
MARIA ZOWISŁO

Redakcja techniczna i skład
ROMAN ZADORA

Okładka
NATALIA FIGIEL

© COPYRIGHT BY AUTHORS & COTG PTTK KRAKÓW

Projekt zrealizowany przy wsparciu finansowym Województwa Małopolskiego

Kraków 2022

ISBN 978-83-963906-6-0

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK
Oficyna Wydawnicza „Wierchy”
31-010 Kraków, ul. Jagiellońska 6
www.cotg.pttk.pl

Spis treści

Wprowadzenie (<i>Paweł Różycki</i>)	7
1. Turystyka społeczna a jakość życia – problematyka terminologiczna i prawna	
1.1. Turystyka a jakość życia (<i>Andrzej Stasiak</i>)	15
1.2. Wyzwania działu administracji rządowej „turystyka” w obszarze turystyki społecznej – aspekty prawne (<i>Dominik Borek, Katarzyna Szot</i>)	43
1.3. Informacja turystyczna - znacząca bariera w dostępie do turystyki czy narzędzie wsparcia w rozwoju komercyjnego rynku „turystyki dostępnej”? (<i>Sylwia Osojca-Kozłowska</i>) .	65
2. Turystyka szkolna, osób starszych i podróże pielgrzymkowe	
2.1. O potrzebie kształcenia nauczycieli w zakresie turystyki i krajoznawstwa (<i>Iwona Cybula</i>)	81
2.2. Rekreacja i turystyka społeczna a poprawa jakości życia dojrzałych i starszych dorosłych. Działalność klubu seniora (<i>Sabina Owsianowska</i>)	93
2.3. Organizacja pielgrzymek w świetle ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych (<i>Piotr Cybula</i>)	107
3. Wyjazdy terapeutyczne w kontekście jakości życia	
3.1. Idea obozów terapeutycznych dla dzieci i młodzieży z przewlekłymi chorobami (<i>Karolina Korbiel</i>)	125
3.2. Terapeutyczne i wychowawcze znaczenie wyjazdów survivalowych dla współczesnej młodzieży (<i>Iwona Dominek</i>)	145
3.3. Przystosowanie obiektów turystycznych do obsługi osób z niepełnosprawnościami - przykład Dolnego Śląska (<i>Izabela Gruszka, Marta Drozdowska</i>)	173

4. Turystyka uzdrowiskowa i sanatoryjna	
4.1. Perspektywy rozwoju sieci uzdrowisk w Polsce źródłem potencjalnego wzrostu turystyki społecznej i jakości życia (<i>Klaudia Chwaja, Daria Piersiak, Paweł Stelmach</i>). . . .	195
4.2. Oferta pobytów rehabilitacyjnych w polskich uzdrowiskach dla osób po przejściu covid-19 (<i>Zygmunt Kruczek, Katarzyna Gmyrek, Karolina Nowak</i>)	225
Przewodnik dobrych praktyk	239
Podsumowanie (<i>Paweł Różycki</i>)	277

Wprowadzenie

To już druga monografia podejmująca w szeroki sposób problematykę turystyki społecznej, tym razem w kontekście jakości życia. Zatem eksponuje zagadnienia, które wpływają pobudzająco lub hamująco na zadowolenie turystów podczas wyjazdu i po jego zakończeniu. Szczególnie dużo miejsca poświęcono osobom z niepełnosprawnościami oraz zagadnieniom zdrowotnym związanym z szeroko pojętą turystyką. Publikacja została podzielona na dwie części: monografię naukową, w której znalazło się jedenaście opracowań siedemnastu autorów. Drugą część stanowi przewodnik dobrych praktyk, w którym zostały zaprezentowane inicjatywy realizowane w obszarze turystyki społecznej głównie na terenie województwa małopolskiego.

Turystyka społeczna stanowi istotną część funkcjonowania społeczeństw o stosunkowo niskich dochodach, dotyczy osób dotkniętych pewnym stopniem niepełnosprawności, posiadających problemy z socjalizacją oraz odnalezieniem się w nowych sytuacjach. Wobec powyższego turystyka staje się dla takich osób istotnym komponentem wyjścia z trudnego położenia, jest swego rodzaju znalezieniem nowych bodźców do życia i czerpania satysfakcji osobistej w codziennym zmaganiu się z różnego rodzaju trudnościami. W literaturze naukowej przedmiotu pojawia się zamiennie określenie turystyki socjalnej. Występują niekiedy różnice definicyjne, jednak podobnie jak w przypadku interdyscyplinarnego zjawiska turystyki dyferencje nie powodują wykluczenia pewnych działań, a jedynie nieco inaczej je interpretują i nazywają. Czasami szerzej postrzegają problem. Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (BITS) określiło turystykę społeczną jako

[...] połączenie relacji i zjawisk wynikających z zaangażowania w turystykę wszystkich osób o niskich dochodach, których uczestnictwo jest gwarantowane lub wspomagane środkami społecznymi (Haulot, 1981; Korbiel, Dominek, 2021).

C. Torelli (2017) zauważa, że współcześnie turystyka społeczna nie jest już jedynie synonimem turystyki osób biednych, ale turystyki opartej na uczciwości i etyce, która przyczynia się do powszechnego rozwoju (Torelli, 2017; Korbiel, Dominek, 2021). Określenie to pokazuje jak bardzo ewoluuje pojęcie turystyki socjalnej, rozszerza się jego zakres pojęciowy. W pewnym stopniu dostosowuje się do zmieniającego się świata, chociaż nie można zapominać o jego pierwotnych konotacjach.

W literaturze naukowej pojawiają się jeszcze inne określenia, w tym między innymi turystyka subsydiowana. Ten termin jest jednak znacznie bardziej zbliżony do turystyki socjalnej i jej pierwotnego założenia, polegającego na wspomaganiu finansowym ludności najuboższej. Turystyka socjalna została zdefiniowana już w 1959 roku przez Waltera Hunzikera. Określił ją jako

[...] rodzaj turystyki uprawianej przez grupy o niskich dochodach, którą umożliwiają i ułatwiają całkowicie odrębne i dzięki temu łatwo dostępne usługi.

M. Andre Poplimont określa turystykę socjalną jako

[...] typ turystyki uprawianej przez tych, którzy nie byliby w stanie ponieść kosztów bez usług socjalnych, czyli bez pomocy stowarzyszenia, do którego dana osoba należy” (Różycki, 2022).

Podobnie można się odnieść do turystyki społecznej, która poszerza swój zasięg społeczny. Obejmuje bowiem osoby z niepełnosprawnościami, które również często borykają się z kłopotami finansowymi oraz do osób wykluczonych, zaniedbanych, skrzywdzonych i niepotrafiących sobie poradzić w życiu.

Międzynarodowa Organizacja Turystyki Społecznej (ISTO), która zastąpiła Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (BITS) zwróciła uwagę na kluczowe aspekty odpowiedzialnej turystyki społecznej, w tym na poszanowanie środowiska naturalnego, kulturowego i tożsamości lokalnej. Zainteresowano się umożliwieniem rewitalizacji opuszczonych terenów w różnych regionach bez eksploatowania ich kopalin i innych zasobów. Wskazano na możliwość generowania korzyści ekonomicznych, społecznych i kulturowych dla mieszkańców regionów recepcyjnych. Taki model turystyki społecznej lansuje obecnie ISTO. Koncentruje się na pięciu podstawowych obszarach. Pierwszy z nich to: a) dostępność turystyki, zgodny jest z prawem do powszechnego wypoczynku. W tym celu należy usuwać bariery społeczne, kulturowe, fizyczne, psychologiczne i finansowe. W oparciu o ten aspekt rozwija się również tzw. „turystyka dostępna”. W monografii podnoszona szczególnie w kontekście uprawiania

turystyki przez osoby z niepełnosprawnościami. Drugi obszar: b) dbałość o środowisko. Wiele organizacji zajmujących się dbałością o szeroko pojęte środowisko, w tym naturalne, społeczne i kulturowe zwraca uwagę na zachowanie dla przyszłych pokoleń całego otoczenia w niezmienionym stanie. Trzeci aspekt stanowi: c) solidarność, wyrażana przez wykorzystywanie turystyki we wspieraniu inicjatyw pokojowych na świecie. Zwraca się uwagę na poszanowanie kultur, lokalnych społeczności i wspieranie programów i współpracy w krajach najuboższych. Czwarty obszar stanowi: d) uczciwy biznes, bowiem turystyka społeczna odgrywa istotną rolę we wspieraniu rozwoju regionów znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji. Przyczynia się do zmniejszenia nierówności społecznych, także poprzez możliwość zatrudniania w sektorze turystycznym. Piąty obszar szczególnie wyróżniony przez ISTO stanowi: e) jakość życia. Jak wiadomo uprawianie turystyki niesie za sobą wiele korzyści wszystkim grupom społecznym. Zyskuje zwłaszcza młodzież szkolna, rodziny, osoby z niepełnosprawnościami i seniorzy. Jednocześnie grupy te są ważnym segmentem turystyki socjalnej (ISTO, 2021).

Zawarty w tytule monografii kontekst jakości życia odnosi się również do piątego obszaru lansowanego przez Międzynarodową Organizację Turystyki Społecznej (ISTO). Przeprowadzone analizy dowodzą, że w wielu przypadkach turystyki społecznej brakuje wysokiej jakości usług, szczególnie uwzględniania potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Mimo, że wiele w ostatnich dekadach zmieniono, to wciąż ta grupa, jak pokazują badania, wymaga większej uwagi, troski i rozwoju produktu turystycznego dostosowanego do ich potrzeb. Jak zauważa A. Mikos von Rohrscheidt (2021) udział w turystyce społecznej przynosi wielu jej uczestnikom chwilową, ale też pożądaną zmianę perspektywy życia. To też w znacznym stopniu poprawia jakość funkcjonowania zarówno w sferze psychicznej jak i fizycznej. Niekiedy obserwuje się defaworyzowanie środowisk ze względu na koszty i większe zaangażowanie organizatorów. Dotyczy to takich grup jak seniorzy, osoby z niepełnosprawnościami, dzieci i młodzież, środowiska o niewystarczających dochodach. Turystyka społeczna lansowana i popularyzowana na różnych szczeblach ma za zadanie tego typu niekorzystne tendencje niwelować. Trendy pojawiające się w turystyce zarówno masowej jak i alternatywnej pokazują, iż zmiany następują, mimo, iż nie są one zawsze na oczekiwanym poziomie.

Publikacja składa się z dwóch części. Pierwsza z nich o charakterze naukowym jest zbiorem rozdziałów koncentrujących się na analizach turystyki społecznej w kontekście jakości życia. Szczególną uwagę

zwrócono na osoby z niepełnosprawnościami, na seniorów, dzieci i młodzież oraz osoby o niskich dochodach. Druga część zawiera przewodnik dobrych praktyk oparty na prezentowanych podczas kongresu materiałach opisujących przedsięwzięcia realizowane w omawianym zakresie. Część naukową podzielono na cztery zasadnicze rozdziały. W pierwszym z nich skupiono się na problematyce terminologicznej i prawnej turystyki społecznej oraz na jakości życia społeczeństwa. **Andrzej Stasiak** dokonał wszechstronnej i wyczerpującej analizy związków turystyki społecznej i jakości życia. Dużym walorem tego opracowania jest bardzo szczegółowa analiza teoretycznych podstaw jakości życia, w tym historii badań, zagadnień terminologicznych i innych. Autor zwrócił uwagę na rolę i znaczenie turystyki w holistycznej koncepcji jakości życia człowieka. Zastosowana metoda badań *desk research* pozwoliła na krytyczną i wnikliwą analizę dostępnych źródeł z powyższego zakresu. Z kolei **Dominik Borek** oraz **Katarzyna Szot** pokazali prawne wyzwania działu administracji rządowej „turystyka” w obszarze turystyki społecznej. Praca ma charakter deskryptywny, opisano wyzwania legislacyjne związane ze zjawiskiem turystyki społecznej. Odniesiono je do obszaru usług hotelarskich, pilotażu wycieczek, przewodnictwa turystycznego oraz udostępniania szlaków turystycznych. Dokonano również analizy dokumentów prawnych Unii Europejskiej, Światowej Organizacji Turystyki oraz Komitetu ds. Turystyki OECD w zakresie turystyki społecznej. **Sylvia Osojca-Kozłowska** skupiła się na identyfikacji barier informacyjnych w turystyce dla osób ze specjalnymi potrzebami, głównie osób z niepełnosprawnościami (OzE). Opracowanie ma charakter zarówno przeglądowy jak i empiryczny.

Rozdział drugi poświęcono problematyce turystyki szkolnej, osób starszych oraz segmentowi pielgrzymowania. **Iwona Cybula** wskazała na potrzebę kształcenia nauczycieli w zakresie turystyki i krajoznawstwa. Mimo faktu, iż turystyka jest oczywistym elementem edukacji, nie zawsze poziom i jakość wycieczek organizowanych przez szkoły odpowiadają oczekiwaniom nie tylko dzieci i młodzieży, ale również środowisk, z których się wywodzą. Jakość imprez zależy w dużym stopniu od odpowiedniego przygotowania kadry nauczycielskiej. Turystyką społeczną i rekreacją osób dojrzałych i starszych zajęła się **Sabina Owsianowska**. Problematyka została przedstawiona na przykładzie działalności klubu seniora. Warto wskazać, że wiele osób nie ma okazji korzystania z tego typu ofert ze względu na miejsce zamieszkania lub innego rodzaju wykluczenia. Organizację pielgrzymek w świetle obowiązującego prawa zaprezentował **Piotr Cybula**. Niuanse

dotyczące segmentu osób uczestniczących w wyjazdach o charakterze religijnym zależą od organizatorów, którzy nie zawsze działają na zasadach określonych w ustawie o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych. Autor wskazał jakie mogą pojawiać się konsekwencje w związku z trudnościami w interpretowaniu prawa.

Analizy wyjazdów zdrowotnych i terapeutycznych w kontekście jakości zdrowia stanowią trzeci rozdział monografii. Na poprawę jakości życia dzieci i młodzieży z przewlekłymi chorobami uwagę zwróciła **Karolina Korbziel**. Istotnym elementem poprawy satysfakcji z życia mogą być według Autorki obozy terapeutyczne. Kompensują one niedogodności codzienności, relacji rodzinnych, edukacji szkolnej i interakcji z rówieśnikami. Wskazano szczególnie na korzyści płynące dla samych uczestników, ale również ich rodzin oraz zatrudnionej kadry. Podobnie **Iwona Dominek** naszkicowała terapeutyczne i wychowawcze znaczenie wyjazdów survivalowych dla współczesnej młodzieży. Zajęcia survivalowe mogą dostarczać przeżyć prowadzących do pozytywnych zmian w życiu młodych ludzi. **Izabela Gruszka** i **Marta Drozdowska** przeanalizowały przystosowanie obiektów turystycznych do obsługi osób z niepełnosprawnościami. W publikacji scharakteryzowano przykłady dobrych praktyk i rozwiązań w obiektach turystycznych Dolnego Śląska. Sformułowano rekomendacje dla branży turystycznej, mogące pomóc w przystosowaniu obiektów do obsługi osób z niepełnosprawnościami.

Turystyka uzdrowiskowa i sanatoryjna kojarzy się najczęściej z osobami starszymi lub cierpiącymi na różne dolegliwości. Temu zagadnieniu dedykowany jest rozdział czwarty. **Klaudia Chwaja**, **Daria Piersiak** i **Paweł Stelmach** pokazali perspektywy rozwoju sieci uzdrowisk w Polsce jako źródła potencjalnego wzrostu turystyki społecznej i jakości życia. Wskazano również na ocenę zaawansowania działań zmierzających do uzyskania statusu uzdrowiska przez gminy. Zidentyfikowano uwarunkowania i bariery w powyższym zakresie. Przyznanie statusu uzdrowiska pozwala na szersze korzystanie z oferty uzdrowiskowej, także dzięki formalnym i medialnym zachętom. **Zygmunt Kruczek**, **Katarzyna Gmyrek** i **Karolina Nowak** zwrócili uwagę na ofertę pobytów rehabilitacyjnych w polskich uzdrowiskach dla osób, które od 2020 roku dotknięte zostały infekcjami wirusowymi i w związku z tym wymagały dłuższego leczenia. Zarysowana problematyka wpisuje się w omawianą w monografii turystykę społeczną i poprawę jakości życia.

W monografii przedstawiono różnorodne badania z obszaru turystyki społecznej w kontekście jakości życia. Widoczna jest wielość

prezentowanych badań, zastosowano także odmienne metody badawcze. Miały one charakter zarówno ilościowy jak i jakościowy. Starano się eksplanować zjawisko. Zauważa się wartość komparatywną i porównawczą, szczególnie w opracowaniach deskryptywnych. Turystyka społeczna ze względu na swoją specyfikę i złożoność wymaga nieustannych badań, analiz i wymiany poglądów. Przemawia za tym fakt, iż społeczeństwo staje się coraz starsze, wiele osób może odczuwać różne dolegliwości, a niekiedy funkcjonować z niepełnosprawnościami. Doskonałym remedium na stres, apatię, zniechęcenie i dolegliwości jest aktywność turystyczna. Aby ludzie mogli uczestniczyć w turystyce konieczne są rozwiązania organizacyjne i prawne. Niezwykle ważna jest również empatia i zwykły zdrowy rozsądek organizatorów, ponadto ważne jest przekonanie że dzięki turystyce społecznej społeczeństwo będzie w pewnym stopniu zdrowsze i może czerpać radość z życia.

Paweł Różycki

BIBLIOGRAFIA

- Haulot A., (1981), *Social Tourism. Current dimensions and future developments*. International Journal of Tourism Management, 2 (3), 207–212. [https://doi.org/10.1016/0143-2516\(81\)90007-4](https://doi.org/10.1016/0143-2516(81)90007-4).
- ISTO, (2021), Our themes. *ISTO*. Pobrane z: <https://isto.international/themes/> [dostęp: 19.08.2021].
- Korbiel, Dominek, (2021), *Turystyka społeczna w badaniach naukowych*, [w:] A. Stasiak (red.), *Turystyka społeczna w Polsce*, PTTK & Fundacja Symbioza, Kraków – Świdnica.
- Mikos von Rohrscheidt M., (2021), *Uczestnicy, formy i kierunki rozwoju współczesnej turystyki społecznej*, [w:] A. Stasiak (red.), *Turystyka społeczna w Polsce*, PTTK & Fundacja Symbioza, Kraków – Świdnica.
- Różycki P., (2022), *Geneza i teoria turystyki*, PWN, Warszawa.
- Torelli C. (2017), *Identiti and „new social tourism*. [w:] A. Maturo, Š. Hošková-Mayerová, D.-T. Soitu, J. Kacprzyk (red.), *Recent Trends in Social Systems: Quantitative Theories and Quantitative Models* (s. 191–197). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-40585-8_17.

1 | Turystyka społeczna a jakość życia – problematyka terminologiczna i prawna

1.1. Turystyka a jakość życia

Abstrakt: Na początku XXI w. jakość życia stała się bardzo popularnym terminem, często używanym zarówno w publikacjach naukowych, dyskusjach w mediach, jak i rozmowach zwykłych ludzi. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie teoretycznych podstaw jakości życia (w tym: historii badań, problemów terminologicznych, obszarów składowych etc.), charakterystyka roli i znaczenia turystyki w holistycznej koncepcji jakości życia człowieka, a także określenie możliwości wykorzystania turystyki społecznej do podnoszenia poziomu i jakości życia mieszkańców. Zastosowano metodę *desk research*, polegającą na przeglądzie i krytycznej analizie dostępnej literatury przedmiotu (głównie polskich publikacji naukowych z lat 2000–2021). Uzyskane wyniki dowodzą, że: 1. jakość życia jest pojęciem nastrożającym badaczom dużych problemów ze względu na swą wielowymiarowość, skomplikowanie i wysoce subiektywny charakter, 2. turystyka i rekreacja stanowią istotną składową obiektywnej i subiektywnej jakości życia współczesnego człowieka, wpływając na jego dobrostan fizyczny, materialny, społeczny i emocjonalny, 3. turystyka społeczna może i powinna być wykorzystywana przez władze jako skuteczne narzędzie wyrównywania szans i podnoszenia jakości życia marginalizowanych grup mieszkańców.

Słowa kluczowe: jakość życia, dobrobyt, dobrostan, turystyka, turystyka społeczna.

WSTĘP

Pojęcie jakości życia jest współcześnie niezwykle popularnym terminem, spotykanym w bardzo różnych okolicznościach i kontekstach. Jakość życia uznawana jest za jeden z kluczowych problemów badań wielu dyscyplin naukowych zajmujących się ludzką egzystencją. Jest też przedmiotem prowadzonej w mediach ożywionej dysputy społecznej i politycznej. Stanowi wreszcie temat prozaicznych rozmów zwykłych ludzi o problemach codziennego bytowania. W zamożnych społeczeństwach zachodnich panuje przekonanie, że głównym celem rozwoju społeczno-gospodarczego powinno być podnoszenie jakości życia wszystkich obywateli. Dobrobyt i dobrostan mieszkańców stają

¹ ORCID 0000-0001-6964-3408, Uniwersytet Łódzki, Instytut Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji, e-mail: andrzej.stasiak@geo.uni.lodz.pl

się więc podstawową miarą efektywności działań władz. Regularne raporty na temat jakości życia poszczególnych społeczeństw publikują największe organizacje międzynarodowe (OECD, ONZ, Bank Światowy, WHO), agendy rządowe, urzędy statystyczne, uczelnie i instytuty badawcze. Można odnieść wrażenie, że koncepcja jakości życia skutecznie zastąpiła stosowaną wcześniej koncepcję bogactwa (Śniadek, Zajądacz, 2014).

Wśród wielu wymiarów (obszarów) składających się na jakość życia dość regularnie pojawia się czas wolny i rekreacja (jako swego rodzaju przeciwwaga dla pracy zawodowej i innych obowiązków życiowych). Niewątpliwie aktywny wypoczynek ma duży wpływ na zdrowie, samopoczucie, a tym samym i jakość życia człowieka. I choć wielu badaczy dostrzega tę zależność, to prac naukowych na ten temat (zarówno empirycznych, jak i teoretycznych) jest wciąż stosunkowo mało. Na świecie badania nad jakością życia w turystyce i hotelarstwie nabrały tempa w ciągu ostatnich dwóch dekad, w Polsce wciąż są w fazie początkowej (rozpoznawczej).

Celem niniejszego rozdziału jest dokonanie przeglądu aktualnego stanu wiedzy na temat jakości życia oraz identyfikacja i charakterystyka jej powiązań z szeroko rozumianą turystyką, a zwłaszcza turystyką społeczną. W związku z tym w pierwszej części opracowania przedstawiono rys historyczny badań nad jakością życia, problemy definicyjne, a także wybrane podstawy teoretyczne. W drugiej części podjęto rozważania nad rolą i znaczeniem turystyki w holistycznej koncepcji jakości życia człowieka, w trzeciej zaś wskazano na możliwość wykorzystania przez władze, turystyki społecznej jako efektywnego narzędzia podnoszenia poziomu i jakości życia marginalizowanych grup mieszkańców.

W pracy zastosowano metodę *desk research*, polegającą na przeglądzie dostępnych publikacji naukowych na temat jakości życia i turystyki. Krytycznej analizie, weryfikacji i kompilacji poddano przede wszystkim polską literaturę przedmiotu z lat 2000–2021, w mniejszym stopniu zaś publikacje zagranicznych autorów.

Geneza i rozwój badań nad jakością życia

Pierwszych refleksji i rozważań nad jakością życia należy szukać w czasach starożytnych. Pytania o sens ludzkiej egzystencji, szczęście, zadowolenie i satysfakcję z życia, poczucie samospełnienia etc. zadawali już greccy filozofowie. Byli wśród nich:

- ▶ Platon (V-IV w. p.n.e.) – jako pierwszy użył samego pojęcia jakości (sąd wartościujący wyrażany przez osobę oraz pewien

stopień osiągniętej przez przedmiot doskonałości) (Kolman, 2009);

- ▶ Hipokrates (V-IV w. p.n.e.) – uważał, że szczęśliwe życie osiąga się poprzez stan wewnętrznej równowagi, czyli zależności pomiędzy tym, co otacza ludzi a indywidualnym sposobem życia (Sompolska-Rzechuła, 2013; Zygmunt, 2017);
- ▶ Arystoteles (V-IV w. p.n.e.) – przekonywał, że człowiek zawsze dąży do szczęścia, nawet gdy wybiera trudną drogę, a jeśli nie znajduje szczęścia to znaczy, że po prostu dokonał złych wyborów – najważniejszym celem życia jest więc eudajmonia, czyli pełne i trwałe zadowolenie dotyczące całości życia, najwyższe osiągalne dobro gwarantujące szczęście (Trzebiatowski, 2011; Sompolska-Rzechuła, 2013; Zygmunt, 2017);
- ▶ Epikur (IV-III w. p.n.e.) – od obiektywnej eudajmonii wyżej cenił subiektywne poczucie szczęścia, będące rodzajem intensywnego, przyjemnego i radosnego przeżycia (hedonizm) – według epikurejczyków życie szczęśliwe to życie, w którym suma doznanych przyjemności jest większa niż suma cierpienia.

Późniejsze rozmyślenia chrześcijańskich filozofów na temat jakości życia były z kolei silnie nasycone treściami religijnymi. Według nich, aby doznać szczęścia, konieczne jest zachowanie równowagi pomiędzy tym, co cielesne, a tym, co duchowe. Ale tak naprawdę, pełnia szczęścia możliwa jest do osiągnięcia dopiero po śmierci (św. Augustyn – IV-V w.), ziemską egzystencja człowieka ma służyć prawdziwemu poznaniu Boga (św. Tomasz – XII w.) (Sompolska-Rzechuła, 2013).

Mimo, że geneza debaty o jakości życia sięga starożytności, zorganizowane badania naukowe nad nią podjęto dopiero w latach 70. XIX w. Dotyczyły one takich zagadnień, jak: warunki bytu, warunki życia, sposób życia czy styl życia. Według Kolmana (2002) mieszczą się one w dzisiejszym rozumieniu jakości życia. Petelewicz i Drabowicz (2016) początków nowoczesnych badań dopatrują się trochę wcześniej, bo w latach 30. XIX w., kiedy w Belgii, Francji, Anglii i Stanach Zjednoczonych pojawiły się statystyki obrazujące stan społeczeństwa i wybrane negatywne zjawiska (choroby i epidemie, więziennictwo, problemy z alkoholizmem, rynek pracy). Sam termin „jakość życia” do dyskursu naukowego został wprowadzony w USA po II wojnie światowej. Początkowo utożsamiano go jednak głównie z dobrostanem materialnym (Wnuk, Marcinkowski, 2012) i analizowano na gruncie ekonomii, polityki społecznej, medycyny, socjologii czy psychologii (Trzebiatowski, 2011). W latach 60. i 70. XX w. podejmowano próby udoskonalania (obiektywizacji) pomiaru dobrobytu

ekonomicznego za pomocą metod ilościowych, ale też poszerzania go o niektóre kwestie społeczne lub środowiskowe (Borys, 2001).

Przełom w badaniach nad subiektywną jakością życia dokonał się za sprawą Angusa Campbella. W 1971 r., dokonał on, wraz z Philipem Conversem i Willardem Rodgersem, pomiaru zadowolenia z własnego życia mieszkańców Stanów Zjednoczonych. Zaproponował przy tym – analogiczne do ekonomicznych – wskaźniki egzystencji ludzkiej dotyczące psychologicznych aspektów funkcjonowania jednostki (Campbell, 1976; Campbell i in., 1976). Choć A. Campbell nie był prekursorem badań subiektywnej jakości życia, to opracowana przez niego metoda pomiaru zyskała dużą popularność i stała się impulsem do dalszego rozwoju badań nad tą problematyką (Wnuk, Marcinkowski, 2012; Zygmunt, 2017). Na przełomie lat 70. i 80. XX w. zaczęto szeroko stosować zróżnicowane socjologiczne i psychologiczne pomiary jakości życia, łącząc ją często z takimi pojęciami, jak styl życia, poczucie podmiotowego dobrostanu, zadowolenie z warunków życia czy możliwości zaspokajania najistotniejszych życiowych potrzeb (Trzebiatowski, 2011).

Szczególnej dynamiki badania jakości życia nabrały w latach 90. XX w. i na początku XXI wieku. W Polsce trend ten dodatkowo nałożył się na transformację ustrojową i związane z nią radykalne zmiany warunków i jakości życia Polaków. Oczywiście powodów zainteresowania badaczy rozlicznych dyscyplin naukowych tą problematyką jest wiele. Do najważniejszych wypada jednak zaliczyć:

- ▶ szybkie i radykalne przeobrażenia współczesnego świata i poszczególnych społeczeństw, w tym takie zjawiska, jak: globalizacja, informatyzacja, rozwój medycyny, wydłużanie się życia ludzkiego, rozwój demokracji, konsumpcjonizm, zmiany stylu życia, systemu wartości, relacji międzyludzkich, społecznej i indywidualnej tożsamości (Straś-Romanowska i in., 2005);
- ▶ indywidualizm – charakterystyczną dla demokratycznych społeczeństw Zachodu zasadę filozoficzną, zgodnie z którą jednostka ludzka uznawana jest za najwyższe dobro, czego efektem jest powszechne myślenie obywateli o własnej przyszłości, karierze, planach życiowych i aspiracjach zawodowych, a także pragnienie osiągnięcia pomyślności i poczucia spełnienia (Wojciechowska-Solis, 2013);
- ▶ wykorzystanie jakości życia jako nośnego hasła i „monety przetargowej” w strategiach wyborczych partii i ugrupowań politycznych (Ratajczak, 2005)

Jakość życia – problemy definicyjne

Mimo dużego i ciągle rosnącego zainteresowania badaczy jakością życia nie udało się wypracować powszechnie akceptowanej definicji. Trudności w konceptualizacji tego pojęcia wynikają przynajmniej z trzech powodów: wysoce subiektywnego, a zarazem intuicyjnego postrzegania jakości życia (Węgielnik, Włodarczyk, 2015), zmienności jakości życia w czasie (Dębska, 2007), a także jej wieloznaczności i interdyscyplinarnego charakteru (Wnuk, Marcinkowski, 2012).

Węgielnik i Włodarczyk (2015) zwrócili uwagę, że właściwie większość wysiłków człowieka skierowana jest na poprawę jakości życia jego i najbliższych mu osób. Tym niemniej każdy pojmuje tę jakość życia inaczej i przyjmuje różne wartości, które jego zdaniem na nią wpływają. W efekcie zazwyczaj mamy do czynienia z subiektywnymi kryteriami oceny jakości życia, stosowaniem różnych intuicyjnych mierników i sposobów pomiaru (nawet w badaniach naukowych).

Dodatkowym problemem jest fakt, że jakość życia nie jest własnością stałą, lecz ewoluuje pod wpływem uwarunkowań środowiskowych oraz jednostkowych. Cechuje ją więc płynność, zmienność i swego rodzaju dynamizm, a jej postrzeganie ulega przeobrażeniom wraz ze zmianami dokonującymi się w jednostce. Jakość życia oznacza więc coś innego dla człowieka młodego i coś innego dla osoby starszej z bogatym bagażem życiowych doświadczeń. Interpretacja sytuacji egzystencjalnej i odczuwanie jakości życia przez jednostkę dokonuje się bowiem poprzez swoiste filtry: indywidualną percepcję, potrzeby, pragnienia, uznawane wartości, doświadczenia, filozofię życia, poglądy, wsparcie społeczne (Dębska, 2007). Odmienną kwestią (ale też związaną z upływem czasu) jest zmieniające się podejście do jakości życia w kolejnych epokach historycznych, wraz z rozwojem cywilizacyjnym społeczeństw. Poziom życia uznawany w przeszłości za wysoki, dziś może być już oceniany jako przeciętny lub wręcz nieakceptowalny.

Wnuk i Marcinkowski (2012) podkreślają, że jakość życia jest „pojęciem pluralistycznym o charakterze interdyscyplinarnym”. Jako takie posiada wielorakie znaczenie, trudne do związłego i jednoznacznego uchwycenia. Różne dyscypliny naukowe zajmujące się tym zagadnieniem (m.in. filozofia, etyka, psychologia, socjologia, ekonomia, medycyna, nauki o kulturze fizycznej, nauki o rodzinie) różnie definiują jakość życia, nadając jej odmienny sens, wynikający z przyjętych paradygmatów.

I tak, w naukach ekonomicznych najczęściej mamy do czynienia z powiązaniem jakości życia ze wzrostem gospodarczym, rozwojem społeczno-ekonomicznym oraz dobrobytem społecznym i ekonomicznym (Tomczyk-Tołkacz, 2003, Wnuk, Marcinkowski, 2012;

Sompolska-Rzechuła, 2013). W socjologii kładzie się nacisk na odzwierciedlenie sposobów i stopnia zaspokojenia różnorodnych potrzeb człowieka, w tym zwłaszcza potrzeb socjalnych w stosunku do potrzeb materialnych (Trzebiatowski, 2011, Wnuk, Marcinkowski, 2012; Wnuk i in., 2013; Petelewicz, Drabowicz, 2016; Zygmunt, 2017). W centrum zainteresowania psychologów znajdują się z kolei subiektywne doznania i przeżycia jednostki, wynikające z doświadczeń życia codziennego, które składają się na poczucie satysfakcji z życia, psychiczny dobrostan (Straś-Romanowska i in., 2005; Dębska, 2007; Wnuk, Marcinkowski, 2012). W medycynie jakość życia stanowi podstawowe kryterium oceny skuteczności i efektywności leczenia, przy czym kluczowa jest subiektywna ocena stanu zdrowia przez samego pacjenta (Trzebiatowski, 2011; Wnuk, Marcinkowski, 2012)². Wreszcie w naukach geograficznych przedmiotem badań jest w pierwszym rzędzie zróżnicowanie przestrzenne warunków i jakości życia mieszkańców regionu (Jażdżewska, 2004), miasta (Klima, Janiszewska, Rochmińska, 2011), a nawet jego pojedynczej dzielnicy (Kulawiak, 2014).

Teoretyczne koncepcje dotyczące jakości życia wykazują duże zróżnicowanie, w zależności od tego, co stanowi punkt wyjścia do podjęcia rozważań. Według Ostasiewicza (2004) najczęściej jest to jedno z trzech pojęć: szczęście, zasoby lub potrzeby (rys. 1, por. też Petelewicz, Drabowicz, 2016).

W pewnym uproszczeniu można je odnieść do trzech podstawowych aspektów, decydujących o jakości życia człowieka:

- ▶ ekonomicznego – oznaczającego dobrobyt materialny (posiadane zasoby), który jest stosunkowo łatwo definiowany w oparciu o obiektywne mierniki zamożności,
- ▶ społecznego – podkreślającego znaczenie infrastruktury społecznej i usług publicznych w zaspokajaniu potrzeb człowieka,
- ▶ psychicznego – utożsamianego z subiektywnym poczuciem szczęścia, indywidualnym przeświadczeniem o wysokiej jakości życia.

² Doprowadziło to do stworzenia w naukach medycznych zupełnie nowego pojęcia: „jakość życia uwarunkowana stanem zdrowia” (ang. *Health Related Quality of Life* – HRQoL). Określa ono jakość życia w odniesieniu do aktualnego stanu zdrowia, przebytych chorób czy stopnia zaawansowania naturalnego procesu starzenia się. Medycyna dysponuje przy tym relatywnie najlepszymi metodami badań subiektywnej jakości życia dzięki opracowaniu wielu standardowych kwestionariuszy pomiaru odczuć pacjentów, np. *Living with Asthma Questionnaire* (LWAQ), *Asthma Quality of Life Questionnaire* (AQLQ), *Euro – Quality of Life Questionnaire* (EQ-5D) czy *Short-Form Health Survey* (SF-36) (Kłak i in., 2012; Śniadek, Zajadacz, 2014).

Rys. 1. Trzy podstawy teoretycznych koncepcji jakości życia.
(Źródło: opracowanie własne)

Ocena odczuć związanych z jakością życia powinna być przeprowadzana kompleksowo z uwzględnieniem cech człowieka (soma-tycznych, psychicznych, społecznych), jak również środowiska jego zamieszkania i funkcjonowania. Połączenie tych aspektów prowadzi do holistycznego ujęcia jakości życia i stworzenia definicji, która odnosi się do ogólnej satysfakcji z ludzkiej egzystencji, dobrostanu w różnych sferach życia, poczucia szczęścia. Spośród wielu istniejących definicji tego typu poniżej przywołano cztery, które stosunkowo często cytowane są w polskiej literaturze przedmiotu.

Według Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) jakość życia to „spostrzeganie przez jednostkę jej pozycji w życiu w kontekście kultury i systemów wartości akceptowanych przez społeczeństwo, w jakich żyje, oraz w relacji do jej celów życiowych, oczekiwań, za-interesowań” (cytat za: Petelewicz, Drabowicz, 2016, s. 16). Z kolei Ferrans i Powers (1992) określają jakość życia jako „dobrostan, którego wyznacznikiem jest satysfakcja z tych dziedzin życia, które są dla jednostki ważne” (cytat za: Śniadek, Zajadacz, 2014, s. 345). Bywalec i Rudnicki (1999, s. 26) zaś uznają, że jest to „stan satysfakcji, szczęścia, zadowolenia, płynący z całokształtu egzystencji: korzystania ze środowiska przyrodniczego, dobrego stanu zdrowia, pomyślności w życiu, pozycji społecznej oraz konsumpcji”. Wreszcie Kolman (2002) definiuje jakość życia jako:

- ▶ sprawność funkcjonowania żywego organizmu,
- ▶ stopień zaspokojenia potrzeb życiowych człowieka (ducho-
wych i materialnych),
- ▶ stopień spełnienia wymagań określających poziom material-
nego oraz duchowego bytu jednostek i całego społeczeństwa.

Składowe jakości życia

W badaniach jakości życia mamy do czynienia z dwoma wymiarami: deskryptywnym (opisowym) i komparatywnym (oceniający, wartościujący) (Kryk, Włodarczyk-Śpiewak, 2006).

Deskryptywna interpretacja jakości życia wyznacza obszary obserwacji poprzez określenie zbioru cech oraz dziedzin branych pod uwagę przez badaczy. Według Borysa (2001) w dotychczasowych badaniach występowało co najmniej siedem różnych układów dziedzin (podzbiorów cech) o bardzo zróżnicowanym stopniu szczegółowości (tab. 1). Warto przy tym zauważyć, że w kilku przypadkach pojawia się czas wolny i wypoczynek, co podkreśla dużą rangę i znaczący wpływ szeroko rozumianej rekreacji na ogólną jakość życia.

Tab. 1. Dziedziny odnoszące się do jakości życia

Liczba dziedzin	Wyszczególnienie (źródło)
2	subagregatywne jakości życia typu „mieć” (dobrobyt) i „być” (dobrostan)
3	społeczna, ekonomiczna i środowiskowa, ew. instytucjonalna
6	psychiczna, rodzinna, somatyczna, funkcjonalna, środowiskowa i siedliskowa (Kolman, 2002)
7	metoda genewska, wg grup potrzeb: wyżywienie, mieszkanie, zdrowie, wykształcenie, rekreacja, zabezpieczenie społeczne, zagospodarowanie materialne (Drewnowski, Scott, 1996)
9	dochody i wydatki ludności, zagrożenie ubóstwem i ubóstwo, warunki mieszkaniowe, bezrobocie, zdrowie i jego zagrożenie, edukacja, bezpieczeństwo, środowisko naturalne i styl życia
13	małżeństwo i życie rodzinne, zdrowie, sąsiedztwo, przyjaciele i znajomi, życie w danym kraju, miejsce zamieszkania, mieszkanie, praca zawodowa i domowa, czas wolny, wykształcenie i jego przydatność oraz bezpieczeństwo finansowe (Campbell, 1976)
16	wg GUS: dzieci, życie osobiste, zdrowie, samopoczucie psychiczne, sąsiedzi, posiadanie przyjaciół, praca zawodowa, prowadzenie gospodarstwa domowego, miejsce zamieszkania, warunki mieszkaniowe, sposób spędzania wolnego czasu, ilość wolnego czasu, sytuacja materialna i realizacja zasad demokracji w kraju (Maciaszek, 1997)

Źródło: opracowanie własne za Borysa (2001).

Wejnert (2001) podaje, że amerykańscy naukowcy doszli do wniosku, iż subiektywna ocena jakości życia powinna zawierać analizę 823 czynników odzwierciedlających różne aspekty sytuacji życiowej. Oczywiście nie jest to możliwe do zastosowania w praktyce. Dlatego

zredukowano liczbę czynników najpierw do 123, a później do 30 grup kompleksowo reprezentujących główne sfery życia. W większości współczesnych badań amerykańskich uwzględnia się od 5 do 15 aspektów sytuacji życiowej (Petelewicz, Drabowicz, 2016).

Mniej lub bardziej drobiazgowa interpretacja jakości życia jest wypadkową wielu czynników: aktualnego stanu wiedzy, celu badań, przyjętej metodologii, zewnętrznych uwarunkowań procesu badawczego etc. Zawsze jednak jest punktem wyjścia do tworzenia syntetycznych lub jednowymiarowych miar oraz formułowania pojęć o charakterze oceniającym, np. obiektywnej i subiektywnej jakości życia.

Obiektywna i subiektywna jakość życia

Obiektywną jakość życia często utożsamia się z takimi pojęciami, jak warunki życia, poziom życia, standard życia, czy też stopa życia. Stanowi ona całokształt obiektywnych warunków o charakterze infrastrukturalnym, w jakich żyje społeczeństwo (grupy społeczne, gospodarstwa domowe i jednostki) (Sompolska-Rzechuła, 2013). Warunki życia oznaczają realnie istniejące możliwości zaspokojenia potrzeb życiowych mieszkańców, które są zdeterminowane m.in. przez dostępną w danym miejscu (mieście, regionie, kraju) infrastrukturę techniczną i usługi podstawowe, a także oddziaływanie szerszych zjawisk społeczno-gospodarczych (tzw. czynniki makro-otoczenia, np. ubóstwo, bezrobocie, inflacja). O poziomie życia decydują przede wszystkim warunki bytowe: zamieszkania, pracy i wypoczynku.

Z kolei subiektywna jakość życia to indywidualna percepcja poziomu życia. Określa ona stopień zadowolenia z różnych obiektywnych form zaspokajania potrzeb człowieka (Sompolska-Rzechuła, 2013) lub innymi słowy: satysfakcji z warunków życia, czyli stanu, w jakim żyje (Liszewski, 2004). Jakość życia bada się w oparciu o takie cechy, jak: stan zdrowia mieszkańców, stan zamożności materialnej, poczucie bezpieczeństwa, poczucie wolności osobistej, a także poczucie satysfakcji z miejsca zamieszkania i identyfikacja z nim (Liszewski, 2004).

Zarówno obiektywna, jak i subiektywna jakość życia obejmuje wiele bardzo różnorodnych i wielowymiarowych aspektów egzystencji człowieka. Oczywiście przy tym jest fakt, że ta pierwsza grupa jest bardziej namacalna, łatwiejsza do identyfikacji i pomiaru, druga zaś – mniej uchwytana, niematerialna, trudniejsza do zbadania (niekiedy wręcz niemierzalna). Obie jednak wykazują duży stopień skomplikowania i złożoności. W *Diagnozie społecznej* (największych, prowadzonych cyklicznie w latach 2000–15, badaniach warunków i jakości

życia Polaków) uwzględniono po kilkanaście elementów składowych w każdej grupie (tab. 2).

Tab. 2. Ważniejsze składniki obiektywnej i subiektywnej jakości życia

Elementy składowe	
obiektywnej jakości życia	subiektywnej jakości życia
• sytuacja dochodowa gospodarstwa domowego i sposób gospodarowania dochodami • wyżywienie • zasobność materialną gospodarstwa domowego (wyposażenie w nowoczesne technologie komunikacyjne: telefon komórkowy, komputer, dostęp do Internetu) • warunki mieszkaniowe • pomoc społeczna, z jakiej korzysta gospodarstwo domowe • kształcenie dzieci • uczestnictwo w kulturze i wypoczynek • korzystanie z usług systemu ochrony zdrowia • sytuacja gospodarstwa domowego i jego członków na rynku pracy • ubóstwo, bezrobocie, niepełnosprawność i inne aspekty wykluczenia społecznego	• ogólny dobrostan psychiczny, w tym: wola życia, poczucie szczęścia, zadowolenie z życia, symptomy depresji psychicznej • zadowolenie z poszczególnych dziedzin i aspektów życia • subiektywna ocena materialnego poziomu życia • różne rodzaje stresu życiowego (administracyjny – kałkowski, zdrowotny, rodzicielski, finansowy, pracy, ekologiczny, stres małżeński, stresowe wydarzenia losowe) • objawy somatyczne (miara dystresu, traktowana jako ogólna miara stanu zdrowia) • korzystanie z systemu opieki zdrowotnej • finanse osobiste (m.in. dochody osobiste i zaufanie do instytucji finansowych) • system wartości, styl życia oraz indywidualne zachowania i nawyki (np. palenie papierosów, nadużywanie alkoholu, używanie narkotyków, praktyki religijne) • postawy i zachowania społeczne, w tym kapitał społeczny • wsparcie społeczne • zachowania i postawy obywatelskie • korzystanie z nowoczesnych technologii komunikacyjnych – komputera, Internetu, telefonu kom. • sytuacja na rynku pracy i kariera zawodowa • bezrobocie, niepełnosprawność i inne aspekty wykluczenia społecznego • powody niskiej dzietności Polaków

Źródło: Czapiński, Panek (2013).

Istotę i mechanizm powstawania zadowolenia człowieka z własnego życia wyjaśnia model hierarchii satysfakcji (rys. 2), którego twórcami są Neal, Sirgy i Uysal (1999). U jego podstaw leży założenie, że ogólne zadowolenie z całości życia jest pochodną zadowolenia ze wszystkich (lub większości) najważniejszych obszarów życia. Zaliczono do nich m.in. pracę, rodzinę, zdrowie, a także – co niezwykle istotne z punktu widzenia tych rozważań – sposób spędzania wolnego czasu. O zadowoleniu z kluczowych obszarów decyduje z kolei suma drobnych satysfakcji z poszczególnych składników danego obszaru. W efekcie każdy wyższy poziom zadowolenia jest determinowany przez odczuwanie satysfakcji na poziomach niższych.

Rys. 2. Hierarchiczny model zadowolenia z życia.

(Źródło: Neal, Sirgy i Uysal, 1999, za Śniadek i Zajadacz, 2014)

Wpływ turystyki i rekreacji na jakość życia współczesnego człowieka

Dwie pierwsze dekady XXI w. to okres gwałtownego wzrostu popularności na świecie badań nad jakością życia w sferze czasu wolnego, wypoczynku i podróżowania. Coraz częściej turystyka stanowi przedmiot rozważań naukowców w powiązaniu z takimi pojęciami, jak: dobrobyt (*welfare*) (Hjalager, 2005; Hall, Brown, 2006; Sheng, Tsui, 2009; Meleddu, 2014; Yergeau, 2020), dobrostan (*wellbeing*) (Nawijn, 2011; Nawijn, Filep, 2016; Smith, Diekmann, 2017; Hartwell i in., 2018), szczęście (*happiness*) (McCabe, Johnson, 2013; Lee i in., 2018; Pai i in., 2020; Sanagustín-Fons i in., 2020), jakość życia (*quality of life*) (Moscardo, 2009; Budruk, Philips, 2011; Dolnicar i in., 2012; Kim i in., 2015; Uysal i in., 2018) czy równowaga życiowa (*life ballance, work-life ballance*) (Hsieh, Lin, 2010; Sun i in., 2020) (por. rys. 3).

Rys. 3. Popularne konteksty badań na turystyką.
(Źródło: opracowanie własne)

Warto podkreślić, że studia te obejmują trzy główne obszary problemowe:

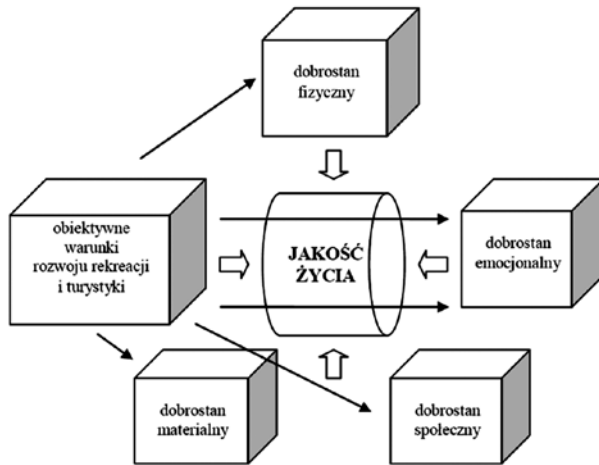
- wpływ podróżowania na ogólną jakość życia turystów,
- jakość życia właścicieli firm turystycznych i pracowników tego sektora,
- oddziaływanie turystyki na jakość życia mieszkańców obszarów recepcyjnych.

Zagadnienia te rozpatrywane są w różnych kontekstach: oddziaływania zewnętrznych czynników (np. rozwoju nowoczesnych technologii), uprawianych form turystyki (np. turystyki kulturowej) czy podróżowania określonych kategorii klientów – segmentów rynku (np. seniorów).

Dostępne wyniki badań empirycznych jednoznacznie dowodzą, że turystyka i rekreacja wywierają istotny wpływ zarówno na obiektywny, jak i subiektywny wymiar ludzkiego życia. Śniadek i Zajadacz (2014) podają, że te aktywności wolnoczasowe warunkują dobrostan fizyczny, materialny, społeczny i emocjonalny człowieka (rys. 4).

W pierwszym przypadku chodzi o związaną z aktywnym wypoczynkiem psychiczną i fizyczną regenerację organizmu, prowadzenie zdrowego (aktywnego) trybu życia, co zapewnia podtrzymanie (rozwijanie) sprawności fizycznej, a także odpowiednią profilaktykę zdrowotną (przeciwdziałanie chorobom cywilizacyjnym).

Dobrostan materialny związany jest posiadaniem odpowiednich środków finansowych, zapewniających zaspokojenie zarówno potrzeb podstawowych, jak i wyższego rzędu, co umożliwia osiągnięcie pożądanego (satysfakcjonującego) poziomu życia. Kapitał pozostawiony

Rys. 4. Wpływ turystyki i rekreacji na jakość życia.
(Źródło: Śniadek, Zajądacz, 2014)

przez turystów w miejscu wypoczynku stymuluje rozwój gospodarczy regionu, podnosi obroty lokalnych firm oraz sprzyja wzrostowi dochodów ogółu mieszkańców, nie tylko pracowników sektora turystycznego (bezpośrednie, pośrednie i indukowane efekty mnożnika turystycznego).

Dobrostan społeczny oznacza zadowolenie człowieka z miejsca i roli, jaką pełni w społeczeństwie. Realizowany model wypoczynku (ekskluzywne formy, egzotyczne kierunki itd.) może być potwierdzeniem zajmowania prestiżowej pozycji w hierarchii społecznej, przynależności do określonej klasy lub tylko wyrazem aspirowania do niej. Turystyka umożliwia zawieszenie dotychczasowych (codziennych) ról społecznych i tymczasowe wcielenie się w inne (pożądane) role. Dodatkowo udostępnianie relacji i zdjęć z podróży może być też specyficznym sposobem kreowania swojego wizerunku i pozycji w mediach społecznościowych. Również w takim sensie turystyka może przyczyniać się do poprawy samopoczucia turystów. Dobrostan psychiczny (emocjonalny) człowieka związany jest m.in. z samozadowoleniem (z osiągnięć, kondycji, realizacji...), socjalizacją (kontakty z ludźmi, poczucie wspólnoty), eskapizmem (ucieczką od rutyny codzienności) i odreagowaniem stresów (poprzez wysiłek fizyczny, zabawę, współzawodnictwo) (Śniadek, Zajądacz, 2014).

Jak już wspomniano przedmiotem badań turystycznych może być jakość życia zarówno mieszkańców obszaru recepcyjnego, samych turystów, jak i pracowników sektora turystycznego. W polskiej

literaturze przedmiotu ostatnich lat odnaleźć można przede wszystkim analizy jakości życia mieszkańców destynacji turystycznych: terenów wiejskich (Kachniewska, 2011), regionów turystycznych (Niezgoda, Markiewicz, 2018), czy też poszczególnych miast, np. Leszna (Śniadek, Zajadacz, 2014), Uniejowa (Węgielnik, Włodarczyk, 2015), Helu (Kulawiak, Smętkiewicz, 2021). Zdecydowanie mniej jest badań dotyczących jakości życia turystów. Istniejące studia koncentrują się przede wszystkim na wybranej grupie społecznej, którą z reguły są seniorzy (Hołowiecka, Grzelak-Kostulska, 2013), osoby starsze (Wiza, 2016) lub osoby z określonymi niepełnosprawnościami (Dyduch, 2014). Mimo szerokich poszukiwań udało się odnaleźć zaledwie jedną pracę polskich autorów (Bohdanowicz, Zientara, 2009), która porusza problematykę jakości życia pracowników sektora turystycznego, z tym że byli to pracownicy międzynarodowych sieci hotelowych. Należy więc uznać, że jest to znacząca luka badawcza w badaniach krajowej turystyki.

Dotychczasowe publikacje naukowe są zasadniczo zgodne i jednoznacznie wskazują na korzystne oddziaływanie turystyki na jakość życia mieszkańców regionu docelowego. Wśród wielu pozytywnych zjawisk będących wynikiem napływu turystów na tereny wiejskie Kachniewska (2011) wymienia m.in.:

- ▶ wzrost indywidualnych dochodów mieszkańców,
- ▶ przełamanie poczucia izolacji: więcej kontaktów z ludźmi, lepszy dostęp do rozrywki,
- ▶ docenienie własnego dziedzictwa kulturowego (zabytków, historii, tradycji, obyczajów) – poczucie dumy ze swej małej ojczyzny,
- ▶ obserwowanie i naśladowanie stylu życia przyjezdnych,
- ▶ przyspieszenie podstawowych inwestycji infrastrukturalnych (budowa i naprawa dróg, parkingów, kanalizacji, rozwój sieci komunikacyjnej itd.),
- ▶ rozwój infrastruktury kulturalnej, sportowej i rekreacyjnej,
- ▶ poprawę bezpieczeństwa i estetyki miejscowości,
- ▶ rozwój budownictwa (ponadnormatywna kubatura domów, podwyższenie standardu i wyposażenia mieszkań).

Wymienione korzyści można odnieść do szerszej koncepcji emancypacji społeczności lokalnej D.J. Timothy'ego (2002) i przyporządkować do sfery ekonomicznej, psychologicznej, społecznej i politycznej, a także przestrzennej.

Nie oznacza to jednak, że rozwój turystyki na danym obszarze jest wyłącznie dobrodziejstwem dla jego mieszkańców. Z turystyką,

a zwłaszcza z masowym ruchem turystycznym, wiąże się wiele niekorzystnych zjawisk, które nie tylko nie poprawiają, lecz wręcz znacząco obniżają jakość życia miejscowej ludności. Negatywny wpływ turystyki obejmuje m.in.:

- ▶ wzrost cen dóbr, usług i nieruchomości podnoszący koszty życia,
- ▶ sezonowość (niestabilność) zatrudnienia,
- ▶ przeznaczanie dużych środków z budżetu lokalnego na inwestycje turystyczne (marginalizacja potrzeb mieszkańców),
- ▶ wzrost wydatków na utrzymanie infrastruktury rekreacyjno-turystycznej,
- ▶ przeludnienie miejscowości w sezonie turystycznym,
- ▶ hałas, tłok, nadmiar śmieci, wzrost emisji CO₂,
- ▶ wzmożony ruch samochodowy, kongestię, wypadki,
- ▶ wzrost zjawisk patologii społecznej oraz przestępczości,
- ▶ degradację środowiska naturalnego,
- ▶ przereklamowanie i agresywną komercjalizację walorów turystycznych,
- ▶ gentryfikację atrakcyjnych przestrzeni miasta (Śniadek, Zajądacz, 2014; Kulawiak, Smętkiewicz, 2021).

Aby wyeliminować, lub choćby zminimalizować, ryzyko wystąpienia niekorzystnych zjawisk konieczne jest wdrażanie zasad zrównoważonego rozwoju. Jego fundamentem jest dążenie do równomiernego i maksymalnie sprawiedliwego podziału korzyści z rozwoju turystyki z jednoczesnym poszanowaniem praw społeczności lokalnej oraz zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego. Nadrzędnym celem współczesnych strategii zrównoważonego rozwoju zawsze powinna bowiem być wysoka jakość życia mieszkańców.

Pozytywne oddziaływanie podróżowania i wypoczynku dotyczy jednak w pierwszym rzędzie samych turystów. Tego typu aktywność może zaspokajać wiele, różnorodnych potrzeb człowieka, w zależności od etapu życia, aktualnej sytuacji rodzinnej czy zawodowej, stanu zdrowia itp. Dlatego badania jakości życia najczęściej przeprowadzane są w ramach mniejszych, w miarę jednorodnych grup społecznych. Przykładowo, Hołowiecka i Grzelak-Kostulska (2013) stwierdziły, że w przypadku seniorów turystyka:

- ▶ ma dobroczynny wpływ na stan ich zdrowia (fizycznego i psychicznego),
- ▶ sprzyja poprawie i utrzymaniu sprawności fizycznej,
- ▶ zmniejsza poczucie osamotnienia i izolacji społecznej,
- ▶ ułatwia budowę kapitału społecznego i rodzinnego (utrzymywanie różnorodnych relacji społecznych i kontaktów

międzypokoleniowych, zaangażowanie w działalność różnych organizacji, wolontariat),

- ▶ rozwija aktywność twórczą (realizacja własnych zainteresowań, pasji),
- ▶ pogłębia wiedzę i rozszerza umiejętności (uczenie sytuacyjne, adaptacyjne, transformacyjne),
- ▶ przyczynia się do wzrostu niezależności, pewności siebie i poczucia własnej wartości,
- ▶ inspirowanie do podejmowania nowych wyzwań.

Aktywny wypoczynek służy więc nie tylko – co jest oczywiste i dobrze udokumentowane – budowaniu dobrostanu fizycznego i psychicznego osób starszych (regulowanie procesów fizjologicznych organizmu, poprawa nastroju itd.), ale także pozwala im skutecznie rekompensować straty związane z dezaktywacją zawodową i zaprzestaniem pełnienia określonych ról społecznych (optymalizacja psychospołecznego funkcjonowania). Udział w wyjazdach turystycznych może być jedną z form zapobiegania przedwczesnemu wycofywaniu się z życia, zachęcania do wychodzenia „z cienia”, przyjmowania nowych ról społecznych, dalszego angażowania się w ogólne życie społeczeństwa. Dla większości seniorów właśnie te aspekty społeczne odgrywają ważniejszą rolę, niż korzyści zdrowotne.

Zachęcanie emerytów i rencistów do aktywności turystycznej wpisuje się w realizację w praktyce koncepcji „aktywnego starzenia się” (ang. *successful aging*). Zakłada ona, że istnieje dodatnia zależność pomiędzy aktywnością a satysfakcją życiową. Dlatego też wysoka jakość życia w okresie starości wymaga podtrzymywania pełnienia ról społecznych z okresu dojrzałości lub zastępowania ich rolami substytucyjnymi. Aktywizacja ludzi starszych staje się prawdziwym wyzwaniem w XXI w. – epoce szybkiego starzenia się społeczeństw.

Ale teoria aktywności dotyczy nie tylko seniorów (czy osób niepełnosprawnych), dotyczy wszystkich ludzi. Kluczowa teza tej koncepcji zakłada, że główną determinantą jakości życia jest aktywność człowieka. Zależność między tymi dwoma wymiarami jest wprost proporcjonalna: bycie biernym zaniża w znacznym stopniu jakość życia osoby w późnej dorosłości, bycie aktywnym zaś sprzyja wzrostowi satysfakcji z życia (Zych, 1999).

Organizm człowieka przeznaczony jest bowiem przede wszystkim do aktywności i działania, a nie bierności i trwania. Aktywność poprawia samopoczucie, obniża poziom dystresu, podnosi samoocenę, zwiększa niezależność, wymusza lepszą organizację czasu, zwiększa częstotliwość kontaktów społecznych, wpływa na optymistyczne

postrzeganie rzeczywistości, a w konsekwencji przyczynia się do podniesienia subiektywnego poziomu zadowolenia i satysfakcji życiowej (Wiza, 2016).

Turystyka jest specyficzną formą aktywności: powszechnie i stosunkowo łatwo dostępną, dostarczającą wielu pozytywnych emocji i doświadczeń, oferującą szeroki wachlarz form, odpowiadających różnorodnym preferencjom uczestników. „Turystyka koloruje nasz świat” (Lengkeek, 2001, s. 173). „Bogactwo przeżyć, refleksji, które zyskujemy dzięki podróżowaniu ubarwia nasze codzienne życie, zmieniając jego jakość” (Wiza, 2016, s. 29). W powszechnym przekonaniu turystyka to: wolność, swoboda, nieskrępowanie, radość życia, wyjątkowość, elitarność, prestiż, egzotyka, osobliwość... Co więcej, jak podaje Wiza (2016, s. 30), „100% badanych deklaruje, że już samo planowanie podróży daje nadzieję, poprawia nastrój, podnosi witalność i zainteresowanie życiem”.

Dla współczesnego człowieka (niezależnie od wieku, sytuacji rodzinnej czy statusu społecznego) czas wolny i wypoczynek nie są jakimś szczególnym przywilejem socjalnym, są oczywistym prawem każdego człowieka. Turystyka stała się powszechnym i niekwestionowanym składnikiem stylu życia obywateli demokratycznych społeczeństw zachodnich – swoistym wyznacznikiem ich poziomu życia (Stasiak, 2011a). Możliwość swobodnego podróżowania i wyboru formy wypoczynku według własnych preferencji i upodobań świadczy o pozycji społecznej i finansowej człowieka, o jego miejscu w hierarchii społecznej. Galor i Majewski (2011) twierdzą nawet, że jest to podstawowy element dobrobytu społecznego, a w związku z tym dobro szczególnie pożądane przez obywateli (ang. *merit good*).

Turystyka społeczna a jakość życia

Oczywistym jest, że nawet w zamożnych społeczeństwach istnieje pewna (większa lub mniejsza) grupa obywateli, których nie stać na podjęcie jakiegokolwiek wyjazdu turystycznego czy też realizowanie wymarzonego modelu wypoczynku. Przyczyną takiego stanu rzeczy nie musi być wyłącznie brak środków finansowych. Bariery uniemożliwiające udział w turystyce mogą mieć również charakter społeczny, rodzinny, infrastrukturalny, informacyjny itd. Niezależnie jednak od przyczyn brak możliwości realizacji podstawowego prawa człowieka do wypoczynku może prowadzić do rozgoryczenia i frustracji, poczucia bycia „obywatelem gorszej kategorii”, dyskryminacji i wykluczenia.

Zgodnie z koncepcją państwa opiekuńczego (ang. *welfare state*) podstawową powinnością wspólnoty jest zapewnienie wszystkim

swoim członkom minimalnego poziomu godnego życia oraz możliwości korzystania ze wspólnego dziedzictwa. Również polityka solidarności społecznej zakłada moralną powinność wyrównywanie szans obywateli i wspierania słabszych warstw społeczeństwa przez warstwy silniejsze. W wielu krajach prawo każdego człowieka do czasu wolnego, wypoczynku i podróżowania gwarantowane jest więc konstytucyjnie (na równi z prawem do edukacji, ochrony zdrowia, zapewnienia bezpieczeństwa itp.). W. W. Gaworecki (2010) podaje, że takie zobowiązanie formalnie przyjęło na siebie 65 państw na świecie. Zapewniają one dostęp do turystyki wszystkim członkom swojej społeczności, niezależnie od ich zamożności i sytuacji życiowej. W samej tylko Unii Europejskiej realizowane są co najmniej trzy zasadnicze modele turystyki społecznej, uwzględniające różnych stopień zaangażowania władz państwowych (Górska, 2011).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polski (1997) nie zawiera zapisów odnoszących się bezpośrednio do turystyki, jednak art. 66 ust. 2 gwarantuje pracownikom prawo do corocznego płatnego urlopu i wypoczynku. Inne artykuły z kolei mówią o prawie do zabezpieczenia socjalnego oraz szczególnej pomocy państwa obywatelom niezdolnym do pracy z powodu choroby lub inwalidztwa oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego (art. 67), a także rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej (art. 71). Rzeczpospolita Polska ma także stwarzać odpowiednie warunki do upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (art. 6) oraz zapewniać wolność korzystania z nich (art. 73). Z przywołanych zapisów pośrednio wynika więc podstawowe zadanie państwa: zapewnienie wszystkim swoim członkom minimalnego poziomu godnego życia oraz możliwości korzystania ze wspólnego dziedzictwa.

Podobne obowiązki na władze lokalne nakłada *Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym*. W art. 7 ust. 1 wyraźnie wskazano, że do zadań własnych gminy należy „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty”. Władze samorządowe mają prowadzić taką politykę, której nadrzędnym celem jest stwarzanie warunków do poprawy jakości życia miejscowej ludności. Aby sprostać temu zadaniu, powinny dążyć do jak najbardziej efektywnego wykorzystania lokalnych zasobów (środowisko, kapitał ludzki i ekonomiczny) służących podniesieniu zarówno obiektywnej, jak i subiektywnej jakości życia mieszkańców.

Oznacza to, że samorządy powinny z jednej strony wspierać rozwój turystyki na swoim terenie (bo sprzyja wzrostowi dobrobytu ludności), z drugiej zaś – zapewniać możliwość satysfakcjonującego wypoczynku wszystkim mieszkańcom, zwłaszcza tym znajdującym

się w trudnej sytuacji życiowej. O ile pierwsze działanie nie budzi większych wątpliwości (w końcu wiąże się ze zwiększaniem wpływów do lokalnego budżetu), to już drugie może wywoływać szersze dyskusje. Umożliwianie udziału w turystyce dyskryminowanym grupom społecznym oznacza bowiem transfer środków pieniężnych poza region (zarówno dofinansowanie wyjazdów, jak i prywatne pieniądze turystów zasilają inną lokalną gospodarkę). W tym przypadku jednak ważniejsze od efektów ekonomicznych są (a przynajmniej powinny być) efekty społeczne: korzyści dla pojedynczych beneficjentów, jak i całej lokalnej społeczności.

Poważne dylematy pojawiają się już przy podejmowaniu decyzji, które grupy społeczne są dyskryminowane i wymagają szczególnego wsparcia. Rozpoczęta ponad dekadę temu dyskusja nad turystyką społeczną w Polsce (Stasiak, red., 2010, 2011; Stasiak, Włodarczyk, 2012) doprowadziła do identyfikacji czterech zasadniczych grup beneficjentów. Byli to: seniorzy, dzieci i młodzież, rodziny w specjalnej sytuacji (wielodzietne, niepełne, dysfunkcyjne i patologiczne, zastępcze, dotknięte klęskami żywiołowymi itp.), oraz osoby niepełnosprawne (Stasiak, 2010). Niekiedy wspomniano także o Polonii na Wschodzie, studentach, emerytach i rencistach, osobach bezrobotnych, rolnikach czy kuracjuszach (klientach uzdrowisk). Uczestnicy odbytego w 2021 r. w Jeleniej Górze „Kongresu Turystyki Społecznej” – nie negując konieczności udzielania pomocy wspomnianym segmentom – wskazali też kolejne kategorie potrzebujących: imigranci, osoby dyskryminowane ze względu na płeć czy orientację seksualną, więźniowie zakładów karnych i opuszczający takie placówki, a nawet tzw. ozdrowieńcy odczuwający długotrwałe skutki zarażenia wirusem COVID-19 (Stasiak, red. 2021). Aktualna sytuacja na Ukrainie sprawia, że do grup wymagających wsparcia należałoby zaliczyć również uchodźców wojennych. Otwarte pozostaje przy tym pytanie, czy – wobec zawsze zbyt szczupłego w stosunku do potrzeb budżetu – wspierać jednocześnie wszystkie podstawowe segmenty beneficjentów, czy też dla zwiększenia efektywności działań skoncentrować dofinansowanie jedynie na 1–2 wybranych grupach.

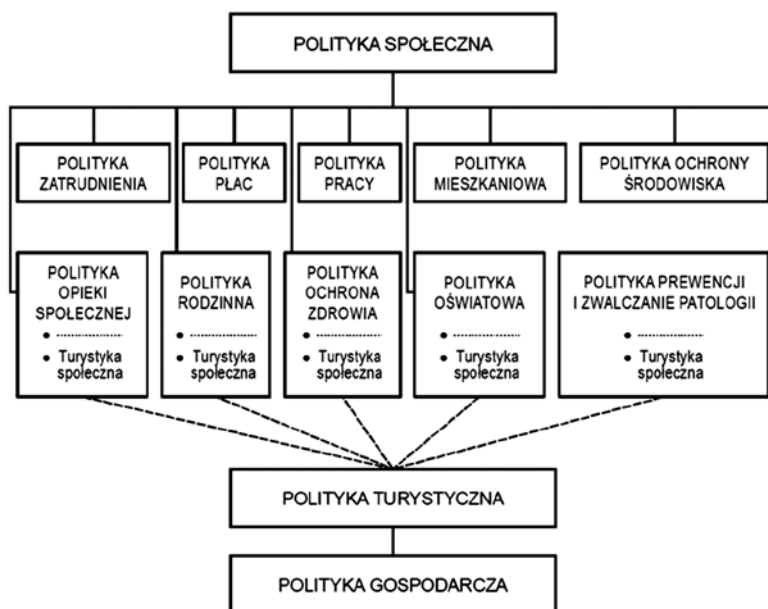
Dlaczego jednak władze (centralne lub lokalne) miałyby się szerzej angażować w rozwój turystyki społecznej i dofinansowywać wypoczynek części mieszkańców znajdujących się w trudnej sytuacji ekonomicznej, społecznej czy zdrowotnej? Wśród potencjalnych korzyści takich działań Włodarczyk (2010) wymienia: kapitał społeczny (wypełnianie misji), kapitał polityczny (realizacja programu) oraz poprawę wizerunku. W świetle przytoczonych aktów prawnych

nadrzędnym zadaniem władz jest dbałość o podnoszenie jakości życia mieszkańców. Skoro turystyka i wypoczynek są ważną częścią zarówno obiektywnej, jak i subiektywnej jakości życia nie mogą zostać pominięte w strategiach działania. W ostatniej dekadzie jakość życia stała się w Polsce również modnym i nośnym hasłem politycznym, swego rodzaju kartą przetargową w walce o przychylność wyborców. Wszystkie partie polityczne chętnie przedstawiają się jako „słuchające ludzi”, „troszczące się o mieszkańców”, „rozwiązujące problemy obywateli”. Władza, która udowodni, że potrafi skutecznie zadbać o wzrost poziomu i jakości życia społeczeństwa znacząco zwiększa swe szanse na reelekcję. Zadowolenie i satysfakcja beneficjentów turystyki społecznej (oraz ich rodzin) powinny bowiem przełożyć się na głosy przy urnach wyborczych. Takie kalkulacje mogą jednak okazać się błędne z uwagi na tzw. paradoks Easterlina. Badacz ten już w latach 70. XX w. zauważył zaskakujące zjawisko: obiektywnej poprawie warunków życia często towarzyszy pogorszenie zadowolenia i satysfakcji z życia³.

Ale turystykę społeczną można też potraktować instrumentalnie, jako narzędzie długofalowych działań władz na rzecz zaspokajania potrzeb obywateli i rozwiązywania ważnych problemów społecznych (Stasiak, 2010, 2011a, 2011b). Turystyka społeczna przyczynia się do wzrostu niewidzialnego, ale bardzo ważnego lokalnego kapitału społecznego. Uczestnicy takich wyjazdów, oprócz regeneracji sił psychicznych i fizycznych, przywożą do domu bagaż cennych doświadczeń, niemożliwych do zdobycia w inny sposób. Podróżowanie poszerza ich horyzonty, wzbogaca o nową wiedzę, umiejętności, sprzyja podglądaniu innych światów, uczy otwartości na ludzi i tolerancji dla obcych, kształtuje charakter, wzmacnia pewność siebie. Dużej wagi nabierają już nawet proste obserwacje i konstatacje, że życie nie musi być patologią, że można żyć w inny sposób, że można różnie rozwiązywać podobne problemy... Doświadczenia te stanowią potężny kapitał, który może być inspiracją do wprowadzania zmian w swoim życiu rodzinnym, społecznym czy zawodowym.

Podstawowy problem polega jednak na niewymierności kapitału społecznego i długim okresie jego budowania, co przy podziale z reguły ograniczonych środków budżetowych sytuuje propozycje dofinansowywania wypoczynku na dalekich pozycjach. Przeciwdziałać temu

³ Wytlumaczeniem tej paradoksalnej sytuacji może być fakt, że wraz ze wzrostem dochodów aspiracje ludzi rosną jeszcze bardziej, a ich niezaspokojenie staje się przyczyną rozczarowania i frustracji. Inne teorie wskazują na mechanizm względnej perspektywy czy współczesne trendy konsumenckie charakteryzujące się ustawicznym wzrostem wy magań (Śniadek, Zajadacz, 2014).

Rys. 5. Turystyka społeczna jako narzędzie polityki społecznej państwa.

(Źródło: Stasiak, 2011a)

zagrożeniu może wpisanie na trwałe turystyki społecznej w ogólny system pomocy społecznej państwa. Podróże turystyczne mogą być wykorzystywane do realizacji założeń poszczególnych polityk szczegółowych, np. polityki opieki społecznej, rodzinnej, ochrony zdrowia, oświatowej, prewencji i zwalczania patologii (rys. 5). Wymaga to jednak systemowych rozwiązań i podjęcia ścisłej współpracy kluczowych ministerstw (na szczeblu krajowym) czy wydziałów/departamentów (na szczeblu regionalnym).

PODSUMOWANIE

Na początku XXI w. jakość życia stała się modnym i nośnym hasłem w dyspucie społeczno-gospodarczej, determinującym politykę władz w rozwiniętych krajach Europy i świata. Duża ranga zagadnienia sprawiła, że problematyką tą powszechnie zainteresowali się także naukowcy przeróżnych specjalności. Co roku publikowane są niezliczone prace teoretyczne i empiryczne, powstają raporty dotyczące jakości życia zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym, regionalnym i lokalnym. Badania nad jakością życia od lat 70. XX w. prowadzone są również w Polsce.

Tym niemniej – jak wykazano w opracowaniu – jakość życia jest pojęciem nastroczającym badaczom poważnych problemów ze względu na swą wielowymiarowość, skomplikowanie i wysoce subiektywny charakter. Mimo zaawansowanego stanu badań i powszechności używania terminu jakość życia (a może właśnie z tego powodu) nie udało się wypracować jednoznacznej i powszechnie akceptowalnej jej definicji. W tym przypadku mamy raczej do czynienia z wielością sposobów konceptualizacji. W obiegu naukowym funkcjonują więc różne definicje sformułowane przez przedstawicieli różnych dyscyplin w oparciu o różne paradygmaty. Choć z reguły nie są one ze sobą sprzeczne, jednak „kładą nacisk na różne aspekty, uwypuklają odmienne sfery rzeczywistości, opierają się na innych fundamentach” (Petelewicz, Drabowicz, 2016, s. 7). Sprawę komplikuje również bezrefleksyjne używanie jako synonimy określeń bliskoznacznych lub pokrewnych, takich jak: poziom życia, dobrostan, satysfakcja z życia, zadowolenie z życia, szczęście. Odrębną kwestią jest stosowanie w wielu badaniach niewystandaryzowanych (subiektywnych, często opartych na intuicji) mierników i sposobów pomiaru zjawiska. Wszystko to prowadzi do swoistego chaosu komunikacyjnego, utrudniając – a niekiedy wręcz uniemożliwiając – poważną naukową dyskusję oraz porównywanie uzyskanych wyników.

Tym niemniej w większości publikacji widoczny jest pewien konsensus. Niemal wszyscy autorzy przyznają, że szeroko rozumiana jakość życia składa się z dwóch zasadniczych komponentów: obiektywnego i subiektywnego. Ten pierwszy stanowią warunki życia (poziom życia, standard życia), ten drugi tworzy satysfakcja z warunków życia (poziom zadowolenia z zaspokojenia potrzeb, indywidualne postrzeganie jakości życia). Innymi słowy „jakość życia jest sumą dobrobytu (poziomu życia) i dobrostanu (doświadczeń, odczuć, samopoczucia) jednostek” (Petelewicz, Drabowicz, 2016, s. 20–21). Zarówno pierwszy, jak i drugi składnik może zawierać – w zależności od przyjętej metodologii – od kilku do nawet kilkuset szczegółowych czynników (grup czynników) odzwierciedlających różne aspekty sytuacji życiowej.

W wielowymiarowych konstrukcjach jakości życia z reguły uwzględnia się czas wolny, gdyż rekreacja jest jednym z kluczowych obszarów warunkujących zadowolenie współczesnego człowieka ze swej egzystencji. Aktywności wolnoczasowe w znaczący sposób budują jego dobrostan fizyczny, materialny, społeczny i emocjonalny (Śniadek, Zajadacz, 2014). Dlatego też w badaniach bierze się pod uwagę m.in. ilość wolnego czasu, stosunek czasu wypoczynku do czasu pracy, a także sposób jego wykorzystania. Wśród wielu form

rekreacji jedną z najważniejszych jest turystyka. Podróżowanie w celach wypoczynkowych i przyjemnościowych stało się w XX w. niezbywalnym elementem stylu życia obywateli zamożnych społeczeństw zachodnich (chętnie przyjmowanym też przez mieszkańców krajów o innym statusie ekonomicznym czy z innych kręgów kulturowych). Turystyka korzystnie wpływa na zdrowie i samopoczucie człowieka, sprzyja regeneracji sił witalnych, ubarwia codzienność, dostarcza pozytywnych emocji i doświadczeń, sprzyja wzrostowi ogólnego zadowolenia i satysfakcji z życia. Nic więc dziwnego, że została uznana za istotną składową zarówno obiektywnej, jak i subiektywnej jakości życia, a w związku z tym stała się dobrem szczególnie pożądanym przez obywateli (Galor, Majewski, 2011).

W powszechnym odczuciu prawo do wypoczynku nie jest jednak jakimś szczególnym przywilejem, lecz jednym z praw podstawowych przynależnych każdemu obywatelowi nowoczesnego państwa dobrobytu. Powinnością władz centralnych i samorządowych jest zapewnienie możliwości realizacji tego prawa wszystkim członkom wspólnoty, w tym również przedstawicielom marginalizowanych grup społecznych (dzieciom i młodzieży, osobom niepełnosprawnym, rodzinom w trudnej sytuacji życiowej, seniorom itd.). Zadanie to wpisuje się w nadrzędny cel działalności władz w sferze społecznej i gospodarczej, którym – w świetle przywołanych aktów prawnych – ma być dbałość o jakość życia mieszkańców i jej ciągle ulepszanie. Wysoka jakość życia powinna stanowić zarazem sedno i nadrzędny cel lokalnych strategii zrównoważonego rozwoju. Środkami prowadzącymi do jego realizacji są m.in. stałe doskonalenie usług publicznych w sferze rekreacji, popieranie rozwoju usług czasu wolnego, a także wspieranie turystyki społecznej (przede wszystkim finansowe, ale także organizacyjne czy promocyjne). Dofinansowywanie wypoczynku słabszych grup społecznych może wynikać nie tylko z przesłanek formalnoprawnych czy moralnych, ale także doraźnej kalkulacji politycznej (która jednak nie zawsze musi się sprawdzać). Może być także efektem przemyślanej długofalowej strategii przywracania społeczeństwu wykluczonych warstw społecznych, budowania kapitału społecznego niezbędnego dla prawidłowego funkcjonowania całego społeczeństwa, a także rozwiązywania palących problemów dotyczących opieki społecznej, rodzinnej, ochrony zdrowia, oświaty czy prewencji i zwalczania patologii (Stasiak, 2010, 2011a). Prawdziwym wyzwaniem dla władz jest, jak z wydatków na turystykę społeczną uczynić świadomą i celową inwestycję w rozwój lokalny. Do tego niezbędne jest jednak podejście systemowe, wykraczające poza horyzont czasowy jednej politycznej kadencji.

Przedstawione rozważania upoważniają w pełni do sformułowania następującej konkluzji końcowej: mimo wszystkich ograniczeń i niedoskonałości turystyka społeczna może i powinna być wykorzystywana przez władze jako skuteczne narzędzie wyrównywania szans i podnoszenia jakości życia defaworyzowanych grup mieszkańców.

BIBLIOGRAFIA

- Borys T. (2001), *Jakość życia a zrównoważony rozwój. Relacje i pomiar*, [w:] Piontek F., red., *Ekonomia a rozwój zrównoważony. Teoria i kształcenie*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Budruk M., Philips R., red. (2011), *Quality of Life Community Indicators for Parks, Recreation and Tourism Management*, seria: Social Indicators Research Series, Vol. 43, Springer, Nowy Jork.
- Bywalec C., Rudnicki L. (1999), *Podstawy ekonomiki konsumpcji*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków.
- Campbell A. (1976), *Subjective Measures of Well-Being*, „American Psychologist”, Vol. 31, s. 117–124.
- Campbell A., Converse P.E., Rogers W.L. (1976), *The Quality of American Life: Perception, Evaluation, and Satisfaction*, Russel Sage Foundation, Nowy Jork.
- Czapiński J., Panek T., red., (2013), *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Warszawa.
- Dębska U. (2007), *Jakość życia w kontekście osobowościowych uwarunkowań i poczucia koherencji. Badania osób we wczesnej i średniej dorosłości*, „Psychologia Rozwojowa”, Vol. 12 (4), s. 55–63.
- Dolnicar S., Yanamandram V., Cliff K. (2012), *The contribution of vacations to quality of life*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 39 (1), s. 59–83. doi: 10.1016/j.annals.2011.04.015
- Ferrans C.E., Powers M.J. (1992), *Psychometric Assessment of the Quality of Life Index*, „Research in Nursing and Health”, Vol. 15, s. 29–38.
- Galor Z., Majewski J. (2011), *Po co turystyce polityka społeczna?*, [w:] Majewski J., Kmita-Dziasek E., red., *Turystyka wiejska – społeczny wymiar w ekonomicznym kontekście*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinisensis”, Vol. 288, 64, Wyd. ZUT, Szczecin.
- Górska E. (2011), *Modele turystyki społecznej w wybranych krajach Unii Europejskiej*, [w:] Stasiak A., red., *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Wydawnictwo WSTH w Łodzi, Łódź, s. 23–37.
- Grzelak-Kostulska E., Hołowiecka B., Kwiatkowski G. (2011), *Problem aktywności turystycznej seniorów*, [w:] Stasiak A., red., *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Wydawnictwo WSTH w Łodzi, Łódź, s. 265–279.
- Hall D., Brown F. (2006), *Tourism and Welfare: Ethics, Responsibility and Sustained Well-being*, CABI,

- Hartwell H., Fyall A., Willis Ch., Page S., Ladkin A., Hemingway A. (2018), *Progress in tourism and destination wellbeing research*, „Current Issues in Tourism”, Vol. 21 (16), s. 1830–1892, DOI: 10.1080/13683500.2016.1223609
- Hjalager A.-M. (2005), *Innovation in Tourism from a Welfare State Perspective*, „Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism”, Vol. 5 (1), s. 46–62. <https://doi.org/10.1080/15022250510014282>
- Hołowiecka B., Grzelak-Kostulska E. (2013), *Turystyka i aktywny wypoczynek jako element stylu życia seniorów*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica”, Vol. 291, s. 163–179.
- Hsieh Y.-Ch., Lin Y.-H. (2010), *Bed and Breakfast operators' work and personal life balance: A cross-cultural comparison*, „International Journal of Hospitality Management”, Vol. 29 (4), s. 576–581. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2009.10.018>
- Jazdzewska I., red., (2004), *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście. XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kachniewska M. (2011), *Funkcja turystyczna jako determinanta jakości życia na wsi*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinsensis”, Vol. 288 (64), s. 53–72.
- Kim H., Woo E., Uysal M. (2015), *Tourism Experience and Quality of Life Among Elderly Tourists*, „Tourism Management”, 46, s. 465–467.
- Klima E., Janiszewska A., Rochmińska A. (2011), *Jakość życia na łódzkich osiedlach*, „Space-Society-Economy”, Vol. 10, s. 145–179.
- Kłak A., Mińko M., Siwczyńska D. (2012), *Metody kwestionariuszowe badania jakości życia*, „Problemy Higieny i Epidemiologii”, Vol. 93 (4), s. 632–638.
- Kolman R. (2002), *Jakość życia na co dzień*, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz.U. nr 78, poz. 483, z późn. zm.).
- Kryk B., Włodarczyk-Śpiewak K. (2006), *Wybrane aspekty jakości życia na przykładzie województwa zachodniopomorskiego*, [w:] Kopycińska D., red., *Zachowania rynkowe gospodarstw domowych i przedsiębiorstw w okresie transformacji systemowej w Polsce*, Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 95–110.
- Kulawiak A. (2014), *Dysproporcje warunków i jakości życia mieszkańców jednostki osiedlowej Teofilów w Łodzi. Przykład osiedli Rojna i Rogatka*, [w:] Suliborski A., Wójcik M., red., *Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 209–221.
- Kulawiak A., Smętkiewicz K. (2021), *Znaczenie turystyki w kształtowaniu warunków i jakości życia w małym mieście na przykładzie Helu w opinii jego mieszkańców*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, Vol. 35 (3), s. 239–258.

- Lee H., Lee J., Chung N., Koo Ch. (2018), *Tourists' happiness: are there smart tourism technology effects?*, „Asia Pacific Journal of Tourism Research”, Vol. 23 (5), s. 486–501, DOI: 10.1080/10941665.2018.1468344
- Lengkeek J. (2001), *Leisure Experience and Imagination: Rethinking Cohen's Models of Tourist Experience*, „International Sociology”, Vol. 16 (2), s. 173–184. <https://doi.org/10.1177/0268580901016002003>
- Liszewski S. (2004), Rola i zadania geografii w badaniach zróżnicowania przestrzennego warunków życia mieszkańców miast. Założenia teoretyczne i programy badań, [w:] Jażdżewska I., red., *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście. XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- McCabe S., Johnson S. (2013), *The happiness factor in tourism: Subjective well-being and social tourism*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 41, s. 42–65. <http://dx.doi.org/10.1016/j.annals.2012.12.001>
- Meleddu M. (2014), *Tourism, residents' welfare and economic choice: a literature review*, „Journal of Economic Surveys”, Vol. 28 (2), s. 376–399. <https://doi.org/10.1111/joes.12013>
- Moscardo G. (2009), *Tourism and Quality of Life: Towards a More Critical Approach*, „Tourism and Hospitality Research”, Vol. 9, s. 159–170.
- Nawijn J. (2011), *Happiness through vacationing: Just a temporary boost or long-term benefits?*, „Journal of Happiness Studies”, Vol. 12 (4), s. 651–665.
- Nawijn J., Filep S. (2016), *Two directions for future tourist well-being research*, „Annals of Tourism Research”, vol. 61 (C), s. 221–223.
- Niezgoda A., Markiewicz E. (2018), *Wpływ konsumpcji kolaboratywnej na jakość życia mieszkańców regionów turystycznych*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pragmata tes Oikonomias”, Vol. XII, s. 9–24. <http://dx.doi.org/10.16926/pto.2018.12.01>
- Ostasiewicz W. (2004), *Ocena i analiza jakości życia*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.
- Pai Ch.-K., Liu Y., Kang S., Dai A. (2020), *The Role of Perceived Smart Tourism Technology Experience for Tourist Satisfaction, Happiness and Revisit Intention*, „Sustainability”, Vol. 12, 6592. doi: 10.3390/su12166592
- Petelewicz M., Drabowicz T. (2016), *Jakość życia – globalnie i lokalnie. Pomiar i wizualizacja*, Katedra Socjologii Ogólnej Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Sanagustín-Fons M.V., Tobar-Pesántez L.B., Ravina-Ripoll R. (2020), *Happiness and Cultural Tourism: The Perspective of Civil Participation*, „Sustainability”, Vol. 12, 3465. <https://doi.org/10.3390/su12083465>
- Sheng L., Tsui Y. (2009), *Taxing tourism: enhancing or reducing welfare?*, „Journal of Sustainable Tourism”, Vol. 17 (5), s. 627–635. <https://doi.org/10.1080/09669580902855828>
- Smith M.K., Diekmann A. (2017), *Tourism and wellbeing*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 66, s. 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.05.006>

- Śniadek J., Zajadacz A. (2014), *Turystyka i rekreacja a jakość życia mieszkańców Leszna*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki. Podstawy funkcjonowania rynku turystycznego”, Vol. 1 (25), s. 341–364.
- Sompolska-Rzechuła A. (2013), *Jakość życia jako kategoria ekonomiczna*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica”, Vol. 71, s. 127–140.
- Stasiak A. (2010), Cele i zadania turystyki społecznej – kilka uwag o istocie zjawiska, [w:] Stasiak A., red., *Turystyka społeczna w regionie łódzkim*, Wyd. WSTH, Łódź, s. 37–56.
- Stasiak A. (2011a), Uwarunkowania i bariery rozwoju turystyki społecznej w Polsce, [w:] Stasiak A., red., *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Wyd. WSTH w Łodzi, Łódź, s. 377–396.
- Stasiak A. (2011b), Wieś jako obszar turystyki społecznej, [w:] Majewski J., Kmita-Dziasek E., red., *Turystyka wiejska – społeczny wymiar w ekonomicznym kontekście*, Wyd. ZUT, Szczecin.
- Stasiak A., red. (2010), *Turystyka społeczna w regionie łódzkim*, Wyd. WSTH w Łodzi, Łódź.
- Stasiak A., red. (2011), *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Wyd. WSTH w Łodzi, Łódź.
- Stasiak A., red. (2021), *Turystyka społeczna w Polsce. Monografia naukowa*, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kraków – Świdnica.
- Stasiak A., Włodarczyk B. (2012), *Turystyka społeczna — istota, determinanty, możliwości i kierunki rozwoju*, [w:] Rapacz A., red., *Wyzwania współczesnej polityki turystycznej. Problemy polityki turystycznej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, Vol. 259, s. 167–177.
- Straś-Romanowska M., Lachowicz-Tabaczek K., Szmajke A., red. (2005), *Jakość życia w badaniach empirycznych i refleksji teoretycznej*, „Kolokwia Psychologiczne”, t. 13, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa.
- Sun X., Xu H., Köseoglu M.A., Okumus F. (2020), *How do lifestyle hospitality and tourism entrepreneurs manage their work-life balance?*, „International Journal of Hospitality Management”, Vol. 85, 102359. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2019.102359>
- Tomczyk-Tołkacz J., red., (2003), *Jakość życia w perspektywie nauk humanistycznych, ekonomicznych i ekologii*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Jelenia Góra.
- Trzebiatowski J. (2011), *Jakość życia w perspektywie nauk społecznych i medycznych – systematyzacja ujęć definicyjnych*, „Hygeia Public Health”, Vol. 46 (1), s. 25–31.
- Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym (DzU z 1995 r., nr 16, poz. 95 z późn. zm.).
- Uysal M., Sirgy M.J., Kruger S., red. (2018), *Managing Quality of Life in Tourism and Hospitality: Best Practice*, Boston, Ma: CABI.

- Węgielnik I., Włodarczyk B. (2015), *Badania wpływu inwestycji turystycznych w Uniejowie na jakość życia mieszkańców*, „Warsztaty z Geografii Turyzmu”, Vol. 6, s. 207–230.
- Wejnert B., (2001), *Problematyka subiektywnej i obiektywnej oceny jakości życia w badaniach amerykańskich*, [w:] Wachowiak A., red., *Jak żyć?*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań, s. 41–60.
- Wiza A. (2016), *Aktywność turystyczna osób starszych w kontekście jakości życia*, „Turystyka Kulturowa”, Vol. 6, s. 19–31.
- Wnuk M., Marcinkowski J.T. (2012), *Jakość życia jako pojęcie pluralistyczne o charakterze interdyscyplinarnym*, „Problemy Higieny i Epidemiologii”, Vol. 93 (1), s. 21–26.
- Wnuk M., Zielonka D., Purandare B., Kaniewski A., Klimberg A., Ulatowska-Szostak E., Palicka E., Zarzycki A., Kaminiarz E. (2013), *Przegląd koncepcji jakości życia w naukach społecznych*, „Hygeia Public Health”, Vol. 48 (1), s.10–16.
- Wojciechowska-Solis J. (2013), *Zrównoważony rozwój turystyki a jakość życia społeczeństwa*, „Handel Wewnętrzny”, Vol. 6A (2), s. 55–65.
- Yergeau M-E. (2020), *Tourism and local welfare: A multilevel analysis in Nepal's protected areas*, *World Development*, Vol. 127. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.104744>
- Zych A.A. (1999), *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice.
- Zygmunt A. (2017), *Jakość życia jako kategoria socjologiczna – od teorii do badań społecznych. Przypadek Rybnika*, „Political Preferences”, Vol. 17, s. 215–236. DOI 10.6084/m9.figshare.5725951

1.2. Wyzwania działu administracji rządowej „turystyka” w obszarze turystyki społecznej – aspekty organizacyjno-prawne

Abstrakt: W publikacji opisano prawne aspekty wyzwań sekcji administracji rządowej „turystyka” w obszarze turystyki społecznej. Następnie opisano wyzwania legislacyjne związane ze zjawiskiem turystyki społecznej – w obszarach usług hotelarskich, pilotażu i przewodnictwa oraz szlaków turystycznych. W ostatnim rozdziale niniejszej publikacji dokonano analizy strategicznych dokumentów i publikacji Unii Europejskiej, Światowej Organizacji Turystyki oraz Komitetu ds. Turystyki OECD w zakresie turystyki społecznej. Całość podsumowano wnioskami dla dalszego rozwoju prac nad nowym zjawiskiem.

Słowa kluczowe: turystyka społeczna, aspekty prawne, prawo, administracja publiczna, administracja rządowa, turystyka, organizacje międzynarodowe.

WPROWADZENIE

Turystyka społeczna to wciąż mało znane i zdefiniowane zjawisko. Odnosząc się do powszechnie dostępnych opisów i próby definicji, jest to turystyka społecznie zaangażowana, której organizator przygotowuje wydarzenie „po kosztach”, lub z minimalną marżą, ze względu na specyfikę odbiorców i swoją wrażliwość społeczną. Ten rodzaj turystyki ma zapewnić wszystkim (w tym głównie grupom wykluczonym) ich prawo do turystyki oraz ograniczać powstawanie barier.

¹ ORCID: 0000-0002-4359-9426, Ministerstwo Sportu i Turystyki. Materiał prezentuje osobiste poglądy autora i nie może być interpretowany jako stanowisko jakiegokolwiek organu, podmiotu czy instytucji. Artykuł prezentuje stan prawny na dzień 21.09.2022 r. Autor odpowiadał w głównej mierze za rozdział II, III i V niniejszego tekstu.

² ORCID: 0000-0003-2731-9946, Ministerstwo Sportu i Turystyki. Materiał prezentuje osobiste poglądy autorów i nie może być interpretowany jako stanowisko jakiegokolwiek organu, podmiotu czy instytucji. Artykuł prezentuje stan prawny na dzień 20.10.2022 r. Autorka odpowiadała w głównej mierze za rozdział I i IV niniejszego tekstu.

Jak wskazują A. Stasiak oraz B. Włodarczyk (Stasiak i Włodarczyk, 2012) do cech turystyki społecznej należą:

- dotowanie częściowe, całkowite lub organizacja „po kosztach” oraz w części charakter socjalny;
- umożliwienie realizacji prawa powszechnego dostępu do turystyki różnym grupom społecznym (w tym głównie wykluczonym³);
- poprawienie koniunktury w branży turystycznej, szczególnie w obszarze recepcyjnym⁴;
- pomoc w osiągnięciu ważnych celów społecznych (np. poprawa jakości życia, edukacja, wychowanie) w obszarach zarówno recepcyjnych, jak i generujących ruch turystyczny.

Z prawnego punktu widzenia, zjawisko to nie posiada definicji legalnej ani w aktach prawa krajowego ani w dokumentach unijnych (choć pojawia się w międzynarodowych dokumentach, co zostanie omówione w rozdziale IV).

Pewną wskazówkę interpretacyjną ustawodawca umieścił w ustawie o grach hazardowych (Ustawa, 2009). Zgodnie z art. 86 ustęp 4 ustawy:

Wydatki Funduszu Rozwoju Kultury Fizycznej są przeznaczone na przebudowę, remonty i dofinansowanie inwestycji obiektów sportowych, rozwijanie sportu wśród dzieci, młodzieży i osób niepełnosprawnych, **rozwój turystyki społecznej**

³ Jako jednostki wykluczone autorzy wskazują:

- dzieci i młodzież – grupa wyodrębniana przede wszystkim ze względu na wiek (górną granicę ustalana jest arbitralnie: nawet do 30 lat) i kontynuowanie nauki (młodzież szkolna, studencka); z reguły nie ma znaczenia pochodzenie i status materialny rodziców;
- osoby niepełnosprawne (często wraz z opiekunem);
- osoby starsze – grupa niejednorodna, wydzielana dość dowolnie według kryterium wieku (65+, 60+, 55+, a nawet 50+); za seniorów uznaje się więc zarówno osoby aktywne zawodowo, jak i emerytów oraz rencistów;
- rodziny w specjalnej sytuacji – również bardzo zróżnicowana grupa, w skład której wchodzi: rodziny dysfunkcyjne i patologiczne (i zagrożone patologiami), rodziny zagrożone wykluczeniem społecznym (np. wskutek utraty zdrowia lub długotrwałego bezrobocia), rodziny niepełne, rodziny dotknięte klęskami żywiołowymi (np. powodzią), rodziny zastępcze, dzieci z domów dziecka;
- Polonię na Wschodzie (z krajów b. ZSRR) – obywateli polskich i ich potomków, którym sytuacja ekonomiczna utrudnia lub uniemożliwia odwiedzić ojczyzny.

⁴ Obszary recepcyjne ruchu turystycznego (podaży turystycznej) to miejsca do których udają się turyści, gdzie występuje konsumpcja (podaż) usług turystycznych (Kaczmarek, 2005).

sprzyjającej aktywności fizycznej społeczeństwa oraz zadania określone w przepisach o zdrowiu publicznym w zakresie aktywności fizycznej

Na podstawie art. 86 powyższej ustawy wydane zostało rozporządzenie w sprawie przekazywania środków z Funduszu Rozwoju Kultury Fizycznej (Rozporządzenie, 2019). W paragrafie 1, ustęp 7 rozporządzenia ustawodawca powtórzył jedynie, że zadanie z zakresu rozwoju turystyki społecznej to „zadanie z zakresu rozwoju turystyki społecznej sprzyjającej aktywności fizycznej społeczeństwa”.

Ustawodawca przywołuje w tym miejscu turystykę społeczną, która jednocześnie sprzyja aktywności fizycznej. Biorąc jednak pod uwagę przywołane na początku rozdziału cechy zjawiska, można wnioskować, że wskazany w ustawie katalog nie jest zamknięty. Wskazanie takiej turystyki społecznej, która sprzyja aktywności fizycznej może wynikać również z tego, że mowa o niej w kontekście tworzonego Funduszu Rozwoju Kultury Fizycznej.

Jeśli zaś chodzi o unijne regulacje, pomocny w procesie definiowania turystyki społecznej jest zapis preambuły Rozporządzenia w sprawie europejskiej statystyki w dziedzinie turystyki (Rozporządzenie, 2011). Zgodnie z pkt. 8 preambuły:

Turystyka społeczna pozwala **jak największej liczbie osób na korzystanie z turystyki**, a ponadto może się również przyczynić do zwalczania sezonowości, do umacniania pojęcia obywatelstwa europejskiego i do promowania rozwoju regionalnego, a ponadto do ułatwiania rozwoju specyficznych gospodarek lokalnych.

Jak można zauważyć, najistotniejszą cechą turystyki społecznej, z punktu widzenia regulacji unijnej, jest zapobieganie wykluczeniu i tworzeniu się barier.

Samo pojęcie turystyki również nie zostało zdefiniowane w dokumentach krajowych, a definicję otrzymała jedynie usługa turystyczna. To, co ustawodawca rozumie poprzez usługę turystyczną, zostało wskazane w ustawie o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych (Ustawa, 2017). Zgodnie z art. 4 ustawy, poprzez usługę turystyczną należy rozumieć:

- a. przewóz pasażerów,
- b. zakwaterowanie w celach innych niż pobytowe, które nie jest nieodłącznym elementem przewozu pasażerów,
- c. wynajem pojazdów samochodowych lub innych pojazdów silnikowych,
- d. inną usługę świadczoną podróżnym, która nie stanowi integralnej części usług wskazanych w lit. a–c;

Jak więc wynika z powyższego, wskazany katalog nie jest zamknięty a wymienione zostały w nim imiennie najpopularniejsze usługi świadczone turystom. Z pomocą w próbie zdefiniowania turystyki ogółem przychodzi wspomniane wcześniej rozporządzenie w sprawie europejskiej statystyki w dziedzinie turystyki (Rozporządzenie, 2011). Zgodnie z art. 2 ust. 1 lit. f:

[...] „turystyka” oznacza czynności odwiedzających, którzy podejmują podróż do głównego miejsca docelowego położonego poza ich zwykłym otoczeniem, na okres krótszy niż rok, w dowolnym głównym celu, w tym w celu służbowym, wypoczynkowym lub innym celu osobistym, innym niż zatrudnienie przez podmiot miejscowy dla odwiedzanego miejsca.

Z przytoczonych wyżej definicji i opisów wynika, że pojęcia turystyki i turystyki społecznej się nie wykluczają, a wręcz uzupełniają. Turystyka społeczna to taki rodzaj turystyki, który jest nastawiony na włączenie społeczne i nie dążący do zysków finansowych, jakich można byłoby oczekiwać w przypadku standardowej komercyjnej działalności turystycznej. Jest to więc wyjątkowy rodzaj turystyki, stanowiący jej uzupełnienie i mający zapewnić jej dostępność dla wszystkich i realizację jednego z podstawowych praw każdego człowieka – prawa do turystyki.

W tym miejscu warto wspomnieć również o rozwijającym się obecnie trendzie turystycznym. Turystyka społeczna jest bowiem coraz częściej rozumiana jako zbliżająca do lokalnych społeczności oraz przyczyniająca się do rozwoju odwiedzanych miejsc (*How social tourism...*, 2018). Może być to również turystyka o obniżonych kosztach jak w przywołanych powyżej opisach (poprzez wybieranie mniej komercyjnych ośrodków a czasem wręcz pobyt u goszczącej lokalnej rodziny). Taki pobyt ma zapewnić bardziej autentyczne doświadczenia oraz wpływać pozytywnie na rozwój lokalnej społeczności. Osoby podróżujące w ten sposób podejmują się często dodatkowych działań na rzecz rozwoju odwiedzanego miejsca (np. budowa szkoły, udział w sprzątaniu miejsca) co doprowadziło nawet do powstania nowego określenia: „Voluntourism” (z ang. turystyka wolontariat⁵). Trend ten wpisuje się w zasady zrównoważonego rozwoju turystyki oraz zachowania lokalnej kultury i tradycji jednak można zauważyć, że oprócz nazwy, nie pokrywa się z opisywaną tutaj turystyką społeczną.

Autorzy niniejszej publikacji skupią się na wyzwaniach działu administracji rządowej w obszarze turystyki społecznej w obszarze

⁵ Obecnie funkcjonują organizacje zajmujące się wyłącznie taką działalnością, np. Projects Abroad

prawnym. Kolejny rozdział zostanie poświęcony analizie funkcjonowania działu administracji rządowej w tym zakresie. Następnie opisane zostaną wyzwania legislacyjne związane ze zjawiskiem turystyki społecznej – w obszarach usług hotelarskich, pilotażu i przewodnictwa oraz szlaków turystycznych. Rozdział IV niniejszej publikacji zawiera analizę dokumentów strategicznych i publikacji Unii Europejskiej, Światowej Organizacji Turystyki oraz Komitetu Turystyki OECD w zakresie turystyki społecznej.

I. WYZWANIA ORGANIZACYJNOPRAWNE – FUNKCJONOWANIE DZIAŁU ADMINISTRACJI RZĄDOWEJ TURYSTYKA

W ramach niniejszej części rozważań przedstawione zostaną wyzwania legislacyjne z perspektywy ministra właściwego do spraw turystyki. W pierwszej kolejności podejmiemy analizę obszaru organizacyjnoprawnego, bez którego nie można mówić o wyzwaniach merytorycznych w zakresie turystyki społecznej.

Podział ministerstwa na komórki organizacyjne, uwzględnia podział na działy w ten sposób, że działowi odpowiada w całości jeden lub więcej departamentów. Turystyka jest jedynym działem administracji rządowej, za który odpowiada tylko jeden departament⁶. Departament Turystyki jest komórką, która w swoim zakresie obowiązków realizuje zadania od prac legislacyjnych i regulacji rynku poczynsz, po procedowanie umów międzynarodowych z obszaru turystyki, programowanie rozwoju turystyki, a także formalnie dysponowanie budżetem cz. 40 (Borek i Zawistowska, 2021) i nadzorowanie Polskiej Organizacji Turystycznej (Borek, 2019). Ministra kierującego określonym działem określa się jako ministra właściwego do spraw oznaczonych nazwą danego działu – w przypadku turystyki jest to minister właściwy ds. turystyki, który odpowiada w sprawach z zakresu administracji rządowej określonych w ustawie, z wyjątkiem spraw zastrzeżonych w odrębnych przepisach do kompetencji innego organu. Przechodząc zatem do właściwej części rozważań chcielibyśmy odnieść się do wyzwań, które wynikają nie tylko z porządku organizacyjnego opisanego powyżej. Ministerstwo Sportu i Turystyki składa się z dwóch działów administracji rządowej. Dział turystyka obejmuje sprawy:

1. zagospodarowania turystycznego kraju;
2. mechanizmów regulacji rynku turystycznego.

⁶ Kultura Fizyczna jest obsługiwany przez następujące departamenty merytoryczne: Departament Sportu Wyczynowego, Departament Sportu dla Wszystkich, Departament Infrastruktury Sportowej, Departament Współpracy Międzynarodowej.

Z kolei dział kultura fizyczna obejmuje sprawy:

1. sportu;
2. wychowania fizycznego;
3. rehabilitacji ruchowej.

Porównanie pokazuje, iż zakresowo spraw w dziale kultura fizyczna jest nieznacznie więcej niż w turystyce, tymczasem pierwszy z działów obsługują merytorycznie cztery departamenty, zaś turystykę jak było już wspomniane dedykowany – jeden departament ds. turystyki. Komórka ta odpowiada dodatkowo za programowanie rozwoju i kształtowanie mechanizmów prawnoekonomicznych turystyki, wyznacza kierunki i priorytety oraz sprawuje nadzór nad realizacją zadań z zakresu promocji turystyki na rynku krajowym i zagranicznym. Sprawy związane z turystyką społeczną w obszarze właściwości Ministra Sportu i Turystyki dotyczą w głównej mierze wydatków Funduszu Rozwoju Kultury Fizycznej, które mogą być przeznaczone m.in. na rozwój turystyki społecznej sprzyjającej aktywności fizycznej społeczeństwa. Zgodnie z ustawą o grach hazardowych (Ustawa, 2009), Minister właściwy do spraw kultury fizycznej w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw finansów publicznych, ministrem właściwym do spraw zdrowia i ministrem właściwym do spraw turystyki określa, w drodze rozporządzenia, szczegółowe warunki uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu turystyki społecznej, tryb składania wniosków oraz przekazywania środków, uwzględniając racjonalność i ciągłość finansowania zadań oraz kontroli sposobu wydatkowania środków. Dopiero na bazie takiego rozporządzenia minister właściwy ds. kultury fizycznej może ogłosić program dofinansowania dla obszaru turystyka społeczna. W obecnym stanie prawnym programy mogą opierać się na warunkach określonych w treści rozporządzenia w sprawie przekazywania środków z Funduszu Rozwoju Kultury Fizycznej (Rozporządzenie, 2019). Pierwszym programem ogłoszonym na tej podstawie był pilotaż pt. „Schronisko bez barier. Program dostosowania obiektów noclegowych służących turystyce górskiej do potrzeb osób z niepełnosprawnościami – edycja pilotażowa 2021”. Program ten był instrumentem działania państwa na rzecz rozwoju turystyki społecznej, mającej na celu wzrost aktywności turystycznej wśród różnych grup defaworyzowanych. W roku 2021 program ten był ogłaszany przez Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu, ze względu na ówczesne posadowienie działu administracji rządowej kultura fizyczna. Wskazując na tę okoliczność dochodzimy do zasadniczego wyzwania organizacyjnoprawnego, które przejawia się w tym, iż decyzyje o rozdzielaniu lub łączeniu działów administracji

rządowej, zawsze wpływają na funkcjonujące w określonych ramach urzędy, które wykonują zadania ustawowe. Biorąc to pod uwagę oraz skalę oddziaływania pandemii COVID-19 na rynek turystyczny, należy obiektywnie uznać, iż jest to jeden z podstawowych obszarów życia społecznego, który doczekał się licznych tzw. regulacji covidowych (Borek, Świtaj i Zawistowska, 2021).

Turystyka, to jednak nie tylko domena „prawa interwencyjnego”, ale również wskazanych w niniejszej części elementów regulowania rynku i zagospodarowania, co stanowi dodatkowe wyzwanie w niepewnych czasach pandemii. Turystyka społeczna nie jest literalnie w rozumieniu ustawy o działach administracji rządowej (Ustawa, 1997c) częścią działu turystyka, dlatego zgodnie z przytoczoną już ustawą z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych (Ustawa, 2009) za obszar ten odpowiada minister właściwy ds. kultury fizycznej i tylko ten akt normatywny w pewnym zakresie odnosi się do tej niezwykle ważnej problematyki.

II. WYZWANIA LEGISLACYJNE WPISUJĄCE SIĘ W ZAKRES TURYSTYKI SPOŁECZNEJ

Obszar usług hotelarskich

W ramach niniejszej części rozważań przedstawione zostaną wyzwania legislacyjne z perspektywy ministra właściwego ds. turystyki, w obszarach związanych z tzw. turystyką społeczną. W przedstawieniu tematu odniesiemy się m.in. do Białej Księgi systemu promocji turystycznej w Polsce, wstępnych założeń regulacji usług hotelarskich, pilotażu i przewodnictwa, a także podjętych w urzędzie obsługującym ministra rozważań dot. szlaków turystycznych. W ramach artykułu zaprezentujemy Państwu badania oparte w głównej mierze na metodzie empirycznej, dogmatyczno-egzegetycznej, a także prawnoporównawczej.

Po wskazaniu wyzwań organizacyjnoprawnych, które mają charakter marginalny i wynikają z decyzji politycznych w zakresie przypisania turystyki i kultury fizycznej jako działów administracji rządowej do odpowiedniego urzędu, przysła kolej na ukazanie zagadnień i wyzwań merytorycznych, związanych z regulacjami rynku usług turystycznych w kontekście turystyki społecznej. W dniu 1 lipca 2018 r. weszła w życie pierwsza część zakładanej dużej reformy prawa turystyki (Borek i Zawistowska, 2021). Na podstawie implementacji dyrektywy w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych (Dyrektywa, 2015) dokonano wprowadzenia ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych

(Ustawa, 2017). Jednocześnie dotychczasowa ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (Ustawa 1997a) stała się z mocy prawa ustawą z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych (Ustawa 1997b). Powyższe wynikało z wyłączenia z dotychczasowego aktu prawnego regulacji obszaru działalności organizatorów turystyki i agentów turystycznych (Borek, 2018), które stały się częścią ustawy z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych (Borek i Zawistowska, 2020).

Zgodnie z § 84 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (Rozporządzenie, 2002a) jeżeli zmiany wprowadzane w ustawie miałyby być liczne albo miałyby naruszać konstrukcję lub spójność ustawy albo gdy ustawa była już poprzednio wielokrotnie nowelizowana, opracowuje się projekt nowej ustawy. Należy dokonać oceny, czy z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku regulowania materii usług hotelarskich, pilotażu i przewodnictwa turystycznego. Ustawę tworzą 52 artykuły (Cybula, 2012), z czego niemalże połowa jednostek redakcyjnych utraciła już moc lub została uchylona. Dodatkowo wprowadzenie nowych obowiązków dla podmiotów świadczących usługi hotelarskie, czy to w obiektach hotelarskich, czy to w tzw. innych obiektach świadczących usługi hotelarskie prawdopodobnie mogłoby się wiązać z koniecznością zastosowania przepisów rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 grudnia 2002 r. w sprawie sposobu funkcjonowania krajowego systemu notyfikacji norm i aktów prawnych (Rozporządzenie 2002b). W rzeczonym rozporządzeniu w § 2 pkt 5 enumeratywnie wymienia się regulowaną materię, która uznawana jest za tzw. przepis techniczny. Takimi normami będą te dotyczące usług zawierające specyfikacje techniczne, których stosowanie zapewnia domniemanie spełnienia wymagań wynikających z tych przepisów. W przypadku reformy uregulowań w zakresie kategoryzacji i zaszeregowania obiektów hotelarskich mamy do czynienia z normami regulującymi wyposażenie jednostek mieszkalnych, co wydaje się spełniać przesłankę przepisu technicznego. Przypomnieć należy tylko, iż niskokosztowa baza turystyczna typu schroniska młodzieżowe, domy wycieczkowe, schroniska czy pola biwakowe podlega wymogom co do wyposażenia, metrażu i zakresu świadczonych usług, co określa stosowne rozporządzenie. Każdy ze wskazanych obiektów może być wykorzystany na potrzeby turystyki społecznej i często w jej ramach te obiekty się klasyfikuje.

Wśród prac podejmowanych przez urzędy obsługujące dział administracji rządowej turystyka warto zwrócić uwagę na materiał

analityczny pod tytułem „Biała księga regulacji systemu promocji turystycznej w Polsce” (Biała księga, 2019).

Prace rozpoczęte w lipcu 2018 r. objęły swoim zakresem przede wszystkim system promocji turystycznej oraz ewentualne możliwości jego finansowania. Konieczność uwzględnienia w pracach nad przygotowaniem „Białej księgi regulacji systemu promocji turystycznej w Polsce” problematyki ekonomii współdzielenia (Borek i Wyrwicz, 2019), wynikającej z analiz sposobu finansowania promocji turystycznej, spowodowało objęcie tymi pracami także zagadnienia dotyczące usług hotelarskich, w tym szczególnie kwestii krótkoterminowego wynajmu mieszkań turystom. (PFCC, 2020).

Naturalnie obszar ten objął również zakresem tematycznym turystykę społeczną. Głosy w ramach prekonsultacji publicznych wskazanego dokumentu były co do zasady negatywne, ze względu na fakt iż prezentował on luźno zebrane postulaty rynku. Przykładowo, Izba Gospodarcza Hotelarstwa Polskiego oceniła tekst

[...] jako materiał roboczy, do dyskusji, ponieważ stanowi zbiór nieusystematyzowanych elementów, niejednorodnych pojęciowo. Stwarza to trudności w zrozumieniu intencji proponowanych zmian. Jako przykład warto przytoczyć propozycję nowego podziału obiektów zakwaterowania na 3 rodzaje, a następnie rozważyć wprowadzenie ich 12 rodzajów, bez wyraźnego powiązania pomiędzy tymi dwiema grupami. (Raport, 2020).

Z kolei Stowarzyszenie Gmin Uzdrowiskowych RP wskazało, iż

[...] zaproponowane zmiany są nieczytelne. Wymagają doprecyzowania. Nie ma rozwiązań w odniesieniu do tzw. szarej strefy. (Raport, 2020).

Europejskie Centrum Konsumenckie uznało, iż

[...] zakres przedmiotowy regulacji określony w art. 1 ustawy budzić może pewne problemy w stosowaniu – budząca wątpliwość jest w tym kontekście możliwość rozciągnięcia polskiej regulacji także na przedsiębiorców zagranicznych świadczących usługi za granicą, jeżeli umowy dotyczące tych usług zawierane są na terytorium RP. Taki zapis jest w szczególności problematyczny w odniesieniu do umów zawartych przez Internet (wyzwanie określenia miejsca ich zawarcia) oraz w stosunku do umów zawartych z podmiotami zagranicznym przez pośrednika (np. hotel włoski w którym rezerwacja dokonana została poprzez OTA). (Raport, 2020).

Z dokładnej analizy materiału jakim jest raport z prekonsultacji projektu „Białej księgi regulacji systemu promocji turystycznej w Polsce” wynika, iż największym zainteresowaniem cieszyły się postulaty zmiany uregulowań dotyczących funkcjonowania rynku usług hotelarskich w Polsce, w tym niskokosztowej bazy na potrzeby turystyki społecznej. Obecnie Ministerstwo Sportu i Turystyki (MSiT) planuje m.in. pomoc w realizacji zadań własnych jednostek samorządu

terytorialnego związanych z ewidencjonowaniem obiektów zakwaterowania, co pomoże w skatalogowaniu bazy wykorzystywanej również na potrzeby turystyki społecznej. Wsparcie polegać ma na zapewnieniu bezpłatnego narzędzia opartego na systemie teleinformatycznym „Rejestrów publicznych w turystyce” utworzonym w ramach realizacji projektu „Otwarte Dane Plus” (Aktualności gov.pl, 2020). Stworzenie systemu według MSiT stanie się sposobem na wyeliminowanie aktualnie występujących negatywnych zjawisk tzw. szarej strefy poprzez zewidencjonowanie w centralnym miejscu wszystkich podmiotów działających na rynku usług turystycznych w Polsce. Powstanie jednej bazy dla wszystkich obiektów świadczących usługi hotelarskie, w tym obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie, może pozwolić na stałe śledzenie i kontrolowanie całego rynku usług zakwaterowania w celach turystycznych w Polsce – w tym usług oferowanych za pośrednictwem platform rezerwacyjnych (tzw. OTA – Online Travel Agencies) (Aktualności gov.pl, 2020).

Ważnym jest, aby także na drodze ustawowej uspołnić problematykę nomenklaturalną, która w obszarze turystycznego zakwaterowania nie jest jednolita. I tak w ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych (Ustawa, 1997b) mówi się o „usłudze hotelarskiej”; w ustawie z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych (Ustawa, 2017) zaś o „usłudze zakwaterowania”. Warto jednocześnie wskazać, iż niejednolita z przepisami ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych (Ustawa 1997b) została przyjęta koncepcja w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2007 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) (Rozporządzenie, 2007), gdzie dział 55.10.Z obejmuje hotele i podobne obiekty zakwaterowania. Podklasa ta obejmuje zapewnienie krótkotrwałego zakwaterowania w: hotelach, motelach, pensjonatach, innych obiektach hotelowych (np. wotele, botele, novotele, lotele, airtele, zajazdy, zamki). W kontekście przedstawionego orzecznictwa i podejścia prezentowanego przez Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (Decyzja, 2007) tym trudniejsza do obrony jest koncepcja wskazująca wotele, botele, novotele, jako inne obiekty hotelowe, bowiem zgodnie z ustawą o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych z dnia 29 sierpnia 1997 r. (Ustawa 1997b) każdy z wymienionych obiektów będzie musiał być zaszeregowany i skategoryzowany jako hotel jeżeli będzie używał wskazanych wyżej nazw. Warto jednocześnie podkreślić,

iż hotele również są wykorzystywane na cele turystyki społecznej, co w dużej mierze wykorzystują jednostki publiczne prowadzące tego typu obiekty i włączające się w działania mające na celu szerokie ich udostępnianie⁷.

Obszar pilotażu i przewodnictwa

Drugim poważnym wyzwaniem merytorycznym zdefiniowanym na łamach Białej Księgi Systemu Promocji Turystyki w Polsce był obszar przewodnictwa turystycznego, w szczególności przewodnictwa górskiego. Wśród postulatów pojawiło się m.in. wprowadzenie podziału przewodników na: przewodników turystycznych miejskich i terenowych, przewodników górskich oraz przewodników wysokogórskich, a także wprowadzenie uprawnień Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń Przewodników Wysokogórskich (IVBV) do polskiego systemu przewodnictwa górskiego. Na etapie prekonsultacji zgłaszano wnioski *de lege ferenda* co do zmiany Rozporządzenia Ministra Sportu i Turystyki z dnia 26 czerwca 2014 r. w sprawie nabywania uprawnień przewodnika górskiego (Rozporządzenie 2014). Wiele konkretnych propozycji zmian rozporządzenia nie można jednak uwzględnić w aktualnym stanie prawnym, bez zmiany ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych (Ustawa, 1997b). Najważniejsze proponowane zmiany, które powinny znaleźć się w ustawie, w związku z ich rolą w turystyce społecznej, sprzyjającej aktywności fizycznej, to: wprowadzenie podziału przewodników na przewodników turystycznych miejskich i terenowych, przewodników górskich oraz przewodników wysokogórskich.

Nie proponuje się odejścia od deregulacji w obszarze przewodników turystycznych i pilotów wycieczek, pozostawiając te zawody w ustawie jako zawody definiowane (Borek i Wyrwicz, 2020). Zasadne jest także utrzymanie zawodu „przewodnik górski” jako zawodu regulowanego, z uwagi na fakt, że jest to zawód z obszaru bezpieczeństwa i zdrowia publicznego. Dodatkowo należy wskazać, iż MSiT zwracał uwagę, że powstanie odpowiednia podstawa prawna do utworzenia rejestru przewodników górskich, wzorowanego na rejestrach zawodów zaufania publicznego (Bezpieczne wakacje, 2021). W ramach systemu miałyby funkcjonować moduły służące do udostępniania danych dotyczących: organizatorów szkoleń dla kandydatów na przewodników

⁷ Przykładowo Centrum Usług Logistycznych będące jednostką sektora finansów publicznych, która została utworzona 9 listopada 2010 r. przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji prowadzi Hotel Łazienkowski ***.

górkich oraz osób, którym zostały nadane uprawnienia przewodników górskich (Borek i Wyrwicz, 2020).

Obszar szlaków turystycznych

Nierozerwalnie z powyższym tematem przewodnictwa turystycznego wiąże się kolejne, trzecie już merytoryczne wyzwanie legislacyjne w zakresie turystyki społecznej, dotyczące uregulowania obszaru szlaków turystycznych w Polsce. Szlaki turystyczne na potrzeby niniejszych rozważań będą rozumiane jako

[...] trasy wytyczone w terenie ze względu na walory krajobrazowe oraz z uwzględnieniem warunków bezpieczeństwa turystów i przepisów ochrony środowiska. Są one oznaczone umownymi znakami umożliwiającymi odnalezienie właściwej zalecanej drogi lub obligatoryjnej. (GUS, 2018).

Szlaki turystyczne są niezwykle ważne, ponieważ służą kształtowaniu przestrzeni turystycznej. Ta ostatnia należy z kolei do podstawowych wyznaczników atrakcyjności turystycznej danego miejsca (Materiał, 2015). Od roku 2018 można zaobserwować metodyczną zmianę w podejściu do szlaków turystycznych, które bardziej niż wyznacznik kształtowania atrakcyjności przestrzeni turystycznej zaczynają być postrzegane jako element zapewnienia dostępności – prawa do turystyki jako takiego. Podmiotowość tego prawa szeroko rozważano we wprowadzeniu do niniejszego artykułu. Wskazana zmiana w podejściu do zagadnienia szlaków turystycznych wynika m.in. z treści Uchwały Rady Ministrów z dnia 17 lipca 2018 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu Dostępność Plus (Uchwała, 2018). Jak wskazują autorzy programu będącego załącznikiem do rzeczonyj uchwały, ze względu na intencjonalnie ogólne i przyjazne w formie dla każdego obywatela zapisy, program nie zawiera wielu rozwiązań szczegółowych, implementacyjnych, które zostaną opracowane i ujęte w osobnym dokumencie, służącym do praktycznego wdrażania opisanych założeń. Dokumentem tym jest synteza okresowych Planów Wdrażania Działania, przygotowanych przez koordynatorów poszczególnych działań w programie (Program rządowy, 2018). Program Dostępność Plus, zakłada jednak pewne wskaźniki, które powinny być osiągnięte do końca 2025 r., w dokumencie noszą one nazwę „działania”. Jedno z nich, znajdujące się pod numerem 26 dotyczy zapewnienia osobom z różnymi rodzajami niepełnosprawności możliwości udziału w rekreacji i wypoczynku na zasadzie równości z innymi osobami. Powyższe ma się odbywać na bazie istniejących źródeł finansowania sportu i turystyki oraz dedykowanych programów finansowania turystyki

społecznej osób ze specjalnymi potrzebami funkcjonalnymi. Działanie zawarte pod numerem 26 polega na dostosowaniu infrastruktury turystycznej poprzez poprawę jej dostępności mającej na celu zapewnienie swobody wejść, samodzielnego poruszania się oraz przyjaznego i funkcjonalnego otoczenia. Probiezmem tego działania jest osiągnięcie co najmniej 100 km szlaków turystycznych dostępnych dla osób z niepełnosprawnościami do 2025 roku. Biorąc pod uwagę, iż probierz dla działania nr 26 powinien zostać osiągnięty na bazie istniejących źródeł finansowania, to jednym z nich jest konkurs dotacyjny ministra właściwego ds. turystyki na realizację zadań publicznych z zakresu turystyki. Minister właściwy ds. turystyki zamierzając zlecić realizację zadania publicznego organizacjom pozarządowym ogłasza otwarty konkurs ofert, poprzez wyznaczenie priorytetów. Kwestie formalne reguluje ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Ustawa, 2003) oraz ogłoszenie konkursowe wraz z regulaminem. Do roku 2019, najważniejszym zadaniem wyznaczanym przez ministra była „Renowacja i wytyczanie szlaków turystycznych”. Kolejne dwa lata to szerszy zakres zadania numer jeden: „Renowacja istniejących i wytyczanie nowych szlaków turystycznych na terenie Polski, w tym w szczególności dostosowanie szlaków turystycznych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz osób starszych”. W roku 2022 nastąpił kolejny przełom i nazwa „zadanie” została zastąpiona „priorytetem”, gdzie najważniejszy określono jako Priorytet 1: „Renowacja istniejących i wytyczanie nowych szlaków turystycznych na terenie Polski, w tym w szczególności dostosowanie szlaków turystycznych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz osób starszych”. Krótka analiza wskazuje, iż w przeciągu kilku lat zasadniczo zmieniono podejście do finansowania szlaków turystycznych – z ogólnego, w dostosowawcze – dedykowane dla szerokiego dostępu (Huf, 2022). Druga sprawa, to zmiana zadania w priorytet, co świadczy o bardzo poważnym i nad wyraz troskliwym traktowaniu rzeczonyj problematyki. Choć problematyka finansowania wytyczania i konserwacji szlaków wydaje się być odpowiednio unormowana, to pojawia się potrzeba rozstrzygnięcia szeregu innych zagadnień, którym wcześniej nie przyznawano istotnego znaczenia, jak kwestia odpowiedzialności za szkody, praw autorskich szlaku, czy przede wszystkim sprawa prawnej dostępności terenów, na których urządzane są szlaki turystyczne (Materiał, 2015).

III. WYZWANIA W OBSZARZE MIĘDZYNARODOWEJ POLITYKI TURYSTYCZNEJ W ZAKRESIE TURYSTYKI SPOŁECZNEJ

Analizę międzynarodowych dokumentów strategicznych i innych publikacji rozpoczniemy od Unii Europejskiej. W 2006 roku, Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny wydał opinię na temat Turystyki Społecznej w Europie (Opinia, 2006). W opinii tej podkreślono duży potencjał turystyki społecznej, jako przyczyniającej się do włączenia społecznego oraz rozwoju sektora turystyki i zapobieganiu sezonowości. Mimo małego znaczenia prawnego opinii, warto zwrócić uwagę na treść punktu 2.1:

Prawo do turystyki stanowi bez wątpienia konkretny wyraz tego ogólnego prawa [prawa do wypoczynku – przyp. autora], natomiast podstawą turystyki socjalnej jest dążenie do jego upowszechnienia w praktyce. Dlatego turystyki socjalnej nie można uznać za działalność marginalną lub zewnętrzną w stosunku do ogólnego nurtu działań związanych z turystyką, stanowiącą jeden z najważniejszych sektorów gospodarczych na świecie, zarówno w Europie, jak i w poszczególnych państwach członkowskich; wręcz przeciwnie, **stanowi ona formę praktycznej realizacji wspomnianego powszechnego prawa do udziału w turystyce, do podróżowania oraz poznawania innych regionów i państw, co jest esencją turystyki.** Należy zwłaszcza wskazać na fakt, że prawo to uznane jest w art. 7 Kodeksu Etycznego dla Turystyki, zatwierdzonego przez Światową Organizację Turystyki w Santiago de Chile 1 października 1999 r. oraz przyjętego przez ONZ 21 grudnia 2001 r.

Punkt ten nawiązuje do powszechnego prawa do turystyki z dokumentu UNWTO, który zostanie omówiony w dalszej części rozdziału. Jak wspomniano wyżej, opinia Komitetu nie ma charakteru prawnie wiążącego, ale należy stwierdzić, że dokument trafnie opisuje istotę turystyki społecznej i stara się zwrócić uwagę na jej potencjał.

W 2009 roku Komisja Europejska uruchomiła 3-letni program pt. „Calypso”, mający na celu promocję turystyki społecznej, która daje możliwość podróżowania grupom znajdującym się w niekorzystnej sytuacji, a jednocześnie pobudza lokalną gospodarkę. Początkowo, program posiadał budżet 1 mln euro, a w 2011 roku kwota ta została zwiększona do 1,5 mln euro. W ramach programu (od 1 marca 2011 r. do 31 stycznia 2012 r.), Polska, wraz z Hiszpanią i Portugalią współrealizowała projekt: Europejskie Podróże Seniorów – European Senior Travellers, który miał na celu zapewnienie społecznej i ekonomicznej rentowności dla wszystkich podmiotów bezpośrednio lub pośrednio zaangażowanych w projekt, tj. rządów, pracodawców, pracowników oraz destynacji turystycznych, uwzględniając kryteria zrównoważonego rozwoju i dostępności. Program zakończył się przygotowaniem ram dla wdrożenia systemu wymian turystycznych dla seniorów poza

sezonem turystycznym, uwzględniającego odpowiednie standardy usług, model współpracy instytucjonalnej, stopień zaangażowania branży prywatnej i inne uwarunkowania; przygotowana została także baza dla przeprowadzenia pilotażowej wymiany, mającej na celu sprawdzenie skuteczności i rentowności wypracowanego modelu (Raport, 2011).

O programie wspomniano również we, wciąż obowiązującym, dokumencie strategicznym dla sektora turystyki: komunikacie Komisji Europejskiej pt. „Europa – najpopularniejszy kierunek turystyczny na świecie – nowe ramy polityczne dla europejskiego sektora turystycznego”, z 2010 roku (Komunikat Komisji, 2010). W punkcie 7. Komunikatu, jako wyrażono chęć podjęcia działań na rzecz przedłużenia sezonu turystycznego, między innymi poprzez uruchomienie programu CALYPSO. Jako planowane dalsze działania wymieniono:

Usprawnienie mechanizmu dobrowolnej wymiany turystycznej między państwami członkowskimi, umożliwiającej przede **wszystkimi kilku grupom docelowym, takim jak ludzie młodzi, osoby starsze, osoby o ograniczonej mobilności oraz rodziny o niskich dochodach podróżowanie przede wszystkim poza sezonem turystycznym.**

Prace na rzecz opracowania nowej strategii dla sektora turystyki znacząco przyspieszyły w obliczu pandemii COVID-19. Turystyka jest niezwykle istotnym działem gospodarki, który praktycznie całkowicie został zamrożony. Konsekwencje tego wydarzenia dla sektora sprawiły, że na poziomie UE przyjęto wiele dokumentów, aby aktualny kryzys potraktować jako okazję do przyspieszonej transformacji i dalszego rozwoju.

W swojej Rezolucji z grudnia 2021 roku (Rezolucja, 2021), Parlament Europejski zwraca uwagę na znaczenie dostępności usług podróży i turystyki dla wszystkich, w tym dla dzieci, osób starszych i osób niepełnosprawnych, niezależnie od ich sytuacji finansowej czy ewentualnych słabych stron.

Na początku 2022 roku, po wielu miesiącach wspólnych prac, opublikowano istotny dla rozwoju sektora dokument – Ścieżkę transformacji dla turystyki (Ścieżka transformacji, 2022). W obliczu problemów z jakim mierzył się sektor z powodu wybuchu pandemii, w zaktualizowanej strategii przemysłowej z 2020 roku (Strategia przemysłowa, 2020) zaproponowano stworzenie takich ścieżek dla 14 kluczowych sektorów dotkniętych kryzysem, we współpracy z władzami publicznymi, partnerami społecznymi i innymi zainteresowanymi stronami. Jednym z zidentyfikowanych obszarów wymagających rozwoju jest dostępność dla osób z niepełnosprawnościami:

Ogólnodostępna i inkluzywna turystyka odgrywa zasadniczą rolę w zapewnieniu wszystkim osobom możliwości pełnego uczestniczenia w życiu społecznym. Dlatego też ważne jest zapewnienie ogólnodostępnej infrastruktury turystycznej na wszystkich obszarach turystycznych, a także udzielanie podróżnym planującym i rezerwującym pobyt i aktywności na tych obszarach przejrzystych i dostępnych informacji na temat tej infrastruktury.

Obecnie trwają prace nad „Agendą dla Turystyki 2030” – wieloletnim dokumentem strategicznym, a jego przyjęcie przewiduje się na przełomie 2022 i 2023 roku. Z dotychczasowych informacji wynika, że dostępność turystyki dla osób ze specjalnymi potrzebami będzie ujęta w dokumencie (materiały własne Ministerstwa).

Ciekawą inicjatywą wartą przywołania jest „Tourism Manifesto”. Jest to sojusz ponad 70 europejskich organizacji publicznych i prywatnych, reprezentujących cały łańcuch dostaw sektora, który postuluje intensyfikację działań UE na rzecz sektora – między innymi promowanie dobrych praktyk w zakresie przedłużania sezonu i zwiększania potencjału oraz dywersyfikacji (np. rozwijanie możliwości odwiedzin dla większej liczby osób, takich jak osoby o niskich dochodach).

Jak wynika z powyższego, temat turystyki społecznej jest obecny w dokumentach strategicznych Unii Europejskiej. Kwestia powszechnej dostępności czasem rozumiana bywa jednak jako konieczność posiadania konkretnej infrastruktury dla osób z niepełnosprawnościami i innych posiadających trudności w poruszaniu się a nie ogólna dziedzina turystyki, mająca zapobiegać wykluczeniu różnych, wrażliwych grup społecznych. Mimo pojawiających się wniosków, na temat pozytywnego wpływu turystyki społecznej nie tylko na dobrobyt samych uczestników ale i przedsiębiorców sektora, temat nie jest rozwijany z należytą starannością. Ostatnie istotne dokumenty – Ścieżka transformacji dla turystyki oraz opracowywana obecnie Agenda poruszają ten istotny temat i należy obserwować dalszy rozwój ich wdrażania.

Kolejną organizacją poruszającą kwestię turystyki społecznej jest Światowa Organizacja Turystyki (UNWTO). Tematyka turystyki społecznej została poruszona między innymi w Deklaracji w sprawie turystyki światowej z 1980 roku (Deklaracja, 1980). W deklaracji podjęto się próby sprecyzowania natury i roli turystyki. Punkt 10. deklaracji brzmi następująco (tłumaczenie własne):

Turystyka socjalna jest celem, który społeczeństwo musi realizować w interesie tych obywateli, którzy są najmniej uprzywilejowani w korzystaniu z prawa do wypoczynku.

W Globalnym Kodeksie Etyki w Turystyce (Kodeks, 1999) potwierdzono prawo do korzystania z turystyki przez wszystkich. Szczególnie ważny jest artykuł 7 Kodeksu:

1. Perspektywa bezpośredniego i osobistego dostępu do odkryć i korzystania z zasobów planety stanowi prawo w równym stopniu dostępne dla wszystkich mieszkańców świata.

[...]

3. **Turystyka społeczna, a w szczególności turystyka stowarzyszeniowa, ułatwiająca powszechny dostęp do wypoczynku, podróży i wakacji, powinna być rozwijana przy wsparciu władz publicznych;**
4. Turystyka rodzinna, młodzieżowa, studencka i senioralna oraz turystyka osób niepełnosprawnych, powinna być wspierana i ułatwana (tłum. własne).

Jak wynika z powyższego, turystyka społeczna jest nie tylko istotną dziedziną turystyki, ale również gwarantem zapewnienia wszystkim grupom prawa do turystyki. Zapis zwraca uwagę również na konieczność udziału władz publicznych w procesie jej kształtowania. Powyższy zapis dotyczący turystyki społecznej został powtórzony w Ramowej Konwencji o etyce w turystyce (Konwencja, 2017).

Temat turystyki społecznej pojawia się również w pracach Komitetu Turystyki Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD). W publikacji *Trends and Policies* – dokumencie wydawanym co 2 lata, gromadzącym doświadczenia i kierunki rozwoju turystyki państw – kraje członkowskie mogą opisać w swoim profilu własne programy turystyczne, m.in. w zakresie turystyki społecznej. Przykładowo, w dokumencie z 2020 roku (OECD, 2020) znalazła się informacja o wdrożeniu na Węgrzech i w Rumunii programów, polegających na przyznawaniu pracownikom sektora publicznego bonów podróży na zakwaterowanie i inne usługi turystyczne.

Omawiając temat turystyki społecznej na arenie międzynarodowej należy wspomnieć również o ISTO – Międzynarodowej Organizacji Turystyki Społecznej. Jest to międzynarodowa organizacja non-profit, której działalność skupia się na promowaniu dostępnej dla wszystkich i odpowiedzialnej turystyki. ISTO działa poprzez swoje grupy regionalne, komitety, grupy robocze oraz Sojusz na rzecz Szkoleń i Badań. ISTO uczestniczy w międzynarodowych wydarzeniach, promując dostępną i odpowiedzialną turystykę oraz reprezentując swoich członków a także prowadzi szkolenia i networking (Raport ISTO, 2020).

Powyższe rozważania mają na celu ukazanie znaczenia turystyki społecznej, nie tylko na poziomie kraju, ale również na arenie międzynarodowej. Wszystkie opisane powyżej działania wybranych organizacji międzynarodowych (UE, UNWTO, OECD) mają na celu

budowanie dostępnej turystyki dla każdego. Porównując jednak ilość działań na poziomie krajowym oraz międzynarodowym, wyraźnie widać, że to regulacje krajowe są w większym stopniu odpowiedzialne za rozwój turystyki społecznej.

PODSUMOWANIE

Podsumowując, w pierwszych rozdziałach niniejszej publikacji ograniczono się wyłącznie do wyzwań legislacyjnych w dziale administracji rządowej turystyka, związanych z turystyką społeczną. Analiza objęła przede wszystkim obszar hotelarstwa i przewodnictwa, w tym również aktywności w kontekście szlaków turystycznych. W ramach ograniczonej długości prezentowanego tekstu nie zostały podjęte rozważania w zakresie problematyki doraźnej, lecz wyłącznie długofalowej. W szczególności pominięto rozważania w obszarze tzw. prawa interwencyjnego powstającego w związku ze zwalczaniem i zapobieganiem epidemii COVID-19 (Borek, Świtaj i Zawistowska, 2021), a także Polskiego Bonu Turystycznego, który zasługuje na odrębne rozważania w tym zakresie (Borek i Wyrwicz, 2021). W artykule nie zabrakło nawiązań do dotychczasowych prac prowadzonych przez Ministerstwo Sportu i Turystyki, a także zwrócono uwagę na problematykę organizacyjnoprawną, bez której rozważania merytoryczne nie mogłyby mieć miejsca. Dlatego też artykuł rozpoczęto od wyzwań organizacyjnoprawnych, a następnie zaprezentowano wyzwania, które mają największy wpływ na rynek turystyczny w kontekście turystyki społecznej. W ostatniej części artykułu wskazano również wybrane działania międzynarodowe, dotyczące turystyki społecznej. Jak zaznaczono, odbudowa sektora po pandemii stała się katalizatorem prac nad sektorem turystyki, a turystyka społeczna jest obecna w najnowszych dokumentach – chociaż wciąż jej pełen potencjał nie został wykorzystany.

Wnioski płynące z rozważań są jednoznaczne, dział administracji rządowej turystyka stoi przed wyzwaniami, które po ustaniu pandemii COVID-19 powinny ponownie stać się elementem kontynuacji zmian legislacyjnych tego niezwykle ważnego społecznie obszaru. Podobny wniosek odnosi się do działań na arenie organizacji międzynarodowych – działania legislacyjne dotyczące turystyki społecznej powinny być intensyfikowane. Jak wskazano we wstępie, turystyka społeczna jest nie tylko istotnym działem turystyki ale i jej dopełnieniem, które ma zapewnić dostępność podróżowania dla wszystkich, realizację prawa do turystyki ale również wspiera ogólny rozwój sektora i zapobiega

sezonowości. Rozwój tej dziedziny jest więc pożądaný ze względu na dobrostan jej uczestników ale jest również niezwykle korzystny dla samych przedsiębiorców branży.

BIBLIOGRAFIA

- Manila Declaration on World Tourism (UNWTO, 1980).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych, Dz.U. z 2014 r, poz. 196
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych, Dz.U. 1997 nr 133 poz. 884.
- Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej, Dz.U. z 2021 r. poz. 1893, 2368, 2469, z 2022 r. poz. 350, 807, 847, 1390, 1933.
- Global Code of Ethics for Tourism (UNWTO, 1999).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”, Dz.U. 2016 poz. 283.
- Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 grudnia 2002 r. w sprawie sposobu funkcjonowania krajowego systemu notyfikacji norm i aktów prawnych, Dz.U. 2002 nr 239 poz. 2039 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2022 r. poz. 1327, 1265, 1812).
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego z dnia 23 grudnia 2006 roku w sprawie turystyki socjalnej w Europie, Dz.U. UE.C.2006.318.12.
- Decyzja Prezesa UOKiK z dnia 18 grudnia 2007 r., nr RBG-11/2007.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2007 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD), Dz.U. 2007 nr 251 poz. 1885 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych, Dz.U. 2009 Nr 201 poz. 1540 z późn. zm.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z dnia 30.06.2010 – Europa – najpopularniejszy kierunek turystyczny na świecie – nowe ramy polityczne dla europejskiego sektora turystycznego, COM (2010) 352 final.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 692/2011 z dnia 6 lipca 2011 r. w sprawie europejskiej statystyki w dziedzinie turystyki i uchylające dyrektywę Rady 95/57/WE, Dz.U.UE.L.2011.192.17.
- Raport o Stanie Gospodarki Turystycznej w Lat 2007–2011, MSiT, 2013.
- Rozporządzenie Ministra Sportu i Turystyki z dnia 26 czerwca 2014 r. w sprawie nabywania uprawnień przewodnika górskiego, Dz.U. 2014 poz. 868 z późn. zm.
- Informacja na temat „Szlaki turystyczne – współczesność i przyszłość” Materiał na posiedzenie Sejmowej Komisji Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki, 19 lutego 2015 r. Warszawa.

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/2302 z dnia 25 listopada 2015 r. w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych, zmieniająca rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 i dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE oraz uchylająca dyrektywę Rady 90/314/EWG.
- Ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych, Dz.U. 2017 poz. 2361 z późn. zm.
- UNWTO Framework Convention on Tourism Ethics (UNWTO, 2017).
- Główny Urząd Statystyczny, Turystyka w 2017 r., s. 143, Metodologia Unii Europejskiej w dziedzinie statystyki turystyki.
- Uchwała nr 102/2018 Rady Ministrów z dnia 17 lipca 2018 w sprawie ustanowienia Rządowego Programu Dostępność Plus, RM-111-89-18.
- Program rządowy Dostępność Plus 2018-2025, Warszawa 2018.
- Rozporządzenie Ministra Sportu i Turystyki z dnia 12 sierpnia 2019 r. w sprawie przekazywania środków z Funduszu Rozwoju Kultury Fizycznej, Dz.U. 2019 poz. 1638.
- Biała księga regulacji systemu promocji turystycznej w Polsce (2019), Warszawa.
- OECD Tourism Trends and Policies 2020 (2020).
- Europejska strategia przemysłowa (2020).
- Raport ISTO za lata 2018-2019 (ISTO, 2020).
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 25 marca 2021 r. w sprawie opracowania strategii UE na rzecz zrównoważonej turystyki, Dz.U. UE.C.2021.494.106.
- Ścieżka transformacji dla turystyki (2022).

Publikacje i artykuły

- Borek D., Przedsiębiorca w ustawie o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych – koncepcja przedmiotowego charakteru regulacji (w:) Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny UW 4/2018.
- Borek D., Ustawa o Polskiej Organizacji Turystycznej – komentarz, Radom 2019.
- Borek D., Świtaj K., Zawistowska H., O zgodności z prawem UE regulacji art. 15k ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw [w:] Prawo – narzędzie sprawiedliwości czy władzy?, (red.) I. Barwicka-Tylek, P. Dziewałtowski-Gintowt, K. Zyzik, Ł. Łyżwa, Kraków 2021.
- Borek D., Wyrwicz E., Turystyczna działalność gospodarstw rolnych w świetle regulacji sektorowych [w:] Zagadnienia Doradztwa Rolniczego 3/2019, s. 12-23.
- Borek D., Wyrwicz E., Rola systemu IMI w uznawaniu kwalifikacji przewodników górskich, [w:] Kruczek Z. (red.), Rynek pracy przewodników

- turystycznych, pilotów wycieczek i animatorów czasu wolnego, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków 2020.
- Borek D., Wyrwicz E., Agroturystyka jako miejsce realizacji Polskiego Bonu Turystycznego – aspekty prawne (w:) Zagadnienia Doradztwa Rolniczego – Numer 2 (2021).
- Borek D., Zawistowska H. (red.), Komentarz do ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych. Gdańsk 2020.
- Borek D., Zawistowska H., Prawo turystyki, Gdańsk 2021.
- Cybula P., Usługi turystyczne, Komentarz. Warszawa: Wolters Kluwer Polska/LEX 2012.
- Huf A., Sztuka Oddania, (w:) Gość Niedzielny 37/2022.
- Kaczmarek J., Produkt turystyczny. Pomysł. Organizacja. Zarządzanie, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005, ISBN: 83-208-1564-9.
- Stasiak A., Włodarczyk B., Turystyka Społeczna – Istota, Determinanty, Możliwości i Kierunki Rozwoju, [w:] Rapacz A. (red.), Wyzwania współczesnej polityki turystycznej. Problemy polityki turystycznej, s. 167-178, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2012.
- How social tourism is redefining millennial wanderlust, dostęp: <https://www.rappler.com/brandrap/tech-and-innovation/200189-social-tourism-millennial-wanderlust/> [dostęp: 20.10.2022].
- Bezpieczne wakacje z portalem turystyka.gov.pl – tutaj znajdziesz najważniejsze informacje o usługach turystycznych, na <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/bezpieczne-wakacje-z-portalem-turystykagovpl-tutaj-znajdziesz-najwazniejsze-informacje-o-uslugach-turystycznych> [dostęp: 20.10.2022].
- Raport z prekonsultacji projektu Białej Księgi Regulacji Systemu Promocji Turystycznej w Polsce, <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/raport-z-prekonsultacji-projektu-bialej-ksiegi-regulacji-systemu-promocji-turystycznej-w-polsce> [dostęp: 20.10.2022].
- PCFF, Pilotażowy etap prekonsultacji projektu „Białej Księgi”, dostęp: www.pfcc.eu/pol/files/bks.pdf+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b-d [dostęp 21.09.2022]
- Aktualności gov.pl, dostęp na: <https://www.gov.pl/attachment/f53a4f9d-2acf-44e4-9357-e7efc07e5d65+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b-d> [dostęp 21.09.2022]

1.3. Informacja turystyczna – znacząca bariera w dostępie do turystyki czy narzędzie wsparcia w rozwoju komercyjnego ryнку „turystyki dostępnej”?

Abstrakt: Poważne podejście do osób niepełnosprawnych jako pełnoprawnych konsumentów rynku komercyjnego, rozumianego m.in. jako poprawa ich dostępności i stałe dostarczanie przez regionalne i lokalne organizacje turystyczne informacji i ofert dla tej grupy klientów, może przynieść wymierne korzyści obszarom i zwiększyć ich konkurencyjność. Niniejsza publikacja ma charakter przeglądowy i empiryczny, a jej celem jest identyfikacja barier informacyjnych w turystyce dla osób ze specjalnymi potrzebami – głównie osób niepełnosprawnych w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem informacji zawartych na platformach podmiotów tworzących polski system promocji i informacji turystycznej oraz bazy noclegowej, a także wskazanie możliwości ich likwidacji. Opiera się na metodzie desk research, wieloletnich obserwacjach i badaniach prowadzonych przez autorkę podczas projektów realizowanych przez nią w organizacjach pozarządowych i samorządach terytorialnych oraz wywiadach z OzN.

Słowa kluczowe: turystyka osób niepełnosprawnych, bariery informacyjne, turystyka, turystyka odpowiedzialna, turystyka dostępna, osoby ze specjalnymi potrzebami, dostępność

WPROWADZENIE

Statystyki wskazują, że ponad miliard ludzi na świecie, czyli 15% całej populacji cierpi na jakąś formę niepełnosprawności (World Bank, 2022). Szacuje się, że liczba ta będzie się zwiększać z powodu globalnego problemu, jakim jest starzenie się społeczeństwa i wzrost przewlekłych chorób (Światowa Organizacja Zdrowia, 2011). Stąd problematyka osób o specjalnych potrzebach bywa przedmiotem nie tylko polityki, ale stanowi również przedmiot zainteresowania

¹ ORCID: 0000-0001-7603-7801, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, sylvia.osojca-kozłowska@ue.wroc.pl

ze strony niektórych sektorów biznesu jako rosnący segment rynku komercyjnego. W krajach cechujących się wysokim poziomem rozwoju gospodarczego i społecznego zauważa się, że grupa ta stanowi duży potencjał dla rynku turystycznego. Z publikacji naukowych wynika, że OzN coraz odważniej podróżują i składają też liczne skargi na bariery, jakie napotykają w trakcie swoich turystycznych doświadczeń. Podobnie jak osoby w pełni sprawne chcą mieć równy dostęp do obiektów noclegowych, restauracji, atrakcji turystycznych, interesujących ich eventów i przede wszystkim do precyzyjnej, szczegółowej informacji, dzięki której zaplanują swoją podróż (Darcy, 1997).

Bariery, jakie występują w obiektach budowlanych, transporcie, technologiach komunikacyjno-informacyjnych (ITC), ograniczają ich możliwości w korzystaniu z usług turystycznych i świadczą o tym, że osoby o specjalnych potrzebach jako turyści byli w przeszłości i nadal są ignorowani przez przedsiębiorców turystycznych i podmioty publiczne zajmujące się rozwojem turystyki i promocją obszarów. Ma temu przeciwdziałać popularyzowana na całym świecie idea „turystyki dostępnej”, rozumianej jako turystyka dla wszystkich. Niniejsza publikacja ma charakter przeglądowo-empiryczny, a jej celem jest identyfikacja barier informacyjnych w turystyce dla osób ze specjalnymi potrzebami – głównie OzN na obszarze Polski, ze szczególnym uwzględnieniem informacji zawartych na platformach podmiotów tworzących polski system promocji i informacji, czyli POT-ROT-LOT oraz obiektów noclegowych, a także wskazanie możliwości ich likwidacji. Oparta jest na metodzie desk research, wieloletnich obserwacjach i badaniach prowadzonych przez autorkę podczas realizowanych przez nią w organizacjach pozarządowych i samorządzie lokalnym projektów, a także wywiadach z OzN.

TURYSTYKA DOSTĘPNA JAKO PRZEWAGA KONKURENCYJNA

Skuteczne i pożądanе przez wielu dążenie do zrównoważonego rozwoju społecznego wymaga od zarządzających turystyką przyjęcia bardziej inkluzywnych zasad i praktyk zwiększających dostępność miejsc turystycznych dla osób o specjalnych potrzebach (Wearing i Darcy, 2011). Mimo wdrażania polityk wsparcia i przepisów mających wpływ na zwiększenie liczby dostępnych dla wszystkich miejsc, atrakcji turystycznych oraz obiektów noclegowych, osoby o specjalnych potrzebach nadal mają olbrzymi problem, by bez barier uprawiać turystykę (Chikuta i in., 2019). Działania zmierzające do likwidacji barier

i zaspokojenia oczekiwań tych osób zaowocowały wyodrębnieniem w literaturze naukowej nowego pojęcia – „turystyki dostępnej”. Definicja ujmuje ją jako

[...] formę organizacji turystyki, w której współpraca między interesariuszami ukierunkowana jest na umożliwianie osobom o specjalnych potrzebach równego i godnego dostępu poprzez dostarczanie na rynek uniwersalnie zaprojektowanych produktów, usług i atrakcji (Darcy & Buhalis, 2011).

W krajach wysoko rozwiniętych, m.in. w USA, Australii, Wielkiej Brytanii, aby zwiększyć tempo wdrażania rozwiązań z zakresu dostępności w turystyce uznano ją za jeden z istotniejszych elementów konkurencyjności destynacji turystycznych, co poskutkowało wzrostem i jakością oferty turystycznej oraz dostępnym dla wszystkich rynkiem turystycznym z uniwersalnymi usługami, produktami i atrakcjami (Porto i in., 2018). W ten sposób osiągnięto cel zarówno społeczny jak i ekonomiczny, i jest to po raz kolejny dowód na to, że turystyka społeczna także ma wymiar gospodarczy. Grupa autorów opisujących zagadnienie konkurencyjności wyraża pogląd, że osoby zajmujące się zrównoważonym rozwojem, w opracowywanych strategiach winny uwzględniać kwestie dostępności osób z niepełnosprawnościami w takim zakresie, w jakim dostępność może stać się przewagą konkurencyjną w zrównoważonym rozwoju firm turystycznych, ale także wyzwaniem dla nich (Sarmiento i in., 2016). Przewaga konkurencyjna może być implikacją holistycznego podejścia do zrozumienia wymogów osób ze specjalnymi potrzebami, rosnącej odpowiedzialności społecznej będącej efektem innowacyjnego zarządzania (Zenko i in., 2014), czy tego, że OzN zaczyna uważać się za atrakcyjny segment dla nowych rodzajów turystyki – turystyki współdzielenia (zakwaterowanie peer-to-peer), oferujących wiele korzyści dla gospodarzy i twórców usług (Olya i in., 2018).

Aby turystyka mogła się rozwijać w sposób zrównoważony, dostępność musi być uwzględniona we wszystkich aspektach łańcucha turystycznego, który integruje osoby niepełnosprawne ze światem turystyki, w tym w zarządzaniu destynacjami turystycznymi, informacją turystyczną, środowiskiem architektonicznym, różnych rodzajach transportu, zakwaterowania, konwencjach, usługach gastronomicznych i działalności kulturalnej (Światowa Organizacja Turystyki, 2013). Na każdym ogniwie tego łańcucha należy więc tworzyć uniwersalne rozwiązania, dzięki którym osoby o szczególnych potrzebach, znacznie łatwiej, w sposób naturalny i bez stygmatyzacji, będą mogły włączyć się do konsumpcji turystycznej.

BARIERY W TURYSTYCE DOSTĘPNEJ

Dążenie do uczynienia turystyki dostępną przejawia się w likwidacji szeregu barier i niedogodności, a także stereotypów społecznych, które skutecznie utrudniają osobom ze specjalnymi potrzebami uprawianie turystyki i pełne korzystanie z możliwości jakie oferują atrakcje turystyczne, a w niektórych sytuacjach wykluczają je z możliwości spędzenia czasu wolnego w danej destynacji czy atrakcji. Dom Inguez Vila i inni (2020) podkreślają, że wszystkie kraje, które formalnie ratyfikowały *Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych* przyjętą przez ONZ w 2006 r. powinny skupić się na usuwaniu barier dla osób niepełnosprawnych, seniorów i innych osób o specjalnych potrzebach, by zapewnić im równy dostęp do korzystania z produktów i usług, także tych turystycznych. Jednak zauważają, że ich faktyczne zainteresowanie tymi działaniami nie znajduje odzwierciedlenia w rzeczywistej praktyce.

Autorzy podejmujący zagadnienia dostępności w turystyce wyodrębniają zazwyczaj trzy główne rodzaje barier, uniemożliwiające bądź utrudniające jej uprawianie. Są to:

1. bariery informacyjne i komunikacyjne,
2. bariery fizyczne,
3. bariery związane z postawami (Eichhorn i Buhalis, 2011; Randle i Dolnicar 2019).

Wszystkie trzy sprawiają wiele problemów osobom z niepełnosprawnościami. Pierwsze dotyczące komunikacji i informacji, wiążą się z działaniami, jakich podróżny z niepełnosprawnością podejmuje w znacznej mierze przed opuszczeniem domu, a więc w momencie przygotowywania się do podróży i w jej trakcie. W zależności od rodzaju posiadanej niepełnosprawności ma w wielu miejscach kłopot z uzyskaniem informacji, które dla niego są ważne, m.in. o dostępności obiektu, który go interesuje, dokładnego opisu pokoju, który może wynająć, wszelkich utrudnieniach jakie mogą spotkać go na trasie. Wiele stron internetowych nie spełnia wymaganego standardu WCAG, a prowadzące je osoby nie zdają sobie sprawy z tego, jak ważne jest opisywanie np. zdjęć, linków, butonów, czy szczegółowe podawanie wiadomości na temat dostępności obiektów. Brak takich uzupełnień utrudnia poruszanie się po stronie osobom niewidomym i niesłyszącym i uzyskanie interesujących ich informacji.

Bariery fizyczne związane są z dostępem do konkretnych miejsc i atrakcji. Nie wszystkie obiekty, jakie odwiedzają turyści, zostały przystosowane do oczekiwań osób mających problemy z poruszaniem się,

a także osób, które cierpią na dysfunkcję wzroku bądź słuchu. Biorąc pod uwagę zakwaterowanie, zidentyfikowano pięć rodzajów miejsc, w których mogą wystąpić te bariery. Są to: dostępność w pokojach, miejscach publicznych, przestrzeniach rekreacyjnych, w łazience oraz w restauracjach i barach (Tutuncu, 2017). Wg Lyu (2017) zadowolenie odczuwane przez OzN jest bezpośrednio proporcjonalne do stopnia dostępności oferowanego przez obiekt noclegowy.

Barierę dotyczącą postaw wiążą się najczęściej ze stygmatyzacją osób o specjalnych potrzebach, stereotypizacją, a także nierzadko niechęcią wobec nich, wywołaną strachem wynikającym z braku umiejętności komunikacji z OzN, wiedzy na temat zachowania się wobec nich.

INFORMACJA TURYSTYCZNA A DOSTĘPNOŚĆ CYFROWA

Celem dostępności cyfrowej jest zapewnienie wszystkim użytkownikom równoważnych doświadczeń, niezależnie od technologii, której używają do przeglądania Internetu.

Chociaż technologie informacyjno-komunikacyjne (ICT) posiadają wiele możliwości poprawy i zwiększenia dostępu osób niepełnosprawnych do usług turystycznych, ich wartość dodana, która ma zarówno charakter społeczny, jak i ekonomiczny, jest nadal zaniedbywana przez branżę. Podkreśla się, iż stan dostępnych systemów turystycznych jest krytycznym czynnikiem konkurencyjności destynacji turystycznych (Natalii i in, 2019). Dostęp do informacji stanowi istotny problem dla osób z niepełnosprawnościami na różnych etapach podróży (Darcy, 1998). W przypadku informacji turystycznej pojawia się on już na etapie planowania podróży, a podczas jej trwania może dodatkowo komplikować jej przebieg, a nawet spowodować jej przerwanie. OzN, poszukując wiadomości o miejscu, do którego zamierza się udać, przede wszystkim zależy na uzyskaniu rzetelnej wiedzy o jego dostępności i rzadko kiedy otrzymuje ją na serwisach DMO, hoteli, biur podróży.

Należy zauważyć, że dostęp do Internetu bardzo często bywa jedynym źródłem informacji dla osób z niepełnosprawnościami, które oferuje im niezależne życie i dobrowolne uczestnictwo w społeczności (Zeng i Parmanto, 2004). Dzięki niemu mogą czytać wiadomości, planować podróż, dokonywać zakupów, uczyć się, nawiązywać relacje, itd. Analiza literatury naukowej dowodzi, iż dostępność do internetowych platform informacyjnych z szeroką i wyczerpującą informacją jest podnoszona przez osoby z niepełnosprawnościami jako jeden z ważniejszych punktów umożliwiających im podjęcie decyzji zakupowej,

ponieważ informacja i komunikacja online służy jako istotne narzędzie promocji miejsca docelowego wśród podróżnych (Bastida i Huan, 2014). Zatem organizacje działające w branży turystycznej, w szczególności podmioty odpowiedzialne za promocję miejsc i obszarów oraz za obiekty noclegowe, nie dostarczając w pełni dostępnych i szczegółowych informacji o swojej ofercie dla osób ze specjalnymi potrzebami, nie przyciągną tych osób swój obszar (Singh i in., 2020). Region, który nie ma przygotowanej w odpowiedniej formie informacji dla OzN, traci na swojej konkurencyjności. Współcześnie oczekiwania OzN w zakresie informacji turystycznej dotyczą zarówno obiektów noclegowych jak i wszelkich podmiotów zajmujących się promocją turystyczną, a w szczególności podmiotów znajdujących się w narodowym systemie informacji lub promocji turystycznej. Zarówno one, jak i właściciele atrakcji, restauracji, obiektów noclegowych powinni zweryfikować swoje podejście do publikowanych w sieci internetowej treści z poprawą ich jakości na rzecz osób z niepełnosprawnościami. Strony www dedykowane turystom powinny zawierać w czytelnym miejscu istotne informacje dla OzN, a znajdujące się na nich uniwersalne opisy np. atrakcji, pokoi hotelowych, miejscowości powinny być zaopatrzone w szczegółowe informacje na temat dostępności, mając na uwadze to, że niepełnosprawność jako zjawisko nie jest homogeniczna i oczekiwania osób nią dotkniętych w zależności od jej rodzaju mogą być różne.

Informacja turystyczna zawarta na stronach, powinna być czytelna i napisana w miarę prostym językiem, a sama strona www, na którą trafia do dystrybucji, spełniać standardy WCAG, zgodnie z przepisami, jakie podjęto w większości krajów. Autorzy podejmujący tę tematykę podkreślają, że badania na temat znaczenia dostępności w witrynie turystycznej, są marginalne. A wyniki, które w oparciu o nie publikuje się w literaturze, najczęściej są negatywne (Williams i in., 2007). Singh i Ismail (2020) w swoim artykule podkreślali problemy z dostępnością internetowych biur podróży, które zostały tak skonstruowane, że osobom z niepełnosprawnościami trudno się po nich poruszać i trudno z nich korzystać. Negatywnie oceniano dostępność amerykańskich stron internetowych z ofertami noclegów, podkreślając, iż utrudniają użytkownikom szybką nawigację, nie posiadają tekstów alternatywnych dla elementu nietekstowego, co mogłoby ułatwić uzyskiwanie informacji turystycznej osobom niewidomym. (Shi, 2006; Xiong i in., 2009). Europejska Sieć Turystyki Dostępnej (ENAT) analizująca strony internetowe narodowych organizacji turystycznych z krajów europejskich, uznała, że wszystkie są rozczarowujące, gdyż

żadna z nich nie była zgodna z wytycznymi dotyczącymi dostępności, nawet podstawowymi na poziomie A (ENAT, 2013). Powtarzający to badanie Dominguez Vila i in. (2019) skupiając się na oficjalnych witrynach turystycznych w Europie Północnej wykazali, że podczas ich audytu narzędzia internetowe umożliwiające jego przeprowadzenie ujawniły bardzo dużą liczbę problemów, w tym niedostosowanie do standardów WCAG. Za najlepiej dostosowane pod kątem dostępności uznano strony organizacji turystycznych z Korei Południowej, Japonii i Hongkongu, które mogą stać się przykładem dla innych (Dominguez Vila i in., 2020).

Technologia internetowa musi służyć osobom niepełnosprawnym i korygować problemy z dostępnością poprzez wdrożenie uniwersalnego projektu technologicznego, takiego jak alternatywny tekst, prezentacja treści na różne sposoby (pamiętając o zróżnicowanym odbiorze przez osoby niewidome i niesłyszące), zapewnienie sposobów szybkiej nawigacji i kompatybilności strony internetowej z funkcjami wspomagającymi technologie (Gonçalves i in. 2020). Podkreśla się, że dostępna strona www z informacją turystyczną podaną potencjalnemu turyście z niepełnosprawnością w sposób szczegółowy to dla biura podróży, hotelu, destynacji korzyści skutkujące podjęciem przez OzN decyzji o podróży. Jeśli na stronie brakuje dostępnych i ważnych dla osoby o specjalnych potrzebach informacji, jest wręcz przeciwnie – OzN najczęściej rezygnuje np. z rezerwacji lub decyzji o udaniu się do konkretnego miejsca czy obiektu i rozpoczyna poszukiwania u innych operatorów, które kontynuuje do momentu znalezienia ważnych dla niej informacji (Pintoetal, 2020).

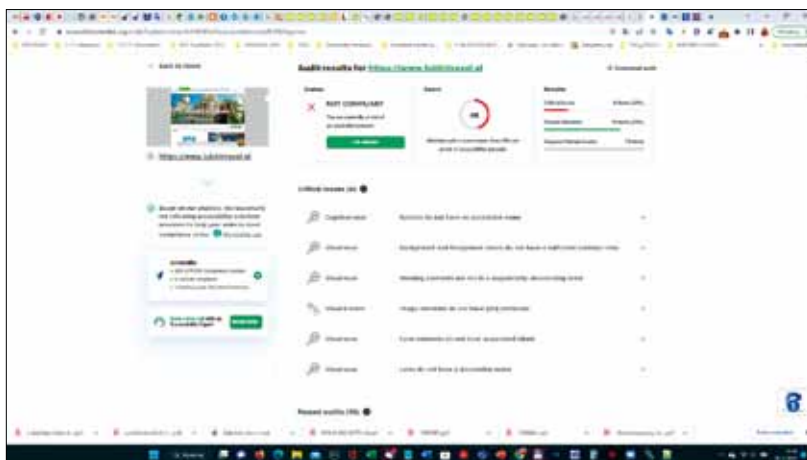
Strony internetowe oficjalnych DMO odgrywają nieocenioną rolę w komunikowaniu i promowaniu miejsca docelowego wśród potencjalnych klientów. Dlatego dostępność strony internetowej jest istotnym elementem technologicznym jakości strony internetowej, a co się z tym wiąże znajdującej się tam informacji turystycznej. Nieprzestrzeganie minimalnego poziomu dostępności, uchwalonego przez odpowiednie rządy lub organizacje międzynarodowe, może powstrzymać wiele osób niepełnosprawnych przed korzystaniem z usług oferowanych przez stronę internetową.

Jakość dostępności witryny www można poprawić, sprawdzając ją za pomocą różnorodnych, ogólnie i często bezpłatnie dostępnych, narzędzi dostępności online w oparciu o wygenerowany raport (audyt dostępności witryny) wyeliminować wszystkie błędy jakie zostały zidentyfikowane przez narzędzie, aby dostosować się do potrzeb turystów niepełnosprawnych (Silva i Borges, 2020).

INFORMACJA TURYSTYCZNA, KOMUNIKACJA DOSTĘPNA A OCZEKIWANIA POLSKICH „OZN”

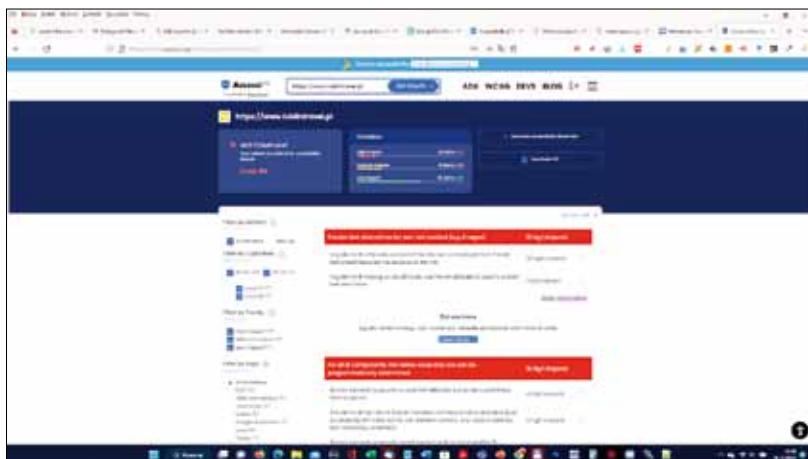
W Polsce od wielu lat podejmuje się działania umożliwiające osobom z niepełnosprawnościami uprawianie turystyki i wypoczynek. Ich organizacją zajmują się przede wszystkim podmioty publiczne takie jak np. PFRON czy ZUS refundujący OzN pobyty rehabilitacyjno-wczasowe, a także liczne organizacje pozarządowe, które zapewniają osobom z niepełnosprawnościami różnorodne wyjazdowe zajęcia wolnoczasowe. Coraz więcej osób ze specjalnymi potrzebami podejmuje również wyzwanie samodzielnej organizacji swoich podróży bądź organizacji wypraw dla grupy przyjaciół. Osoby te korzystają z ogólnie dostępnych informacji turystycznych w internecie i treści, które tam znajdują.

W 2022 r. w okresie od sierpnia do listopada przeprowadzono audyty komunikacyjne i audyty dostępności 117 stron internetowych polskich DMO, sprawdzając witryny te pod kątem dostępności z użyciem narzędzi <https://www.accessibilitychecker.org/>, [accessi.org](https://www.accessi.org/), a także jakości dostarczanych przez nie informacji turystycznych istotnych z perspektywy osób ze specjalnymi potrzebami.

Ryc. 1 Audyt dostępności strony Lublintravel.pl

Próba badawcza obejmowała strony promocyjne Polskiej Organizacji Turystycznej, 16 stron Regionalnych Organizacji Turystycznych i 100 stron Lokalnych Organizacji Turystycznych. W toku tych badań ujawniono, że znaczna część stron internetowych (80), w szczególności należących do lokalnych organizacji turystycznych, kompletnie nie spełnia wymogów dostępności określonych w wytycznych WCAG 2.1.

Ryc. 2. Audyt dostępności witryny lublintravel.pl przy użyciu narzędzia accessi.org

Ustalono, że najczęściej jakość publikowanych na nich informacji dotyczących produktów, usług, atrakcji turystycznych i destynacji posiada wysoki poziom merytoryczny, ale nie są one w żaden sposób adresowane do osób z niepełnosprawnościami. Dla OzN zauważa się brak ofert wypoczynku, rekreacji i zwiedzania. Brakuje także informacji turystycznej przy opisywanych atrakcjach i szlakach na temat ich dostępności dla OzN. Audyty stron www i ocena zawartości informacji na nich zawartych zostały uzupełnione materiałem powstałym w oparciu o badania jakościowe, które przeprowadzono w listopadzie i grudniu 2022 roku w trakcie realizacji projektu dotyczącego turystyki społecznej w Fundacji Symbioza na Dolnym Śląsku. Do badań zidentyfikowano i wybrano 20 osób z niepełnosprawnościami, które aktywnie podróżują po Polsce i świecie, i organizują swoje wyjazdy samodzielnie, a następnie przeprowadzono z nimi badania metodą wywiadu. W trakcie badań poszukiwano odpowiedzi na pytania dotyczące oceny dostępności stron www polskich podmiotów zajmujących się działalnością turystyczną, oceny informacji turystycznej, jaka wypełnia ich zawartość, a także propozycji zmian, które powinny zostać na nich wdrożone, aby spełniały istotną rolę w przekazywaniu informacji, promocji i zachęcaniu OzN do podróżowania. Wszyscy badani respondenci byli Polakami, reprezentowali przedział wiekowy 25-40 lat, było wśród nich 11 – kobiet i 9 mężczyzn (6 os. posiadających niepełnosprawność ruchową 6. wzrokową, 3. słuchową oraz 5 osoby posiadające więcej niż jeden typ niepełnosprawności. Swoobodne wywiady w oparciu o pytania zadawane przez badającego przeprowadzono na forum całej grupy. Rozmowy z osobami niesłyszącymi

odbywały się przy użyciu zapisów tekstowych oraz Polskiego Języka Migowego.

W toku badań stwierdzono, że na przeważającej ilości stron, z jakich korzystają lub próbują korzystać osoby z niepełnosprawnościami planując swoje wyjazdy turystyczne, dominują niekompletne dla nich informacje, nie zaspokajające ich oczekiwań i poszukiwań, jakie czynią. Podkreślano, że istotna i wartościowa informacja turystyczna dla OzN to informacja kompletna, szczegółowa, prawdziwa czyli sprawdzona i napisana w sposób klarowny, najlepiej prostym językiem, bez zbędnych słów, aby każdy mógł ją właściwie zrozumieć.

Oglądając zaproponowane przez badającego portale turystyczne prowadzone przez DMO lub gminy czy powiaty, a także nieoficjalne strony prowadzonych przez prywatne osoby, uznano, iż wiadomości, które dotyczą opisu atrakcji, produktów, usług, tras i szlaków są słabo udokumentowane i niewystarczająco szczegółowe. Wszystkie badane osoby stwierdziły, że na stronach DMO – LOT-ów i ROT-ów najczęściej brakuje informacji, czy dany obiekt jest dostępny dla OzN, przy czym taka informacja jest przez nich znajdowana na stronie obiektu, którego dotyczy, podczas gdy planują swoje wycieczki. Jako przykład podano stronę internetową Lublina Lublin.travel.pl, prowadzoną przez wojewódzki ROT, która posiada nieaktualne informacje w stosunku do wiadomości, jakie można znaleźć na stronach podmiotów zarządzających atrakcjami opisywanymi przez pracowników ROT, itp. Analogiczna sytuacja dotyczy strony dolnyslask.travel prowadzonej przez Dolnośląską Organizację Turystyczną czy oficjalną stronę Szczecina visitszczecin.eu. Uczestnicy badania wskazywali, że zarówno na oficjalnej stronie promującej Dolny Śląsk i Szczecin, ani razu nie podjęto tematyki OzN i nie pokazano ani jednego produktu lub usługi, który byłby dla nich dostępny, nie pojawia się ani jedno zdjęcie OzN. Badani poinformowali, że takie działania sprawiają, że czują się dyskryminowani i mają wrażenie, że są w danym miejscu niemile widziani. „Gdyby było inaczej – zapraszano by nas, jak to możemy zobaczyć na lubuskiebezbarier” – stwierdził gorzko jeden z badanych. Uczestnicy badania zwrócili uwagę także na fakt, że tam gdzie pojawia się informacja o osobach z niepełnosprawnościami, często używa się określenia „osoba niepełnosprawna”, „osoba nie w pełni sprawna” lub „inwalida”, które są stygmatyzujące i przykre, dla większości OzN. Kolejny problem w uzyskiwaniu informacji turystycznej w sposób cyfrowy dotyczy obiektów noclegowych. Wiele podmiotów ma mocno przekłamane informacje, twierdzi, że posiada pokoje dla OzN, tymczasem okazuje się np., że łazienka nie spełnia standardów, bo brodzik

w niej nie jest zerowy, co już jest znacznym utrudnieniem dla osoby z dysfunkcją ruchu oraz osoby niewidomej. Badani zwracali uwagę, że właściciele podmiotów prowadzących usługi noclegowe mogliby się bardziej przyłożyć i pokazać na stronach internetowych zdjęcia wszystkich przeznaczonych dla OzN pokoi wraz z ich łazienkami, a także istniejące w nich udogodnienia. Bardzo cenną dla OzN umożliwiającą podejmowanie wyboru informacją byłby plan piętra z naniesionym wcześniej pokojem. W ten sposób OzN jest w stanie przewidzieć, że proponowany dla niej pokój będzie zbyt głośny, bo znajduje się przy windzie i dokonać jego zamiany jeszcze przed przyjazdem.

Wszyscy badani zgodnie przyznali, że strony turystyczne prowadzone przez polskie DMO utworzone i zarządzane z myślą o działaniach informacyjnych i promocji poszczególnych obszarów, które znali wcześniej lub, które zobaczyli pierwszy raz podczas badań, zupełnie w treściach nie odpowiadają, poza kilkoma wyjątkami (Mazury Zachodnie, Lubuskie) osobom ze specjalnymi potrzebami i w rażącym stopniu ich dyskryminują. Uwypuklono, że podkreśla się turystykę rowerową, turystykę rodzin z dziećmi, turystykę dla seniorów, nie brak takich DMO, na których stronach promuje się nawet turystykę dla osób wyjeżdżających ze zwierzętami (psem lub kotem), ale nie ma słowa o możliwościach podróży po mieście, powiecie czy regionie osoby z niepełnosprawnością.

Dwie osoby spośród uczestników badania (obie niesłyszące), podkreślały, że treści są często zbyt zawile, za długie i dla nich niezrozumiałe, a jednocześnie zaapelowały, aby DMO pamiętało zamieszczając filmiki, by wykonywać do nich audiodeskrypcję – gdyż to jedyna możliwość, by osoby niesłyszące posługujące się językiem polskim mogły dowiedzieć się o czym opowiada dany film.

Wszyscy badani stwierdzili, że strony polskich ROT-ów i POT-u są dla nich czytelne, choć nie brak elementów, które ze względu na zwiększającą się dostępność należałoby uzupełnić np. o opisy zdjęć, które istotne są dla osób niewidomych. Jednakże podkreślali, że problemem są rzadko aktualizowane treści, zwłaszcza dotyczące różnych miejsc. Nierzadko zdarza się, na co uskarżają się ankietowane OzN, że mimo długiego i żmudnego poszukiwania informacji, otrzymana okazuje się być nieprecyzyjna, a z jej powodu trasa turystyczna zaczyna się komplikować lub obfitować w różne bariery. Podkreślano także, że wiele informacji jest całkowicie nieprawdziwych, bo przedsiębiorcy oferujący noclegi kłamią lub mają niewłaściwe wyobrażenie o dostępności i nikt tego nie sprawdza. Jako przykład podano jeden z hoteli w Jeleniej Górze, który twierdził, że posiada 5 pokoi przystosowanych

do osób z niepełnosprawnościami, tymczasem wizyta w tych pokojach obnażyła, że w każdym istnieje łazienka całkowicie niedostosowana do osób z dysfunkcją ruchu.

PODSUMOWANIE I REKOMENDACJE

Problemem całego polskiego systemu informacji turystycznej realizowanego na szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym jest brak spójności w tworzeniu informacji, które uwzględniałyby potrzeby osób z niepełnosprawnościami. Podmioty uczestniczące w tym procesie na szczeblu POT-ROT-LOT przede wszystkim powinny przejść wspólne szkolenia z zakresu projektowania uniwersalnego, a także dotyczące wiedzy na temat różnych aspektów dostępności i niepełnosprawności i na tej podstawie wypracować wspólny system niezbędnych informacji dla OzN, który trafiałby do niemalże każdego tekstu będącego informacją lub ofertą turystyczną.

Informacja turystyczna jest pojęciem szerokim i obejmuje ogół podmiotów, które przy pomocy słowa pisanego, mówionego informują o swojej ofercie, ofercie obszaru, regionu, a także udzielają informacji turystom na zapytania dotyczące tej oferty. Należy zauważyć, że mimo wdrażania w Polsce programu Dostępność plus oraz wejścia w 2019 r. w życie ustaw o dostępności i cyfrowej dostępności, polska branża turystyczna nie dostosowała jeszcze cyfrowej informacji turystycznej do potrzeb i oczekiwań osób z niepełnosprawnościami. Większość stron promujących obszary turystyczne prowadzone przez LOT-y i ROT-y w ogóle nie zawiera wzmianek dotyczących oferty dla OzN oraz atrakcji, jakie dostępne są dla OzN. Należy to zmienić, gdyż OzN czują się z tego powodu szczególnie dyskryminowane.

Każda umieszczona na stronie www informacja na temat dostępności obiektu powinna być szczegółowo sprawdzona przez pracowników organizacji turystycznych, a także aktualizowana. Zdarza się bowiem, że treści zamieszczone na stronach internetowych różnią się od treści zamieszczonych na stronach poszczególnych atrakcji, co wprowadza niepotrzebny chaos. Dostępna informacja turystyczna to według opinii OzN informacja prawdziwa i szczegółowa, napisana przystępnym prostym językiem, niezawierająca zbędnych słów, dzięki temu jest dla OzN czytelna, zrozumiała i wartościowa.

Poważne podejście do OzN jako uczestników rynku komercyjnego, stałe udostępnianie przez ROT-y i LOT-y oraz podmioty takie jak np. hotele, biura podróży działające na rynku turystycznym, informacji i oferty dla OzN, może przynieść wymierne korzyści, takie jak

wzrost ruchu turystycznego na danym terenie czy zwiększenie konkurencyjności obszaru.

OzN mają prawo skarżyć podmioty, które nie zapewniają im minimum dostępności. W Australii sprawy, na które uskarżały się osoby z niepełnosprawnościami, stały się implikacją do wyznaczenia nowych wytycznych wobec nich, a obligatoryjność zapewnienia dostępności w wielu obszarach podmiotów publicznych przeniosły się również na sektor biznesowy.

Zapewnienie dostępności jest prawem osób ze specjalnymi potrzebami. W działaniach zmierzających do jego realizacji, warto stosować metodykę projektowania uniwersalnego, dzięki czemu poprawa dostępności wpływa na całe społeczeństwo i wspiera jego rozwój.

BIBLIOGRAFIA

- Bastida U., Huan T. C. (2014), *Performance evaluation of tourism websites' information quality of four global destination brands: Beijing, Hong Kong, Shanghai, and Taipei*, "Journal of Business Research", 67 (2), 167–170.
- Chikuta O., du Plessis E., Saayman M. (2019) *Accessibility expectations of tourists with disabilities in National Parks*, "Tour. Plan". Dev, 16, 75–92.
- Darcy S. (1997), *Tourism patterns and experiences of New South Wales people with a physical disability*, "Canberra, A.C.T.", <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.410436700109381> [dostęp: 09.09.2022].
- Darcy S. (2010), *Inherent complexity: Disability, accessible tourism and accommodation information preferences*. Tourism Management, 31, 816–826. Dostępny na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517709001642> [dostęp: 10.09.2022].
- Darcy S., Buhalis D. (2011). *Introduction: From disabled tourists to accessible tourism*. In *Accessible Tourism: Concepts and Issues*; Darcy S., Buhalis D., Eds.; "Channel View Publications": Bristol, UK, 2011; pp. 1–20.
- Fundusze Europejskie, dostępne na: <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-europejskie-bez-barier/dostepnosc-plus/ustawa-o-dostepnosci/> [dostęp: 09.09.2022].
- Olya H. G. T., Gazi Z. A., Aksal F.A., Mehmet A (2018). *Behavioral intentions of disabled tourists for the use of peer-to-peer accommodations: An application of fsQCA*, "Int. J. Contemp. Hosp. Manag".
- Organisation United Nations. (n.d.). *Promoting accessible tourism for all*. from <https://www.un.org/development/desa/disabilities/issues/promoting-accessible-tourism-for-all.html> [dostęp: 09.09.2022].
- Porto N., Rucci A.C., Ciaschi M. (2018), *Tourism accessibility competitiveness. A regional approach for Latin American countries*. Investig. Reg.–J. Reg. Res, 42, 75–91.

- Sarmiento E. M., Brás C., De Oliveira C. V. (2016), *Issues and challenges of accessibility for senior tourism (Estoril/Portugal)*, "R-LEGO-Revista Lusófona de Economia e Gestão das Organizações", vol. 2. Available online: <http://recil.grupolusofona.pt/handle/10437/6978> (accessed on 7 June 2019).
- Singh R., Ismail A., PS, S., & Singh D. (2020), *Compliance of accessibility in tourism websites: A pledge towards disability*, "Journal of Hospitality and Tourism Insights", 4 (3): 263–281.
- Vila T. D., González E. A., & Darcy S. (2020), *Accessibility of tourism websites: The level of countries' commitment*, "Universal Access in the Information Society", 19 (2), 331–346. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09638288.2017.1362709?journalCode=idre20>
- W3C. (2010), *Web content accessibility guidelines (WCAG) 2.0*. Retrieved March 5, 2020, from <https://www.w3.org/WAI/GL/WCAG20/>
- Wearing S., Darcy S. (2011), *Inclusion of the "Othered" in Tourism*, "Cosmop. Civ. Soc". J., 3, 18–34.
- Zenko Z., Sardi V. (2014), *Systemic thinking for socially responsible innovations in social tourism for people with disabilities*, "Kybernetes" 2014, 43, 652–666.

2 | Turystyka szkolna, osób starszych i podróże pielgrzymkowe

2.1. O potrzebie kształcenia nauczycieli w zakresie turystyki i krajoznawstwa

Abstrakt: Turystyka i krajoznawstwo to wyjątkowa aktywność, po którą sięgają szkoły realizując swoją misję dydaktyczno-wychowawczą ukierunkowaną na wszechstronny i wielopłaszczyznowy rozwój ucznia. Wycieczki szkolne są wskazywane przez nauczycieli jako jedna z najważniejszych form pracy z uczniami. Korzyści jakie osiąga się dzięki turystyce i krajoznawstwu szkolnemu w zakresie skutecznej i atrakcyjnej realizacji programu szkolnego są trudne do wyliczenia na podstawie jedynie klasycznej lekcji szkolnej. Jednak wykorzystanie tej aktywności jako narzędzia pracy z uczniami w szkole jest możliwe, jeśli organizator posiada kompetencje, wiedzę i odpowiednie przeszkolenie w zakresie organizacji turystyki i krajoznawstwa szkolnego. W publikacji zwrócono uwagę na potrzebę stworzenia na poziomie systemowym wsparcia edukacyjnego dla studentów kierunków pedagogicznych w zakresie uzyskania przez nich odpowiednich kompetencji i wiedzy do organizowania i prowadzenia turystyki i krajoznawstwa w szkołach.

Słowa kluczowe: szkolna turystyka i krajoznawstwo, organizacja turystyki i krajoznawstwa, wycieczki szkolne, kształcenie nauczycieli

WSTĘP

Turystyka i krajoznawstwo to wyjątkowa aktywność, po którą sięgają również szkoły realizując swoją misję dydaktyczno-wychowawczą zorientowaną na wszechstronny i wielostronny rozwój ucznia. Turystyka szkolna i krajoznawstwo jest jedną z najbardziej wszechstronnych form organizacyjnych pracy dydaktyczno-wychowawczej z dziećmi i młodzieżą. Poprzez wycieczki szkolne placówki te realizują poszczególne funkcje szkoły, wykorzystują je jako doskonałe narzędzie ich realizowania (szczególnie w przypadku funkcji dydaktycznej, wychowawczej, opiekuńczej, ale również społecznej i kulturotwórczej). Przekazują uczniom wartości, umiejętności oraz wiedzę (Smarzewski,

¹ ORCID 0000-0002-9482-7716, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych, Katedra Turystyki Międzynarodowej i Geografii Społecznej; e-mail: iwak@interia.pl

1987; Konarzewski, 1995: 60, Perkowska-Klejman, Górka-Strzałkowska, 2016: 68). Dobrze zorganizowana wycieczka daje tak wszechstronne korzyści, jakich nie osiąga się poprzez klasyczną lekcję szkolną. Możliwości te wykorzystane mogą być w pełni jednak wówczas, jeżeli jej organizator posiada kompetencje, wiedzę i odpowiednie przygotowanie w zakresie organizacji szkolnej turystyki i krajoznawstwa i potrafi z nich umiejętnie skorzystać.

Obecnie wydaje się, że potrzeby w zakresie kompetencji, wiedzy i odpowiedniego przygotowania do organizacji i prowadzenia szkolnej turystyki i krajoznawstwa przez szkolną kadrę pedagogiczną nie są należycie zaspokajane. Zbyt małą wagę przywiązuje się do systemowego kształcenia nauczycieli w zakresie turystyki i krajoznawstwa. Świadczą o tym poniższe argumenty, które obrazują aktualny stan szkolnej turystyki i krajoznawstwa.

ORGANIZACJA SZKOLNEJ TURYSTYKI I KRAJOZNAWSTWA – STAN AKTUALNY

Na poziomie kształcenia uniwersyteckiego, przygotowującego nauczycieli do wykonywania zawodu, w zasadzie nie przekazuje się treści związanych z organizacją turystyki i krajoznawstwa w szkołach. Wyjątek stanowią Akademie Wychowania Fizycznego oraz uczelnie, które kształcą nauczycieli do planowania i realizowania obowiązkowego wychowania fizycznego w szkołach (Łubkowska, 2014: 9). Absolwenci tych kierunków dzięki uzyskanemu na studiach wykształceniu posiadają kwalifikacje umożliwiające podjęcie kompetentnej i wszechstronnej pracy z uczniem w celu zaspokojenia jego potrzeb w zakresie rozwoju somatyczno-motorycznego oraz przygotowania go do dbałości o zdrowie, sprawność i budowę własnego ciała. Potrafią umiejętnie programować środki kształcenia i wychowania fizycznego oraz kultury i wrażliwości pedagogicznej, które gwarantują efektywną realizację zajęć lekcyjnych i pozaszkolnych w zakresie wychowania fizycznego, sportu, rekreacji oraz turystyki szkolnej (AWF). Plany i programy studiów uczelni przygotowujących absolwentów do wykonywania zawodu nauczyciela innych przedmiotów poza wychowaniem fizycznym niestety nie uwzględniają przedmiotowych treści.

Na poziomie edukacji szkolnej prowadzonej dla dzieci i młodzieży istnieje potrzeba zwiększenia liczby wyjazdów turystyczno-krajoznawczych w szkołach (Zarzycki i in. 2014: 49; Kugiejko, 2019: 56). Powszechnie uznaje się, że wycieczki szkolne są jednym z bardziej efektywnych narzędzi umożliwiających przekazywanie wiedzy z określonego zakresu. Wycieczki szkolne to nie tylko turystyczno-krajoznawcze

przygody, ale przede wszystkim nauka poza ławką szkolną (Denek, 2000: 233). To nauka wykorzystująca jednocześnie narzędzia werbalne i wizualne oraz doświadczenie i zaangażowanie, jest to nauka niestandardowa, przez co dużo bardziej atrakcyjna, efektywna i skuteczna w pracy z dziećmi i młodzieżą (Drogosz, 2009: 23). Wskazuje się, że większość współczesnych pedagogów traktuje szkolne wycieczki jako jedną z metod kształcenia. Zaliczają je do najważniejszych form pracy z uczniem, w hierarchii ważności i użyteczności metod edukacyjno-wychowawczych stawiając je zaraz za klasyczną szkolną lekcją. Obok korzyści, które osiąga się za pomocą szkolnej turystyki i krajoznawstwa w kwestii efektywnego i atrakcyjnego realizowania szkolnego programu nauczania, akcentuje się również jej znaczenie dla właściwego kształtowania osobowości ucznia (Kugiejko, 2015: 157). Podobne wartościowanie wykazują sami uczniowie, dla których jest to lubiany i ciekawy element procesu dydaktyczno-wychowawczego (Dominek, Korbiel, 2021: 199). Zajęcia w terenie oceniają jako ciekawe i praktyczne (Kugiejko, 2015: 149). Aktywności turystyczne i krajoznawcze powinny stać się podstawowym elementem szkolnej oferty związanej z wychowaniem fizycznym (Przysiężna, 2009), ale również elementem wspomagającym edukację geograficzną (Szubert, Kroh, 2020; Dyska-Jakóbkiewicz, 2017: 109) oraz innych przedmiotów. Wyjazdy turystyczno-krajoznawcze w ramach zajęć lekcyjnych mogą być powiązane z programem nauczania przedmiotów nauk przyrodniczych, ścisłych i humanistycznych (Kugiejko, 2016a: 150). Już ponad dekadę temu, niewątpliwym autorytet w dziedzinie edukacji pozalekcyjnej i pozaszkolnej Kazimierz Denek wskazywał: „Powinno się skoncentrować na realizacji zasady mówiącej, że każdy uczeń w ciągu roku szkolnego powinien mieć możliwość udziału w co najmniej dwóch wycieczkach krajoznawczo-turystycznych organizowanych w obrębie własnego województwa i regionu, niezależnie od wycieczek przedmiotowych” (Denek, 2011: 149).

Niestety nauczyciele niechętnie podejmują się organizacji szkolnej turystyki i krajoznawstwa (Zarzycki i in. 2014: 49; Kugiejko, 2015: 149; Kugiejko, 2019: 85; Dominek, Korbiel, 2021: 192; Dyska-Jakóbkiewicz, 2017: 112). Jak pokazują badania, liczba wyjazdów związanych ze szkolną turystyką i krajoznawstwem maleje (Kugiejko, 2016b: 225). Powodów takiego stanu rzeczy jest wiele. Według niektórych badań, zaledwie 20% nauczycieli wychowawców organizuje samodzielnie zajęcia w terenie lub dłuższe wyjazdy z młodzieżą (Kugiejko, 2015: 149). Powiązane jest to z pewnością z wyższym nakładem pracy wykonywanej przez nauczycieli podczas wycieczek, która jest o wiele

bardziej wymagająca, trudniejsza i złożona, niż realizacja klasycznej lekcji w sali klasowej (Staszewski, 1957: 5). Według badań najczęściej wskazywany powód takiego podejścia związany jest z obawami przed odpowiedzialnością za grupę, brak czasu, ale również niedostateczny poziom wiedzy merytorycznej i organizacyjnej nauczycieli (Zarzycki i in., 2014: 49; Kugiejko, 2015: 156; Zajadacz, Kugiejko, 2017: 213; Dominek, Korbiel, 2021: 192).

Zdecydowanie chętniej przy organizacji szkolnej turystyki i krajoznawstwa nauczyciele uciekają się do pomocy firm zewnętrznych (Kugiejko, 2015: 156; Zajadacz, Kugiejko, 2017: 213; Dominek, Korbiel, 2021: 185). Takie podejście w dużej mierze wynika z błędnego przekonania, że to organizator zewnętrzny ponosi wówczas pełną odpowiedzialność za bezpieczeństwo dzieci podczas wycieczki, właściwą realizację programu, itp. (Zajadacz, Kugiejko, 2017: 221). Mimo zlecenia organizacji szkolnej turystyki i krajoznawstwa podmiotom zewnętrznym, to szkoła w dalszym ciągu ponosi główną odpowiedzialność za wycieczkę zorganizowaną dla swoich podopiecznych. Bezsporny natomiast pozostaje poziom zaangażowania w organizację i przebieg wycieczki, który w tym wypadku leży po stronie zewnętrznego zleceniobiorcy. Jest to duże ułatwienie i odciążenie dla nauczycieli.

Wykorzystanie zewnętrznego podmiotu do organizacji wycieczek szkolnych spowodowane jest również bogactwem ofert proponowanych przez te podmioty, siłą przebicia z ofertą oraz często wyższym poziomem kompetencji i wiedzy w zakresie organizacji turystyki i krajoznawstwa. Z jednej strony zlecenie organizacji wycieczki szkolnej podmiotowi zewnętrznemu jest ułatwieniem w kwestii związanej z wkładem pracy ponoszonym przez nauczyciela, ale ma swoją również niekorzystną stronę. Związana jest ona głównie z kosztami takiej imprezy turystycznej lub krajoznawczej. Najczęściej zlecenie takie podraża koszty szkolnej wycieczki. W tym zakresie z pewnością widoczna jest potrzeba optymalizacji kosztów tych wyjazdów, ponieważ to właśnie one są często wskazywane jako przyczyna malejącej liczby wyjazdów oraz bariera uczestnictwa w wycieczkach szkolnych (Kugiejko, 2016b: 225; Kugiejko, 2019: 58; Dominek, Korbiel, 2021: 197). Alternatywą dla komercyjnych ofert organizatorów szkolnej turystyki i krajoznawstwa jest organizacja wyjazdów prowadzona przez szkołę, które wymagają mniejszych nakładów finansowych (Kugiejko, 2019: 85).

Kolejny problem związany z organizacją szkolnej turystyki i krajoznawstwa przez zewnętrzne podmioty dotyczy wyboru odpowiedniej oferty dokonywanego przez szkołę: dyrekcję lub samego

nauczyciela. Z „Raportu dotyczącego organizacji wypoczynku dla dzieci i młodzieży na przestrzeni lat 2019–2022” przygotowanego przez Oddział Turystyki Dziecięcej i Młodzieżowej Polskiej Izby Turystyki na podstawie danych uzyskanych z Ministerstwa Edukacji i Nauki, które pochodzą z platformy tzw. „baza wypoczynku”, prowadzonej przez Ministerstwo Edukacji i Nauki, wynika że „polskie dzieci najczęściej jadą wypoczywać z nielegalnymi organizatorami” (Raport, 2022). Wskazuje to na konieczność posiadania przez nauczyciela zdolności do doboru odpowiedniego organizatora wycieczki szkolnej. Problem jest szerszy, ponieważ szkolna kadra pedagogiczna powinna mieć umiejętność nie tylko w zakresie doboru odpowiedniego organizatora, ale również do właściwej oceny programu wycieczki, stosunku jej jakości do ceny, sposobu realizacji oraz adekwatności do potrzeb grupy odbiorców. Nie bez powodu zatem wskazuje się, że w kwestii merytorycznego przygotowania wycieczki szkolnej najbardziej skuteczni będą jednak sami nauczyciele organizujący wycieczki dla swoich wychowanków. Oni najlepiej uzupełnią program o wiadomości omawiane w szkole, zwrócą uwagę uczniów na stosowanie zdobytej wiedzy w praktyce, dostosują program wycieczki do wieku grupy, jej oczekiwań oraz umiejętności (Kugiejko, 2019: 85).

Wskazywany w różnych badaniach dotyczących szkolnej turystyki i krajoznawstwa niedostateczny poziom wiedzy merytorycznej i organizacyjnej kadry pedagogicznej szkół w kwestii związanej z organizacją wycieczek szkolnych jest widoczny na poziomie dokumentów, do których przygotowania zobowiązane są szkoły. Przykładem są regulaminy wycieczek szkolnych. Niestety w dokumentach tych pojawia się szereg błędów. Widoczne są one już w pierwszej części tego dokumentu, który dotyczy wskazania podstawy prawnej. Często praktyką jest powoływanie się na nieaktualne akty prawne, które regulują organizację wycieczek szkolnych i innych imprez turystyczno-krajoznawczych. Nagminnie autorzy tych dokumentów podają nieobowiązującą już ustawę o usługach turystycznych, albo nieaktualne Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki (Regulamin 1, Regulamin 2, Regulamin 3).

Podobne błędy pojawiają się również w literaturze naukowej oraz raportach dotyczących turystyki dzieci i młodzieży, gdzie wydaje się, że autorzy tych publikacji powinni wykazać szczególną staranność w tym względzie oraz aktualną wiedzę w przedmiotowym zakresie

(Cybula, 2022)². Trudno w tej sytuacji dziwić się dyrektorom szkół i nauczycielom, skoro nawet podmioty predystynowane niejako do posiadania aktualnej i pełnej wiedzy w zakresie organizacji turystyki i krajoznawstwa popełniają błędy.

W powyższym kontekście nasuwa się jeszcze jedna refleksja. Brak systemowego podejścia do przygotowywania kadry pedagogicznej w zakresie szkolnej turystyki i krajoznawstwa powoduje, że „standard” wycieczki zależy w głównej mierze od indywidualnego podejścia dyrektora i nauczyciela danej placówki oraz ich poziomu kompetencji w tym zakresie, które zdobywają we własnym zakresie. Stwarza to dla uczniów nierówne szanse dotarcia do pełnowartościowego produktu charakteryzującego się wysokim poziomem jakości.

Pozostawienie zdobywania wiedzy merytorycznej i organizacyjnej w zakresie szkolnej turystyki i krajoznawstwa we własnym zakresie kadrze pedagogicznej szkół nie tylko nie rozwiązuje wskazanych powyżej problemów, ale może przyczynić się do ich pogłębiania. Poza tym taka praktyka nie koreluje z możliwościami odnośnie do organizacji szkolnej turystyki i krajoznawstwa, które ustawodawstwo w Polsce stwarza szkołom. W systemowych działaniach odnoszących się do prezentowanego problemu na chwilę obecną brakuje konsekwencji i spójności.

Zgodnie z paragrafem 1 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 maja 2018 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania krajoznawstwa i turystyki przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki, szkoły mogą w jej organizowaniu współdziałać ze stowarzyszeniami i innymi podmiotami, których przedmiotem działalności jest krajoznawstwo i turystyka, ale mają również możliwość samodzielnie je organizować dla uczniów (Rozporządzenie, 2018). Wynika to również z zapisów Ustawy z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych. Zgodnie z art. 3, ustawy tej nie stosuje się do imprez turystycznych oraz powiązanych

² Zob. m.in.: M. Kugiejko, *Turystyka szkolna w województwie wielkopolskim*, [w:] Tom XXI: *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, Z. Młynarczyk (red. serii), Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace, 2019, nr 21, s. 29. Na ustawę z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych powołuje się Polska Izba Turystyki w przygotowanym przez siebie „Raporcie dotyczącym organizacji wypoczynku dla dzieci i młodzieży na przestrzeni lat 2019–2022”. Odwołuje się również do „rejestru organizatorów turystyki i pośredników turystycznych”. Od pięciu lat obowiązuje ustawy z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych. Również zwraca uwagę błędny podział „typów organizatorów turystyki”, który pojawia się w „Instrukcji rejestracji wypoczynku przez organizatora” przygotowanej przez Ministerstwo Edukacji i Nauki (Cybula, 2022).

usług turystycznych, które są oferowane okazjonalnie, na zasadach niezarobkowych i wyłącznie ograniczonej grupie podróżnych oraz do imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych trwających krócej niż 24 godziny, chyba że obejmują nocleg (Ustawa, 2017). Co więcej, zgodnie z rozporządzeniem w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki szkoły krajoznawstwo i turystykę powinny organizować w trakcie roku szkolnego, w szczególności w ramach zajęć dydaktyczno-wychowawczych lub opiekuńczych, w formie:

1) wycieczek przedmiotowych – inicjowanych i realizowanych przez nauczycieli w celu uzupełnienia programu wychowania przedszkolnego albo programu nauczania w ramach jednego lub kilku przedmiotów,

2) wycieczek krajoznawczo-turystycznych o charakterze interdyscyplinarnym, w których udział nie wymaga od uczniów przygotowania kondycyjnego i umiejętności posługiwania się specjalistycznym sprzętem, organizowanych w celu nabywania wiedzy o otaczającym środowisku i umiejętności zastosowania tej wiedzy w praktyce,

3) specjalistycznych wycieczek krajoznawczo-turystycznych, w których udział wymaga od uczniów przygotowania kondycyjnego, sprawnościowego i umiejętności posługiwania się specjalistycznym sprzętem, a program wycieczki przewiduje intensywną aktywność turystyczną, fizyczną lub długodystansowość na szlakach turystycznych.

Powyżej wskazane wycieczki mogą być organizowane zarówno w kraju jak i za granicą (Rozporządzenie, 2018).

Dodatkowo w rozporządzeniu wyżej wskazanym zawarte są również obowiązki dyrektora związane z organizacją szkolnej turystyki i krajoznawstwa, zgodnie z którymi dyrektor szkoły m.in. wyznacza kierownika i opiekunów wycieczki spośród pracowników pedagogicznych szkoły. W tym przypadku zawarte jest nieuzasadnione założenie, że nauczyciel jest kompetentny w zakresie organizacji turystyki i krajoznawstwa, bowiem nie potrzebuje żadnego udokumentowanego przygotowania lub uprawnień do sprawowania funkcji kierownika oraz opiekuna wycieczki. Jedynie w przypadku specjalistycznej wycieczki krajoznawczo-turystycznej kierownik i opiekunowie wycieczki są obowiązani posiadać udokumentowane przygotowanie zapewniające bezpieczną realizację programu wycieczki (Rozporządzenie, 2018).

Możliwości jakie stwarza szkole ustawodawca w kwestii organizacji wycieczek szkolnych, placówki te chętnie uwzględniają w działaniach, do których zobowiązuje je Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe. W świetle ustawy każda szkoła realizuje program

wychowawczo-profilaktyczny, który obejmuje treści i działania o charakterze wychowawczym i profilaktycznym skierowane do uczniów oraz nauczycieli i rodziców. Są to m.in.:

- ▶ wzmacnianie poczucia tożsamości indywidualnej, kulturowej, narodowej,
- ▶ rozbudzanie ciekawości poznawczej,
- ▶ poznanie zasad zachowania się w parkach, rezerwatach
- ▶ wyrabianie troskliwego stosunku do pamiątek kultury i przyrody
- ▶ kształtowanie gotowości do uczestnictwa w kulturze,
- ▶ poszanowania tradycji
- ▶ poznawanie kultury własnego narodu,
- ▶ poznawanie historii, kultury i tradycji swojego regionu,
- ▶ poszanowania innych kultur i tradycji
- ▶ kształtowanie świadomości odmienności osób innej narodowości
- ▶ promowanie zdrowego stylu życia
- ▶ dbanie o właściwy rozwój fizyczny i kondycję
- ▶ edukację ekologiczną (Ustawa, 2016).

Wśród narzędzi, które szkoły wskazują do realizacji powyższych treści, pojawiają się m.in.: wycieczki, wycieczki szkolne, wycieczki krajoznawcze, wyjścia do muzeów, teatrów, na wystawy, zielone szkoły, wyjazdy edukacyjne na wyższe uczelnie (wydziały związane z naukami przyrodniczymi) i miejsca popularyzujące nauki przyrodnicze: wycieczki do Palmiarni w Gliwicach, Hydropolis we Wrocławiu, Planetarium, Centrum Nauki Kopernik w Warszawie (Program 1, Program 2, Program 3).

Treści tych programów pokrywają się z celami organizowania przez szkoły wycieczek turystyczno-krajoznawczych wskazanymi w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 maja 2018 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki, które zostały sformułowane w następujący sposób:

- ▶ poznawanie kraju, jego środowiska przyrodniczego, tradycji, zabytków kultury i historii;
- ▶ poznawanie kultury i języka innych państw;
- ▶ poszerzanie wiedzy z różnych dziedzin życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego;
- ▶ wspomaganie rodziny i szkoły w procesie wychowania;
- ▶ upowszechnianie wśród uczniów zasad ochrony środowiska naturalnego oraz wiedzy o składnikach i funkcjonowaniu rodzimego środowiska przyrodniczego, a także umiejętności korzystania z zasobów przyrody;

- ▶ upowszechnianie zdrowego stylu życia i aktywności fizycznej oraz podnoszenie sprawności fizycznej;
- ▶ poprawę stanu zdrowia uczniów pochodzących z terenów zagrożonych ekologicznie;
- ▶ przeciwdziałanie zachowaniom ryzykownym, w szczególności w ramach profilaktyki uniwersalnej;
- ▶ poznawanie zasad bezpiecznego zachowania się w różnych sytuacjach (Rozporządzenie, 2018).

POSTULATY ZWIĄZANE Z POTRZEBĄ KSZTAŁCENIA
KADRY PEDAGOGICZNEJ W ZAKRESIE SZKOLNEJ
TURYSTYKI I KRAJOZNAWSTWA

Z powyższego wynika, że o ile szkoły posiadają umocowanie prawne w kwestii organizacji wycieczek turystyczno-krajoznawczych, to jednak brakuje na poziomie systemowym rozwiązań wyposażających kadrę pedagogiczną w odpowiednie kompetencje merytoryczne w tym zakresie. Nauczyciel nie ma w chwili obecnej dostatecznego dostępu do edukacji w zakresie organizacji turystyki i krajoznawstwa w szkole, dlatego należy zwiększyć nacisk na kształcenie w tym zakresie zarówno na poziomie zdobywania kompetencji nauczycielskich, jak i doszkalania w trakcie wykonywania zawodu – powinny być to rozwiązania systemowe. Kształcenie kompetencji szkolnej kadry pedagogicznej w zakresie szkolnej turystyki i krajoznawstwa powinno przebiegać w sposób planowy, systematyczny oraz dwutorowy. Po pierwsze powinno uwzględniać potrzeby w zakresie organizacji turystyki i krajoznawstwa, która z pewnością wymaga wiedzy i umiejętności o charakterze interdyscyplinarnym (zaczynając od m.in. umiejętności porównania ofert różnych biur podróży, wyboru odpowiedniego programu w kontekście grupy wiekowej, poziomu wiedzy, sposobu jej przekazania, tematu wycieczki, doboru miejsca realizacji danego programu wycieczki, przygotowania dokumentów związanych z organizacją wyjazdów, oceny stosunku ceny do jakości oferty, a kończąc na rozliczeniu z rodzicami). Po drugie, kształcenie kompetencji w zakresie szkolnej turystyki i krajoznawstwa powinno uwzględniać również potrzeby w zakresie weryfikacji – nauczyciele powinni mieć podstawową wiedzę w zakresie oceny prawidłowości wykonania usług składających się na wycieczkę szkolną w tym również w zakresie przedstawienia takiej oceny rodzicom. Takie podejście powinno wynikać przede wszystkim z konieczności zapewnienia bezpieczeństwa najmłodszym klientom rynku turystycznego. Kwestia ta powinna być priorytetem przy dążeniu do zapewnienia większego

zainteresowania turystyką i krajoznawstwem oraz zapewnienia efektywności pod względem np. ekonomicznym.

Warto przy tej okazji również wspomnieć o potrzebie wsparcia instytucjonalnego kadry pedagogicznej w zakresie świadczenia aktualnej, kompleksowej i fachowej wiedzy związanej ze szkolną turystyką i krajoznawstwem. Na chwilę obecną w zasadzie nie ma podmiotu, który świadczyłby taką pomoc. Byłoby to istotne wsparcie przy rozwiązywaniu wszelkiego rodzaju problemów i wątpliwości związanych z działalnością szkoły w zakresie organizacji szkolnej turystyki i krajoznawstwa. Pomoc taka mogłaby być zorganizowana w ramach np. Polskiej Organizacji Turystycznej lub w formie doradcy turystycznego działającego na poziomie gminy – gmina zatrudniłaby w pełni wykwalifikowanych doradców turystycznych, którzy służyliby pomocą dyrektorom szkół oraz nauczycielom.

PODSUMOWANIE

Wnioski, które płyną z powyższych rozważań, odnośnie do potrzeby systemowej edukacji w zakresie szkolnej turystyki i krajoznawstwa kadry pedagogicznej nie są niczym nowym. O tym, że zbyt małą wagę przywiązuje się do systemowego kształcenia nauczycieli w omawianym zakresie pisał już wspomniany autorytet w dziedzinie edukacji pozaszkolnej i pozalekcyjnej Kazimierz Denek: „Rozwiązanie problemu dla potrzeb krajoznawstwa i turystyki (...) można jedynie osiągnąć przez objęcie studentów w uczelniach kształcących nauczycieli systematycznymi zajęciami z zakresu krajoznawstwa i turystyki” (Denek, 2011: 378). Pozostaje żywić tylko nadzieję, że podnoszone argumenty i zgłaszane potrzeby w tym zakresie zostaną w końcu dostrzeżone przez organy władne dokonać odpowiednich reform.

BIBLIOGRAFIA

- Denek K. (2000), *W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole*, Eru-
ditus, Poznań.
- Denek K. (2011), *Edukacja pozalekcyjna i pozaszkolna*, Wyższa Szkoła Peda-
gogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu, Poznań.
- Dominek I., Korbiel K. (2021), *Turystyka szkolna klas IV-VIII w opinii na-
uczycieli – bariery i korzyści*, [w:] Stasiak A., red., *Turystyka społeczna
w Polsce*, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Centralny
Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kra-
ków-Świdnica s. 181–203.
- Drogosz M. (2009), *Krajoznawstwo i turystyka w szkołach i placówkach
oświatowych*, ABC – Wolters Kluwer, Warszawa.

- Dyska-Jakóbkiewicz I. (2017), *Znaczenie wycieczek w szkolnej edukacji geograficznej*, „Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja”, nr 2 (20), 107–114
- Konarzewski K. (1995), *Szkoła nauczania – Szkoła*, PWN, Warszawa.
- Kugiejko M. (2015), *Turystyka i krajoznawstwo w edukacji szkolnej – na przykładzie Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Puszczykowie*, [w:] Liro J., Liro M., Krąż P., red., *Współczesna problemy i kierunki badawcze w geografii*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ w Krakowie, t. 3, s. 149–164.
- Kugiejko M. (2016a), *Organizacja wycieczek szkolnych jako element wpływu edukacji szkolnej na rozwój uczniów*, „Zeszyty Naukowe Turystyka i Rekreacja”, nr 18 (2), s. 147–158.
- Kugiejko M. (2016b), *Destynacje turystyczne wybranych szkół z obszaru aglomeracji poznańskiej*, [w:] Wiluś R., Wojciechowska J., red., *Człowiek w turystyce. Role, potrzeby, zachowania*, „Warsztaty z Geografii Turyzmu”, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, tom 7, s. 213–227.
- Kugiejko M. (2019), *Turystyka szkolna w województwie wielkopolskim*, [w:] Młynarczyk Z., red. serii, Tom XXI: *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace, nr 21.
- Łubkowska W. (2014), *Pedagogika obozów letnich w programach kształcenia studentów kierunku wychowanie fizyczne oraz turystyka i rekreacja – realizowanych na Wydziale Kultury Fizycznej i Promocji Zdrowia Uniwersytetu Szczecińskiego*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku”, nr 3 (23), s. 5–14.
- Perkowska-Klejman A., Górka-Strzałkowska A. (2016), *Szkoła jako instytucja, system społeczny i organizacja*, [w:] Minczanowska A., Szafrńska-Gajdzica A., Szymański M., red., *Szkoła. Wspólnota dążeń?*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 62–78.
- Rozporządzenia (2018), *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 maja 2018 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki* (Dz.U. 2018 poz. 1055).
- Smarzewski H. (1987), *Szkoła jako środowisko wychowawcze*, PWN, Kraków.
- Staszewski K. (1957), *Wartość wychowawcza wycieczek szkolnych*, [w:] Kuran J., red., *Szkolny informator wycieczkowy*, Państwowy Zakład Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.
- Szubert M., Kroh P. (2020), *Poznanie i opis krajoznawczy małej ojczyzny... oraz wzbudzenie zainteresowania uczniów regionem jako inspiracja do nauki geografii*, „Studia Geographica”, nr 14, s. 11–23.
- Ustawa (2016), *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe* (Dz.U. 2017 poz. 59).
- Ustawa (2017), *Ustawy z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych* (Dz.U. 2017 poz. 2361).
- Zajadacz A., Kugiejko K. (2017), *Miedzy swobodą a zakazem organizacji wycieczek szkolnych*, [w:] Stasiak A., Śledzińska J., red., *Miedzy swobodą*

a zakazem czyli o bezpiecznym korzystaniu z przestrzeni turystycznej, Warszawa, s. 207–225.

Zarzycki P., Grobelny J., Gliški M. (2014), *Turystyka szkolna – kłopot czy wartość dla nauczyciela przy rozwiązywaniu problemów wychowawczych*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wiekui”, nr 4 (24), s. 45–53.

STRONY INTERNETOWE

AWF, <https://wfs.awf.krakow.pl/o-wydziale>, (data dostępu: 31.10.2022).

Cybula P. (2022), *Kilka uwag w związku z raportem PIT dotyczącym organizacji wypoczynku dla dzieci i młodzieży*, [w:] Blog radcy prawnego dr. Piotra Cybuli (zał. w 2008 r.), wpis opublikowany 5 października, 2022, <https://prawoturystyczne.com/2022/10/05/raport-pit-dotyczacy-organizacji-wypoczynku-dla-dzieci-i-mlodziezy-na-prze-strzeni-lat-2019-2022/>, [dostęp: 19.10.2022].

Program 1, <https://mickiewicz.net.pl/szkola/program-wychowawczo-profilaktyczny.pdf>, [dostęp: 20.09.2022].

Program 2, http://www.psp3.ostrowiec.pl/web_documents/psp_3_program_wychowawczo-profilaktyczny_2021-2022.pdf, [dostęp: 20.09.2022].

Program 3, http://www.skorzewo.edu.pl/dokumenty/dokumenty-szkoly/Program%20wychowawczo-profilaktyczny%202022_2023.pdf, [dostęp: 20.09.2022].

Przysiężna B., *Turystyka jako element szkolnej oferty wychowania fizycznego*, <http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/doccontent?id=124>, (dostęp: 19.10.2022).

Raport (2022): *Polskie dzieci najczęściej jadą wypoczywać z nielegalnymi organizatorami*, <https://turystyka.rp.pl/biura-podrozy/art37171541-raport-polskie-dzieci-najczesciej-jada-wypoczywac-z-nielegalnymi-organizatorami?fbclid=IwAR07lBKJSOjzoVftOIDzQWMrJ5clkwWVyp2s4q1awkOPFDn-dJSrH2G6Cpg>, [dostęp: 19.10.2022].

Regulamin 1, https://krasiniak.pl/wp-content/uploads/2022/06/Regulamin_wycieczek.pdf, [dostęp: 10.10.2022].

Regulamin 2, <http://sp-wierzchucino.home.pl/podstawowa/files/REGULAMIN-WYCIECZEK-SZKOLNYCH.pdf>, [dostęp: 10.10.2022].

Regulamin 3, http://spchwarstnica.pl/wp-content/uploads/2022/09/regulamin_wycieczki_2022_2023.pdf, [dostęp: 10.10.2022].

2.2. Rekreacja i turystyka społeczna a poprawa jakości życia dojrzałych i starszych dorosłych.

Działalność klubu seniora

Abstrakt: Znaczenie rekreacji i turystyki, w tym turystyki społecznej, w podnoszeniu poziomu jakości życia dojrzałych i starszych dorosłych może być przedstawione na przykładzie inicjatyw takich jak kluby seniora, funkcjonujące w wiejskich społecznościach. Podobnie jak uniwersytety trzeciego wieku, docierające ze swoją ofertą do mieszkańców małych miast, zrzeszają one osoby, które mają utrudniony dostęp do zorganizowanych form wypoczynku. Do pokonania barier zwykle potrzebne jest zaangażowanie lokalnych władz i instytucji, przygotowujących projekty, mające zapewnić finansowanie działań na rzecz włączania osób defaworyzowanych do uczestnictwa w turystyce i rekreacji. Przegląd literatury pozwala na refleksję nad stosowaną terminologią oraz kryteriami opisu czasu wolnego dojrzałych i starszych dorosłych. Stereotypowe podejście do tych odbiorców oferty turystycznej i rekreacyjnej sprawia, iż często są oni traktowani jak homogeniczna grupa, bez uwzględnienia różnic wynikających z rozmaitych cech demograficznych, zainteresowań, aspiracji czy dotychczasowego stylu życia. Teoretyczne rozważania uzupełnia opis wybranej instytucji – klubu seniora, funkcjonującego w gminie wiejskiej w południowej Polsce. Wnioski z około dwuletniej działalności klubu mogą przyczynić się do formułowania rekomendacji dla organizatorów turystyki społecznej (szeroko rozumianej jako turystyka dla wszystkich) i innych osób zaangażowanych w promocję rekreacji wśród dojrzałych i starszych dorosłych.

Słowa kluczowe: dojrzały i starsi dorośli, jakość życia, klub seniora, obszary wiejskie, turystyka społeczna (turystyka dla wszystkich), rekreacja.

WPROWADZENIE

Wyzwaniem dla współczesnych społeczeństw europejskich jest zmiana struktury demograficznej, spowodowana spadkiem wskaźnika narodzin i wzrostem średniej długości życia. Według prognoz WHO – Światowej Organizacji Zdrowia, liczba osób w wieku powyżej 60 lat podwoi się na całym świecie do 2050 roku i wyniesie ponad

¹ ORCID: 0000-0002-3996-5008, Instytut Rekreacji i Sportów Przestrzeni, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, sabina.owsianowska@awf.krakow.pl

2 mld (Światowa Organizacja Zdrowia, 2015). Coraz większy odsetek dojrzałych i starszych dorosłych w populacji, a więc osób w wieku 50–60 oraz 60 lat i więcej, wymaga nowego podejścia do wielu kwestii, w tym zapewnienia dostępu do rekreacji i turystyki. W odpowiedzi na powyższe prognozy, powstają nowoczesne rozwiązania w obszarze społeczno-kulturowym, politycznym, gospodarczym, prawnym, logistycznym i przestrzennym (dotyczącym np. kompleksowego projektowania miast przyjaznych starszym mieszkańcom). Do globalnych inicjatyw można zaliczyć programy inspirowane, realizowane i dofinansowywane przez Unię Europejską. Na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym instytucje odpowiedzialne za promowanie rekreacji i turystyki, to zarówno organizacje rządowe, jak i pozarządowe, działające na różnych szczeblach (Kociszewski, 2021; Mikos von Rohrscheidt, 2021).

Seniorzy uważani są za głównych beneficjentów turystyki społecznej, obok osób o niskich dochodach, zarówno zatrudnionych, jak i bezrobotnych; rodzin wymagających różnych form wsparcia w wypełnianiu swoich podstawowych funkcji; dzieci i młodzieży; osób z niepełnosprawnościami; imigrantów i innych defaworyzowanych, dyskryminowanych grup społecznych (Mikos von Rorscheidt, 2021, s. 32–43). W literaturze naukowej nie ma jednej, precyzyjnej definicji terminu „senior”. Dla niektórych autorów są to osoby w wieku 50 lat, dla innych 55 lat – za punkt odniesienia przyjmują oni zwykle moment opuszczenia przez dzieci domu i tzw. syndrom „pustego gniazda” jako wyznacznik zmiany aktywności rodziców (Alen, Losada, de Carlos, 2017; Diekmann, Vincent, Bauthier, 2020). Z kolei biorąc pod uwagę zakończenie aktywności zawodowej, za limit wieku przyjmuje się co najmniej 65 lat (w Polsce będzie to obecnie 60 lat dla kobiet) oraz fakt przebywania na emeryturze i wynikające z tego konsekwencje dla stylu życia. Niemniej, żadne z powyższych kryteriów nie może zostać uznane za niepodważalne, na przykład niektóre osoby są nadal aktywne zawodowo po osiągnięciu wieku emerytalnego. Porzucenie stereotypowego postrzegania dojrzałych i starszych dorosłych jako homogenicznej grupy i uwzględnienie dodatkowych czynników, takich jak wykształcenie, wykonywany zawód, miejsce zamieszkania, płeć, stan cywilny itd., dotyczy także dostępu do turystyki i rekreacji. W wielu przypadkach przyjmowane przez pomysłodawców i fundatorów kryteria wiekowe dla „dojrzałych dorosłych” (*mature adults*) oscylują między 40/45/50 a 60 lat i 60/65/70 lat i więcej dla „starszych dorosłych” (*older adults*), mimo istotnych różnic między tymi grupami (Baarbacia et al., 2022). Rozstrzygnięcie powyższych wątpliwości wykracza poza

cel tego tekstu, warto jednak na wstępie wspomnieć o płynnych granicach między poszczególnymi grupami wiekowymi i o tym, jakie to może przynosić skutki dla praktyki. W teoretycznej części rozdziału odwołuję się do obu kategorii wiekowych, natomiast część empiryczna dotyczy programu skierowanego do osób nieaktywnych zawodowo powyżej 60 roku życia (por. m.i.n. Chabior, 2011; Gierek, 2022).

DOJRZAŁI I STARSI DOROŚLI – TURYSTYKA SPOŁECZNA I WYZWANIA AKTYWNEGO STARZENIA SIĘ

Podział na dojrzałych i starszych dorosłych pozwala zwrócić uwagę na potrzeby ludzi, którzy nie tylko przekroczyli, ale też zbliżają się do „późniejszego etapu życia” (*later life*) (Diekmann et al., 2020) i do umownej granicy wiekowej, poza którą włączani są do grona „osób star (sz) ych”, „seniorów”, „srebrnych głów”, reprezentujących „trzeci wiek” itp. (Czekanowski, 2014; Marcjanik, 2014) Z reguły, po przekroczeniu 50. (a w niektórych klasyfikacjach 40-45.) roku życia zaczynają oni w coraz większym stopniu zwracać uwagę na prozdrowotne korzyści rekreacji i przeciwdziałać procesom inwolucyjnym poprzez modyfikację stylu życia (por. m.in. *Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej...*). Od czasu opublikowania tzw. Raportu Marca Lalonde’a (1974), wiadomo, jak istotną rolę odgrywają w kształtowaniu zdrowia („pól zdrowia”) wybory dotyczące codziennej diety, aktywności fizycznej, metod radzenia sobie ze stresem czy profilaktyki². Nawiązanie do definicji WHO (2009) przypomina, że zdrowie to nie tylko brak choroby, ale dobrostan psychofizyczny i społeczny, gwarantujący optymalne funkcjonowanie danej osoby w odniesieniu do jej aktualnej sytuacji życiowej, wieku, płci, miejsca zamieszkania, przebytych urazów i innych czynników, które mogą zaburzać równowagę wewnętrzną (homeostazę) i zewnętrzną – między organizmem a środowiskiem (heterostazę).

Jakość życia wyznaczają czynniki obiektywne, takie jak sytuacja ekonomiczna, zaplecze techniczne, środowisko naturalne, bezpieczeństwo socjalne, brak chorób, ilość czasu wolnego czy możliwość podróżowania (por. indeks oceny jakości życia OECD; Quality Life Index, <http://internationalliving.com/2010/02/quality-of-life-2010/>). Z drugiej strony, kluczowa w tym względzie jest subiektywna ocena danej osoby. Ewaluacja dotyczy nie tylko warunków życia, wysokości

² Na podstawie badań przeprowadzonych w Kanadzie twórcy Raportu stwierdzili, że styl życia ma wpływ na tzw. pole zdrowia w ponad 50%, obok czynników biologicznych, środowiskowych oraz organizacji opieki zdrowotnej.

dochodów, satysfakcji wynikającej z zajmowanej pozycji zawodowej i społecznej, ale w pierwszym rzędzie perspektyw samorealizacji (por. hierarchia potrzeb A. Masłowa) oraz poczucia spełnienia i szczęścia (o subiektywistycznych i obiektywistycznych koncepcjach szczęścia por. Zowisło 2011, s. 80-85). W badaniach na temat jakości życia i kapitału społecznego w Polsce, brane są pod uwagę trzy aspekty subiektywnego dobrobytu (*subjective well-being*): zadowolenie z życia (*overall life satisfaction*), poczucie sensu (*meaning of sense in life*), stan emocjonalny (*good emotional well-being*) (*Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej...*). Wśród obszarów tematycznych analizy zadowolenia z życia wśród respondentów powyżej 16 lat znalazły się także kwestie ilości i sposobów spędzania czasu wolnego. Ponadto, poruszono zagadnienie subiektywnej oceny powodów dyskryminacji: 21,5% odpowiadających (20,4% mężczyzn i 22,5% kobiet) przyznało, że występuje gorsze traktowanie ze względu na wiek (autorzy raportu przyjęli granicę 65 lat w odniesieniu do seniorów). Natomiast 13,8% respondentów (13,4% mężczyzn i 15,1% kobiet) potwierdziło problem dyskryminacji mieszkańców wsi i małych miast. Na nierówne traktowanie kobiet zwróciło uwagę 10,4% odpowiadających (8,1% mężczyzn i 12,6% kobiet). (*Jakość życia i kapitał społeczny...*). Wybrane dane uzmysławiają, z jak złożonym i interseksyjnym – związanym z przecinaniem się obszarów wpływu różnych czynników – zagadnieniem mamy do czynienia jako teoretycy i praktycy.

Ważnym krokiem i elementem kompleksowych rozwiązań w celu poprawy jakości życia, w tym promowania zdrowia, jest przygotowanie kadr – instruktorów rekreacji ruchowej, trenerów personalnych, animatorów czasu wolnego, organizatorów różnych form turystyki itd. Z punktu widzenia dydaktyki, wybór określenia „dojrzały i starsi dorośli” (zamiast np. „osoby starsze” czy „seniorzy”) zwraca uwagę na potrzeby najliczniejszej i zarazem najbardziej zróżnicowanej grupy – osób dorosłych w wieku 45-50 lat i więcej. Kategorie „młodszych” (20-40/45 lat) i „dojrzałych” dorosłych (45+) łatwiej jest wyodrębnić, aniżeli „dojrzałych” i „starszych” dorosłych (tj. powyżej 60/65 roku życia). W projektach realizowanych w ramach przedmiotów prowadzonych przez autorkę – „podstawy rekreacji” (na kierunku turystyka i rekreacja) oraz „podstawy turystyki i rekreacji” (na kierunku kultura fizyczna osób starszych), mających na celu promowanie zdrowego stylu życia, problematyczny w opracowaniu jest zwykle ów etap przejściowy, umownie zaczynający się od wieku 45/50 lat. Proponowane przez studentów rozwiązania zwykle dotyczą w gruncie rzeczy osób

60/65+, co nie odzwierciedla rzeczywistych uwarunkowań. Na podobne zamieszanie zwracają uwagę badacze analizujący programy, których zadaniem jest aktywizowanie dojrzałych i starszych dorosłych w społeczeństwie, o czym była już mowa na wstępie (por. m.in. Baarbacia et al., 2022).

Poprawa warunków życia, dostęp do osiągnięć nowoczesnej medycyny, wzrost świadomości zdrowotnej i ekologicznej, to wybrane czynniki, dzięki którym współcześni ludzie żyją coraz dłużej. Trend ten dominuje w krajach rozwiniętych pod względem gospodarczym, chociaż pojawiają się głosy ostrzegające, na podstawie obserwacji i badań, iż w przyszłości może on ulec odwróceniu. Przyczyny tych zmian tkwią w negatywnych skutkach rozwoju cywilizacyjnego, zwłaszcza w zjawisku hipokinezji. Im bardziej potrzeba wysiłku psychofizycznego zaniedbywana jest w życiu codziennym, wskutek biernego, siedzącego trybu życia w pracy i czasie wolnym, tym pilniejsza jest potrzeba kompensacji występujących niedoborów i braków (np. ruchu) poprzez odpowiednio dobraną i dostępną dla wszystkich aktywność rekreacyjną i turystyczną (Rastegar, 2020). Dotyczy to wszystkich grup wiekowych, jednak w szczególnie sposób odnosi się do najmłodszych i najstarszych uczestników. W pierwszym przypadku przede wszystkim ze względu na funkcję rozwojową i korektywną, w drugim – adaptacyjną i antyinwolucyjną. Identyfikacja i opracowanie metod pokonywania subiektywnych i obiektywnych barier poznawczych, psychologicznych, ekonomicznych, kulturowych i ideologicznych jest jednym z warunków upowszechnienia różnych form rekreacji – sportowych, turystycznych, hobbystycznych, towarzyskich, kulturalno-rozrywkowych i wirtualnych (Winiarski, 2011).

Według koncepcji aktywnego starzenia się (*active ageing*), dobrze zaplanowany czas wolny przyczynia się do podtrzymywania zdrowia, w holistycznym i dynamicznym ujęciu oraz poprawy jakości życia (Kociszewski, 2021; Mikos von Rorhscheidt, 2021; Stasiak 2021; Dolnicar, Yanamandram, Cliff, 2012; Morgan, Pritchard, Sedgley, 2015; Teychenne, Ball, Salmon, 2008; Wang, Xu, Pei, 2012; Szarota, 2011). Turystyka społeczna, rozumiana szeroko jako „turystyka dla wszystkich” – inkluzywna nie tylko dzięki dofinansowaniom, jak w przypadku turystyki socjalnej – zmniejsza ryzyko marginalizowania i dyskryminacji ze względu na wiek (por. Kociszewski, 2021; Jackson, Hackett i Steptoe, 2019). Uczestnicy angażują się w zajęcia, które umożliwiają im zaspokajanie rozmaitych potrzeb, w tym samorealizacji – niekiedy po raz pierwszy w życiu koncentrują się na swoich zdolnościach i zainteresowaniach, podejmują działania wykraczające poza stereotypowe

postrzeganie ról społecznych, na przykład w danym środowisku. Niezależnie od przyjętych definicji, turystyka społeczna (socjalna), nie powinna być rozumiana jedynie jako zapewnianie seniorom „chwilowego wytchnienia”, ale jako „działanie obliczone na długofalowe wzmacnianie ich subiektywnego dobrostanu i [powinna] być dobrze zaplanowana jako środek i (re) integracji społecznej oraz utrzymanie, a nawet wzrost ich społecznej aktywności” (Mikos von Rohrscheidt, 2021, s. 50). Doskonale obrazuje takie podejście poniższe studium przypadku – klub seniora, zrzeszający mieszkańców wiejskiej gminy, o tradycjach rolniczych i sadowniczych³.

KLUB SENIORA – AKTYWIZACJA, EDUKACJA, INTEGRACJA, KREACJA

Klub seniora funkcjonuje w ramach Programu Wieloletniego Senior+, który jest kontynuacją analogicznego programu na lata 2015–2020.

Celem strategicznym Programu jest zwiększenie aktywnego uczestnictwa seniorów w życiu społecznym, poprzez dofinansowanie rozbudowy infrastruktury ośrodków wsparcia w środowisku lokalnym oraz zwiększenie miejsc w ośrodkach wsparcia „Senior+”, tj. wsparcie działań jednostek samorządu w rozwoju na ich terenie sieci Dziennych Domów „Senior+” i Klubów „Senior+”.

Oferta klubów seniora obejmuje usługi w zakresie aktywności ruchowej lub kinezyterapii, edukacji, rekreacji, w tym uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych, a także zapewnienia opieki, w zależności od potrzeb potencjalnych odbiorców. Udostępniana seniorom infrastruktura ma umożliwić aktywne spędzanie wolnego czasu oraz zachęcać ich do zaangażowania się seniorów w działania na rzecz klubu (lub dziennego domu pobytu) i środowiska lokalnego. Klub „Senior+” powinien zapewniać tygodniowo co najmniej 20 godzin różnych zajęć, które mogą być także realizowane poza siedzibą, na przykład jako wyjazdy na warsztaty, spektakle i wycieczki, będące okazją do zwiedzania, integracji i wymiany doświadczeń podczas spotkań z innymi klubami (*Uchwała nr 191 Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 2020 r...*; por. Gierek, 2022).

W spotkaniach opisywanego klubu uczestniczy obecne około 30 osób, głównie kobiet (mężczyźni, którzy dołączyli do klubu i aktywnie

³ Serdeczne podziękowania składam mgr Annie Bojanowskiej za wszelkie informacje i refleksje na temat działalności Klubu Seniora, założeń projektu, zasad przygotowywania programu i prowadzenia zajęć, w tym miejsca turystyki społecznej w ofercie, głównych przeszkód i wyzwań oraz planów na przyszłość. Kierowniczką Klubu jest mgr Danuta Bartosz.

wspierają jego działalność, towarzyszą swoim współmałżonkom). Odbywają się one z reguły dwa razy w tygodniu od 10.00 do 18.00, a w razie konieczności nawet częściej. Natomiast w mediach społecznościowych uczestnicy są w stałym kontakcie, zwłaszcza od czasów pandemii. Wówczas to stopniowo facebook i messenger zaczęły dominować jako narzędzia komunikacji, zastępując wcześniejsze rozmowy telefoniczne. Z pomocą rodzin klubowiczki i klubowicze uczyli się samodzielnie obsługiwać popularne komunikatory. Dodatkową motywacją była dla nich możliwość dzielenia się z dziećmi, wnuczętami i znajomymi swoimi dokonaniem: relacjami i zdjęciami z warsztatów, konkursów, wyjazdów itp. Codzienną rutyną stała się publikacja posta z pozdrowieniami, życzeniami, motywującymi cytatami i wirtualną pocztówką oraz wymiana komentarzy, informacji i opinii na różne tematy.

W klubie spotykają się osoby o różnym doświadczeniu życiowym i zawodowym, wykształceniu, stanie cywilnym. Część z nich знаła się wcześniej, dla pozostałych to zajęcia były okazją do nawiązania kontaktu. Sytuację skomplikowały ograniczenia związane z pandemią, jednak po ich zniesieniu, większość uczestników była gotowa do podjęcia na nowo współpracy. Jednym z głównych czynników, który motywuje do zaangażowania i systematycznego udziału w zajęciach, jest dotychczasowa aktywność zawodowa. Kobiety, które oprócz pracy w gospodarstwie i prowadzenia domu, zatrudnione były jako urzędniczki, nauczycielki, krawcowe, opiekunki, panie sprzątające itp., chętniej biorą udział w organizowanych wydarzeniach i zdecydowanie rzadziej rezygnują, nawet, gdy oferta nie od razu odpowiada ich oczekiwaniom. Natomiast osoby, które nie były zawodowo aktywne, z reguły szybciej się zniechęcają i mniej są zainteresowane proponowanymi wykładami, warsztatami czy wyjazdami (innymi niż pielgrzymki). Obserwacje te potwierdzają teorię ciągłości, wskazującą na znaczenie stylu życia przed emeryturą dla aktywności w późniejszych latach (Alen et al., 2017; Diekmann et al., 2020).

Po doświadczeniach z wcześniejszym projektem (dla seniorów w wieku 50+), zaskakujące dla prowadzącej zajęcia jest zaangażowanie, jakie zaczęły przejawiać uczestniczki po kilku miesiącach funkcjonowania klubu. Przyznaje, że początkowo zajęciom towarzyszyły momenty zwątpienia w sens podejmowanych działań. Z czasem jednak spotkania stawały się coraz bardziej ożywione, pełne dyskusji i poczucia humoru, a zarazem empatii, uważności na innych, delikatności i wyczucia. Poznawanie się i wzajemny szacunek sprzyjały rodzeniu się pomysłów i podejmowania kreatywnych, satysfakcjonujących działań. Najważniejsza okazała się zatem cierpliwość, dzięki

której po ponad półtora roku, uczestniczki i uczestnicy współtworzą atmosferę klubu i mają realny wpływ na jego ofertę. Co więcej, swojej aktywności nie ograniczają do siedziby i godzin otwarcia klubu, ale na przykład umawiają się na spacer po nim.

Najważniejszą sprawą, na którą zwracają uwagę prowadzący zajęcia, jest zatem czas, potrzebny do nawiązania relacji między klubowiczami oraz zmiany odgrywanych ról – od odbiorców wydarzeń kulturalnych do twórców własnego programu artystycznego: spektakli, pokazów rzemiosła i własnoręcznie wykonanych produktów kulinarnych itp. Ukoronowaniem działań teatralnych, artystycznych i gastronomicznych był wyjazd do Tarnowa na zjazd czterdziestu klubów z całej Małopolski, z udziałem ok. 600 osób. Przygotowanie do wystąpienia pokazało, że podczas nieobecności osoby pełniącej funkcję reżysera, uczestniczki były w stanie same poprowadzić próby, przygotować kostiumy i wzajemnie wspierać się przed spektaklem. Zadanie do zrealizowania okazało się najlepszym czynnikiem motywującym, wyzwajającym inwencję, zdolność do samodzielnej organizacji i wolontariatu. Ponadto dobór repertuaru we własnym zakresie pozwolił określić wspólne dla grupy wartości i zainteresowania, wybiegające poza stereotypowo przyjęte propozycje, inspirowane głównie kulturą ludową i religią. Na tle innych klubów, uczestniczki mogły zaprezentować oryginalny spektakl. Wyjazd do Tarnowa był także okazją do prezentacji wyrobów lokalnych, takich jak kołaczki czy nalewki własnej roboty, w pięknie udekorowanych buteleczkach, na stoiskach ukazujących m.in. jabłka i przetwory pochodzące z sadowniczego regionu.

Niezmiernie ważna jest cykliczność spotkań oraz wyznaczanie nowych celów, zadań, na przykład organizacji ogniska, imprez z okazji urodzin, imienin itp. Ponadto, dostrzeżenie różnych predyspozycji i talentów; dla jednych najlepszą opcją jest grupa teatralna, natomiast inni preferują gotowanie czy zajęcia plastyczne. Każda osoba powinna czuć się zauważona, potrzebna i doceniona. Obok wykładów i zajęć praktycznych o tematyce z góry ustalonej, takich jak zdrowe odżywianie (z dietetykami), bezpieczeństwa, w tym kurs pierwszej pomocy przedmedycznej (z ratownikami medycznymi i strażakami), jak nie dać się oszukać (z policjantami), planowane są spotkania o charakterze historycznym, m.in. poznanie dziejów cystersów⁴, spacer po

⁴ Gmina, w której zlokalizowany jest Klub, leży m.in. na Południowo-Zachodnim Szlaku Cysterskim (z opactwem w Szczyrzycu). Ponadto, przebiegają przez teren gminy m.in.: GSBW – Główny Szlak Beskidu Wyspowego „Beskidzkie Wyspy”; Rowerowy Szlak Żeleńskich; Małopolska Droga Św. Jakuba (Camino de Santiago), Małopolski Szlak Owocowy.

tematyczne⁵, warsztaty kulinarne i z ziołolecznictwa, z uwzględnieniem zdrowotnych właściwości ziół, warzyw i owoców, połączone z prezentacją i degustacją przygotowywanych przez uczestniczki produktów (np. nalewki, soki, syropy). Rękodzieło wykonywane jest pod okiem miejscowej artystki, amatorsko zajmującej się rzeźbą i florystyką, prowadzącej w ramach wolontariatu warsztaty np. wykonywania ozdób świątecznych itp. Uczestniczki chętnie biorą udział w zajęciach plastycznych, niektóre tylko jako obserwatorzy, podczas gdy inne z pasją wykonują oryginalne prace.

Turystyka odgrywa istotną rolę w działalności klubu – plany są ambitne, jednak barierę stanowią możliwości finansowe. Ogromną popularnością cieszą się wyjazdy, np. do kina, na cotygodniowe seanse w ramach „Kina seniora”, z ofertą tańszych biletów, polskim lektorem oraz towarzyszącymi wydarzeniami, takimi jak prelekcje na temat zdrowej diety itp. Odbyły się wycieczki do Krakowa, z wizytą w muzeum w klasztorze cystersów w Mogile i w Ogrodzie Botanicznym UJ oraz do Wadowic, a w planach są kolejne podróże, w tym wyprawa do teatru. W opinii klubowiczów wyjazdów jest zdecydowanie za mało. Środki przyznane w ramach programu rządowego pokrywają koszt funkcjonowania siedziby klubu (prąd i inne media), wydatki na warsztaty, wykłady itp. Bariery ekonomiczne są pokonywane dzięki częściowej partycypacji, np. poprzez dostarczenie przez uczestników prowiantu na wycieczkę, ognisko, przygotowanie obiadu i pieczenie ciast we własnym zakresie. Wymarzony wyjazd z noclegiem, co najmniej 2-dniowy, wymagałby dopłaty od samych uczestniczących i mógłby prowadzić do Sandomierza, Wrocławia (z Panoramą Racławicką jako głównym punktem programu), a nawet – w wersji kilkudniowej – na wybrzeże Bałtyku.

Na pytanie o to, jak tworzyć atmosferę sprzyjającą aktywnemu uczestnictwu w klubie seniora, poza wspomnianą już cierpliwością, kluczowe jest nastawienie osób prowadzących zajęcia. Przede wszystkim, nie należy oczekiwać szybkich efektów podejmowanych wysiłków – jeśli się pojawiają, to dobrze, jednak lepiej założyć dłuższe

⁵ Spacerzy historyczne to inicjatywa, dzięki której mieszkańcy powiatu limanowskiego mogą poznać znaną i mniej przeszłość własnej okolicy i regionu (na przykład zapomniane dziedzictwo żydowskie, promowane przez inicjatywy Muzeum Regionalnego w Limanowego, np. warsztaty i wystawa kaligrafii w języku hebrajskim „Niebiańskie Rzemiosło”, połączona z prezentacją wybranych zbiorów tematycznych, październik-listopad 2022; Sztetl Mszana Dolna), [Ruszają spacerzy historyczne – Urząd Miasta Limanowa (miastolimanowa.pl); <http://www.muzeum.limanowa.pl/pl/nwsm/237/niebianskie-rzemioslo>].

oczekiwanie. Szczególnie jest to istotne w odniesieniu do grup tak zróżnicowanych, jak opisywana w tym rozdziale i wywodzących się ze społeczności o wzorcach kulturowych, które nie sprzyjają aktywnemu i twórczemu spędzaniu czasu wolnego. Wcześniejsze doświadczenia, w tym zawodowe, wykształcenie i zainteresowania mogą ułatwić integrację. Niemniej, każdy w grupie chce się czuć równie ważny, a to wymaga personalnego podejścia, wrażliwości i empatii tak, by nie zrazić i nie zniechęcić do udziału. Nagrodą za zindywidualizowane traktowanie jest wzrost poczucia bezpieczeństwa wśród klubowiczów, zaufanie i stopniowe otwieranie się na innych. Poczucie akceptacji, docenianie, pochwały ułatwiają odnalezienie się w grupie i motywują do kolejnych wyzwań. Podsumowując, na początku warto mieć plan i wstępny harmonogram zajęć, ale elastycznie dostosowywać go do grupy, weryfikując, co najlepiej do niej trafia. Wbrew stereotypom, uczestnicy mogą preferować nieszablonowe rozwiązania, odbiegające od utrwalonego wizerunku, na przykład nie chcą być traktowani głównie jako reprezentantki i reprezentanci danej wsi, parafii, gminy itp., ale po prostu zrobić coś dla siebie, z innymi. Dostosowanie zajęć do kondycji, umiejętności i upodobań klubowiczów sprawia, że motywacja utrzymuje się na wysokim poziomie. Z tego powodu proponowane warsztaty taneczne czy nauka *nordic walking* okazały się w dłuższej perspektywie zbyt wymagające, za trudne i w konsekwencji – zniechęcające do udziału w spotkaniach. Sprawdziły się najprostsze formy – spacer, zwłaszcza wspólne przechadzki po okolicznych lasach. Systematyczna aktywność przynosi największe korzyści i wzajemne motywowanie się do niej sprzyja trwalszym zmianom w podejściu do wypoczynku – od przekonania, że robienie czegoś tylko dla siebie jest stratą czasu po odnajdywanie przyjemności w ćwiczeniach, spacerowaniu w towarzystwie innych osób. Zdaniem prowadzącej zajęcia, to właśnie przyznanie sobie prawa do spożytkowania czasu wolnego na „próżnowanie”, rozrywkę i prozdrowotną aktywność jest jedną z najistotniejszych zmian w podejściu do rekreacji.

Propozycje aktywizowania dojrzałych i starszych dorosłych dotyczą również ich relacji z młodszymi generacjami. Dla niektórych osób jest to najlepsza okazja wykraczania poza „przypisane” danemu wiekowi tematy rozmów, rozrywki, aktywność sportową itp. Spotkania międzypokoleniowe są także obecne w opisywanej instytucji i obejmują dzień występów klubowego kabaretu we wszystkich szkołach w gminie, a przy okazji rozmowy z dziećmi i młodzieżą, wspólny poczęstunek itp. Planowana jest dalsza współpraca ze szkołami i przedszkolami m.in. w zakresie działalności teatralnej. Warto zaznaczyć, że z jednej strony

uczestniczki lubią występy w placówkach oświatowych i doceniają możliwość kontaktu z młodymi ludźmi, jednak z drugiej – bardziej komfortowo czują się wśród osób w zbliżonym wieku.

Klub jest z pewnością inicjatywą potrzebną, o czym można było przekonać się podczas przywołanego zjazdu w Tarnowie. Skala wydarzenia zaskoczyła Urząd Wojewódzki: 40 klubów, prawie 600 osób, 40 stoisk wystawowych, występy itp., a nade wszystko entuzjazm, jaki towarzyszył imprezie ukazały silną potrzebę wspólnego tworzenia i zabawy, pokazania się, dzielenia doświadczeniami. W małych miejscowościach, na obszarach wiejskich, tego typu inicjatywy przynoszą uczestnikom o wiele więcej niż tylko zagospodarowanie czasu wolnego. Dla wielu osób są szansą, być może pierwszą w życiu, na pokonanie obaw przed brakiem kompetencji czy umiejętności np. artystycznych oraz szansą wyeksponowania zdolności, które nie były wcześniej rozwijane. W kontekście zaspokajania potrzeb społecznych, spotkania są okazją do bycia w grupie, wzajemnej inspiracji, akceptacji i szacunku, czerpania przyjemności i satysfakcji ze wspólnie realizowanych zadań, poczucia sprawczości i pielęgnowania odkrywanych pasji.

PODSUMOWANIE

Promocja zdrowego stylu życia leży w interesie całego społeczeństwa, minimalizując koszt opieki zdrowotnej, zwolnień lekarskich i rent, przede wszystkim jednak wpływając na poziom jakości życia. Dane statystyczne obrazują, jakie są główne motywy i bariery uczestnictwa w rekreacji. Brak odpowiedniej oferty jest jedną z obiektywnych przeszkód, zgłaszanych przez respondentów i programy takie, jak „Senior plus” są adekwatną odpowiedzią, co widać na przykładzie opisywanego klubu. Dostosowanie do uczestniczących w zajęciach osób, z uwzględnieniem środowiska, z którego się wywodzą, wcześniejszego stylu życia, wzorców kulturowych i stereotypów to podstawa trwałej motywacji i odkrywania radości z integracji z innymi, twórczości, aktywnego spędzania czasu wolnego i podejmowania wyzwań. Niewątpliwe korzyści dotyczą osób nieaktywnych zawodowo, w wieku 60 lat i więcej. Osoby o dekadę młodsze, dla których zachowania prozdrowotne stają się coraz ważniejsze i – jak wskazują badania prowadzone przez Główny Urząd Statystyczny – często wracają one do wcześniej uprawianych form sportu i rekreacji, a także zaczynają poszukiwać dla siebie nowej aktywności. Zwrócenie uwagi na etap dojrzałej dorosłości oraz stworzenie warunków do rekreacji i turystyki osobom w wieku (przed) senioralnym w miejscowościach, gdzie dostęp do zajęć

i infrastruktury jest utrudniony, przyczyniłoby się do skuteczniejszego wyrównywania szans w tym zakresie i poprawy jakości życia.

Zdaniem socjologa Anthony'ego Giddensa (2009), mimo iż społeczeństwa europejskie się starzeją, wzorce kulturowe podkreślają wartości związane z młodością i minimalizują rolę doświadczenia życiowego, które zapewniało dawniej szacunek i uprzywilejowaną pozycję w grupie. Pokolenia wkraczające obecnie w etap życia określany „poprodukcyjnym”, przyzwyczajone do korzystania z osiągnięć cywilizacyjnych, dzięki którym zaawansowany wiek nie oznacza niedołężności i biernego wypatrywania schyłku życia, dążą do rewizji stereotypów i przedefiniowania wyznaczonych tradycją ról. Media coraz częściej pokazują osoby, zaliczane według wieku kalendarzowego do grona seniorów, a jednak realizujące swoje pasje bez oglądania się na metrykę, przekraczające granice i wyznaczające nowe standardy w różnych dziedzinach – artystycznych, kulturalnych, rozrywkowych, sportowych, podróżniczych... Inspirują tym samym swoich rówieśników, tworząc nowe wzorce i definicje starości. Wsparcie personalne i instytucjonalne, oferowane w ramach takich inicjatyw, jak kluby i centra seniora, rozszerza zasięg kulturowej zmiany na defaworyzowane grupy z różnych środowisk.

BIBLIOGRAFIA

- Alejsiak W. (2009), *Determinanty i społeczne uwarunkowania aktywności turystycznej*, Studia i Monografie AWF, Kraków.
- Alen E., Losada N., de Carlos, P. (2017), *Profiling the segments of senior tourists throughout motivation and travel characteristics*, „Current Issues in Tourism”, 20, s. 1454-1469.
- Barbaccia V., Bravi L., Murmura F., Savelli E., Viganò E. (2022), *Mature and Older Adults' Perception of Active Ageing and the Need for Supporting Services: Insights from a Qualitative Study*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 19, 7660. doi: 10.3390/ijerph19137660
- Chabior A. (2011), Kluby Seniora miejscem uczestnictwa kulturalnego i animacji społeczno-kulturalnej, [w:] Szarota Z., red., *Aktywizacja, rozwój, integracja – ku niezależnej starości*. Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków, s. 73-84.
- Czekanowski P. (2014), Wieloznaczność pojęć odnoszonych do ludzi starych, [w:] Szatur-Jaworska B., red., *O sposobach mówienia o starości. Debaty, analiza, przykłady*. Wydawca: Biura Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa, s. 52-59.

- Diekmann A., McCabe S., red. (2020), *Handbook of Social Tourism*. Edward Elgar Publ. Ltd., Cheltenham.
- Diekmann A., Vincent M., Bauthier E. (2020), *The holiday practices of seniors and their implications for social tourism: A Wallonian perspective*, „Annals of Tourism Research”, 85. doi.org/10.1016/j.annals.2020.103096.
- Dolnicar S., Yanamandram V., Cliff K. (2012), *The contribution of vacation to quality of life*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 39 (1), s. 59–83. doi: 0.1016/j.annals.2011.04.015
- Giddens A. (2009), *Europa w epoce globalnej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gierek P. (2022), *Aktywizacja seniorów w ramach programu Senior+ na przykładzie Klubu Senior+ w Chorzowie*. Edukacja Ustawiczna Dorosłych, „Journal of Continuing Learning”, 2 (117), s. 125–136.
- Jackson S., Hackett R., Steptoe A. (2019), Associations between age discrimination and health and wellbeing: cross-sectional and prospective analysis of the English Longitudinal Study of Ageing, Apr; 4 (4): e200–e208. doi: 10.1016/S2468-2667 (19)30035-0.
- Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020.
- Kociszewski P. (2021), Oferta dla seniorów w kontekście turystyki społecznej – istota i różnicowanie, [w:] A. Stasiak, red., *Turystyka społeczna w Polsce*. PTTK, Kraków-Świdnica, s. 137–163.
- Korbiel K., Dominek I. (2021), Turystyka społeczna w badaniach naukowych, [w:] Stasiak A., red., *Turystyka społeczna w Polsce*. PTTK, Kraków-Świdnica, s. 63–81.
- Kulisz E. (2014), Obraz seniora w mediach, [w:] Szatur-Jaworska B., red., *O sposobach mówienia o starości. Debata, analiza, przykłady*. Wydawca: Biura Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa, s. 66–75.
- Lalonde M. (1974), *A New Perspective on the Canadians*. A Working Document, Minister of National Health and Welfare, Ontario.
- Marcjanik M. (2014), Językowy obraz osoby starej, [w:] Szatur-Jaworska B., red., *O sposobach mówienia o starości. Debata, analiza, przykłady*. Wydawca: Biura Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa, s. 11–17.
- McCabe S., Qiao G. (2020), *A review of research into social tourism: Launching the Annals of Tourism Research Curated Collection on Social Tourism*, „Annals of Tourism Research”, 85, 103103. doi.org/10.1016/j.annals.2020.103103.
- Mikos von Rorscheidt A. (2021), Uczestnicy, formy i kierunki rozwoju współczesnej turystyki społecznej, [w:] Stasiak, A., red., *Turystyka społeczna w Polsce*. PTTK, Kraków-Świdnica, s. 31–62.
- Morgan N., Siehoyono L., Finnear J. (2020), Social Tourism in Later Life, [w:] Diekmann A., McCabe S., red., *Handbook of Social Tourism*. Edward Elgar Publ. Ltd., Cheltenham, s. 165–176.

- Morgan N., Pritchard, A., Sedgley D. (2015), *Social Tourism and Well-Being in Later Life*, „Annals of Tourism Research”, 52, 1–15. doi.org/10.1016/j.annals.2015.02.015
- Posłuszna M. (2012), *Aktywność rodzinna i społeczna osób starszych*, „Nowiny Lekarskie”, 81/1, s. 75–79.
- Raczyk A., Herbut A. (2016), *Kluby seniora w przestrzeni miasta na przykładzie Wrocławia*, „Studia Miejskie”, 22, s. 89–101.
- Rastegar R. (2020), *Tourism and justice: Rethinking the role of governments*, „Annals of Tourism Research”, 85, 102804, <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102884>.
- Różycki P. (2022), *Geneza i teoria turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Stasiak A., red. (2021), *Turystyka społeczna w Polsce*. PTTK, Kraków-Świdnica.
- Stasiak A. (2021), *Turystyka społeczna: geneza i istota*, [w:] Stasiak, A., red., *Turystyka społeczna w Polsce*. PTTK, Kraków-Świdnica, s. 13–30.
- Szarota Z. (2009), *Seniorzy w przestrzeni kulturalnoedukacyjnej społeczeństwa wiedzy*, [w:] *Seniorzy w społeczeństwie wiedzy*, Muzeum Historii Polski, s. 77–96.
- Szarota Z., red. (2011), *Aktywizacja, rozwój, integracja – ku niezależnej starości*. Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków.
- Szatur-Jaworska B. (2014), *Mówienie i myślenie o starości*, [w:] Szatur-Jaworska B., red., *O sposobach mówienia o starości. Debata, analiza, przykłady*. Wydawca: Biura Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa, s. 76–80.
- Szatur-Jaworska B., red. (2014), *O sposobach mówienia o starości. Debata, analiza, przykłady*. Wydawca: Biura Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa.
- Uchwała nr 191 Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Senior+” na lata 2021–2025 M.P. 2021 poz. 10.
- WHO (2009), *Milestones in Health Promotion. Statements from Global Conferences*, WHO, Geneva.
- Winiarski R. (2011), *Wprowadzenie do zagadnień czasu wolnego i rekreacji*, [w:] Winiarski R., red., *Rekreacja i czas wolny. Studia humanistyczne*. Losgraf, Warszawa, s. 9–27.
- Zdziarski M. (2014), *Codzienne i odświeżające narracje w sprawie starości*, [w:] Szatur-Jaworska B., red., *O sposobach mówienia o starości. Debata, analiza, przykłady*. Wydawca: Biura Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa, s. 81–84.
- Zowisło M. (2011), *Filozofia rekreacji*, [w:] Winiarski E., red., *Rekreacja i czas wolny. Studia humanistyczne*, Wydawnictwa Akademickie Losgraf, Warszawa, s. 64–110.

2.3. Organizacja pielgrzymek w świetle ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych

Abstrakt: Pielgrzymki mogą mieć bardzo różny charakter. Niektóre z nich stanowią imprezy turystyczne w rozumieniu ustawy z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych, która wdraża w prawie polskim dyrektywę 2015/2302 w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych. Celem artykułu jest wskazanie w jakich przypadkach to następuje i jakie z tym wiążą się konsekwencje. Z uwagi m.in. na specyficzną definicję pojęcia przedsiębiorcy, ustawa ta może znajdować zastosowanie również do wyjazdów zaliczanych do turystyki społecznej.

Słowa kluczowe: pielgrzymki, imprezy turystyczne, ustawa o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych

WPROWADZENIE

Pielgrzymki mają zróżnicowany charakter, co dotyczy m.in. ich kształtu i sposobu organizacji. W literaturze dotyczącej pielgrzymowania spotkać się można z wieloma ich definicjami. Choć różnią się one w szczegółach, to we wszystkich nich przejawia się wątek podróży do miejsc kultu religijnego. Przykładowo A. Jackowski wskazuje, że „Najogólniej rzecz biorąc, za pielgrzymkę uważa się podjętą z motywów religijnych podróż do miejsca uważanego za święte (*locus sacer*) ze względu na szczególne działanie w nim Boga lub bóstwa, aby tam spełniać określone akty religijne, pobożności i pokuty. (...) istota pielgrzymki wynikała zawsze z chęci wiernych do obcowania z *sacrum*” (Jackowski 2004, s. 6–7; szerzej na temat pojęcia „pielgrzymka” zob. Różycki 2016, s. 28 i n.). W prawie polskim pojęcie pielgrzymki nie zostało zdefiniowane, choć w nim występuje – w art. 65h ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (szerzej na ten

¹ ORCID: 0000-0003-2191-5173, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Przedsiębiorczości i Zarządzania, piotr.cybula@awf.krakow.pl

temat zob. Mezglewski 2014, s. 99 i n.) oraz w tzw. ustawach indywidualnych związków wyznaniowych (Tunia 2014, s. 12).

Celem niniejszego opracowania jest odniesienie się do pytania, kiedy do organizowanych pielgrzymek zastosowanie znajdują przepisy ustawy z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 511 ze zm.) i jakie to niesie za sobą konsekwencje. Wyjazdy o takim charakterze mogą mieścić się w ramach turystyki społecznej, co uzasadnia zamieszczenie pracy w publikacji poświęconej turystyce społecznej.

Pielgrzymki w świetle ustawy o usługach turystycznych

Pierwsza regulacja imprez turystycznych w prawie polskim nastąpiła w ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (tekst pierwotny Dz.U. Nr 133, poz. 884). Ustawa ta miała na celu implementowanie w prawie polskim dyrektywy 90/314 w sprawie zorganizowanych podróży, wakacji i wycieczek [dyrektywa Rady z dnia 13 czerwca 1990 r. w sprawie zorganizowanych podróży, wakacji i wycieczek (90/314/EWG) (Dz. Urz. WE L 158 z 23.06.1990, s. 59; Dz. Urz. UE polskie wydanie specjalne, rozdział 13, t. 10, s. 132)]. Impreza turystyczna w tej ustawie została zdefiniowana jako „co najmniej dwie usługi turystyczne tworzące jednolity program i objęte wspólną ceną, jeżeli usługi te obejmują nocleg lub trwają ponad 24 godziny albo jeżeli program przewiduje zmianę miejsca pobytu” (art. 3 pkt 2). Ustawa ta zdefiniowała jednocześnie pojęcie organizatora turystyki jako „przedsiębiorcę organizującego imprezę turystyczną” (art. 3 pkt 5). Do pojęcia „przedsiębiorcy” odwoływał się również art. 1 tej ustawy, w którym wskazano, że określa ona „warunki świadczenia przez przedsiębiorców usług turystycznych”.

Na niektóre organizowane pod rządem tej ustawy pielgrzymki składały się wskazane wyżej „co najmniej dwie usługi turystyczne tworzące jednolity program i objęte wspólną ceną, jeżeli usługi te obejmują nocleg lub trwają ponad 24 godziny albo jeżeli program przewiduje zmianę miejsca pobytu”. Rodziło to pytanie o to, jakie wymogi powinny spełniać organizatorzy takich wyjazdów, jak również jakie prawa i obowiązki miały strony takich umów. W tym zakresie w pierwszej kolejności należy wskazać, że część takich wyjazdów była organizowana przez przedsiębiorców, w przypadku których wyjazdów nie ulegało wątpliwości, że powinni spełniać określone tą ustawą wymogi dla organizatorów turystyki. Odnośnie do sytuacji gdy organizatorem pielgrzymki nie był organizator będący przedsiębiorcą nasuwały się jednak pewne wątpliwości.

Gdyby trzymać się tylko brzmienia samej ustawy, to należałoby przyjąć, że do podmiotów nie będących przedsiębiorcami organizujących pielgrzymki będące imprezami turystycznymi ustawa ta nie znajdowała zastosowania. Obejmowało to również osoby prawne związków wyznaniowych (szerzej na ten temat zob. Tunia 2009, s. 45 i n.). Z drugiej jednak strony w literaturze reprezentowany został również pogląd, iż w przypadku niezarobkowego organizowania imprez turystycznych organizatorzy są zwolnieni z wymogu uzyskania wskazanego wyżej wpisu, natomiast do osób zawierających takie wyjazdy „w drodze analogii bądź jako wzorzec obowiązków i staranności powinny się do nich odnosić przepisy dotyczące ochrony konsumenta (art. 11-19 u.u.t.)” (Nesterowicz 2012, s. 25). Autorowi niniejszego opracowania nie jest jednak znane żadne orzeczenie, w którym sąd przyjąłby takie stanowisko.

Niezależnie od powyższego, w tym zakresie powstawała również poważna wątpliwość z punktu widzenia zgodności definicji organizatora turystyki z przepisami dyrektywy 90/314, w której pojęcie przedsiębiorcy w tym kontekście w ogóle nie występowało (zob. Cybula 2012, s. 57). W oficjalnym tłumaczeniu dyrektywy w języku polskim w definicji pojęcia organizatora występowało słowo „zawodowo”, choć np. w wersji angielskojęzycznej był zwrot „other than occasionally” (czyli: inaczej niż okazjonalnie). W tym stanie rzeczy można było mieć wątpliwości co do zgodności tego przepisu określającego w istocie zakres ochrony z dyrektywą 90/314. W tym zakresie okazuje się, że zmiany wprowadzone w nowej dyrektywie i ustawie – o czym będzie dalej – nie są tak dalekie jak można byłoby wnosić na pierwszy rzut oka.

W przypadku gdy do organizowanej pielgrzymki zastosowanie znajdowały przepisy ustawy o usługach turystycznych dotyczące imprez turystycznych, rodziło to w pierwszej kolejności dla organizatora obowiązki spełnienia wymagań administracyjnoprawnych związanych z reglamentacją tego rodzaju działalności gospodarczej. Na gruncie tej ustawy kilkakrotnie zmieniały się wymogi związane z prowadzeniem działalności jako organizator turystyki, w tym również model reglamentacji tego rodzaju działalności gospodarczej – na początku była to koncesja, która została zmieniona najpierw na wymóg zezwolenia, a następnie na wpis do rejestru działalności regulowanej (szerzej zob. Cybula 2019, s. 40 i n.). Choć wymogi dla tej działalności były częściowo łagodzone, to zawsze należało posiadać odpowiednie zabezpieczenie finansowe na wypadek swojej niewypłacalności. W tym zakresie również zachodziły zmiany, ponieważ system ochrony klientów organizatorów turystyki na wypadek ich

niewypłacalności był nieefektywny, a przede wszystkim przez bardzo długi czas nie zapewniał poziomu ochrony na poziomie wymaganym przez prawo unijne (szerzej zob. Cybula 2020, s. 101 i n.). Niezależnie od wymogów o charakterze administracyjnym, organizatorzy turystyki byli zobowiązani zapewnić klientom ochronę wynikającą z cywilnoprawnych regulacji, określonych zwłaszcza w art. 11-19 u.u.t.

W związku z koniecznością implementacji w prawie polskim dyrektywy 2015/2302 [dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/2302 z dnia 25 listopada 2015 r. w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych, zmieniająca rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 i dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE oraz uchylającą dyrektywę Rady 90/314/EWG (Dz.Urz.UE.L Nr 326, str. 1)] uchwalona została ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych, która jednocześnie uchyliła w ustawie o usługach turystycznych przepisy dotyczące imprez turystycznych (co do zasady). Ustawa ta wprowadziła wiele zmian, w tym także odnoszących się do imprez turystycznych, które dotyczą również pielgrzymek² (Nesterowicz 2018, s. 47-48; Stec 2020, s. 369; Katner 2022, s. 589, 592). Już sam jej tytuł wskazuje, że odnosi się ona również do powiązanych usług turystycznych. Choć teoretycznie wydaje się to być możliwe, w praktyce organizacja typowej pielgrzymki w postaci powiązanych usług turystycznych byłaby raczej czymś wyjątkowym. Z tego powodu, biorąc też pod uwagę możliwą ograniczoną objętość niniejszego opracowania, dalsze uwagi poświęcone będą wyłącznie organizacji pielgrzymki jako imprezy turystycznej.

Pojęcie imprezy turystycznej

Odnosząc się do prawnej regulacji imprez turystycznych w ustawie o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych, w pierwszej kolejności należy odnieść się do bardzo skomplikowanego na gruncie tej ustawy pojęcia imprezy turystycznej. Pojęcie to zostało zdefiniowane w art. 4 pkt 2 u.i.t. Zgodnie z tym przepisem przez imprezę turystyczną „należy (...) rozumieć połączenie co najmniej dwóch różnych rodzajów usług turystycznych na potrzeby tej samej

² Zmiany te nie zawsze są dostrzegane w praktyce organizowania pielgrzymek. Przykładowo zmiany tej nie dostrzegło biuro podróży Marianum, które wskazuje na swojej stronie internetowej, że „posiada zaświadczenie o wpisie do Rejestru Organizatorów Turystyki i Pośredników Turystycznych nr Z/69/2016 wydane przez Wojewodę Małopolskiego”, <https://pielgrzymki.saletyni.pl/o-nas/> (dostęp: 10.11.2022 r.), choć obecnie mamy wpis do rejestru organizatorów turystyki i przedsiębiorców ułatwiających nabywanie powiązanych usług turystycznych, który jest prowadzony przez marszałka województwa.

podróży lub wakacji, spełniające warunki, o których mowa w art. 5 ust. 1³. Dla zrozumienia tego pojęcia należy z jednej strony odwołać się do pojęcia „usługi turystycznej”, które również w ustawie zostało zdefiniowane, a z drugiej strony do wskazanych „warunków” o których mowa w art. 5 ust. 1 ustawy. Choć w definicji imprezy to zastrzeżenie się nie pojawia, przywołać należy również art. 5 ust. 2 u.i.t., w którym wskazano kiedy nie dochodzi do utworzenia imprezy turystycznej mimo spełnienia przesłanek, o których mowa w art. 5 ust. 1.

Zgodnie z art. 4 ust. 1 u.i.t. przez usługę turystyczną należy rozumieć: „a) przewóz pasażerów, b) zakwaterowanie w celach innych niż pobytowe, które nie jest nieodłącznym elementem przewozu pasażerów, c) wynajem pojazdów samochodowych lub innych pojazdów silnikowych, d) inną usługę świadczoną podróżnym, która nie stanowi integralnej części usług wskazanych w lit. a-c”. W tym kontekście powstaje ciekawe pytanie, czy „inna usługa”, o której mowa w lit. d może mieć charakter religijny. Choć może to budzić pewne wątpliwości z uwagi na charakter, nie można tego *a priori* wykluczyć, tym bardziej, że organizatorzy pielgrzymek sami jako świadczenia objęte umową wskazują np. na: „codzienną mszę św.” i „opiekę duchową kapłana”³, „opiekę duchową księdza”⁴, czy „duchową opiekę księdza przewodnika”⁵.

Zgodnie z art. 5 ust. 1 u.i.t. do utworzenia imprezy turystycznej dochodzi, jeżeli:

1. usługi turystyczne zostały połączone przez jednego przedsiębiorcę turystycznego, w tym na prośbę podróżnego lub zgodnie z jego wyborem, przed zawarciem umowy obejmującej wszystkie usługi lub
2. niezależnie od tego, czy zawarto odrębne umowy z dostawcami poszczególnych usług turystycznych, usługi te są:
 - a. nabywane w jednym punkcie sprzedaży i zostały wybrane, zanim podróżny zgodził się dokonać zapłaty lub
 - b. oferowane lub sprzedawane po cenie obejmującej wszystkie usługi lub po cenie całkowitej, lub gdy jedną z tych cen obciążony jest nabywca, lub

³ Tak Saletyńskie Biuro Turystyczno-Pielgrzymkowe La Salette Travel w opisie pielgrzymki na stronie: <https://pielgrzymki.saletyni.pl/package/francja-la-salette-4/> (dostęp: 10.11.2022).

⁴ Tak Biuro Pielgrzymkowo-Turystyczne Caritas w opisie pielgrzymki na stronie: https://www.caritatravel.pl/osw_353,Pielgrzymka-do-Fatimy-i-Santiago-de-Compostela,441 (dostęp: 10.11.2022).

⁵ Tak Pallotyńskie Biuro Pielgrzymkowo-Turystyczne Peregrinus w opisie pielgrzymki na stronie: <http://www.bp.ecclesia.org.pl/ziemia.swieta.krakow.oferta2023.html> (dostęp: 10.11.2022).

- c. reklamowane lub sprzedawane przy użyciu określenia „impresa turystyczna” lub podobnego, lub
- d. łączone po zawarciu umowy, na podstawie której podróżny został uprawniony do dokonania wyboru spośród różnych rodzajów usług turystycznych, lub
- e. nabywane od odrębnych przedsiębiorców turystycznych za pośrednictwem powiązanych procesów rezerwacji online, podczas których przedsiębiorca turystyczny, z którym zawarta została pierwsza umowa, przekazuje innemu przedsiębiorcy turystycznemu lub przedsiębiorcom turystycznym: imię i nazwisko podróżnego, adres poczty elektronicznej oraz szczegóły płatności, a umowa z tym innym przedsiębiorcą turystycznym lub przedsiębiorcami turystycznymi zostanie zawarta najpóźniej 24 godziny po potwierdzeniu rezerwacji pierwszej usługi turystycznej.

W praktyce pielgrzymki będące imprezami turystycznymi będą najczęściej zawierane w pierwszy ze wskazanych sposobów, tj. są połączone przez jednego przedsiębiorcę turystycznego, w tym na prośbę podróżnego lub zgodnie z jego wyborem, przed zawarciem umowy obejmującej wszystkie usługi. Tak jest w przypadku typowych pakietów oferowanych przez tzw. pielgrzymkowe biura podróży. Należy zauważyć, że z tak rozumianymi imprezami turystycznymi możemy mieć również do czynienia w kontekście pakietów oferowanych przez miejsca rekolekcyjne. Takie pakiety zawierają różnego rodzaju usługi i mogą tworzyć również imprezy turystyczne.

We wspomnianym art. 5 ust. 2 u.i.t. wskazano, że do utworzenia imprezy turystycznej nie dochodzi, mimo spełnienia przesłanek, o których mowa w ust. 1, w przypadku połączenia nie więcej niż jednego rodzaju usługi turystycznej, o której mowa w art. 4 pkt 1 lit. a, b albo c, z jedną lub kilkoma usługami turystycznymi, o których mowa w art. 4 pkt 1 lit. d, które:

1. stanowią mniej niż 25% łącznej wartości połączonych usług turystycznych i nie są reklamowane jako istotny element tego połączenia, ani nie stanowią istotnego elementu z innych przyczyn lub
2. zostały wybrane i nabyte po rozpoczęciu realizacji usługi turystycznej, o której mowa w art. 4 pkt 1 lit. a, b albo c.

Jeśli przyjmiemy, że inną usługą turystyczną może być również usługa o charakterze religijnym (np. opieka duchowa kapłana), to pojawi się pytanie, czy w przypadku połączenia takiej usługi z inną

usługą turystyczną może znaleźć zastosowanie tego rodzaju wyłączenie na podstawie w.w. pkt. 1. O ile zapewne w tym przypadku usługa ta będzie stanowiła najczęściej mniej niż 25% łącznej wartości, o tyle w przypadku wyjazdu o pielgrzymkowym charakterze będzie stanowiła istotny element połączenia. Odpowiedź na to pytanie co do zasady jest więc negatywna.

Wyłączenia zastosowania u.i.t.

Ustawa określa jednocześnie trzy przypadki, kiedy nie znajduje ona zastosowania.

Po pierwsze, zgodnie z art. 3 pkt 1 u.i.t. ustawa ta nie znajduje zastosowania do imprez turystycznych, które są oferowane oraz których zamawianie i realizowanie jest ułatwiane okazjonalnie, na zasadach niezarobkowych i wyłącznie ograniczonej grupie podróżnych. W przypadku tego wyjątku do jego zastosowania spełnione muszą być łącznie trzy przesłanki odnoszące się do: okazjonalności, niezarobkowości oraz skierowania wyłącznie do ograniczonej grupy podróżnych. W motywie 19 preambuły dyrektywy 2015/2302 wskazano, że tego rodzaju imprezy turystyczne „mogą obejmować na przykład wycieczki organizowane nie częściej niż kilka razy w roku przez organizacje charytatywne, kluby sportowe lub szkoły dla ich członków, które nie są oferowane ogółowi społeczeństwa”. Wskazano również – czego próżno doszukiwać się w polskiej ustawie – że „Odpowiednie informacje na temat tego wyłączenia powinny być dostępne publicznie, by przedsiębiorcy i podróżni byli prawidłowo poinformowani, że te imprezy turystyczne lub powiązane usługi turystyczne nie są objęte zakresem stosowania niniejszej dyrektywy”. W tych okolicznościach mimo wszystko w przypadku wyjazdów pielgrzymkowych, które są wyłączone z ustawy na mocy tego przepisu wydaje się co najmniej dobrą praktyką informowanie pielgrzymów, że do takiej pielgrzymki u.i.t. nie znajduje zastosowania. Z uwagi na specyfikę wyjazdów pielgrzymkowych szczególną ostrożność należy zachować w przypadku wymogu oferowania wyjazdu dla „wyłącznie ograniczonej grupie podróżnych”. Wyjazdy pielgrzymkowe mają bowiem to do siebie, że są również formą ewangelizacji, z założenia często otwartą dla każdej zainteresowanej osoby.

Po drugie, zgodnie z art. 3 pkt 2 u.i.t. ustawa ta nie znajduje zastosowania do imprez turystycznych nabywanych na podstawie umowy generalnej o organizowanie podróży służbowych zawieranej między przedsiębiorcą turystycznym a przedsiębiorcą w rozumieniu art. 431 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny albo podmiotem

prowadzącym działalność odpłatną. Wyjątek ten, z uwagi na specyfikę wyjazdów pielgrzymkowych, nie znajduje do nich zastosowania.

Po trzecie, zgodnie z art. 3 pkt 2 u.i.t. ustawa ta nie znajduje zastosowania do imprez turystycznych trwających krócej niż 24 godziny, chyba że obejmują nocleg. W motywie 19 preambuły wskazano, że takie wyłączenie wprowadzono ponieważ „potrzeba zapewnienia podróżnym ochrony w przypadku krótkich podróży jest mniejsza”. Część organizowanych pielgrzymek ma charakter jednodniowy i jest bez noclegu. Oznacza to, że do nich na mocy art. 3 pkt 3 u.i.t. nie znajduje zastosowania ta ustawa. W tym przypadku podobnie dobrą praktyką byłoby informowanie pielgrzymów o takim wyłączeniu.

Określenie charakteru prawnego, a także wskazanie przepisów prawnych, które znajdują zastosowanie do pielgrzymek, do których na mocy art. 3 u.i.t. nie ona znajduje zastosowania, nie jest rzeczą prostą nawet dla prawników, między którymi też istnieją w tym zakresie spory. Stąd, z uwagi na specyfikę takich umów, wydaje się być dobrą praktyką zawieranie w takich przypadkach umów, które zawierają postanowienia odnoszące się do podstawowych problemów, które pojawiają się w związku z tego rodzaju umowami (np. kwestia możliwości zmiany postanowień umowy, czy odstąpienia od niej), w formie pisemnej lub dokumentowej. Z jednej strony służyłoby to lepszemu poinformowaniu pielgrzymów, a z drugiej strony wpływałoby na ograniczenie powstawania konfliktów między stronami umowy (np. co do tego, kto jest organizatorem wyjazdu).

Pojęcie przedsiębiorcy

Ustawa o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych zawiera specyficzną dla prawa polskiego definicję pojęcia „przedsiębiorca” (szerzej zob. Borek 2018, s. 23 i n.; Stec 2020, s. 180 i n.; Katner 2022, s. 577 i n.). Zgodnie z art. 4 ust. 7 u.i.t. przez przedsiębiorcę należy rozumieć „organizatora turystyki, przedsiębiorcę ułatwiającego nabywanie powiązanych usług turystycznych, agenta turystycznego lub dostawcę usług turystycznych, będącego przedsiębiorcą w rozumieniu art. 431 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny albo prowadzącego działalność odpłatną”. Najwięcej kontrowersji w tym zakresie budzi wskazanie, że przedsiębiorcą jest również określony tu podmiot, który „prowadzi działalność odpłatną”, który to zwrot nie ma bezpośredniego odpowiednika w dyrektywie 2015/2302. Należy zauważyć, że w tym zakresie w uzasadnieniu projektu u.i.t. wskazano wprost, że w ten sposób „wprowadzono szeroką definicję przedsiębiorcy (art. 5 pkt 7), tak aby objęła ona nie tylko

‘typowych’ przedsiębiorców, lecz także inne podmioty jak choćby struktury instytucji wyznaniowych (np. parafie) zajmujące się organizacją imprez turystycznych (pielgrzymek)”⁶. Oznacza to, że obecnie, w przeciwieństwie do poprzedniego stanu prawnego, nie wystarczy, że organizacja pielgrzymek będzie odbywała się w celu niezarobkowym. Wyłącznie jeśli zostaną spełnione dwie pozostałe wskazane wyżej przesłanki (okazjonalność oraz oferowanie pielgrzymki wyłącznie do ograniczonej grupy podróżnych) ustawa ta nie znajdzie zastosowania. Oznacza to też, że ustawa znajduje zastosowanie nie tylko do podmiotów potocznie określanych jako biura podróży.

Prima facie mogłoby się wydawać, iż nowa ustawa w omawianym zakresie wprowadziła istotne zmiany jeśli chodzi o zakres imprez turystycznych, które są objęte omawianą ochroną. Należy jednak zauważyć, że wbrew pozorom zmiana ta nie jest tak daleka jak mogłoby się wydawać na pierwszy rzut oka. Pojęcie „okazjonalności” – jak wyżej wskazano – istniało już w poprzedniej dyrektywie, z tym, że w polskiej wersji zostało ono wadliwie przetłumaczone, a następnie jeszcze inaczej ujęła to ustawa, wprowadzając dla organizatorów turystyki wymóg prowadzenia działalności jako przedsiębiorca.

Wymogi administracyjnoprawne dla organizatorów pielgrzymek – imprez turystycznych

Do działalności w zakresie organizowania imprez turystycznych stosuje się odpowiednio przepisy ustawy z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców dotyczące regulowanej działalności gospodarczej oraz kontroli działalności gospodarczej przedsiębiorcy (art. 22 ust. 1 u.i.t.). Oznacza to, że przedsiębiorca może wykonywać tę działalność jeśli spełnia warunki określone przepisami u.i.t. oraz po uzyskaniu wpisu do rejestru organizatorów turystyki i przedsiębiorców ułatwiających nabywanie powiązanych usług turystycznych (art. 43 ust. 1 u.p.p. w zw. z art. 22 ust. 1 i 2 u.i.t.). Rejestr ten prowadzi marszałek województwa (art. 23 u.i.t.). Wpis dokonywany jest na wniosek przedsiębiorcy, po złożeniu przez przedsiębiorcę prowadzącego rejestr oświadczenia o spełnieniu warunków wymaganych prawem do wykonywania działalności. Do uzyskania wpisu potrzebne jest jedynie zapewnienie podróżnym na wypadek swojej niewypłacalności ochrony w zakresie określonym w art. 7 ust. 1 pkt 1 u.i.t.⁷ Obowiązek ten organizatorzy

⁶ *Uzasadnienie*, https://bip.msit.gov.pl/download/2/7498/02_uzasadnienie_do_projektu_ustawy_o_imprezach_turystycznych_i_PUT.pdf, s. 11.

⁷ Zgodnie z tym przepisem organizatorzy powinni zapewnić podróżnym na wypadek swojej niewypłacalności: a) pokrycie kosztów kontynuacji imprezy turystycznej lub

turystyki realizują przez zawarcie jednej z czterech umów: gwarancji bankowej, gwarancji ubezpieczeniowej, umowy ubezpieczenia lub umowy o turystyczny rachunek powierniczy, z tym że ta ostatnia umowa jest możliwa tylko w przypadku gdy organizatorzy turystyki organizują imprezy turystyczne wyłącznie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Oprócz tego obowiązkowi w czasie wykonywania działalności organizator powinien: składać marszałkowi województwa kopie posiadanych zabezpieczenia finansowego, nie później niż 14 dni przed upływem terminu obowiązywania umowy lub gwarancji poprzedniej, prowadzić wykaz umów o udział w imprezie turystycznej, składać terminowo do Ubezpieczeniowego Funduszu Gwarancyjnego deklaracje zawierające informacje, o których mowa w art. 7 ust. 1 pkt 4 oraz dokonywać terminowych wpłat składek w należnej wysokości na Turystyczny Fundusz Gwarancyjny oraz realizować wobec podróżnych obowiązki informacyjne określone w rozdziale 6 u.i.t. Należy też zauważyć, że obecnie mamy dwa rodzaje dodatkowych składek – oprócz składek na Turystyczny Fundusz Gwarancyjny mamy również składki na Turystyczny Fundusz Pomocowy. Został on wprowadzony w związku z problemami organizatorów turystyki ze zwrotami wpłat, gdy jest to uzasadnione nadzwyczajnymi i nieuniknionymi okolicznościami.

W ustawie określono również sankcje, które powinny znaleźć zastosowanie w przypadku niespełniania przez przedsiębiorców tych wymogów. Mimo ich funkcjonowania wciąż zauważa się występowanie zjawiska szarej strefy, tj. prowadzenia takiej działalności przede wszystkim bez odpowiedniego wpisu w rejestrze organizatorów turystyki i przedsiębiorców ułatwiających nabywanie powiązanych

kosztów powrotu do kraju, obejmujących w szczególności koszty transportu i zakwaterowania, w tym także w uzasadnionej wysokości koszty poniesione przez podróżnych, w przypadku gdy organizator turystyki lub przedsiębiorca ułatwiający nabywanie powiązanych usług turystycznych, wbrew obowiązkowi, nie zapewnił tej kontynuacji lub tego powrotu, b) zwrot wpłat wniesionych tytułem zapłaty za imprezę turystyczną lub każdą opłaconą usługę przedsiębiorcy ułatwiającego nabywanie powiązanych usług turystycznych, w przypadku gdy z przyczyn dotyczących organizatora turystyki lub przedsiębiorcy ułatwiającego nabywanie powiązanych usług turystycznych lub osób, które działają w ich imieniu, impreza turystyczna lub którakolwiek opłacona usługa przedsiębiorcy ułatwiającego nabywanie powiązanych usług turystycznych nie została lub nie zostanie zrealizowana, c) zwrot części wpłat wniesionych tytułem zapłaty za imprezę turystyczną odpowiadającą części imprezy turystycznej lub za każdą usługę opłaconą przedsiębiorcy ułatwiającego nabywanie powiązanych usług turystycznych odpowiadającą części usługi, która nie została lub nie zostanie zrealizowana z przyczyn dotyczących organizatora turystyki lub przedsiębiorcy ułatwiającego nabywanie powiązanych usług turystycznych, lub osób, które działają w ich imieniu.

usług turystycznych. Dotyczy to również turystyki pielgrzymkowej⁸. Co więcej, jest to jeden z obszarów, o których w tym kontekście wspomina się najczęściej (Szczepańska 2008, data wejścia: 10.11.2022; Markowska 2022, dostęp: 10.11.2022).

Sytuacja stron umowy o udział w pielgrzymce będącej imprezą turystyczną – aspekty cywilnoprawne

Umowa o udział w imprezie turystycznej uregulowana została zasadniczo w art. 39-54 u.i.t. Poniżej zostaną wskazane najważniejsze prawa podróżnych i obowiązki organizatorów turystyki, które powstają w takich przypadkach, z uwzględnieniem specyfiki wyjazdów o charakterze pielgrzymkowym.

Przed zawarciem umowy podróżny co do zasady powinien otrzymać odpowiedni standardowy formularz informacyjny (art. 39 u.i.t.). Ich wzory w przypadku imprez turystycznych zostały określone w załącznikach nr 1-3 do u.i.t. Ideą tych formularzy jest przedstawienie podróżnym podstawowych informacji na temat ich praw w zwięzłej formie, przez co informacja ta może być bardziej zrozumiała dla podróżnych.

Niezależnie od powyższego obowiązku organizator turystyki lub agent turystyczny, w przypadku gdy impreza turystyczna jest sprzedawana za jego pośrednictwem, powinien udzielić podróżnemu, zanim podróżny ten zwiąże się jakąkolwiek umową o udział w imprezie turystycznej, informacje określone w art. 40 ust. 1 u.i.t., odnoszące się w szczególności do: głównych właściwości usług turystycznych, ceny imprezy turystycznej (w tym, jeśli jest wymagana, wysokości przedpłaty), minimalnej liczbie osób wymaganych, aby pielgrzymka się odbyła i termin, w ciągu którego organizator powinien poinformować o ewentualnym odwołaniu pielgrzymki na tej podstawie, informację o prawie do rozwiązania przez podróżnego umowy o udział w pielgrzymce w każdym momencie przed rozpoczęciem imprezy turystycznej za stosowną opłatą oraz o jej wysokości, ogólne informacje o obowiązujących przepisach paszportowych, wizowych i sanitarnych oraz o wymaganiach zdrowotnych dotyczących udziału w imprezie

⁸ W tym roku (2022) głośno było w szczególności o wypadku autokarowym pielgrzymki udającej się do Medjugorje. W wypadku tego autokaru w Chorwacji zginęło 12 osób, a podczas przeprowadzonej kontroli okazało się, że organizator tego wyjazdu nie posiada wymaganego wpisu do rejestru organizatorów turystyki i przedsiębiorców ułatwiających nabywanie powiązanych usług turystycznych – zob. Urząd marszałkowski kieruje sprawę do organów ścigania, https://mazovia.pl/pl/dla_mediow/informacje_prasowe/urzad-marszalkowski-kieruje-sprawe-do-organow-szigania.html [dostęp: 10.11.2022 r.].

turystycznej. Zwłaszcza ten ostatni wymóg w przypadku pielgrzymek jest bardzo istotny, bowiem pielgrzymi bywają w bardzo różnym stanie zdrowotnym.

Podróżny w chwili zawarcia umowy o udział w imprezie turystycznej lub niezwłocznie po jej zawarciu powinien otrzymać od organizatora turystyki lub agenta turystycznego na trwałym nośniku kopię tej umowy lub potwierdzenie jej zawarcia (art. 42 ust. 2 u.i.t.). Ustawodawca określa również obowiązkową treść umowy lub potwierdzenia jej zawarcia. Powinny się tam znaleźć informacje wskazane w art. 42 ust. 4 u.i.t., gdzie wskazano m.in. obowiązek zawarcia uzgodnień, o których mowa w art. 40 ust. 1, a także wymagań specjalnych, o których podróżny powiadomił organizatora turystyki, i na które strony umowy wyraziły zgodę oraz informacji na temat dostępnych wewnętrznych procedur rozpatrywania skarg podróżnych.

Organizatorzy turystyki, organizujący imprezy turystyczne za granicą, powinni zawrzeć na rzecz podróżnych umowy ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków i kosztów leczenia (art. 42 ust. 2). Na kwestię tę w procesie zawarcia umowy o udział w pielgrzymce należy zwrócić szczególną uwagę, aby wyjaśnić pielgrzymom jaki jest rzeczywisty zakres tej ochrony oraz ocenić, czy taki zakres odpowiada potrzebom pielgrzymów. Należy w szczególności zauważyć, że stan zdrowia uczestników pielgrzymek – jak wyżej wskazano – jest dość zróżnicowany. Nierzadko są to osoby, które są schorowane, a niektóre choroby mają charakter przewlekły. Dodatkowo są to często osoby w podeszłym wieku.

Podróżny, na określonych w ustawie zasadach jest uprawniony do przeniesienia bez zgody organizatora na osobę spełniającą warunki udziału w imprezie turystycznej wszystkie przysługujące mu z tytułu umowy o udział w imprezie turystycznej uprawnienia, jeżeli jednocześnie osoba ta przejmuje wszystkie wynikające z tej umowy obowiązki (art. 43 ust. 1). Pielgrzym może tym być zainteresowany np. jeśli sam z jakiegoś powodu nie może uczestniczyć w pielgrzymce.

Ustawa określa także zasady dotyczące zmiany ceny (art. 45 u.i.t.), zmiany innych warunków umowy (art. 46), odstąpienia przez podróżnego od umowy oraz rozwiązania umowy przez organizatora (art. 47).

W przypadku odpowiedzialności organizatora turystyki za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy o udział w imprezie turystycznej kluczowe jest to, że organizator turystyki ponosi odpowiedzialność za wykonanie usług turystycznych objętych umową, bez względu na to, czy usługi te mają być wykonane przez organizatora

turystyki, czy przez innych dostawców usług turystycznych (art. 48 ust. 1). Oznacza to, że organizator pielgrzymki o takim charakterze nie może uchylać się od tej odpowiedzialności z powołaniem się na odpowiedzialność np. hotelarza czy przewoźnika autokarowego. Ustawa określiła też obowiązki organizatora w sytuacji, gdy w czasie trwania imprezy turystycznej nie wykonuje on przewidzianych w umowie usług stanowiących istotną część imprezy, jak i prawa podróżnego w tym zakresie (art. 48 ust. 5-12 u.i.t.).

W przypadku niewykonania lub nienależytego wykonania umowy o udział w imprezie turystycznej podróżny może podnosić dwojako rodzaju roszczenia. Po pierwsze, podróżny może żądać obniżenia ceny za każdy okres, w trakcie którego stwierdzono niezgodność, chyba że została ona spowodowana wyłącznym działaniem podróżnego (art. 50 ust. 1 u.i.t.). Po drugie, podróżnemu przysługuje odszkodowanie lub zadośćuczynienie za poniesione szkody lub krzywdy, których doznał w wyniku niezgodności (art. 50 ust. 2 zd. 1). Co istotne, odpowiedzialność w tym drugim zakresie oparta jest na zasadzie ryzyka – podróżnemu nie przysługuje odszkodowanie lub zadośćuczynienie za niezgodność w przypadku, gdy organizator udowodni, że: 1) winę za niezgodność ponosi podróżny; 2) winę za niezgodność ponosi osoba trzeba, niezwiązana z wykonywaniem usług turystycznych objętych umową o udział w imprezie turystycznej, a niezgodności nie udało się przewidzieć lub uniknąć; 3) niezgodność została spowodowana nieuniknionymi i nadzwyczajnymi okolicznościami. Dodać należy, że umowa o udział w imprezie turystycznej jest to jedyna umowa w prawie polskim, w przypadku której strona (w tym przypadku organizator turystyki) ponosi kontraktową odpowiedzialność odszkodowawczą za szkodę o charakterze niemajątkowym.

Istotnym obowiązkiem organizatora turystyki jest jego obowiązek niezwłocznego udzielenia odpowiedniej pomocy podróżnemu, który znalazł się w trudnej sytuacji (art. 52).

Przez wiele lat istotnym problemem, który występował w przypadku umów o imprezę turystyczną, w tym także w zakresie organizacji pielgrzymek, był problem występowania tzw. niedozwolonych postanowień umownych. Zgodnie z art. 385 § 1 k.c. postanowienia umowy zawieranej z konsumentem niezgodnione indywidualnie nie wiążą go, jeżeli kształtują jego prawa i obowiązki w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami, rażąco naruszając jego interes (niedozwolone postanowienia umowne). Postanowienia tego rodzaju były wpisywane do rejestru klauzul niedozwolonych prowadzonego przez Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów w oparciu o wyroki

Sądu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Jeśli chodzi o pielgrzymki, to wskazać można na następujące postanowienia:

Jeżeli rezygnacja Uczestnika z przyczyn niezależnych od Biura, nastąpi w terminie krótszym niż 60 dni przed rozpoczęciem Pielgrzymki, to kwota wpłaconą jako „I wpłata-zaliczka” jako zadatek, stanowi pokrycie kosztów organizacji i zostaje zatrzymana przez Biuro (wyrok SOKiK z 15 lutego 2013 r., XVII AmC 4887/11, numer postanowienia w rejestrze: 5216);

Nomada Biuro Pielgrzymkowo-Turystyczne Sp. z o.o. nie odpowiada za szkody, zmiany programu i niedogodności zaistniałe w trakcie realizacji imprezy a wynikłe z przyczyn od niego niezależnych np.: decyzje władz miejscowych, strajki, zmiany programowe wymuszone działaniami siły wyższej, warunki atmosferyczne, postoje na granicy lub leżących po stronie uczestnika (wyrok SOKiK z 23 kwietnia 2013 r., XVII AmC 3900/10, numer postanowienia w rejestrze: 3439);

W przypadku rezygnacji z imprezy z przyczyn nie leżących po stronie Nomada Biuro Pielgrzymkowo-Turystyczne Sp. z o.o., w tym m.in. z powodu [...], Klientowi nalicza się karę umowną, zależną od dnia rezygnacji: a) 50 PLN do 35 dni przed datą rozpoczęcia imprezy w przypadku wyjazdów sanatoryjnych 100 PLN do 35 dnia przed datą rozpoczęcia imprezy w przypadku wyjazdów, których koszt nie przekracza 2 500 PLN 500 PLN do 35 dni przed datą rozpoczęcia imprezy w przypadku pozostałych wyjazdów b) do 20% ceny imprezy w terminie od 34 do 21 dni przed datą rozpoczęcia imprezy c) do 40% ceny imprezy w terminie od 20 do 8 dni przed datą rozpoczęcia imprezy d) do 75% ceny imprezy w terminie od 7 do 1 dnia przed datą rozpoczęcia imprezy e) do 95% ceny imprezy w przypadku rezygnacji złożonej w dniu rozpoczęcia imprezy, niezależnie od przyczyn (wyrok SOKiK z 2 kwietnia 2012 r., XVII AmC 3901/10, numer postanowienia w rejestrze: 4245);

–Nomada Biuro Pielgrzymkowo-Turystyczne Spółka z o.o. nie zwraca świadczeń, których Uczestnik nie wykorzystał w czasie trwania imprezy z przyczyn leżących po jego stronie (wyrok SOKiK z 26 stycznia 2012 r., XVII AmC 3158/10, numer postanowienia w rejestrze: 3125).

Obecnie liczba wpisywanych tego rodzaju postanowień znacząco się zmniejszyła. Wynika to z dwóch okoliczności. Po pierwsze, zmieniona została procedura tego rodzaju postępowań i w tym trybie obecnie powodem może być wyłącznie Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Po drugie, przepisy ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych są bardziej szczegółowe niż poprzednia ustawa, co wpływa też na treść zawieranych przez organizatorów turystyki umów.

PODSUMOWANIE

W świetle obowiązującego prawa niektóre z organizowanych pielgrzymek stanowią imprezy turystyczne w rozumieniu ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych. Należy

zauważyć, że obecnie do tego, aby ustawa nie znalazła zastosowania w przypadku imprez turystycznych nie wystarcza organizowanie ich w celach niezarobkowych, ale w przypadku tego wyjątku konieczne jest również spełnienie wymogu okazjonalności oraz oferowania do wyłącznie ograniczonej grupy podróżnych. Zastosowanie przepisów wspomnianej ustawy dotyczącej imprez turystycznych powoduje szereg konsekwencji dla takich organizatorów wyjazdów, zaczynając od obowiązku posiadania wpisu w rejestrze organizatorów turystyki i przedsiębiorców oferujących powiązane usługi turystyczne, a kończąc na surowej, bo opartej na zasadzie ryzyka, odpowiedzialności z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy. Mimo to od lat wskazuje się, że turystyka pielgrzymkowa jest tym obszarem, gdzie stosunkowo często występuje zjawisko szarej strefy. Z tego powodu należy postulować przeprowadzenie zwłaszcza wśród polskich parafii akcji informacyjnej, wskazującej kiedy powstają tego rodzaju wymogi, jak również jakie konsekwencje może rodzić ich nieprzestrzeganie. Ponadto z uwagi na specyfikę pielgrzymek w przypadku zawierania ich z udziałem osób duchownych należałoby opracować dobre praktyki, które powinny być stosowane w praktyce⁹. Podjęcie tego rodzaju działań mogłoby doprowadzić do zmniejszenia zjawiska szarej strefy w tym obszarze a także innych nagannych zjawisk¹⁰, a z drugiej strony doprowadzić do lepszej ochrony w tym zakresie pielgrzymów.

⁹ Jedynie niektóre z istotnych w tym zakresie problemów zostały poruszone w dokumencie pt. *Wskazania dla duszpasterstwa pielgrzymów* (projekt 10.12.2020), przygotowanym przez Radę Konferencji Episkopatu Polski ds. Migracji, Turystyki i Pielgrzymek, <http://migracja.episkopat.pl/wp-content/uploads/2022/05/migracja.episkopat.pl-wskazania-dla-duszpasterstwa-pielgrzymow-2020.12.10.pdf> [dostęp: 10.11.2022 r.]. Przykładowo na s. 17 znajduje się stwierdzenie: *Ubezpiecz siebie i grupę zgodnie z obowiązującymi przepisami*, z którego niezbyt wiele wynika, zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę, że ubezpieczenia turystyczne mając w przeważającej mierze charakter dobrowolny. Jeśli przykładowo pielgrzymka spełnia przesłanki definicyjne pojęcia impreza turystyczna, ale ustawy tej nie stosuje się z uwagi na wyjątek określony w art. 3 ust. 1 u.i.t., to w tym przypadku nie ma żadnego obowiązkowego ubezpieczenia, a przecież można mówić o pewnych dobrych standardach, które można byłoby zastosować.

¹⁰ Zob. np. *Wpłacili pieniądze na pielgrzymkę, która się nie odbyła. Twierdzą, że zostali oszukani*, 6.08.2019 r., <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-08-06/wp-lacili-pieniadze-na-pielgrzymke-ktora-sie-nie-odbyla-twierdza-ze-zostali-oszukani/> [dostęp: 10.11.2022 r.]; *Naciągnęła pielgrzymów na kilkaset tysięcy złotych. Pieniądze wydała na... alkohol*, 3.12.2020 r., <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/7789649,pielgrzymi-pielgrzymka-alkohol-fatima.html> [dostęp: 10.11.2022 r.].

BIBLIOGRAFIA

- Borek D. (2018). Przedsiębiorca w ustawie o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych – koncepcja przedmiotowego charakteru regulacji, *internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny*, 4 (7).
- Cybula P. (2012). *Usługi turystyczne*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Cybula P. (2019). O ewolucji warunków świadczenia usług turystycznych z perspektywy interesu konsumenta. *internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny*, 2 (8).
- Cybula P. (2020). O dochodzeniu roszczeń odszkodowawczych względem Skarbu Państwa z tytułu wadliwego wdrożenia dyrektywy konsumenciej (wybrane problemy na przykładzie art. 7 dyrektywy 90/314), [w:] M. Jagielska, E. Sługocka-Krupa, K. Podgórski (red.), *Dochodzenie roszczeń konsumenckich. Nowy ład dla konsumentów*, Warszawa: C.H. Beck.
- Jackowski A. (2004). *Pielgrzymowanie*, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Katner W.J. (2022). Czy pojęcie prawne przedsiębiorcy turystycznego jest sformułowane poprawnie, czy też chaos pojęciowy się pogłębia? Kilka uwag wyjaśniających, [w:] J. Małysa-Sulińska M. Spyra A. Szumański (red.), *W poszukiwaniu dobrego prawa*, t. II, *Perspektywa prywatnoprawna. Księga jubileuszowa Profesora Mirosława Steca*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Różycki P. (2016). *Turystyka a pielgrzymowanie*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Mezglewski A. (2014). Pielgrzymka jako uczestnik ruchu, [w:] A. Tunia (red.), *Prawne aspekty turystyki pielgrzymkowej*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Nesterowicz M. (2012). *Prawo turystyczne*, Warszawa: Wolters Kluwer
- Nesterowicz, M. (2018), Dyrektywa Unii Europejskiej o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych, jej implementacja do prawa polskiego i odpowiedzialność biur podróży. *Przegląd Sądowy*, 9.
- Stec M. (2020). Pojęcie przedsiębiorcy turystycznego w nowej polskiej regulacji normatywnej, [w:] M. Dumkiewicz, K. Kopaczyńska-Pieczniak, J. Szczotka (red.), *Sto lat polskiego prawa handlowego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Kidybie*, t. I, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Tunia A. (2009). Osoby prawne związków wyznaniowych jako organizatorzy turystyki lub pośrednicy turystyczni. *Przegląd Prawa Wyznaniowego*, t. 1.
- Tunia A. (2014). Pielgrzymka jako kategoria wyznaniowa i turystyczna, [w:] A. Tunia (red.), *Prawne aspekty turystyki pielgrzymkowej*, Lublin: Wydawnictwo KUL.

NETOGRAFIA

- (b.a.), (2020). Naciągnęła pielgrzymów na kilkaset tysięcy złotych. Pieniądze wydała na... alkohol, <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/7789649,pielgrzymi-pielgrzymka-alkohol-fatima.html> [dostęp: 10.11.2022].
- Szczepańska, A. (2022), *Podziemie pielgrzymkowe. „Rządzących nie interesuje uporządkowanie tego rynku”*, <https://www.wprost.pl/kraj/10813690/podziemie-pielgrzymkowe-rzadzacych-nie-inter-esuje-uporzadkowanie-te-go-rynku.html> [dostęp: 10.11.2022]
- (b.a.), (2022). Urząd marszałkowski kieruje sprawę do organów ścigania, https://mazovia.pl/pl/dla_mediow/informacje_prasowe/urzed-marszalkowski-kieruje-sprawe-do-organow-scigania.html [dostęp: 10.11.2022].
- Uzasadnienie do projektu ustawy – o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych z projektami aktów wykonawczych z 21 sierpnia 2017 r., https://bip.msit.gov.pl/download/2/7498/02_uzasadnienie_do_projektu_ustawy_o_imprezach_turystycznych_i_PUT.pdf [dostęp: 10.11.2022].
- (b.a), (2019). *Wpłacili pieniądze na pielgrzymkę, która się nie odbyła. Twierdzą, że zostali oszukani*, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-08-06/wpłacili-pieniadze-na-pielgrzymke-ktora-sie-nie-odbyła-twierdza-ze-zostali-oszukani/> [dostęp: 10.11.2022].

3 | Wyjazdy terapeutyczne w kontekście jakości życia

3.1. Idea obozów terapeutycznych dla dzieci i młodzieży z przewlekłymi chorobami

Abstrakt: Wraz z postępem medycyny i spadkiem umieralności coraz więcej dzieci i młodzieży żyje z przewlekłą chorobą, która w znaczący sposób wpływa na ich codzienność, życie rodzinne, edukację szkolną, aktywności czasu wolnego, czy związane z tym interakcje z rówieśnikami. Jednym ze sposobów kompensacji tego faktu jest udział w specjalnie programowanych obozach terapeutycznych, które pozwalają dzieciom i młodzieży z nawet najbardziej złożonymi przewlekłymi schorzeniami doświadczyć aktywności społecznych i rekreacyjnych typowych dla zorganizowanej turystyki, lecz w środowisku wspieranym medycznie. Celem publikacji było przedstawienie idei organizowania obozów terapeutycznych dla dzieci i młodzieży, w szczególności korzyści jakie przynoszą dla samych uczestników, ale także dla ich rodzin, czy zatrudnianej kadry. Przeprowadzono analizę badań przedstawionych w artykułach opublikowanych w latach 2010 – 2022. Wyniki wskazują na liczne korzyści obozów w szczególności w zakresie postrzeganej jakości życia chorych dzieci i młodzieży.

Słowa kluczowe: dzieci i młodzież z chorobami przewlekłymi, obozy terapeutyczne, rekreacja terapeutyczna, turystyka społeczna

WPROWADZENIE

Choroby przewlekłe są główną przyczyną zgonów na całym świecie, a częstotliwość ich występowania wzrasta we wszystkich grupach wiekowych, niezależnie od płci i grupy etnicznej. Co prawda większość zgonów z powodu chorób przewlekłych ma miejsce w krajach o średnich i niskich dochodach, ale stanowią one również poważny problem zdrowotny w krajach rozwiniętych. Obecnie wiele chorób przewlekłych dotyka również dzieci i młodzież (Anderson i Durstine, 2019). Głównym powodem tego faktu jest postęp medycyny, który znacząco wpływa na zmniejszanie się liczby dzieci umierających na poważne choroby somatyczne, takie jak nowotwory, białaczka, czy choroby układu odpornościowego, to sprawia jednak, że rośnie

¹ ORCID 0000-0001-5338-5862, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Turystyki, karolina.korbiel@awf.krakow.pl.

liczba dzieci, które żyją z poważną, przewlekłą chorobą i na co dzień zmagają się ze skutkami związanymi z długoterminowym leczeniem, utrudnionym uczestnictwem w normalnych aktywnościach swych rówieśników, a także ze swoją odmiennością i nieustającym poczuciem zagrożenia (Kondracka, 2013).

W Polsce brakuje aktualnych danych dotyczących liczby dzieci chorych przewlekłe. Może wynikać to chociażby z braku jednoznacznej definicji pojęcia. Szacuje się, że blisko 30% dzieci choruje na co najmniej jedną tego typu chorobę (Antoszevska, 2020). Do najczęściej występujących w Europie, czy Stanach Zjednoczonych zalicza się alergie pokarmowe i skórne, astmę oskrzelową, nadciśnienie tętnicze, choroby nowotworowe (Góra i in., 2020), także otyłość, cukrzycę, młodzieńcze zapalenie stawów lub choroby natury psychicznej (Gray i in., 2020).

Dzieci i młodzież z chorobami przewlekłymi narażone są na pogorszenie postrzeganej ogólnej jakości życia, z tego względu tak istotna jest kompleksowa opieka uwzględniająca czynniki psychospołeczne. Pracownicy służby zdrowia, rodzice, opiekunowie, nauczyciele i inni wspierający dorośli powinni dążyć do włączenia różnych strategii przeciwdziałania temu zjawisku do istniejących planów leczenia, zapewniających dzieciom i młodzieży z chorobami przewlekłymi odpowiednią opiekę, której potrzebują zarówno w szpitalu, w szkole, ale także i środowisku lokalnym (Merianos i in., 2015). Kondracka (2013) słusznie zauważa, że przez częste hospitalizacje lub wizyty w przychodniach powodują ból oraz dyskomfort towarzyszący chorobie i leczeniu. Zauważalne są skutki uboczne choroby i procesu leczenia. Przewlekłe chore dzieci i młodzież często pozbawione są szansy na pełne uczestnictwo w aktywnościach szkolnych czy innych dostępnych w czasie wolnym dla ich rówieśników, takich jak sport czy rozrywka. Tezy te potwierdzają wyniki badań, na przykład tych, z których wynika, że u dzieci z chorobą nowotworową często stwierdza się zwiększony niepokój, niższy poziom samooceny i wyższy wskaźnik zapadalności na depresję, co może negatywnie wpływać na ich dobrostan psychospołeczny (Neville i in., 2019). Z kolei Dawson i in. (2018) twierdzą, że teoretyczną podstawą do zrozumienia potrzeby interwencji zorientowanych na wsparcie społeczne dla młodzieży niepełnosprawnej fizycznie są trzy odrębne, ale powiązane ze sobą konstrukty: wynikające z choroby samotności, liminalności, która rozumiana jest jako etap odnajdywania się między grupami społecznymi (Thomassen, 2009) i potrzeby wzajemności w przyjaźni. Jedną z koncepcji udzielenia pomocy w tym zakresie dzieciom i młodzieży

z chorobami przewlekłymi jest ich udział w różnego rodzaju programach rekreacji terapeutycznej.

Idea rekreacji terapeutycznej

Rekreacja terapeutyczna jest procesem holistycznym, w którym celowo wykorzystuje się aktywności rekreacyjne i zabawę, aby wywołać zmianę – społeczną, emocjonalną, intelektualną, fizyczną lub duchową – do utrzymania i poprawy stanu zdrowia, zdolności funkcjonalnych i jakości życia. Rekreacja terapeutyczna zatem nie powinna być definiowana poprzez konkretne otoczenie lub kategorię osób w niej uczestniczących, lecz jako specyficzny ciąg aktywności rekreacyjnych zaprojektowanych w taki sposób, by osiągnięte zostały założone cele związane z dowolną dziedziną życia, między innymi poprawą stanu zdrowia (Long i Robertson, 2020). Według Kondrackiej (2013) teoretyczne podstawy rekreacji terapeutycznej opierają się na poglądzie, że człowiek jest w stanie wzbogacić się i przededefiniować siebie w działaniu o charakterze twórczym obejmującym cztery etapy: wyzwanie, sukces, refleksję i odkrycie.

W Polsce pojęcie rekreacji terapeutycznej pojawiło się w literaturze naukowej już wiele lat temu. Jedną z najbardziej znanych definicji sformułowała Wolańska (2000), według której zjawisko to jest „profesjonalnie kierowaną działalnością ukierunkowaną na spełnienie potrzeb osoby, która cierpi na jakąś chorobę lub niepełnosprawność ograniczającą korzystanie z zajęć wolnego czasu w sposób pełny. Zajęcia wolnego czasu nie są w tym przypadku ograniczane przez pracę lub inne obowiązki, lecz przez ową niepełnosprawność”. Jak jednak stwierdzili Taylor i Józefowicz (2012) rekreacja osób niepełnosprawnych w rozumieniu terapeutycznym, realizowana w miejscu zamieszkania, właściwie nie istnieje lub jest w stadium początkowym. Taki stan rzeczy wynika w dużej mierze z ograniczeń finansowych osób niepełnosprawnych, z utrudnień architektonicznych i barier społecznych – takich jak niechęć, nieumiejętność zachowania się, czy nadmierna opiekuńczość. Poglądy autorów wydają się być nadal słuszne, a dowodem na nie może być fakt, że w Polsce właściwie nie istnieje zawód terapeuty rekreacyjnego. Pewne wzmianki na ten temat można znaleźć jedynie w dokumencie dotyczącym standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodów medycznych, między innymi fizjoterapeuty.

Park i in. (2022) nie mają wątpliwości, że w wielu krajach istnieje potrzeba rozwoju zawodu terapeuty rekreacyjnego i tym samym zwiększania świadomości korzyści płynących z tego rodzaju

aktywności rekreacyjnych. Według autorów podnoszenie świadomości na temat roli specjalisty rekreacji terapeutycznej jest niezbędne do zdobycia szacunku ze strony reprezentantów pokrewnych zawodów medycznych, systemu opieki zdrowotnej i społeczeństwa, natomiast lepsze zrozumienie roli samej rekreacji terapeutycznej w systemie opieki zdrowotnej może prowadzić do zwiększonych możliwości uczestniczenia w tego typu aktywnościach, których celem jest poprawa dobrostanu i jakości życia.

Wyniki badań wyraźnie podkreślają znaczenie rekreacji terapeutycznej dla przewlekle chorych dzieci i młodzieży. Na przykład Delemere i in. (2022) zbadali wpływ programu pomocy szpitalnej opartego na rekreacji terapeutycznej dla dzieci z przewlekłą lub ciężką chorobą. Z ich analizy wynika, że udział w takich aktywnościach był dla dzieci wsparciem w odzyskaniu zrozumienia dla własnej osoby, udoskonaleniu umiejętności wyrażania siebie i poczucia własnej wartości.

Obozy terapeutyczne

Obozy terapeutyczne definiowane są jako rekreacja terapeutyczna, w której celowe interwencje mają za zadanie poprawę jakości życia uczestników poprzez rekreację i wypoczynek w miejscach, gdzie leczenie chorób przewlekłych jest zapewniane przez kompetentnych pracowników służby zdrowia (Jamison i in., 1986). To miejsca, w których dzieci z chorobami przewlekłymi mogą zostać „wysłuchane” i znaleźć nowe sposoby wyrażania swojej tożsamości. Co więcej, obozy są miejscami „akceptacji”, gdzie dzieci mają szansę poznać rówieśników, którzy mają podobne doświadczenia, którzy są w stanie zrozumieć problemy związane z własną przewlekłą chorobą dziecka bez konieczności wyjaśnień, ponieważ „też tak mają”. Wsparcie i przyjaźń na obozach oraz możliwość uczestniczenia w bez troskich doświadczeniach i zabawach zapewniają normalizujące doświadczenie dzieciom i młodzieży, które w przeciwnym razie mogłyby nie mieć takiej szansy. Perspektywa, by nie być już „jedną z tych osób” w szkole lub sąsiedztwie, zmagających się z codziennym stresem związanym z przewlekłą chorobą, może przynieść poczucie ulgi, zwiększone poczucie „przynależności” i kontekst, w którym można przeformułować swoją sytuację i tożsamość ((Clark, 2018; Hawkins i Nabors, 2018).

Obozy organizowane dla dzieci i młodzieży z przewlekłymi chorobami mają działanie terapeutyczne i mogą poprawiać jakość życia uwarunkowaną stanem zdrowia (Epstein i in., 2005), co pokazują także badania. Malheiro (2011) na podstawie systematycznego przeglądu publikacji wydanych do 2010 roku wnioskuje, że obozy

te są niezwykle ważne i mają znaczący pozytywny wpływ na dzieci i młodzież ze specjalnymi potrzebami w zakresie niezależnej funkcjonalności w czynnościach życia codziennego, poczucia własnej wartości i sprawczości. Obozy mogą stanowić doskonałe miejsce do interwencji pielęgniarskiej w zakresie rehabilitacji, promocji zdrowia, postępowania terapeutycznego oraz przyczynić się do poprawy jakości życia tych dzieci i młodzieży. Z kolei Moola i in. (2014) po przeanalizowaniu artykułów opublikowanych w okresie od stycznia 2004 do kwietnia 2013 wyrażają pogląd, że co prawda przedwczesne wydaje się być wysuwanie kategoriycznych twierdzeń dotyczących pozytywnego wpływu obozów na psychospołeczne funkcjonowanie chorych dzieci, jednak dobrze opracowane programy obozowe, długoterminowa obserwacja ich skutków i włączanie ich idei w proces leczenia może ostatecznie zwiększyć potencjalną psychospołeczną użyteczność tego typu wyjazdów w opiece nad dziećmi i młodzieżą z chorobami przewlekłymi.

Cel i metoda badań

Celem artykułu jest przedstawienie idei organizowania obozów terapeutycznych dla dzieci i młodzieży, w szczególności korzyści jakie przynoszą dla samych uczestników, ale także dla ich rodzin, czy zatrudnianej kadry, a także jednocześnie aktualizacja wcześniejszych prac na ten temat autorstwa (Epstein i in., 2005; Malheiro, 2011; Moola i in., 2014).

Wykorzystaną metodą badawczą była analiza literatury. W tym celu dokonano wyszukiwania artykułów naukowych opublikowanych w latach 2010–2022 z wykorzystaniem naukowych baz danych SCOPUS i Web of Science warunkujących odpowiednią jakość prac. W powyższych wyszukiwarkach wpisywano następujące frazy: „therapeutic camps”, „camps for children with chronic illnesses”, „camps for children with chronic diseases”. Następnie dokonano weryfikacji artykułów poprzez analizę abstraktów i słów kluczowych, odrzucając artykuły, których badania nie dotyczyły bezpośrednio wartości obozów terapeutycznych. Często badania dotyczyły innych aspektów, a prowadzone były w czasie trwania obozów. Łącznie przeanalizowano 45 artykułów, z których 19 dotyczyło tematyki obozów dla dzieci lub młodzieży z różnymi chorobami przewlekłymi, 5 – obozów dla dzieci z cukrzycą, 4 – obozów dla dzieci chorych na nowotwory, 3 – obozów dla dzieci z wrodzoną wadą serca lub po transplantacji serca, po 2 artykuły związane były z obozami dla dzieci z wirusem HIV lub chorymi na AIDS, a także z niedokrwistością sierpowatokrwinkową,

po 1 artykule dotyczyło obozów dla dzieci i młodzieży z takimi chorobami jak: astma, nieswoiste zapalenie jelit, otyłość, epilepsja, niepełnosprawność fizyczna, choroby natury psychicznej, choroby nerek, migrena, oparzenia, hemofilia, choroby wymagające wspomagania oddychania i toczeń rumieniowaty.

Korzyści wynikające z organizacji obozów terapeutycznych

1. Aktywność fizyczna

Badania pokazują, że dzieci i młodzież z przewlekłą chorobą lub niepełnosprawnością ruchową mają niższy poziom sprawności w porównaniu z ich pełnosprawnymi rówieśnikami. Niska sprawność fizyczna wiąże się ze zmniejszoną aktywnością fizyczną, częstszymi chorobami układu krążenia oraz niższym poziomem funkcjonowania poznawczego i psychospołecznego. Ponadto dzieci i młodzież z chorobami przewlekłymi lub niepełnosprawnością ruchową w mniejszym stopniu uczestniczą zarówno w sporcie rekreacyjnym, jak i wyczynowym (Zwinkels i in., 2015). Co więcej, badania dotyczące zachowań sedentarnych przewlekłe chorych dzieci w Kanadzie pokazały, że spędzały one aż ponad 10 godzin w sposób bierny. Autorzy tego badania zauważyli, że biorąc pod uwagę, iż dzieci z chorobą przewlekłą mogą doświadczać innych niż ich zdrowi rówieśnicy wyzwań w życiu codziennym, ważne jest zbadanie specyficznych dla choroby determinant zachowań sedentarnych, aby opracować trwałe i skuteczne programy interwencyjne mające na celu ograniczenie biernego trybu życia tej populacji (Walker i in., 2015). Brak lub niedostateczna ilość aktywności fizycznej okazuje się być także czynnikiem zwiększającym ryzyko pojawienia się choroby przewlekłej (Anderson i Durstine, 2019).

Zajęcia obejmujące różne formy aktywności fizycznej, w zakresie dostosowanym do rodzaju i stopnia zaawansowania choroby u dzieci i młodzieży, są obecne w programach prawie wszystkich obozów terapeutycznych. Większość analizowanych artykułów dotyczy jednak przede wszystkim korzyści psychospołecznych i edukacyjnych, w nielicznych tylko zwrócono uwagę na rolę aktywności fizycznej. Harper (2017) w swoim artykule podkreśla terapeutyczne znaczenie aktywności na świeżym powietrzu, w kontakcie z naturą, w przypadku dzieci borykającymi się z różnymi chorobami natury psychicznej np. stanami depresyjnymi. Kelada i in. (2020) zauważa uczestnictwo w obozach zwiększa poziom aktywności fizycznej u dzieci chorych na nowotwór. Natomiast Beesley i in. (2018), którzy przebadali

uczestników obozu sportowego dla dzieci z cukrzycą typu I uzyskali wyniki potwierdzające, iż lepsza kontrola choroby i większa samodzielność pomogła uzyskać zwiększone poczucie własnej skuteczności w sporcie.

2. Relacje z rówieśnikami

Obozy terapeutyczne są, podobnie jak wszelkie zorganizowane wyjazdy dla dzieci i młodzieży, okazją do nauki funkcjonowania w grupie, przeróżnych interakcji społecznych, często prowadzących do zawierania długotrwałych przyjaźni. W przypadku uczestników takich wyjazdów z chorobami przewlekłymi dodatkowymi korzyściami niewątpliwie są brak poczucia odmienności i możliwość otrzymania wsparcia i zrozumienia ze strony rówieśników obarczonych bardzo podobnymi problemami (Wu i in., 2011; Stegenga i Burks, 2013; Florendo, 2015; Batista i in., 2015; Saez i in., 2022). Niektóre badania podkreślają także brak poczucia izolacji, czy nawet stygmatyzacji, jak na przykład w przypadku obozu dla dzieci zarażonych wirusem HIV i chorych na AIDS (Gillard i in., 2011; Evangelini i in., 2019), młodzieży chorującej na nieswoiste zapalenie jelit (Salazar i Heyman, 2014), czy nastolatków z przewlekłymi migrenami (Hall i in., 2019). Spotkanie z rówieśnikami, którzy poddawani są podobnym procedurom terapeutycznym może pomóc uczestnikom obozów zbudować empatyczną sieć społeczną i wprowadzić nowe spojrzenie na chorobę (Salazar i Heyman, 2014). Na przykład uczestnicy obozu dla młodzieży z otyłością, którzy postrzegali swoich przyjaciół jako wspierających, w badaniu deklarowali większą wiarę w swoją zdolność do odniesienia sukcesu, a także osiągnęli stosunkowo bardziej znaczące zmniejszenie procentowej nadwagi po jednym roku od zakończenia wyjazdu (Sampat i in., 2014).

Dawson i in. (2018) zauważyli, że w przypadku dzieci i młodzieży z chorobami przewlekłymi możliwość zawierania przyjaźni w czasie obozów jest o tyle istotna, że często przestrzeń ta z powodu obecności choroby dominowana jest przez krewnych, głównie rodziców. Wielu innych autorów także podkreśla ważną rolę obozów w nauce akceptowania innych osób, poprawie relacji z rówieśnikami, utrzymywaniu trwałych więzi po obozie, uzyskiwaniu wsparcia emocjonalnego i pozytywnego nastroju (Meltzer i in., 2018; Mulligan i in., 2020; Yang i in., 2022). Moola i in. (2015) podkreślają duże znaczenie mediów społecznościowych, które pozwalają młodzieży na podtrzymywanie obozowych przyjaźni.

3. Ucieczka od codzienności

Codziennosc dzieci i młodzieży z chorobami przewlekłymi zawsze naznaczona jest w jakimś stopniu wyrzeczeniami i niedogodnościami wynikającymi z procesu leczenia, często zaś związana jest z fizycznym i psychicznym cierpieniem, niejednokrotnym przebywaniem w placówkach opieki zdrowotnej i innymi ograniczeniami, a także koniecznością zaakceptowania faktu odróżniania się od zdrowych dzieci czy nastolatków, czy trwania w ciągłym poczuciu zagrożenia (Kondracka, 2013). Z tego powodu wielu badaczy podkreśla znaczenie obozów terapeutycznych w możliwości przywrócenia uczestnikom choć namiastki normalnego dzieciństwa: oderwania się od codzienności (Wu i in., 2011), uczucia wytnienia, rekreacji, zabawy, poczucia wolności (Gillard i in., 2011; Kelada i in., 2020) i nieskrępowanego kontaktu z naturą (Moola i in., 2015). Cennym doświadczeniem może być nawet poczucie tęsknoty za domem (Florendo, 2015).

W tym kontekście należy podkreślić zdecydowaną przewagę turystyki nad aktywnościami rekreacyjnymi realizowanymi w miejscu zamieszkania, bowiem jak twierdzi (Różycki, 2022) podróż daje człowiekowi wolność od swojego stałego środowiska, w tym także innych zjawisk które towarzyszą mu na co dzień. Wyniki badań potwierdzające ten fakt są liczne. Gillard i Allsop (2016) widzą w obozach dla młodzieży o różnych schorzeniach przewlekłych formę ucieczki, a także miejsce, gdzie można być sobą. Badania Narcisse i in. (2018) dotyczące obozu dla dzieci i młodzieży z anemią sierpowatokrwinkową pozwoliły na wyciągnięcie wniosków, iż ważnymi elementami tych wyjazdów są wspierająca atmosfera i ucieczka od społecznego napiętnowania. Poczucie normalności to zaś korzyść wymieniana przez badanych uczestników obozu chorych na nowotwory (Neville i in., 2019).

4. Poprawa postrzeganej jakości życia

Jednym z celów obozów terapeutycznych najczęściej jest nauka samodzielności, zwłaszcza pod kątem radzenia sobie z problemami wynikającymi z choroby. W czasie takich wyjazdów dzieci i młodzież mają okazję uczestniczenia w różnego rodzaju programach zwiększających ich wiedzę i umiejętności praktyczne, to zaś może przyczyniać się do zwiększenia poczucia kontroli nad chorobą (Florendo, 2015). Jednym z przykładów może być wyjazd na „Migraine Camp”, który został opracowany w taki sposób, by zapewnić rozszerzoną edukację dotyczącą bólu głowy, uczyć strategii radzenia sobie w życiu z przewlekłym bólem, a także zachęcać do tworzenia wspierającej społeczności dla

nastolatków żyjących z przewlekłymi bólami głowy i ich rodzin (Hall i in., 2019). Podobne programy wprowadzone były także na obozach dla dzieci z astmą (Pulgaron i in., 2010), czy toczniem rumieniowatym (Saez i in., 2022). Co ciekawe, doświadczenia obozowe dla dzieci i młodzieży zapewniają także możliwość wzajemnego uczenia się oraz pozytywne wzorce do naśladowania wśród rówieśników (Narcisse i in., 2018), co może przyczynić się do ogólnego wzrostu poczucia własnej skuteczności (Saez i in., 2022). Do podobnych wniosków odnośnie wpływu uczestnictwa w obozach na zwiększenie się poziomu samodzielności u dzieci lub młodzieży dochodzą także inni autorzy (Wu i in., 2011; Beesley i in., 2018; Evangeli i in., 2019; E.L. Hill i in., 2019).

Obozy terapeutyczne to także okazja dla dzieci i młodzieży z chorobami przewlekłymi do zdobywania innych kompetencji, jak umiejętności przywódcze (Sendak i in., 2018), czy strategie radzenia sobie ze stresem (Batista i in., 2015). Harper (2017) podkreśla znaczenie środowiska naturalnego w procesie terapeutycznym, w szczególności podkreśla zaś jego walory w zakresie możliwości tworzenie znaczeń, analogii i narracji. Autor podkreśla także rolę uczenia się poprzez działanie, uczenia eksperymentalnego, poprzez inicjatywy grupowe, czyli praktyki stawiające przed uczestnikami obozów wyzwania, pozwalające na samodzielne podejmowanie decyzji, poniesienie naturalnych konsekwencji własnych wyborów, a także otrzymanie jednoznacznej informacji zwrotnej. Tego typu aktywności sprzyjają tworzeniu się także ważnych, trwałych wspomnień u uczestników obozów (Mulligan i in., 2020).

Uzyskana w czasie obozu większa samodzielność sprawia, że ich uczestnicy mają w konsekwencji lepszą samoocenę, wykazują większą pewność siebie, a także zauważają poprawę ogólnej jakości życia, co wyraźnie pokazują wyniki wielu analizowanych badań. Zauważono, że wyjazdy tego typu sprzyjają wzrostowi nadziei, sensu życia i zachowań ukierunkowanych na cel, co przyczynia się do poprawy funkcjonowania psychospołecznego (Woods i in., 2013; Odar i in., 2013; E. Hill i in., 2015; Bultas i in., 2016; Meltzer i in., 2018; Faith i in., 2019; Kornhaber i in., 2020; Faith i in., 2021; Yang i in., 2021). Programy obozów rekreacyjno-terapeutycznych miały pozytywny wpływ na jakość życia dzieci i młodzieży z chorobą nowotworową, cukrzycą i młodzieńczym idiopatycznym zapaleniem stawów. Tego typu doświadczenie turystyczne poprawiło ich samoocenę we wszystkich grupach wiekowych (Békési i in., 2011; Price i in., 2022). Także w przypadku dzieci z poważnymi chorobami i niepełnosprawnościami pozytywny wpływ udziału w obozie obejmował poprawę pewności siebie; wzrost

poczucia własnej wartości i pozytywnej tożsamości, zmianę postrzegania swojego stanu zdrowia oraz rozwój umiejętności społecznych i samodzielności (Moola i in., 2014; Yang i in., 2022). Niebagatelną rolę odgrywają także zastosowane w czasie obozów metody terapeutyczne, jak na przykład ta stosowana w ośrodku Barretstown na wzór innych ośrodków (głównie amerykańskich). Na podstawie wypowiedzi dzieci, rodziców oraz personelu ośrodka można stwierdzić o jej istotnym znaczeniu dla poprawy samopoczucia uczestników, ich jakości życia, samooceny i funkcjonowania na co dzień rodzin (Kondracka, 2013; Jennings i Guerin, 2014).

5. Znaczenie obozów dla rodzin chorych dzieci

Obozy terapeutyczne przynoszą także wiele korzyści osobom najbliższym chorych dzieci. Wiele z nich organizowanych jest dla wręcz dla całych rodzin lub dla chorego dziecka i rodzica jako opiekuna. W badaniu dotyczącym tego typu wyjazdów organizowanych dla dzieci chorych na nowotwory i ich rodzin respondenci wśród najważniejszych ich korzyści wymieniali znacznie lepsze funkcjonowanie rodziny, poczucie wsparcia społecznego oraz rozwój umiejętności rodzicielskich, natomiast w odniesieniu do dzieci znacznie wyżej niż grupa kontrolna oceniali ich jakość życia uwarunkowaną stanem zdrowia (Barr i in., 2010). Obozy rodzinne okazują się być okazją do rodzinnej zabawy oraz źródłem wiedzy i wsparcia także dla rodziców (Nicholas i in., 2016). Na rolę obozów w integracji rodziny, w przypadku obozów dla dzieci i ich rodziców z nowotworami zwrócili uwagę (Kelada i in., 2020). Z kolei rodzice dzieci z poważnymi chorobami i niepełnosprawnościami w związku z uczestnictwem w obozie deklarowali pozytywne doświadczenia, takie jak poczucie szczęścia, włączenia i wsparcia otrzymanego od innych (Yang i in., 2022). Obozy okazują się też wpływać na poprawę relacji między członkami rodziny a personelem medycznym (Mulligan i in., 2020).

Dość często obozy terapeutyczne organizowane są zarówno dla dzieci z chorobami przewlekłymi, jak i ich zdrowego rodzeństwa. Okazuje się bowiem, że bracia lub siostry przewlekle chorych także mogą być narażeni na trudności w codziennym funkcjonowaniu. Zakłócenie rytmu życia domowego, zachwianie całego systemu rodzinnego, częsta nieobecność rodziców spędzających wiele czasu w szpitalach, brak pełnej wiedzy na temat stanu chorującego rodzeństwa oraz bezradność wobec cierpienia bywają sporym obciążeniem i potencjalnym stresorem. Kondracka (2013) uważa, że dzieci te są w grupie

ryzyka zapadalności na choroby psychiczne, takie jak depresje czy zaburzenia lękowe. Mogą się z tym wiązać także problemy w szkole, trudności przystosowawcze oraz zaburzenia zachowania i emocjonalne. Przykłady badań dotyczących takich wyjazdów wskazują na ich liczne korzyści w zakresie na przykład podniesienia poziomu nadziei zdrowego rodzeństwa w przypadku obozów dla młodzieży z hemofilią (Faith i in., 2021), stanowią one także miejsce zabawy dające poczucie przynależności (Rea i in., 2019).

Obozy organizowane wyłącznie dla chorych dzieci i młodzieży również okazują się być źródłem korzyści dla bliskich. Rodzice zwracają uwagę przede wszystkim na możliwość odpoczynku od opieki na chorym dzieckiem, szansy na uczestniczenie w aktywnościach niedostępnych w czasie zwykłej codzienności naznaczonej chorobą (Shelton i Witt, 2011), czy sposobności zredukowania potencjalnych ograniczających i nadopiekuńczych zachowań wobec dzieci (White i in., 2016). W przypadku organizacji tego typu obozów bardzo ważna jest dbałość o bezpieczeństwo chorych dzieci, bo to gwarantuje spokój rodziców. Okazuje się, że nie zawsze organizatorzy zapewniają odpowiednie warunki, a przykładem tego faktu mogą być obozy dla pacjentów z mukowiscydozą, na których zachęcano uczestników do utrzymywania bliskich kontaktów psychospołecznych bez utrzymywania odpowiednich zasad higieny, co sprzyjało zakażeniom patogenami (Griese, 2010).

6. Znaczenie obozów dla kadry

Obozy terapeutyczne mogą przynosić wiele korzyści także pracownikom zatrudnianym w czasie ich realizacji. Na przykład biorący udział w obozach stażyści uczący się zawodów medycznych opisali je jako czas rozwoju medycznego (22,9%), satysfakcjonujące doświadczenie (19,8%) i miejsce interakcji z dziećmi z chorobami przewlekłymi w normalnej atmosferze (11,5%). Wielu z nich zgłosiło również, że doświadczenie obozowe miało wpływ na ich wybór specjalizacji. Obóz może również stanowić okazję do bezpośredniego poznania korzyści płynących z rekreacji terapeutycznej i budowania profesjonalnych relacji z terapeutami rekreacyjnymi (Burns i in., 2014). Podobne korzyści z obozowych doświadczeń deklarowali studenci pielęgniarstwa. Uważali oni, że praca w czasie wyjazdu pomogła im wejść w świat dzieci z chorobami przewlekłymi, a także spojrzeć na podstawową opiekę zdrowotną oczami dzieci (Miller-Rosser i in., 2019). Narcisse i in. (2018) na podstawie swoich analiz nad uczestnikami obozów

chorymi na anemię sierpowatokrwinkową uważają z kolei, że do pracy w czasie takich wyjazdów terapeutycznych warto rekrutować chorych na tę samą chorobę młodych dorosłych, jako doradców dla dzieci i młodzieży. Istnieją także badania pokazujące szansę, jaką mogą dać obozy na wzmacnianie relacji pacjent-świadczeniodawca (DiDomizio i Gillard, 2018).

WNIOSKI

Na podstawie analizowanej literatury prezentującej badania nad uczestnikami obozów terapeutycznych dla dzieci i młodzieży z chorobami przewlekłymi stwierdzić można, że przynoszą one szereg korzyści dla samych uczestników, ale także ich rodzin oraz zatrudnianych do pracy w czasie wyjazdów pracowników. Walory obejmowały przede wszystkim domeny społeczne (relacje i komunikacja), psychologiczne (niezależność, wzmocnienie, pewność siebie) i poznawcze (wiedza o chorobie), a także wzmacnianie zachowań zdrowotnych. Obserwowano także poprawę dobrostanu psychospołecznego i postrzeganej jakości życia. Wyniki niektórych badań pokazują jednak, że pozytywne efekty obozów nie utrzymują się zbyt długo, niektóre zanikają już po trzech miesiącach od zakończenia obozu (Dawson i in., 2018; Meltzer i in., 2018), dlatego zaleca się objęcie dzieci i młodzieży z chorobami przewlekłymi także programami rekreacji terapeutycznej w miejscu zamieszkania lub poprawę programów obozów pod kątem czasu utrzymywania się ich pozytywnych efektów.

Wielu autorów zaleca włączenie obozów do programów leczenia dzieci i młodzieży z chorobami przewlekłymi, ze względu na fakt, że mogą się one przyczynić do lepszych interwencji psychospołecznych w pediatrii (Moola i in., 2014; Gillard i Allsop, 2016), a także dostarczyć dodatkowych informacji o pacjentach (DiDomizio i Gillard, 2018).

Wyniki niniejszego badania są zgodne z rezultatami osiągniętymi we wcześniejszych analizach literatury na temat obozów terapeutycznych (Epstein i in., 2005; Malheiro, 2011; Moola i in., 2014), które jednoznacznie wskazują na pozytywne funkcje wyjazdów tego typu. W dalszym ciągu jednak brakuje badań, które miałyby bardziej solidne podstawy metodologiczne, bowiem większość z nich wykorzystuje metody o charakterze jakościowym, w dużej mierze oparte są na nie-reprezentatywnych próbach, często są to po prostu studia przypadków lub badania pilotażowe. Z tego względu nadal aktualne będą zalecenia Epsteina i in., (2005) dotyczące konieczności triangulacji metod

badawczych (jakościowych i ilościowych) i stosowania grup kontrolnych. Z kolei Moola i in., (2014) zalecają prowadzenie badań longitudinalnych o szczegółowo opisanych założeniach metodologicznych.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson E., i Durstine J.L. (2019). Physical activity, exercise, and chronic diseases: A brief review. *Sports Medicine and Health Science*, 1 (1), 3–10. <https://doi.org/10.1016/j.smhs.2019.08.006>
- Antoszevska B. (2020). Dziecko/uczeń z chorobą przewlekłą w polskim systemie edukacji. *Niepełnosprawność – Dyskursy Pedagogiki Specjalnej*, 37, 56–72.
- Bar, R.D., Silva A., Wong M., Frid W., Posgate S., i Browne G. (2010). A Comparative Assessment of Attendance and Nonattendance at Camp Trillium by Children With Cancer and Their Families; Including Their Utilization of Health and Social Services. *Journal of Pediatric Hematology/Oncology*, 32 (5), 358–365. <https://doi.org/10.1097/MPH.0b013e3181dccc1f>
- Batista M., Meštrović A., Vekić A.M., Malenica M., Kukuruzović M., i Begovac I. (2015). Coping skills in children with epilepsy – Evaluation of cognitive behavioral therapy intervention. *Acta Clinica Croatica*, 54 (4), 467–474.
- Beesley T., Riddell, M.C., i Fraser-Thomas, J. (2018). More Than Self-Management: Positive Youth Development at an Inclusive Type 1 Diabetic Camp. *Journal of Youth Development*, 13 (4), 81–99. <https://doi.org/10.5195/jyd.2018.644>
- Békési A., Török S., Kökönyei G., Bokrétás I., Szentes, A, Telepóczki G., The European KIDSCREEN Group. (2011). Health-related quality of life changes of children and adolescents with chronic disease after participation in therapeutic recreation camping program. *Health and Quality of Life Outcomes*, 9 (1), 43. <https://doi.org/10.1186/1477-7525-9-43>
- Bultas M.W., Schmuke A.D., Moran V., i Taylor J. (2016). Psychosocial Outcomes of Participating in Pediatric Diabetes Camp. *Public Health Nursing*, 33 (4), 295–302. <https://doi.org/10.1111/phn.12218>
- Burns M.E., Fenton N.M., Javalkar K.S., Cohen S.E., Haberman C.J., i Ferris M.E. (2014). Participation in Therapeutic Camp A Valuable Experience for Medical Trainees. *THERAPEUTIC RECREATION JOURNAL*, 48 (4), 291–302.
- Clark C.D. (2018). Summer camp as a therapeutic landscape. In *Promoting prosocial behaviors in children through games and play: Making social emotional learning fun* (pp. 205–225). Nova Science Publishers, Inc.
- Dawson S., McCormick B., i Li, J. (2018). A Network Analysis of Youth with Physical Disabilities Attending a Therapeutic Camp. *THERAPEUTIC*

- RECREATION JOURNAL, 52 (2), 154–169. <https://doi.org/10.18666/TRJ-2018-V52-I2-8344>
- Delemere E., Guerin S., Kiernan G., Kinsella E., Gitonga I., i Maguire R. (2022). Perceived impacts of a therapeutic recreation based hospital outreach programme (HOP) for children with chronic or severe illness: Qualitative analysis. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 49, 101646. <https://doi.org/10.1016/j.ctcp.2022.101646>
- DiDomizio P.G., i Gillard A. (2018). Perceptions of Health Care Professionals on the Effects of Residential Summer Camp in their Patients. *Journal of Pediatric Nursing*, 40, 37–46. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2018.03.008>
- Epstein I., Stinson J., i Stevens B. (2005). The Effects of Camp on Health-Related Quality of Life in Children With Chronic Illnesses: A Review of the Literature. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 22 (2), 89–103. <https://doi.org/10.1177/1043454204273881>
- Evangelini M., Nesbitt L., Hinch R., Ely A., i Lut I. (2019). “It was giving them a feeling that they’re not alone in this”: Perspectives of caregivers and clinicians on a camp for UK adolescents with HIV. *Children and Youth Services Review*, 102, 73–78. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.05.006>
- Faith M.A., Boone D.M., Kalin J.A., Healy A.S., Rawlins J., i Mayes S. (2021). Improvements in Psychosocial Outcomes Following a Summer Camp for Youth with Bleeding Disorders and Their Siblings. *Journal of Pediatric Nursing*, 61, 144–150. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2021.05.001>
- Faith M.A., Mayes S., Pratt C.D., i Carter C. (2019). Improvements in Hope and Beliefs about Illness Following a Summer Camp for Youth with Chronic Illnesses. *Journal of Pediatric Nursing*, 44, 56–62. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2018.10.016>
- Florendo J.E. (2015). The diabetes camp experience of adolescents with type 1 diabetes. *Philippine Journal of Nursing*, 85 (1), 37–49.
- Gillard A., i Allsop J. (2016). Camp experiences in the lives of adolescents with serious illnesses. *Children and Youth Services Review*, 65, 112–119. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2016.04.001>
- Gillard A., Witt P.A., i Watts C.E. (2011). Outcomes and Processes at a Camp for Youth With HIV/AIDS. *Qualitative Health Research*, 21 (11), 1508–1526. <https://doi.org/10.1177/1049732311413907>
- Góra D., Gregor M., i Figura N. (2020). Epidemiologia chorób przewlekłych wśród dzieci i młodzieży w wybranych miastach województwa śląskiego. *Hygeia*, 55 (4), 167–174.
- Gray N.J., Jourdan D., i McDonagh J.E. (2020). Returning to school: Children and young people living with chronic illness. *Journal of Children's Services*, 15 (4), 235–241. <https://doi.org/10.1108/JCS-06-2020-0019>
- Griese M. (2010). Rehabilitation Programs for Cystic Fibrosis – View from a CF Center. *The Open Respiratory Medicine Journal*, 4 (1), 1–8. <https://doi.org/10.2174/1874306401004010001>

- Hall A.L., Karvounides D., Gelfand A.A., Mankin H., Kessel S., Corroo J., Malavolta C.P., Pezzuto T., Chadehumbe M., i Szperka C.L. (2019). Improving the Patient Experience With Migraine Camp, a One-Day Group Intervention for Adolescents With Chronic Headache and Their Parents. *Headache: The Journal of Head and Face Pain*, 59 (8), 1392–1400. <https://doi.org/10.1111/head.13570>
- Harper N.J. (2017). Wilderness therapy, therapeutic camping and adventure education in child and youth care literature: A scoping review. *CHILDREN AND YOUTH SERVICES REVIEW*, 83, 68–79. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.10.030>
- Hawkins R.O., i Nabors, L.A. (Eds.). (2018). *Promoting prosocial behaviors in children through games and play: Making social emotional learning fun*. Nova Science Publishers.
- Hill E., Gagnon R., Ramsing R., Goff J., Kennedy B., i Hooker T. (2015). Measuring the Impact of a Medical Specialty Camp: Using Self-Determination Theory. *Therapeutic Recreation Journal*, 49 (4). <https://doi.org/10.18666/TRJ-2015-V49-I4-6308>
- Hill E.L., Reifschneider K., Ramsing R., Turnage M., i Goff J. (2019). Family Diabetes Camp: Fostering Resiliency Among Campers and Parents. *Diabetes Spectrum*, 32 (2), 86–92. <https://doi.org/10.2337/ds18-0001>
- Jamison R.N., Lewis S., i Burish T. G. (1986). Psychological impact of cancer on adolescents: Self-image, locus of control, perception of illness and knowledge of cancer. *Journal of Chronic Diseases*, 39 (8), 609–617. [https://doi.org/10.1016/0021-9681\(86\)90186-4](https://doi.org/10.1016/0021-9681(86)90186-4)
- Jennings C., i Guerin S. (2014). Therapeutic Recreation Models of Practice A Synthesis of Key Elements and Examination of Children's Narratives of a Camp Experience for Evidence of These Elements. *THERAPEUTIC RECREATION JOURNAL*, 48 (4), 303–319.
- Kelada L., Wakefield C.E., Cruz Silva M.C., i Signorelli C. (2020). Camps for Children with Cancer and Their Families: A Systematic Review of Psychosocial and Physical Impacts. *Journal of Developmental i Behavioral Pediatrics*, 41 (2), 145–156. <https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000728>
- Kondracka J. (2013). Założenia rekreacji terapeutycznej i jej rola na podstawie badań przeprowadzonych w wakacyjnym ośrodku rekreacyjnym Barretstown dla dzieci cierpiących na choroby przewlekłe i zagrażające życiu. *Psychiatria i Psychologia Kliniczna*, 1 (13), 58–66.
- Kornhaber R., Visentin D., Thapa D.K., West S., Haik J., i Cleary M. (2020). Burn camps for burns survivors-Realising the benefits for early adjustment: A systematic review. *BURNS*, 46 (1), 33–43. <https://doi.org/10.1016/j.burns.2018.12.005>
- Long T., i Robertson T. (Eds.). (2020). *Foundations of therapeutic recreation* (Second edition). Human Kinetics.

- Malheiro M.I. D. da C. (2011). Efeito dos campos terapêuticos na funcionalidade, autoestima, autoconceito e autoeficácia da criança e do adolescente com incapacidade e/ou doença crónica. *Pensar Enfermagem*, 15 (2), 26–40.
- Meltzer L.J., Graham D.M., Leija S., Booster G.D., Carroll T., Seeger B., i Bledsoe M. (2018). Benefits of disease-specific summer camps: Results from quantitative and qualitative studies at Roundup River Ranch. *Children and Youth Services Review*, 89, 272–280. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.04.046>
- Merianos A.L., Vidourek R.A., King K.A., i Nabors L.A. (2015). Hospital, School, and Community-Based Strategies to Enhance the Quality of Life of Youth with Chronic Illnesses. *Applied Research in Quality of Life*, 10 (2), 329–342. <https://doi.org/10.1007/s11482-014-9311-9>
- Miller-Rosser K., Colgrave J., i Stockhausen L. (2019). The student experience of a ‘kidney CAMP’ as a primary care clinical placement for undergraduate nursing students. *Nurse Education Today*, 83, 104198. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2019.08.016>
- Moola F.J., Faulkner G.E.J., White L., i Kirsh J.A. (2014). The psychological and social impact of camp for children with chronic illnesses: A systematic review update: Camps for sick children. *Child: Care, Health and Development*, 40 (5), 615–631. <https://doi.org/10.1111/cch.12114>
- Moola, F.J. Faulkner G., White L., i Kirsh J. (2015). Kids with special hearts: The experience of children with congenital heart disease at Camp Willowood. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 7 (2), 271–293. <https://doi.org/10.1080/2159676X.2014.926968>
- Mulligan S., Guerin S., McKiernan A., Brown A., Hartnett M., Gray D., i Kiernan G. (2020). The core features and outcomes of a specialised camp programme for children with life-limiting conditions and their families: A qualitative multi-perspective approach. *Journal of Child Health Care*, 24 (4), 515–528. <https://doi.org/10.1177/1367493519875593>
- Narcisse L., Walton E.A., i Hsu L.L. (2018). Summer Camps for Children with Sick Cell Disease. *Ochsner Journal*, 18 (4), 358–363. <https://doi.org/10.31486/toj.18.0045>
- Neville A.R., Moothathamby N., Naganathan M., Huynh E., i Moola F.J. (2019). “A place to call our own”: The impact of camp experiences on the psychosocial wellbeing of children and youth affected by cancer – A narrative review. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 36, 18–28. <https://doi.org/10.1016/j.ctcp.2019.04.007>
- Nicholas D.B., Dodd B., Urschel S., Young A., i West L.J. (2016). Evaluation of a family camp intervention for children with a heart transplant and their families. *Social Work in Health Care*, 55 (9), 752–765. <https://doi.org/10.1080/00981389.2016.1218402>
- Odor C., Canter K.S., i Roberts M.C. (2013). Relationship Between Camp Attendance and Self-Perceptions in Children With Chronic Health

- Conditions: A Meta-Analysis. *Journal of Pediatric Psychology*, 38 (4), 398–411. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jss176>
- Park K., Rebecca Genoe M., Nelson S., Boser D., Ostryzniuk L., i Cripps D.G. (2022). Advocating for therapeutic recreation: Is it just a matter of speaking up? *World Leisure Journal*, 64 (4), 508–529. <https://doi.org/10.1080/16078055.2022.2099452>
- Price J., Lausch M., McDowell L., Orlando C., Raughley A., Swank C., Creath R., i Miller T. Y. (2022). The Effect of an Overnight Summer Camp on the Quality of Life for Individuals Who Require Ventilatory Support. *Pediatric Physical Therapy*, 34 (3), 421–424. <https://doi.org/10.1097/PEP.0000000000000911>
- Pulgaron E.R., Salamon K.S., Patterson C.A., i Barakat L.P. (2010). A problem-solving intervention for children with persistent asthma: A pilot of a randomized trial at a pediatric summer camp. *Journal of Asthma*, 47 (9), 1031–1039. <https://doi.org/10.1080/02770903.2010.514633>
- Rea K.E., Quast L.F., Stolz M.G., i Blount R.L. (2019). A Systematic Review of Therapeutic Recreation Camp Impact on Families of Children With Chronic Health Conditions. *Journal of Pediatric Psychology*, 44 (5), 542–556. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsz003>
- Różycki, P. (2022). *Geneza i teoria turystyki* (I). PWN.
- Saez C., Nassi L., Wright T., Makris U.E., Kramer J., Bermas B.L., Solow E.B., i Bitencourt N. (2022). Therapeutic recreation camps for youth with childhood-onset systemic lupus erythematosus: Perceived psychosocial benefits. *Pediatric Rheumatology*, 20 (1), 39. <https://doi.org/10.1186/s12969-022-00702-w>
- Salazar G., i Heyman M.B. (2014). Benefits of Attending a Summer Camp for Children With Inflammatory Bowel Disease. *Journal of Pediatric Gastroenterology i Nutrition*, 59 (1), 33–38. <https://doi.org/10.1097/MPG.0000000000000359>
- Sampat S., Kirschenbaum D.S., Gierut K.J., Germann J.N., i Krawczyk R. (2014). Ya Gotta Have Friends: Social Support and Self-Efficacy Predict Success Following Immersion Treatment. *OBESITY*, 22 (12), 2579–2585. <https://doi.org/10.1002/oby.20863>
- Sendak M.D., Schilstra C., Tye E., Brotkin S., i Maslow G. (2018). Positive Youth Development at Camps for Youth with Chronic Illness: A Systematic Review of the Literature. *Journal of Youth Development*, 13 (1–2), 201–215. <https://doi.org/10.5195/jyd.2018.551>
- Shelton K.J., i Witt P.A. (2011). Therapeutic Camps as Respite Care Providers Benefits for Families of Children with Disabilities. *THERAPEUTIC RECREATION JOURNAL*, 45 (1), 17–31.
- Stegenga K., i Burks L.M. (2013). Using Photovoice to Explore the Unique Life Perspectives of Youth With Sickle Cell Disease: A Pilot Study. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 30 (5), 269–274. <https://doi.org/10.1177/1043454213493508>

- Taylor Z., i Józefowicz I. (2012). Geograficzne badania niepełnosprawności ze szczególnym uwzględnieniem codziennej ruchliwości osób niepełnosprawnych w przestrzeni miasta – część II = Geographical research on disability with special reference to daily mobility of disabled people in urban space – Part II. *Przegląd Geograficzny*, 84 (4), 529–558. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2012.4.3>
- Thomassen B. (2009). The uses and meaning of liminality. *International Political Anthropology*, 2 (1), 5–28.
- Walker R.G., Obeid J., Nguyen T., Ploeger H., Proudfoot N.A., Bos C., Chan A.K., Pedder L., Issenman R.M., Scheinmann K., Larché M.J., McAssey K., i Timmons B.W. (2015). Sedentary Time and Screen-Based Sedentary Behaviors of Children With a Chronic Disease. *Pediatric Exercise Science*, 27 (2), 219–225. <https://doi.org/10.1123/pes.2014-0074>
- White L.C., Moola F.J., Kirsh J.A., i Faulkner G.E. J. (2016). A Therapeutic Recreation Camp for Children with Congenital Heart Disease: Examining Impact on the Psychosocial Well-Being of Parents. *Journal of Child and Family Studies*, 25 (10), 3034–3043. <https://doi.org/10.1007/s10826-016-0474-x>
- Wolańska, T. (2000). Rekreacja osób niepełnosprawnych. In *Turystyka i rekreacja ludzi niepełnosprawnych* (pp. 85–97). DrukTur.
- Woods K., Mayes S., Bartley E., Fedele D., i Ryan J. (2013). An Evaluation of Psychosocial Outcomes for Children and Adolescents Attending a Summer Camp for Youth With Chronic Illness. *Children's Health Care*, 42 (1), 85–98. <https://doi.org/10.1080/02739615.2013.753822>
- Wu Y.P., Prout K., Roberts M.C., Parikshak S., i Amylon M.D. (2011). Assessing Experiences of Children Who Attended a Camp for Children with Cancer and Their Siblings: A Preliminary Study. *Child i Youth Care Forum*, 40 (2), 121–133. <https://doi.org/10.1007/s10566-010-9123-5>
- Yang J., Shafran R., Bennett, S.D., Jolly A., i Morant N. (2022). The impact of therapeutic recreation camps in the United Kingdom on the wellbeing of youth with serious illness and disability: A qualitative investigation. *Journal of Pediatric Nursing*, S0882596322002470. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2022.10.002>
- Yang J., Shafran R., Bennett S., i Jolly A. (2021). An investigation into the psychosocial impact of therapeutic recreation summer camp for youth with serious illness and disability. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 26 (4), 1111–1123. <https://doi.org/10.1177/13591045211028539>
- Zwinkels, M., Verschuren, O., LankhorstK., van der Ende-Kastelijnn K., de Groot J., Backx F., Visser-Meily A., i Takken T. (2015). Sport-2-Stay-Fit study: Health effects of after-school sport participation in children and adolescents with a chronic disease or physical disability. *BMC Sports Science, Medicine and Rehabilitation*, 7 (1), 22. <https://doi.org/10.1186/s13102-015-0016-7>

3.2. Terapeutyczne i wychowawcze znaczenie wyjazdów survivalowych dla współczesnej młodzieży

Abstrakt: Wielość sytuacji osaczenia ze strony stechniczowanego świata sprawia, że młody człowiek jest coraz bardziej bezradny i pasywny, mniej samodzielny, ma trudności z kreatywnym myśleniem oraz problemy z budowaniem bliskich relacji z innymi. Nacisk na intelektualny rozwój, zbyt duża ilość bodźców, w tym stresogenów, zmniejszenie przestrzeni do zdobywania własnych doświadczeń, ograniczony kontakt ze światem przyrody, brak wysiłku fizycznego, konsumpcjonizm, wszechobecna chemia oraz choroby cywilizacyjne niekorzystnie wpływają na współczesną młodzież.

Survivalowe wyjazdy turystyczne, rekreacyjne formy z elementami survivalu, bądź inne działania z zakresu aktywności survivalowej można zastosować w pracy z młodzieżą w celu wspomoczenia aktów wychowawczych, działań terapeutycznych czy nawet resocjalizacyjnych, a także w celu wspierania wszechstronnego (somatycznego, psychicznego, umysłowego, społecznego i emocjonalnego) rozwój nastolatka.

Celem opracowania jest wskazanie, poprzez analizę przykładów dobrych praktyk, tych cech zajęć survivalowych, które mogą dostarczyć przeżyć prowadzących do pozytywnych zmian w życiu młodego człowieka. Treści te mogą stanowić cenną informację dla kadry nauczycieli, rodziców, instruktorów, terapeutów, umożliwiając efektywniejsze dopasowanie oferty zajęć do oczekiwań i możliwości uczestników. Wiedza ta może pomóc przede wszystkim organizatorom survivalowych wyjazdów turystycznych bądź różnych form rekreacyjnych z elementami survivalu w świadomym wykorzystywaniu wychowawczych, profilaktycznych czy nawet terapeutycznych możliwości sztuki przetrwania.

Słowa kluczowe: turystyka survivalowa, survival, szkoła przetrwania, młodzież, wychowawcze i terapeutyczne aspekty wyjazdów survivalowych, problemy współczesnej młodzieży

¹ ORCID: 0000-0002-2604-8593, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Turystyki, iwona.dominek@awf.krakow.pl

WPROWADZENIE

Myśl o wprowadzeniu survivalu do wychowania, jak pisze K. Kwiatkowski, zwłaszcza tych młodych ludzi, wobec których tradycyjne metody są mało skuteczne – pojawiła się już dawno (2010, s. 12). W USA, na przykład, wprowadzano wychowanie w trudnych warunkach z dala od cywilizacji w formie obozów w dziczy (*Wilderness Therapy Camps*) oraz terapii przygodą (*Adventure Therapy Camps*) kształtujących samodzielność bez posługiwania się rygorem, musztrą i autorytarnym przewodzeniem (Kwiatkowski 2010, s. 12).

Współcześnie w Niemczech pedagogikę przeżycia (realizowaną z wykorzystaniem takich aktywności jak m.in. wspinaczka, „małpie gaje”, penetracja jaskiń, spływy kajakowe, wycieczki na orientację, zadania na interakcję w grupie, obozowanie) stosuje się powszechnie w wychowaniu domowym, szkolnym, pracy wychowawczej z osobami niepełnosprawnymi, w treningach zachowań oraz w rekreacji i w organizacji czasu wolnego dzieci i młodzieży (Łubkowska, Paczyńska-Jędrycka, Jońca, 2014, s. 174).

W Polsce, survival – pomimo tego, iż staje się coraz popularniejszy – jest nadal dziedziną mało znaną i mało zbadaną (Kwiatkowski K.J., 2010, s. 7). Brakuje zwłaszcza literatury naukowej poświęconej problematyce „sztuki przetrwania” i jej walorom osobotwórczym i terapeutycznym w ujęciu kompleksowym.

Survival daje się umieścić w pedagogice przygody (Bąk, 2014, s. 29). Jest jedną z form edukacji przez przygodę w przyrodzie (Woźniak, 2016). Wspomniany K. Kwiatkowski – pedagog i propagator survivalu – wyraźnie wskazuje na nowe możliwości wychowawcze, terapeutyczne lub resocjalizacyjne survivalu (Kwiatkowski 2009a; Kwiatkowski 2010). J. Woźniak zwraca uwagę, iż klasyfikacja specyficznych celów działalności survivalowej tworzy z niej, nie tylko narzędzie rekreacyjne, ale też wychowawcze, bądź edukacyjne. (2016, s. 115–116). Znaczenie Outdoor Education, w tym zajęć survivalowych, dla profilaktyki społecznej i resocjalizacji przedstawiają badaczki w opracowaniu dotyczącym kształtowania pozytywnych postaw społecznych młodzieży wykluczonej (Łubkowska, Paczyńska-Jędrycka, Jońca 2014). Wskazywano też na edukacyjny, społeczny i terapeutyczny wymiar zajęć w przyrodzie (Kołodziejska 2016), na korzyści biologiczne, społeczne, poznawcze i duchowe jakie mogą uzyskać młodzi uczestnicy zajęć poprzez bezpośredni kontakt z naturą (Nitecka-Walerych 2019, s. 234).

Coraz większego znaczenia w Polsce nabierają inicjatywy pozwalające różnym instytucjom i organizatorom czasu wolnego opracowywać

programy i projekty, wykorzystujące elementy survivalu, będącego częścią edukacji plenerowej, bądź wychowania plenerowego.

W publikacji zaprezentowano wychowawczo-terapeutyczne aspekty młodzieżowych wyjazdów survivalowych bądź z elementami survivalu, biorąc pod uwagę różne problemy i trudności z jakimi borykają się współcześnie młodzi ludzie. Ukazano też możliwości wykorzystania turystyki survivalowej w profilaktyce społecznej, zwrócono również uwagę na znaczenie edukacyjne i resocjalizacyjne takich wyjazdów. Podjęty problem ma istotne znaczenie z punktu widzenia podniesienia jakości obecnego jak i przyszłego życia młodego człowieka, bardziej w zgodzie z samym sobą, w zgodzie ze społeczeństwem. Według założeń psychologii pozytywnej to przede wszystkim subiektywne poczucie szczęścia i odczuwanie dobrostanu jest warunkiem zdrowia psychicznego, a nie tylko brak choroby (Sikorska 2017, s. 76).

Treść prezentowanych analiz oparta została zarówno na założeniach teoretycznych oraz na wynikach dostępnych badań. Dokonano przeglądu zrealizowanych działań i projektów, a także programów turystycznych i rekreacyjnych z wykorzystaniem elementów survivalu, ukazując przykłady dobrych praktyk ze wskazaniem możliwości oddziaływań wychowawczych, terapeutycznych i resocjalizacyjnych.

Problemy i wyzwania współczesnej młodzieży

Celem podjęcia dalszej analizy zidentyfikowano pewien obszar wyzwań, problemów i słabości współczesnej młodzieży, którym obecnie musi stawiać czoło.

K. Kwiatkowski uważa cywilizacyjne „spętanie” oraz związaną z tym bezradność wyuczoną za jeden z największych problemów współczesnego – nie tylko młodego – człowieka. Bezradność, jako niezdolność do podejmowania decyzji i działań, oczekiwanie na pomoc z zewnątrz w starciu z nawet najmniejszymi trudnościami, objawia się nie tylko w zwykłym, codziennym życiu, ale blokuje jednostkę również w jej egzystencjalnym wymiarze. Osłabia człowieka w jego dążeniu do bycia indywidualnością, do bycia szczęśliwym. Taka postawa jest przede wszystkim efektem braku wiary w siebie i braku rozumienia życia. (Bąk, 2014, s.147-148). Bezradność jest specyfiką epoki „globalnej wioski”. (Orzechowski, 2014, s. 232).

Człowiek cywilizacji „*hi-tech*” oderwał się od swoich korzeni, zaprzestał eksploracji rzeczywistego świata, zaś funkcjonuje w zamkniętym „cywilizacyjnym kokonie” własnego wytworu, gdzie można niczego nie rozumieć, bowiem od rozumienia są specjaliści. (Kwiatkowski, 2009a, s.6). Przeciwnieństwem człowieka wyspecjalizowanego

jest człowiek samodzielny, dysponujący bogactwem umiejętności praktycznych, cech społecznych, życiowej mądrości. (Noszczyk-Bernasiewicz, 2010, s. 96). Nadopiekuńcza cywilizacyjna otoczka wpływa na system przystosowawczy i obronny. (Kwiatkowski, 2010). Oznacza to odrzucanie mówienia i myślenia o zagrożeniach. Traktowane są one jako rodzaj niewygody i naruszenie estetyki dnia codziennego. Skutkuje to traceniem zdolności szybkiej oceny sytuacji niebezpiecznej, dalszy postęp bezradności, a w efekcie uzależnienie od własnej bezradności. (Kwiatkowski, 2009a, s. 6). Ludzie budzą się dopiero wówczas, gdy okazuje się, że cywilizacja potrafi zabijać – chociażby odcięciem od własnych dóbr, zamiast opiekować się człowiekiem. (Kwiatkowski, 2009b, s. 2).

Bez wyzwolenia się z „cywilizacyjnego kokonu”, ludzie nie są w stanie przetrwać w niektórych sytuacjach, ani też nauczyć się twórczo wykorzystywać niepozorne i ograniczone na pozór zasoby dostępne w przyrodzie, a przede wszystkim – nabyć postawę uważności i gotowości do rozsądnego działania w wielu sytuacjach, pozornie bez wyjścia. (Woźniak, 2016, s. 121).

Kolejnym problemem jest wzrost ilości chorób cywilizacyjnych. Mimo rozbudowanej wiedzy medycznej i rozwiniętego przemysłu farmaceutycznego ludzie – i to w coraz młodszy wiek – stają się coraz bardziej wrażliwi i mniej odporni fizycznie i psychicznie (Noszczyk-Bernasiewicz, 2010, s. 96). Wśród młodej populacji przybiera chorobę cywilizacyjnych, takich jak: choroby układu krążenia, otyłość, cukrzyca, alergie i astma oskrzelowa, niektóre nowotwory, choroba wrzodowa żołądka i dwunastnicy, choroby psychiczne, depresje i nerwice, alkoholizm i narkomania.

Stan zdrowia psychicznego młodych ludzi nie jest zadowalający. Psychiatrzy i psycholodzy piszą nie tylko o słabej odporności psychicznej, ale wręcz o epidemii depresji i samobójstw wśród polskich dzieci i nastolatków. W. Eichelberger, psychoterapeuta, coach, który zajmuje się m.in. profilaktyką przeciążenia i wypalenia stresem, wymienia aż dziesięć – jego zdaniem najistotniejszych – przyczyn tego dramatycznego zjawiska. (<https://www.designalive.pl/10-przyczyn-depresji-dzieci-i-mlodziezy-wedlug-wojciecha-eichelbergera>, dostęp: 15-09-2022). Z tego sporą część można powiązać z omawianą w niniejszym opracowaniu tematyką, a mianowicie: deficyt otwartego, szczerego i wolnego od presji kontaktu z przepracowanymi i przemęczonymi lub/i uzależnionymi od czegoś rodzicami; deficyt bezpośrednich, przyjacielskich, kooperacyjnych, wolnych od presji, współzawodnictwa, lansu i ryzyka hejtu kontaktów z rówieśnikami;

deficyt ruchu w czasie pobytu w szkole w połączeniu z silnym stresem szkolnym; deficyt energii życiowej spowodowany głównie nadmiarem zadań i pracy, brakiem czasu wolnego, złą jakością powietrza, złą dietą, bezruchem w czasie wolnym, zbyt późnym chodzeniem spać itd.; deficyt rekreacyjnego kontaktu z przyrodą; deficyt autorytetów i pozytywnych wzorców osobowych, i powiązana z tym utrata zaufania i wiary w dorosłych. Powodów do smutku i niepokoju współczesne nastolatki mają wiele, stąd ich wycofanie, ucieczki w świat wirtualny, zaburzenia zachowania, agresja i w końcu depresja i samobójstwo. Wspomniany psychoterapeuta wskazuje na ruch jako dobrą formę niespecyficznego odreagowania, dającą poczucie głębokiego odprężenia oraz okazję do bezstresowych kontaktów z innymi ludźmi.

Powszechnie wiadomo, że ilość ruchu w życiu przeciętnego człowieka jest coraz bardziej niewystarczająca. Niestety dotyczy to również młodych ludzi, w tym dzieci. Pojawia się syndrom deficytu aktywności ruchowej, zaobserwowany wśród najmłodszych. Kondycyjne zdolności motoryczne, takie jak siła, szybkość, wytrzymałość, gibkość, tracą na znaczeniu w konfrontacji z kompetencjami umysłowymi, związanymi m.in. z umiejętnościami pozyskiwania informacji. Co więcej, współczesne czasy nie sprzyjają rozwijaniu i pielęgnowaniu sprawności fizycznej. Nie jest ona bowiem niezbędna do osiągnięcia sukcesu, nie jest już teraz warunkiem przetrwania. Współczesna kultura skłania raczej do redukcji wysiłku i zmęczenia fizycznego, a współczesna szkoła ten bezruch wspiera. Znamienne jest, że podejmowanie aktywności ruchowej ma istotne znaczenie dla zdrowia młodego człowieka; spełnia też ważną funkcję edukacyjną w zakresie zdobywania nowych doświadczeń poznawczych i umiejętności ruchowych. Odpowiednie dawki ruchu stymulują harmonijny rozwój młodego organizmu w sferze fizycznej i psychicznej, jak również społecznej (Nitecka-Walerych, 2019, s. 231-233).

Poważnym problemem społecznym, zwłaszcza wśród młodych ludzi, jest kryzys empatii. (Kołodziejska, 2016, s. 71). Już u młodego pokolenia lat 20. XX w. został zaobserwowany

[...] syndrom braku czterech cech: współodczuwania, zainteresowania się sobą nawzajem, potrzeby pełnienia służby i przydatności dla innych, inicjatywy i spontaniczności oraz wzajemnej troskliwości (Skuza, 2018, s. 380).

Kompetencje społeczne (inaczej relacyjne, interakcyjne, czy komunikacyjne) rozumiane są jako zbiór zdolności, umiejętności społecznych, decydujących o efektywnym, skutecznym funkcjonowaniu w określonych typach sytuacji międzyludzkich (Skuza, 2018, s. 373).

Gdy nieletni poddany jest wadliwej socjalizacji, a środowisko wychowawcze stwarza niekorzystne warunki rozwojowe (co dzieje się coraz częściej), to poziom jego kompetencji społecznych z reguły jest bardzo niski. (Skuza, 2018, s. 378). Stąd trudności emocjonalne powodujące m.in. konflikty z otoczeniem, trudności w relacjach interpersonalnych, nieadekwatnie, agresywnie reakcje w sytuacjach ekspozycji społecznej, zaniżona samoocena, niższy poziom empatii i umiejętności rozpoznawania ekspresji emocji. (Skuza, 2018, s. 370-371). Związane z decyzjami rządowymi zamknięcie i nauka online braki te jeszcze pogłębiły.

Życie w cyfrowej cywilizacji, o czym była już mowa, zanedbato akcentuje nabywanie przez dzieci i młodzież intelektualnych kompetencji. Powiązane z tym zjawisko przebodźcowania, czyli przesadna stymulacja funkcji poznawczych (oferowanie zbyt dużej ilości silnych jednostronnych bodźców, zwłaszcza słuchowych i wzrokowych przy zaniedbaniu bodźców węchu, smaku, dotyku i równowagi) może hamować rozwój młodych ludzi w sferze fizycznej, społecznej czy też emocjonalnej. Nadmiernie pobudzani i żyjący w nierealnych „sztucznych światach” narażeni są na różnorodne zaburzenia w rozwoju, w tym zaburzenia integracji sensorycznej, koncentracji uwagi i aktywności psychoruchowej. (Nitecka-Walerych 2019, s. 233-234).

Izolowanie dzieci i młodzieży od kontaktu ze światem przyrody prowadzi do wystąpienia syndromu (zespołu) deficytu natury, nazywanego w polskiej literaturze zespołem zachowań wynikających z braku fizycznego, nieskrępowanego kontaktu z przyrodą w formie, na przykład, spontanicznej i nieukierunkowanej zabawy. (Nitecka-Walerych, 2019, s. 233).

Współcześni uczniowie mają świadomość zagrożeń dla środowiska naturalnego przy jednoczesnym braku bliskiej, fizycznej relacji z przyrodą. (Kołodziejska, 2016, s. 71) Alienacja ze świata natury może w konsekwencji powodować poważne zmiany w psychice i prowadzić do kłopotów zdrowotnych (m.in. zmniejszone użycie zmysłów, niedobór uwagi, częstsze występowanie chorób cywilizacyjnych o psychofizycznym podłożu) (Nitecka-Walerych, 2019, s. 234). Wśród polskich dzieci i młodzieży coraz częściej można też zaobserwować występowanie zjawiska biofobii – strachu przed wszystkim co żyje. (Kołodziejska, 2016, s. 71).

Z jednej strony postęp technologiczny ułatwił człowiekowi funkcjonowanie w wielu dziedzinach życia, ale z drugiej zatrzymał go w „czterech ścianach” własnego domu przed ekranem komputera, telewizora, tabletu czy smartfonu. (Kołodziejska, 2016, s. 71).

Zmianie uległa – o czym była mowa wcześniej – relacja człowieka ze środowiskiem naturalnym, a w literaturze zachodniej pojawił się, powiązany z zjawiskiem deficytu natury, nowy termin – „autyzm kulturowy”, oznaczający zanik zmysłów oraz rosnące poczucie izolacji i odcięcia od realnego świata” (Kołodziejska, 2016, s. 71).

Współczesna młodzież żyje w świecie, w którym konsumpcja wydaje się być „narracją życia”. Konsumeryzm, konsumpcyjny styl życia jest jednym z głównych przejawów globalizacji. Konsumpcja zaspokajająca rzeczywiste potrzeby zaczęła ustępować miejsca „konsumpcji statusowej, dostarczającej ozdobników i wyróżników”. (Orzechowski, 2014, s. 233). P. Orzechowski definiuje kulturę konsumpcjonizmu poprzez kulturę instant, czyli natychmiastowości i ciągłego pośpiechu. (Orzechowski, 2014, s. 238).

Zwraca też uwagę na zjawisko stresu występujące wśród nastolatków i młodych dorosłych, kategorii społecznych szczególnie narażonych zwłaszcza na nowe formy stresu, jakie oferuje współczesność; a mianowicie – stres informacyjny i relacyjny (Orzechowski, 2014 s. 232, 237). Trwale utrzymujące się napięcie może negatywnie wpływać na samopoczucie jednostki i stanowić przyczynę pojawiania się zaburzeń na tle psychicznym.

Stres informacyjny, zwany również infostresem, wynika z „przyspieszenia” otaczającej dzisiejszego nastolatka rzeczywistości i generowania olbrzymiej ilości informacji. (Orzechowski, 2014, s. 250). Ten nadmiar, w połączeniu z nieustannym pędem do przyswajania nowych faktów, przytłacza młodego człowieka, włącza go w samonapędzającą się maszynę produkcji i konsumpcji „wiedzy”. Mechanizm ten trafnie ilustruje zjawisko „kserokultury”. Uporczywe kopiowanie zawartości stwarza poczucie zapanowania nad ogromem treści i bycia w chwilowym jej posiadaniu. W celu zniwelowania uczucia ciągłego niedoinformowania i zostawania w tyle za nowinkami młodzież otacza się mnóstwem gadżetów, które mają pomóc w „pochłanianiu” olbrzymiej ilości newsów. (Orzechowski, 2014, s. 234-235)

Na sile przybiera także dyskomfort spowodowany brakiem umiejętności zbudowania i podtrzymywania poprawnych, stabilnych emocjonalnie relacji z innymi, opartych na wzajemnym zaufaniu, miłości i poszanowaniu. (Orzechowski, 2014, s. 250). K. Kwiatkowski wskazuje na ponowoczesny sposób objawiania się choroby sierocej i braku kontaktu z „realem”, co mieści w zachowaniach typu: „nieustające pisanie sms-ów, bezwatkowe dialogi w gadu-gadu, natręctwo nawiązywania szybkich a powierzchownych znajomości internetowych.” (2010, s. 2). Duże znaczenie w dzisiejszym świecie

odgrywają właśnie znajomości powierzchowne, zawierane w celach doraźnych, gdzie drugi człowiek staje się instrumentem do ich osiągnięcia; liczy się też łatwość ich zrywania. (Orzechowski, 2014, s. 236, 238). Potwierdza to K. Kwiatkowski, słowami: „Inni ludzie stają się mało potrzebnym elementem świata. Rozglądamy się za nimi tylko wtedy, gdy są niezbędni, gdy można ich do czegoś wykorzystać”. (2009 s. 6). Współczesne relacje charakteryzuje bezosobowość, bezrefleksyjność i dezindywidualizacja, co przekłada się na niemożność osiągnięcia szczęścia, zadowolenia z życia (Orzechowski, 2014, s. 238), a co za tym idzie – wypracowanie odpowiedniej jakości życia.

Można bez zawahania stwierdzić, że współczesne czasy nie sprzyjają harmonijnemu rozwojowi dzieci i młodzieży, a tym samym ich zdrowiu. Powołując się na definicję WHO „zdrowie to stan pełnego fizycznego, umysłowego i społecznego dobrostanu, a nie tylko całkowity brak choroby czy niepełnosprawności”. W ostatnich latach definicja ta została uzupełniona o sprawność do „prowadzenia produktywnego życia społecznego i ekonomicznego”, a także o wymiar duchowy (Nitecka-Walerych, 2019, s. 229–239).

Rozumienie pojęcia survival

Survival jest słowem pochodzącym z języka angielskiego i oznacza przetrwanie, przeżycie i odnosi się do warunków zagrożenia życia i zdrowia. W potocznym rozumieniu, czyli w możliwie najszerszym ujęciu, utożsamiany jest z umiejętnościami pozwalającymi przetrwać w warunkach odmiennych od normalnych i umiejętnościami przystosowania do nowych okoliczności (Płoskonka, 2013, s. 48; Płoskonka, 2014, s. 49).

Ma militarne korzenie, a kariera tego pojęcia wiąże się z elementami występującymi już w skautingu Roberta Baden-Powella, harcerstwie Andrzeja Małkowskiego, *woodcrafcie* Ernesta Setona, zwanym w Polsce „puszczaństwem” (Błędowska, 2013, s. 29).

Obecnie survival kojarzy się zatem nie tylko z wydarzeniami związanymi z katastrofami, zagrożeniami żywiołowymi, głodem, rabunkiem, ale też z wizją człowieka, który radzi sobie w każdej sytuacji (szczególnie trudnej), „zrobi coś z niczego”, nie ulega paraliżowi emocji, współdziała z innymi, a nawet ich ratuje. (Kwiatkowski, 2007, s. 225).

Survival jest też złożoną formą aktywności, realizowaną w wielu różnorodnych modelach. Istnieje tendencja do tego, by każdy rodzaj działalności, w tym szczególnie ruchowej, związany z ryzykiem, wymagający improwizacji i niosący ze sobą duży ładunek emocji

nazywać *survivałem*. (Płoskonka, 2013, s. 248). Najczęściej rozwijany jest w formie *survivalu* paramilitarnego lub realizowany w cywilnej odmianie, jako „zielony *survival*”, którego szczególną odmianą jest *bushcraft*.

Kwiatkowski (2009a) określa *survival* mianem samoratownictwa. W tym rozumieniu jest według niego rodzajem działalności ludzkiej, na który składa się zespół postaw i świadomych zabiegów przygotowujących do przetrwania oraz służących przetrwaniu w przewidywanych trudnych i skrajnie uciążliwych, ekstremalnych sytuacjach do czasu samodzielnego powrotu do cywilizacji lub odnalezienia przez służby ratownicze (Kwiatkowski, 2010). Dookreślając tę definicję za Kozieleckim, podaje, iż *survival* jest sztuką dostosowywania (adaptacji) samego siebie do warunków zewnętrznych oraz sztuką dostosowywania warunków zewnętrznych do swoich potrzeb (Kozielecki, 1980, s. 187–277). Przydatność swą okazuje zwłaszcza wtedy, gdy dotyczy to sytuacji nietypowych, nagłych i groźnych, nierpozpoznanych. (Kwiatkowski, 2010, s. 2–3).

Jest także jedną z form turystyki i rekreacji, mającą związek z rozwojem turystyki (wysoko) kwalifikowanej (w Polsce głównie za sprawą PTTK) i rekreacji przygodowej (na świecie). W takim ujęciu *survival* zdefiniowany jest przez P. Płoskonkę jako dobrowolna forma spędzania czasu wolnego w plenerze, na łonie natury, mająca na celu przeżycie przygody, połączonej ze zdobywaniem wiedzy i ćwiczeniem umiejętności związanych z przetrwaniem w warunkach opresyjnych, w tym szczególnie naturalnych czyli pozbawionych ułatwień, które nie się ze sobą cywilizacja. Istotą tej aktywności jest uzyskanie niezależności od czynników zewnętrznych (cywilizacyjnych) oraz poszukiwanie dróg radzenia sobie z własnymi słabościami. (Płoskonka, 2013, s. 248). *Survival* to forma turystyki przygodowej obok takich form jak *tramping*, *trekking* turystyczny (Kurek, Mika, Pitrus, 2007, s. 257).

Survival nie jest sportem, bowiem nie ma określonych sztywnych reguł działania, nie jest również ekstremalny, bo z założenia nie wyzwala „zastrzyku adrenalinowego”, chociaż zajmuje się różnymi niebezpieczeństwami. Trudno doszukać się sportu ekstremalnego w żmudnym szukaniu dzikich roślin jadalnych, technikach rozpalania ognia, czy w budowaniu szałasów. (Kwiatkowski, 2009b)

K.J. Kwiatkowski ujmuje *survival* dwutorowo. Po pierwsze, jako dziedzinę działalności człowieka skierowaną na ochronę samego siebie jako jednostki, gatunku, a także – swego habitatu, czyli szeroko rozumianego środowiska społecznego i przyrodniczego. (Kwiatkowski, 2009c, 17–29). Po drugie, *survival* traktowany jest jako zbiór

metod wychowawczych (w tym samorozwojowych, terapeutycznych, resocjalizacyjnych) może być nazwany „szkołą życia i przetrwania”. (Kwiatkowski, 2009a, s. 6-7). Na znaczny aspekt wychowawczy bądź psychologiczny survivalu wskazuje też J. Mokras-Grabowska (Mokras-Grabowska, 2015, s. 120). J. Woźniak charakteryzuje survival jako jedną z form edukacji przez „przygodę w przyrodzie” (Woźniak, 2016, s. 126). Zdaniem P. Płoskonki survival jest jedną z najbardziej spektakularnych form edukacji przygodowej. Zawierając dawkę (kontrolowanego) ryzyka, wywołując u uczestników silne emocje, umożliwia sprawdzenie się w nietypowych sytuacjach, a wszystko to pod okiem doświadczonego instruktora. (Płoskonka, 2014, s. 46).

W krajach zachodnich Adventure and Outdoor Education rozumiane są jako metody wychowania i kształcenia poprzez wyzwania (Łubkowska, Paczyńska-Jędrycka, Jońca, 2014, s. 171). W polskiej literaturze przedmiotu można się spotkać z wymiennie używanymi pojęciami, poza wspomnianą pedagogiką przygody, też: pedagogika przeżyć, edukacji przygodowej, wychowania plenerowego, edukacji środowiskowej. (Palamer-Kabacińska, Leśny, 2012, s. 5).

Koncepcje te nawiązują do współczesnej myśli o wychowaniu, której głównym założeniem jest wielowymiarowy rozwój osobowości wychowanka.

Cennymi kompetencjami staje się właściwe korzystanie z posiadanej wiedzy i umiejętności, krytyczne i twórcze myślenie, otwartość na otaczającą rzeczywistość, wzięcie odpowiedzialności za siebie, za własne poczynania i rozsądne funkcjonowanie w relacjach interpersonalnych. (Nitecka-Walerych, 2019, s. 230).

Kluczowe znaczenie ma tutaj własne doświadczenie w eksplorowaniu świata, naturalna chęć jego odkrywania.

Umiejętności i wiedzę przetrwaniową podnosi się do rangi sztuki. Określenie „sztuka” (w terminie sztuka przetrwania) – jak podaje Kwiatkowski – została użyta dla zaznaczenia zgodności z ideą prakseologii, gdyż dotyczy jak najsprawniejszego, najskuteczniejszego działania (uzyskiwania jak najlepszych rezultatów) przy jak najmniej-
szych nakładach oraz stratach własnych, a także twórczego podejścia do szukania rozwiązań (Kwiatkowski, 2010). Istotnym warunkiem związanym z osiągnięciem dobrych wyników jest permanentność samorozwoju. (Kwiatkowski, 2009b).

Możliwości wychowawcze zajęć survivalowych

Klasyczne wychowanie – zwłaszcza instytucjonalne – co podkreśla K. Kwiatkowski (2009a), obarczone jest masą błędów i niedostatków. Wszystko przebiega tutaj, jak pisze, w układzie dominacja-poddaństwo,

w ścieraniu się i wzajemnej walce, a nie we współdziałaniu i solidarnym boju z przeciwnościami losu. Przeciwwstawieniem dla takiego sposobu widzenia, jego zdaniem, staje się survival, w którym wymagania są stawiane nie przez drugiego człowieka, ale przez prawa natury. Język wychowania w survivalu jest z językiem porozumienia. (Kwiatkowski, 2010, s. 7).

Uprawianie survivalu dla Kwiatkowskiego oznacza realizowanie pewnej postawy życiowej (Bąk, 2014, s. 144). Jest to swego rodzaju „mądrość na co dzień”, to „rozwijanie siebie poprzez pokonywanie swoich ograniczeń, poprzez zwalczanie swoich lęków, swojej niewiedzy i swego lenistwa”.

Survival proponowany przez niego przyczynia się do wychowania człowieka wszechstronnego, świadomego siebie i swoich możliwości; cierpliwego i wytrwałego w podjętych działaniach, funkcjonującego w otoczeniu w sposób efektywny. Konsekwencją takiego podejścia jest długotrwały proces zdobywania wiedzy przetrwaniowej – zdobywanie nowych informacji i umiejętności, w tym technik survivalowych, doskonalenie ich i intencjonalne, poddawanie się próbom np. na wyprawach, obozach, wykorzystując do tego celu krótkoterminowych (optimum to 3 dni), zwykle wielokrotnych interwencji (Woźniak, 2016, s. 119). Warunkiem powodzenia „survivalowych” oddziaływań wychowawczych jest: rzeczywiste oddalenie od cywilizacji; działanie w małych grupach (6-10 podopiecznych); dobrowolny udział wychowanków poprzedzony przygotowaniem w terenie; autorytet i doświadczenie instruktora-przewodnika (Kwiatkowski, 2010, s. 5). Realizacja wyzwań i zadań jakie stawia przed jednostką survival z reguły wymaga znoszenia trudów i niewygod oraz wychodzenia poza codzienną sferę własnego komfortu. (Woźniak, 2016, s. 122).

W survivalowej pedagogii K. Kwiatkowskiego chodzi o ukształtowania wyraźnego typu człowieka autonomicznego, aktywnego, świadomego zarówno swoich mocnych stron, jak i słabości. Ten typ człowieka „przeobrażonego” w działaniu, charakteryzuje się wysokim i ugruntowanym poczuciem kompetencji i sprawstwa, umiejętnością rozpoznawania szans, dostrzegania i wykorzystywania dostępnych zasobów oraz zdolnością przeprowadzania twórczych rozwiązań w napotykanym sytuacjach. Taki człowiek radzić sobie będzie nie tylko w ekstremalnych sytuacjach w przyrodzie, ale również we wszystkich sytuacjach trudnych, niespodziewanych, również i tych z życia codziennego (Woźniak, 2016, s. 119). Taki człowiek także wesprze innych. A zatem przekaz, który jest proponowany w survivalu to „bycie potrzebnym”, chęć bycia kimś, na kogo można liczyć. To buduje

poczucie wartości jednostki i jest podstawą dla przyjaznego i satysfakcjonującego współistnienia z innymi (Bąk, 2014, s. 150).

Survival stwarza „momenty próby” (sytuacje realne), kiedy człowiek musi odwołać się do ukrytych możliwości, podjąć decyzję i zacząć działać. Chodzi o to, aby wstrząsnąć osobą kształconą i stworzyć wyzwanie rozwojowe dostosowane do posiadanych przez nią umiejętności i dojrzałości, aby pogłębić gotowość tej osoby do uczenia się oraz kształtowania własnego człowieczeństwa i sprawności poza sytuacją szkoleniową. (Woźniak, 2016, s. 121). Celem survivalu jest osiągnięcie dojrzałości jednostki, a dalekosiężnie – jej mądrego i szczęśliwego życia (Bąk, 2014, s. 149, 151–152). Aranżowane są takie sytuacje (jak np. samotne nocowanie w lesie), w których nastolatek musi samodzielnie zmierzyć się z własnymi obawami (np. lęk wysokości, lęk przed ciemnością). Chodzi o oswojenie własnych lęków i realnego niebezpieczeństwa. Metoda survivalowa w odniesieniu do zadań wychowawczych, jak twierdzi Kwiatkowski (2009a s. 7) – jeśli nie jest stosowana mechanicznie i powierzchownie – uczy odpowiedzialności za siebie i innych, współdziałania w grupie, świadomego podporządkowywania się przewodnictwu osób doświadczonych. Przyczynia się do wychowania człowieka wszechstronnego, świadomego swoich możliwości oraz cierpliwego i wytrwałego w podjętych działaniach. Ten swoisty trening w lesie, ma zaowocować pełniejszym, bardziej świadomym i aktywnym życiem w ogóle. (Bąk, 2014, s.148).

Survival jest multiwiedzą. Gromadzi w sobie podstawowe wiadomości z wielu różnych nauk, które wydają się odległe. Pełnowartościowe zajmowanie się survivaliem rozpoczyna się od znajomości własnego ciała (anatomia i fizjologia) oraz własnego funkcjonowania (psychologia, psychofizjologia, socjologia). Na tym zasada się określa sfer zagrożeń człowieka. Posiadanie wiedzy botanicznej pozwala odróżniać rośliny jadalne, lecznicze i użytkowe. Wiedza geograficzna ułatwia odczytywanie map i przemieszczanie się w terenie czy pokonywanie przeszkód. W niej mieści się także meteorologia. Podstawowa fizyka pozwala posłużyć się narzędziami prostymi, a chemia – wyprodukować prąd elektryczny czy zneutralizować trucizny. Wiedza traperska wraz z bytowaniem daje możliwość wybudowania schronienia, przygotowania prowizorycznych urządzeń obozowych i rozpalenia ognia w trudnych warunkach, pozyskiwanie wody pitnej. Znajomość fizjologii pozwoli odczytać sygnały własnego ciała (aby uniknąć przegrzania i odwodnienia, bądź przechłodzenia i odmrożeń). Wiedza medyczna i ratownicza daje możliwość udzielenia

pierwszej pomocy, wstępnego zdiagnozowania choroby, udzielenie sobie samemu pomocy, kiedy do lekarza nie ma szans dotarcia. Znajomość psychologii daje możliwość poznania siebie i swoich reakcji, umożliwia lepszą komunikację z innymi ludźmi (Kwiatkowski, 2010). Wszystko to jest scalane w ogólną wiedzę o życiu. Kiedy w szkołach mówi się o nauczaniu zintegrowanym – jak podkreśla Kwiatkowski (2009b, s. 10) – w survivalu się to robi.

A. Pawełek (2004) określa survival również jako zasób wiedzy jak połączyć wszystkie elementy – umiejętności w jedną całość, w coś co pozwoli wydostać się z sytuacji bez wyjścia, bądź – przynajmniej – pozwoli przeżyć wspaniałą przygodę (Płoskonka, 2014).

Współczesna edukacja przebiega z reguły w przysłowiowej ławie szkolnej, niejednokrotnie przy ekranie komputera. Ponadto, rodzice coraz częściej, bezwiednie uczą dzieci unikania bezpośredniego kontaktu z przyrodą, na przykład poprzez wypełnianie czasu wolnego zorganizowanymi zajęciami dodatkowymi. W przestrzeni miejskiej kurczą się tereny zielone. (Kołodziejska, 2016, s. 77). Nie dziwi więc fakt, że w literaturze przedmiotu uwypukla się rolę terenu, jako scenarii działalności rekreacyjnej, poznawczej i wychowawczej, nazywanego wychowaniem plenerowym. (Płoskonka, 2014, s. 46; Hołowiecka, Grzelak-Kostulska, 2013 s. 113). Przyroda staje się pretekstem do działań wychowawczych (Woźniak, 2016, s. 119).

W survivalu takim bezpiecznym obszarem do eksperymentowania może być las, najlepiej dziki i dziewiczy z występującymi zbiornikami wodnymi i rzekami. Las jako ta najbardziej naturalna formacja przyrodnicza staje się swego rodzaju sceną zdarzeń czy laboratorium działań, oferując możliwość przeżycia bezpośredniego doświadczenia (Płoskonka, 2014, s. 46-50; Płoskonka, 2013, s. 254).

Ważnym elementem wychowania survivalowego jest także stosunek do przyrody. Aktywności w terenie uczą zachowania się w nim i wyrabiają troskę o stan i wizerunek środowiska (Płoskonka, 2014, s. 50).

Las bywa wykorzystywany w pracy edukacyjnej, np. w czasie wycieczek szkolnych. Ale również zdarzają się takie instytucje, jak na przykład leśne przedszkola, których program oparty jest na koncepcji naturalistycznej (Błądowska, 2013, s. 24).

A. Nitecka-Walerych (2019, s. 229-239) przedstawiła zdrowotno-edukacyjne walory leśnych przedszkoli (z elementami survivalu), swego rodzaju wstępu do kolejnych etapów edukacji. Ta alternatywna koncepcja pedagogiczna, inspirowana pedagogiką przyrody i pedagogiką przeżyć, narodziła się w Niemczech. Wychowankowie, niezależnie od pogody, spędzają cały czas lub jego większą

część w wyznaczonym ku temu obszarze przyrodniczym. Istotą jest bezpośredni kontakt z naturą (lasem, łąką, plażą), życie w naturze i w zgodzie z naturą, dzięki czemu młodzi ludzie budują fundamenty pod przyszłą edukację i całe późniejsze życie. Głównym założeniem jest stwarzanie przestrzeni do własnych inicjatyw, rozwoju osobowości, funkcjonowania we wspólnocie. Leśne przedszkola pomagają dzieciom w uświadamieniu, rozwijaniu i nabywaniu nowych zasobów odpornościowych (hartowanie organizmu). Wychowankowie przez to są m.in. mniej narażeni na występowanie chorób psychicznych. Już najmłodszy poznają tajniki umiejętności survivalowych, uczą się potrzebnych czynności, takich jak przygotowywanie wspólnego posiłku, budowanie szałasów, orientacja w terenie bez GPS-u, rozróżniania jadalnych i trujących roślin, rozstawiania namiotów, bezpiecznego posługiwania się saperką, nożem itp.

W badaniach podjętych przez D. Dąbrowskiego, Ł. Zbuckiego (2013) wykazano, iż młodzież podejmująca samodzielnie rekreację na terenach leśnych, wskazywała na korzyści związane z potrzebą i realizacją wysiłku fizycznego, rozładowaniem napięcia stresowego oraz potrzebą wyciszenia. W świecie, w którym dzieci i młodzież coraz częściej są uzależnieni od elektronicznych gadżetów, wyjazd do lasu pozwala na oderwanie się od wielu przedmiotów i relacji, które na co dzień często utrudniają autorefleksję (Bąk, 2014, s. 148).

Survival wykorzystuje doświadczenia grupowe, a grupa jest ważnym katalizatorem przemiany (Skuza, 2018, s. 382). Szkolona grupa nie musi być homogeniczna – chodzi o to, aby zastosowane metody uwzględniały jej różnorodność, dostarczały słabszym wsparcia, aby się nie wycofali (Kwiatkowski, 2010, s. 7). Na jednym obozie szkoleniowym potrafią znaleźć się osoby obu płci, w różnym wieku, o różnym stopniu przygotowania, o różnym ukształtowaniu fizycznym, psychicznym, społecznym; w różnej formie, czasem z niepełnosprawnościami. Bywają młodzi niepokorni, żądni swobody i wolności. (Kwiatkowski, 2010, s. 6-7).

W stosowanych metodach działań przykładowego obozu survivalowego główną myślą przewodnią jest bytowanie, a więc koncentracja na zadaniu. Każdy ma do czynienia z chłodem, ze zmęczeniem, moknięciem w deszczu, z lękiem z powodu zgubienia drogi, z głodem i pragnieniem. Tu reguły dyktuje przyroda, instruktor pełni rolę towarzysza. Obecność mistrza-instruktor, w sytuacji grupowego szkolenia, jest jednym z najważniejszych elementów survivalowej edukacji (Kwiatkowski, 2010, s. 6).

Z wychowawczego punktu widzenia jego szczególną rolą jest wprowadzanie adeptów w tajniki sztuki przetrwania, przede wszystkim poprzez organizowanie i monitorowanie adekwatnych wyzwań dostosowujących stopień trudności (Woźniak, 2016, 126-128). A zatem instruktor jest także demiurgiem – kreuje sytuacje (Kwiatkowski, 2009b, s. 5). Jest trenerem, facylitującym analizę pracy w trakcie działania (analizy dokonywane są poprzez krótkie informacje zwrotne i samoanalizę adepta) oraz modelem pożądanego charakteru i nauczycielem, dającym wskazówki *ex post* i ułatwiającym zrozumienie pewnych zależności. (Woźniak, 2016, s. 121). Musi to być ktoś, kto „stwarza atmosferę pełną życzliwości, akceptacji bez osądzania, mądrej uwagi i troski” (Kwiatkowski, 2010, s. 11).

Całe zadanie instruktorskie powinno odbywać się w sytuacji zaufania: z jednej strony do umiejętności prowadzącego (jego wiedzy, doświadczenia, zdolności podejmowania trafnych decyzji), z drugiej – do jego możliwości interpersonalnych (dowodzenia, bycia rozjemcą i łącznikiem, motywotorem, dającym gwarancję niezawodności i poczucia bezpieczeństwa). To powinno uczynić z takiego instruktora „przewodnika”, a więc kogoś, kto staje się naturalnym przywódcą, za kim pójdzie się bez musu, a z własnej woli. (Kwiatkowski, 2010, s. 6-7).

K. J. Kwiatkowski (2009a) przeprowadził w 2008 roku badania jakościowe nad osobistym doświadczaniem survivalu. Wśród przebadanych byli uczniowie różnych szkół i uczelni. Badania wykazały, że osoby, które w jakikolwiek sposób praktycznie spotkały się z tym zjawiskiem, uznawały survival za szczególne doświadczenie życiowe. Łączono swe doznania nie tylko z okolicznościami, przyjętą metodyką, ale też z osobą instruującą. Jeśli chodzi o odniesione korzyści psychiczne, wskazywano najczęściej na wzrost poczucia zaradności życiowej, nabycia śmiałości wobec ludzi i zadań, fakt lepszego samopoznania; satysfakcję ze współdziałania i poczucia niezawodności; wewnętrzny spokój w sytuacjach opresyjnych oraz szybkie znajdowanie rozwiązań. Życiowe problemy stawały się rozwiązywalne, w przyszłość patrzono z dużą ufnością w powodzenie, lecz nie na skutek działania szczęścia, a wiary we własne możliwości. Survival bowiem często dotyczy tych sfer życia człowieka, które decydują o udanym życiu.

W. Łubkowska, M. Paczyńska-Jędrycka, M. Jońca w swych badaniach (2014, s. 180) wykazały, że prowadzący warsztaty edukacyjne typu outdoor (w tym z elementami survivalu) uważają te zajęcia za skuteczne w wykształceniu aktywnej i kreatywnej postawy życiowej i niwelowaniu bierności w życiu społecznym. Mogą być wykorzystywane do wypracowania nowych sposobów komunikacji w grupie,

nauki respektowania trudności i ograniczeń innych ludzi, ćwiczenia umiejętności bycia liderem, nauki budowania zaufania, współpracy i działania w zespole.

Na podstawie analizy obserwacji zajęć w terenie przeprowadzonych przez M. Kołodziejską (2016) w 2015 roku z dwiema grupami (w tym grupą nastolatków) można było zauważyć duże zaangażowanie wszystkich uczniów w wykonywanie postawionych zadań, co nie zawsze jest osiągalne w sali lekcyjnej. Aktywni i skoncentrowani na zadaniu byli także uczniowie z problemami w nauce i ci sprawiający problemy wychowawcze. Szczególnie widoczna była poprawa relacji uczeń-nauczyciel, który stał się współtowarzyszem odkrywania przyrody. Z przeprowadzonych badań wynika, iż zajęcia tego typu przyczyniają się do: zwiększenia poziomu współpracy między uczniami, skutecznego komunikowania się, otwarcia się na innych, budowania zaufania i podejmowania ryzyka oraz wzrostu odpowiedzialności za otaczającą przyrodę. Jak podkreśla autorka

[...] prowadzenie zajęć przyrodniczych w terenie znacząco wpływa na kształtowanie kompetencji społecznych, czyli umiejętności, które przyczyniają się do skutecznej interakcji z otoczeniem (Kołodziejska, 2016, s. 76).

„Szkoła pod Żaglami” Krzysztofa Baranowskiego nazwana „kuźnią charakterów” łączy konieczność edukacji z aktywnym życiem; ciężką pracę na morzu na pokładzie żaglowca z nauką szkolną zgodnie z programem określonej klasy licealnej. Celem przedsięwzięcia jest zderzenie młodzieży z żywiołami jakimi jest woda i wiatr, a w efekcie niezwykle skuteczne kształtowanie charakterów mające wpływ na całe późniejsze życie młodych ludzi. (<https://szkolapodzaglami.com.pl/page/130/kuznia-charakterow>, dostęp: 19-09-2022).

Badania prowadzone na uczestnikach rejsów potwierdzają korzystny wpływ wychowawczy i edukacyjny. Wśród pozytywnych efektów zwraca się uwagę głównie na takie aspekty jak: wzrost poczucia sprawczości, odpowiedzialność za innych, odnajdywanie się w roli lidera, podniesienie poczucia własnej wartości, wyraźny wzrost pewności siebie, budowanie nowych przyjaźni, doświadczenie życia w grupie (Leśny, 2012, s. 55).

Aspekty terapeutyczne aktywności survivalowych

I. Sikorska proponuje wzmacnianie odporności psychicznej dzieci i młodzieży poprzez sytuacje kontrolowanej ekspozycji na wyzwania fizyczne, psychiczne i społeczne (2017, s. 75–86). Podkreśla terapeutyczne i rozwijające znaczenie doświadczeń i przeżyć powstających

w konfrontacji z sytuacjami umiarkowanego ryzyka, poprzez edukację przygodą, w tym z aktywnościami survivalowymi w plenerze. Sam nawyk przebywania w naturze ma znaczenie terapeutyczne (Kołodziejska, 2016, s. 77).

Odporność psychiczna pojmowana jako „wewnętrzna siła” „zdolność do samonaprawiania” to umiejętność „wyjścia cało”, a przynajmniej z niewielkimi stratami z opresji psychicznej. Pozwala na powrót do zdrowia po doświadczeniach zagrożenia czy zniszczenia. Jest to giętkość, plastyczność psychiczna, rozumiana jako zdolność do radzenia sobie w sytuacjach trudnych, niesprzyjających (Sikorska, 2017, s. 75-76).

Bardzo mały poziom doświadczanego ryzyka (np. nadmierna ochrona rodziców), może spowodować brak ćwiczenia dziecka w pokonywaniu przeszkód i frustracji. Dozowanie małych dawek ryzyka od wczesnych lat życia jednostki może mieć działanie pozytywne, uodparniające, hartujące i przygotowujące do kolejnych, trudniejszych zadań życiowych. (Sikorska, 2017, s. 83).

Konfrontacja ze stresem średniego natężenia aktywizuje procesy wspierające prawidłowy rozwój i funkcjonowanie młodego organizmu, będące czynnikami ochronnymi zdrowia psychicznego. Daje to w rezultacie wzmocnienie poczucia sprawstwa, ufności we własne siły, zwiększa odpowiedzialność, samoświadomość oraz samoocenę. Uczestnicy nabywają umiejętności rozwiązywania problemów, samoregulacji, korzystania z zasobów własnych; poznają własne silne i słabe strony, rozwijają optymizm, doskonałą walory fizyczne i przekraczają własne ograniczenia, uczą się zachowań prozdrowotnych. W relacjach z innymi kształtują kompetencje społeczne: nabywają umiejętności współpracy i przewodzenia grupie, odbierania informacji zwrotnej, respektowania potrzeb innych. (Sikorska, 2017, s. 79-80).

Wskazaniami terapeutycznymi do stosowania opisywanej formy terapii, terapii poprzez przygodę (uwzględniającą zajęcia z elementami survivalu) jest większość różnorodnych zaburzeń okresu dzieciństwa i młodości; do czego zalicza się m.in. zaburzenia emocji, zachowania, odżywiania i lękowe, uzależnienia, uboższe zasoby radzenia sobie, niedostosowanie społeczne, depresje, zespół stresu pourazowego (Sikorska, 2017, s. 80).

Wspomniana autorka przytacza kilka przykładów skutecznego wykorzystania terapii poprzez przygodę. Amerykański projekt antybullyingowy wykorzystywał grupowe aktywności w terenie (w tym całonocne wycieczki z kursem wspinaczki) dla wzmocnienia odporności psychicznej 12-letnich ofiar przemocy rówieśniczej. Kolejnym

przykładem może być „Puszczańska Terapia przez Przygodę” w formie 10-dniowej interwencji prowadzonej przez trzech terapeutów dla 6–8 osób; a także stacjonarne obozy typu camping, biwak, w których uczestnicy organizują sobie życie bez wygod, w warunkach skromnych i prymitywnych. W Polsce dla celów terapeutycznych w Instytucie Pediatrii Akademii Medycznej w Krakowie wykorzystywano letnie obozy i biwaki harcerskie. Dzieci z zaburzeniami psychosomatycznymi pochodzące z rodzin alkoholowych brały udział w trzytygodniowych obozach pod okiem psychologów. Pobyty w konstruktywnych emocjonalnie grupach, stawiające wyzwania pionierki obozowej, zdobywania sprawności, wędrówek wpłynęły wzmacniająco na grupę małych pacjentów. Zaobserwowano u nich zmniejszenie objawów psychosomatycznych (moczenie nocne, jękanie, tiki), polepszenie samopoczucia oraz wzrost dzielności i odporności na stres (Sikorska, 2017, s. 80–82).

Jeszcze jednym przykładem projektu wykorzystującego metodę typu outdoor (z elementami aktywnych form turystyki i rekreacji) jest forma wyjazdowa do Szkoły Aktywnego Wypoczynku Frajda Czarnocin, obejmująca zajęcia integracyjno-terapeutyczne o nazwie „Wzbij się wyżej”, w którym udział wzięło 45 wychowanków Młodzieżowego Ośrodka Socjoterapii im. Św. Brata Alberta w Szczecinie. Zajęcia były połączeniem przygody z głęboką refleksją, a głównym założeniem było zbudowanie z wychowankami ich „bezpiecznego miejsca” – grupy, w której będą się wspierać w opraciu o wzajemne zaufanie i szacunek. Działania ukierunkowane były na wykształcenie aktywnej postawy życiowej, niwelowanie bierności w życiu społecznym i zawodowym, także na przeciwdziałanie marginalizacji i wykluczeniu społecznemu (Skuza, 2018, s. 384–386).

Wyniki badań jakościowych przeprowadzonych przez K. Kwiatkowskiego potwierdziły tezę o korzystnym wpływie survivalu na sferę psychiki. Wszyscy respondenci uczestniczący w zajęciach survivalowych wyrażali zadowolenie z własnych przemian, widoczne było pozytywne nastawianie do survivalu, a nawet entuzjazm; zgłaszano istotne zmiany w swoim widzeniu świata; odczuwano radość samokształcenia, poszukiwania nowych dróg, a także przydatność zdobytej wiedzy. Oto wypowiedź siedemnastolatki:

Wejście w survival zbiegło się z tzw. okresem buntu, kiedy świat widzi się w ciemnych barwach i wszyscy są ‘przeciwko’ [...]. Nagle pojawia się coś, co moim zdaniem warto jest dalszego życia [...]. Zachowywałam się, jakbym się w survivalu zakochała. Jedynym jasnym punktem były te cotygodniowe spotkania, na które czekałam jak na zbawienie. Bo to dla mnie był czas, kiedy

mogłam się cieszyć, że po prostu jestem wśród ludzi, którzy znają swoją wartość i potrafią zarażać sensem istnienia [...], stałam się bardziej otwarta na swoje potrzeby i na swoje możliwości, bardziej realnie podchodzę do wszelkich zadań i zamiast natychmiast zrezygnować, gdy stoję przed nowym zadaniem (co bez wahania robiłam wcześniej), obiektywnie oceniam szansę, że jednak mi się uda. (Kwiatkowski, 2010).

M. Rębiałkowska-Stankiewicz zaprezentowała badania dotyczące zastosowanie edukacji przygodą jako niestandardowej metody wspierania i pracy z pacjentem onkologicznym. Badania przeprowadzono w czerwcu 2015 r., na terenie Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego, podczas intensywnych kilkudniowych warsztatów organizowanych w plenerze dla chorych na raka kobiet w różnym stadium choroby i w różnym wieku, także bardzo młodym. Założeniem warsztatów, było postawienie na aktywność uczestniczek, wymiana i zdobycie doświadczeń, bezpośrednie i świadome obcowanie z przyrodą. Wyzwania sprzyjały budowaniu i pogłębianiu więzi interpersonalnych, wspieraniu drugiego człowieka. Towarzysząca temu autentyczność spotkań, współprzeżywanie, pewne ryzyko, poznanie i doświadczanie zewnętrznego świata i samego siebie, czyniły z zajęć doskonałą szansę do inicjowania i podtrzymywania różnych rodzajów radości.

Postawa chorego, jego sposób myślenia, zachowania i reakcje emocjonalne mają ogromny wpływ na przebieg choroby. Uczucia pozytywne stymulują funkcje odpornościowe i ułatwiają zdrowienie, chronią i czynnie doskonałą zdrowie psychiczne (Rębiałkowska-Stankiewicz, 2016, s. 223-230).

Warsztaty wzmogły nadzieję na wygraną w walce z chorobą, odnajdywanie sił wewnętrznych; przyczyniły się do powrotu do dawnych marzeń, przewartościowania pewnych spraw, innego spojrzenia na siebie i chorobę, pozwoliły zdystansować się do trudnej rzeczywistości, oczyścić umysł z niepokojów, pomogły budować zadaniowe podejście w radzeniu sobie z chorobą. Przełożyło się to na jakość powrotów do codzienności, modyfikowanie jej, wpływając na jakość życia osób z problemami zdrowotnymi. (Rębiałkowska-Stankiewicz, 2016, s. 229-230).

Innym przykładem wykorzystania terapii poprzez przygodę jest kanadyjski obóz letni zorganizowany w lesie dla młodzieży z chorobą nowotworową pod opieką terapeutów. Zwrócono szczególną uwagę na zapobieganie takim zaburzeniom jak lęk i depresja, pogarszające jakość życia młodych ludzi. Cel przedsięwzięcia, jakim było wzmocnienie obrazu siebie jako elementu wspierającego zdrowienie

w obszarze fizycznym, poznawczym, emocjonalnym i duchowym, został zrealizowany. U uczestników obozu stwierdzono wzrost kompetencji w tych obszarach (Sikorska, 2017, s. 81-82).

Survival – walory resocjalizacyjne

Badacze podkreślają, iż w polskich instytucjach resocjalizacyjnych dominuje niesprzyjający wychowawczo klimat społeczny. Dużą wagę przywiązuje się do funkcji kontrolnych (dyscypliny, regulaminów, zasad), tym samym zaniedbując kształtowanie pozytywnych relacji interpersonalnych wśród wychowanków oraz pomiędzy wychowankami a kadrą placówki. Również małą uwagę przywiązuje się do rozwoju osobistego podopiecznych w zakresie autonomii i odpowiedniego przygotowania ich do funkcjonowania w społeczeństwie po opuszczeniu placówki (Skuza, 2018, s. 370).

Dlatego też poszukuje się coraz to nowych rozwiązań w pracy z nieletnimi w tego typu placówkach, a w zasadzie powraca się do starych sprawdzonych już niekiedy metod pracy. Poniższe przykłady dobrych praktyk potwierdzają istnienie ogromnych możliwości wykorzystywania zajęć survivalowych jako interesującej metody pracy z młodzieżą nieprzystosowaną społecznie, zagrożoną i trudną; w zakresie profilaktyki społecznej i resocjalizacji.

Próbę zastosowania metody resocjalizacji nieletnich przestępców opartej na elementach survivalu podjęto w latach 90. w Zakładzie Poprawczym i Schronisku dla Nieletnich w Laskowcu koło Ostrołęki (M. Noszczyk-Bernasiewicz, 2010, s. 92-100). Głównym propagatorem wspomnianej metody był R. Makowski, wychowawca, a następnie dyrektor tej placówki, który w turystyce kwalifikowanej z elementami survivalu (w tzw. „twardej turystyce”) znalazł skuteczny sposób dotarcia do agresywnej i trudnej młodzieży i opisał to w książce *Za murami poprawczaka*. (Makowski, 2009).

Na podstawie swojego wieloletniego doświadczenia z wykorzystaniem „turystyki resocjalizacyjnej” w formie górskich wędrówek z noclegami w odludnym terenie, wskazał na jej wiele zalet, dzięki czemu udawało się mu osiągać doskonałe efekty pedagogiczne. Ta nietypowa działalność resocjalizacyjna oddziałuje na grupę i jednostkę, ponieważ stanowi okazję do wzajemnego poznania (ekstremalnie trudne warunki zmuszają do porzucenia masek); uczy podstawowych zasad życia społecznego (poprzez przestrzeganie ustalonych reguł); „szlifuje” charaktery, rozwija postawy altruistyczne (uczy wzajemnego pomagania sobie w sytuacjach trudnych); buduje wzajemne zaufanie, umacnia społeczne więzi, zmienia hierarchię wartości;

stwarza okazje do pokonywania słabości, do dowartościowania się jednostki, uczy pokory i wytrwałości w dążeniu do celu, hamuje i wycisza tendencje do niebezpiecznych zachowań, łagodzi ujemne skutki społecznej izolacji, a jednocześnie ułatwia realizację wielu zadań typowo zakładowych, tym samym daje szansę udanego powrotu do społeczeństwa. (Makowski, 2009, s. 179-180; Noszczyk-Bernasiewicz, 2010, s. 97-98)

Według Makowskiego, jak pisze Noszczyk-Bernasiewicz, metoda ta stanowi dobrą okazję

[...] nie tylko do intensywnych oddziaływań, ale również wnikliwych, pedagogicznych obserwacji, mających istotny wpływ zarówno na diagnozowanie, jak i kierunki dalszych oddziaływań wychowawczych” (Noszczyk-Bernasiewicz, 2010, s. 94).

Makowski, wyjaśniając cel swoich działań, o uczestnikach wędrówek pisał:

Jest bowiem duża szansa na to, że taki pozytywny „twardziel” zdoła kiedyś pokonać wszelkie przeszkody, nie tylko te, które spotyka w terenie, na trasie, ale i te, które napotka w sobie albo w swym codziennym, wcale niełatwym życiu. (Makowski, 2009, s. 179-180).

A. Borkowska i K. Bukiel z Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego w Szczecinie postanowili wykorzystać turystykę aktywną z elementami survivalu jako metodę w pracy z nieletnimi dziewczętami mającymi problem z alkoholem. Priorytetem owego programu psychoprofilaktycznego stało się szukanie rozwiązań mogących zmienić stosunek wychowanek do alkoholu, zwiększyć ich odporność emocjonalną niezbędną w radzeniu sobie z uzależnieniem, uczyć konstruktywnego sposobu rozładowywania napięcia emocjonalnego. Dziewczęta musiały zmagać się ze strachem, nieznajomością terenu, forsownym wysiłkiem fizycznym podczas zadań, jakie przed nimi postawiono w utrudnionych warunkach bytowych. Zgodnie z założeniami autorów programu możliwością terapeutyczną jest przeniesienie poszukiwań mocnych wrażeń w inną sferę, aby mogły się stać pasją i konstruktywnym sposobem samorealizacji. Na podstawie wypowiedzi uczestniczek survivalowych wypraw ustalono, że survival dostarcza mocnych wrażeń, uczy, jak radzić sobie w życiu, rozwija umiejętność rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji, jest modnym sposobem spędzania wolnego czasu, uczy współpracy w grupie, jednoczy jej członków, podnosi poczucie własnej wartości, pozwala na poznawanie samego siebie, uczy umiejętności radzenia sobie ze stresem w sposób aprobowany

społecznie, służy przełamywaniu barier i ograniczeń. (Noszczyk-Bernasiewicz, 2010, s. 99–100)

Doświadczenie wychowawców ze szczecińskiego ośrodka pokazało, że survival jako źródło „bezpiecznych, mocnych wrażeń”, może stanowić skuteczny sposób oddziaływania na młodzież niedostosowaną społecznie. Powtarzanie podobnych sytuacji turystycznych wywołuje istotne przeobrażenia w ich zachowaniach poprzez zmianę nastawień i przekonań. (Kwiatkowski, 2007, s. 232)

K. J. Kwiatkowski w tekście na temat praktyk łamiących stereotypy pracy resocjalizacyjnej, opisał swoje doświadczenia w zastosowaniu metody survivalowej wobec tzw. młodzieży trudnej z Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego nr 2 w Łodzi. Podkreślał istotną rolę survivalu w oddziaływaniu na wyobraźnię i motywację wychowanków:

Jego przesłania i wymagania były wyraźniejsze, bardziej zrozumiałe i dające się przetworzyć w praktykę, niż postulaty „dobrego wychowania” czy „bycia dobrym”. (Kwiatkowski, 2012, s. 14).

Program resocjalizacyjny wspomnianej metody obejmował m.in. biwaki o charakterze survivalowym; koło strzeleckie, trzy tygodniowe zgrupowania w jednostkach wojskowych, kursy ratownicze. Jednym z projektów mających zwrócić powszechną uwagę na alternatywne rozwiązania profilaktyczne i resocjalizacyjne miała być miesięczna wyprawa *Katastrofa tunguska 2008* na terenie dzikiej, bezludnej tajgi w środku Syberii. Zadaniem wyprawy miało być – przede wszystkim – przetestowanie programu poświęconego resocjalizacji tzw. „trudnej młodzieży” z zastosowaniem metod wykorzystujących elementy sztuki przetrwania. Osobowościowe przemiany miało wesprzeć oddanie młodym przewodniczenia wyprawie pod okiem doświadczonych podróżników i survivalowców. Innym pomysłem był program „Resocjalizacji w tajdze” jako zwieńczenie pewnego etapu wychowawczego. Na młodych uczestników tej wędrówki miało wpływać obcowanie z surową przyrodą, ogromne oddalenie od cywilizacji i poleganie jedynie na własnej wiedzy, umiejętnościach i ekwipunku. Celem było zwiększenie hartu ducha, poczucie wspólnoty oraz odnowa społecznych emocji i związków, zetknięcie się złych nawyków z wyzwaniem „zagubienia w przestrzeni”. (Kwiatkowski, 2012, s. 14).

Kwiatkowski, w tekście *Inni – wyznania bardzo osobiste* prezentuje badania, które zostały przeprowadzone w 2009 roku przez autora na grupie studentów, którzy z survivaliem się nie zetknęli osobiście, ale mieli w przyszłości zajmować się resocjalizacją. Odpowiedziano

na pytania określające własne nastawienie wobec survivalu. Kolejno, po prezentacji dotyczącej obszaru działania i efekty survivalu, pytania zostały ponowione. Studenci uznali go za niezwykle cenne narzędzie pełne różnorodnych metod i technik, z możliwością wypracowania własnych. Szczególnie mocno akcentowano satysfakcję z multidyscyplinarności survivalu. Ostatecznie konkluzją była zmiana postawy wobec survivalu, a w szczególności ostateczne uznanie, że survival może być przydatny w wychowaniu, terapii pedagogicznej i resocjalizacji; nadaje się dla każdego, bez względu na wiek, płeć, doświadczenie osobiste, zdrowie i sprawność (z pewnymi ograniczeniami) oraz „może mi się przydać”. (Kwiatkowski, 2009a)

P. Łapiński rozważał możliwości wykorzystywania dobrodziejstw turystyki w resocjalizacji penitencjarnej. W kontekście resocjalizacyjnym – wśród walorów zajęć turystycznych, które mogą być organizowane dla osób poddanych przymusowej izolacji, wyodrębnił zarówno te dające szansę bezpośredniego oddziaływania „zmianotwórczego” na wychowanków, jak i walory związane z pośrednim wpływem na efektywność procesu resocjalizacji. Towarzysząca zdarzeniu turystycznemu umiejętnie (pedagogicznie) ukierunkowana autorefleksja więźnia (pogłębiona, bardziej racjonalna, a mniej emocjonalna) może być istotnym czynnikiem procesu resocjalizacji, m.in. ze względu na umożliwienie wychowankowi czasowego zdystansowania się i oglądu rzeczywistości społecznej z zupełnie innej – poza więziennej – perspektywy. Autor wskazuje na możliwe do uzyskania pozytywne następstwa płynące z nieszablonowych form zajęć resocjalizacyjnych poza terenem zakładu karnego. Wśród nich wymienia możliwość kształtowania społecznie pożądanych zainteresowań osób osadzonych; kształtowania relacji pomiędzy wychowankami a wychowawcą oraz zbawienny wpływ kontaktu z naturą na łagodzenie skutków deprywacji sensorycznej, wynikającej z izolacji, a zaburzającej zaangażowanie wychowanka w proces własnej resocjalizacji. Praktyka pokazuje, że mimo istotnych, acz możliwych do pokonania trudności (m.in. traktowanie turystyki jako zbędnej czy nawet szkodliwej ekstrawagancji, niepotrzebnie obniżającej poziom dolegliwości kary pozbawienia wolności), programy takie mogą z powodzeniem być realizowane w oddziaływaniach poprawczych. Cennym uzupełnieniem – co zaznacza autor przeprowadzonych badań – byłoby wykorzystywanie podczas działań turystycznych wybranych elementów survivalu. (Łapiński, 2015, s. 148–162).

Podsumowując powyższe rozważania, należy zaznaczyć, iż niektóre placówki resocjalizacyjne (łącznie z tymi, których wychowankowie

manifestują zachowania przestępcze) coraz częściej wprowadzają alternatywne, oparte m.in. na sporcie, socjoterapii i turystyce survivalowej formy oddziaływania terapeutycznego do swoich systemów wychowawczych w celu podniesienia jakości pracy wychowawczej z nieletnimi oraz wprowadzania korekt zachowań dewiacyjnych (Kranc, 2017, s. 172).

Dzięki aktywnemu uczestnictwu w zajęciach młodzież czuje się bardziej związana z kolegami i z placówką, ma możliwość konfrontacji własnych sił z siłami natury, uczy się pokory, zapobiegliwości, współdziałania, rozładowuje niekorzystne napięcia emocjonalne.

W survivalu [...] jest władza autorytetu, nie ma miejsca na słabości i usprawiedliwianie własnych problemów (narkotykowych, alkoholowych czy innych), bo filozofią survivalowca jest sprawny umysł, mocne ciało i samowystarczalność, ale jest nią także koleżeństwo i współpraca. (Noszczyk-Bernasiewicz, 2010, s. 97)

PODSUMOWANIE

Niezbędnym elementem analizy, z punktu widzenia podjętego problemu, była próba wskazania tych walorów wychowawczych i terapeutycznych działalności survivalowej – jako formy turystyczno-rekreacyjnej – które mogą wspomóc proces pedagogiczny zarówno szkół, rodzin i różnych instytucji zajmujących się np. trudną młodzieżą lub zagrożoną. „Survival wychowujący”, jak podaje Kwiatkowski, może zainteresować każdego człowieka, a zwłaszcza kadre pracującą z młodzieżą. (Kwiatkowski, 2010). Warto dążyć do tego, aby aktywności survivalowe, będące elementem pedagogiki przeżyć i edukacji przygodą, uchodziły za integralną część nurtów wychowawczych. Survival lub wybrane jego elementy można wprowadzać także do działań edukacyjnych (poprzez styczność z programami nauczania) oraz wykorzystywać je jako metody resocjalizacji. Wartość survivalu polega bowiem

[...] na jego szerokich horyzontach, na prostocie i złożoności, na stałości i chimeryczności zarazem, gdyż ma on wiele odmian, płaszczyzn, głębi i wątków. (Kwiatkowski, 2009b, s. 10).

Temat podjęty w artykule ma istotny wymiar społeczny. Dobrze zaplanowane i prowadzone regularnie terenowe zajęcia survivalowe (najlepiej w formie wyjazdowej) w kontekście realiów życia w wirtualno-cyfrowej i stechnologizowanej rzeczywistości XXI wieku mogą okazać się lekarstwem, a nawet atrakcyjnym działaniem

profilaktycznym wobec wielu wspomnianych problemów współczesnej młodzieży, w tym także wykluczonej.

Dziś od młodych wymaga się wielu kompetencji, takich jak przyjmowanie wyzwań, podejmowanie ryzyka, przekraczanie granic, pokonywanie przeszkód, wytrwałość w obranej drodze, konsekwentne trzymanie się podjętych decyzji, znajdowanie kreatywnych rozwiązań; rosnącą rolę odgrywają kwalifikacje w zakresie komunikacji, współpracy, przyjmowania ról w grupie, umiejętności reagowania w sytuacji stresowej, zarządzanie ryzykiem, budowanie trwałych zespołów projektowych. (Skuza, 2018, s. 379–381). Jak wykazano, te i wiele innych pozytywnych cech można z powodzeniem kształtować poprzez stworzenie młodzieży możliwości uczestniczenia w zajęciach survivalowych.

Wykorzystując rosnące zainteresowanie survivaliem warto zatem zwrócić uwagę kreatorów młodzieżowych produktów turystycznych typu: kolonie i obozy survivalowe, przetrwania, bushcraftowe (na rynku dostępna jest szeroka oferta) na ich aspekty wychowawcze, profilaktyczne czy nawet terapeutyczne. Wskazówki te mogą też zmienić podejście rodziców i pedagogów w kwestiach wychowawczych.

Przedstawione w publikacji treści, uzupełniają brakującą wiedzę. Jak bowiem wynika z przeprowadzonej analizy przykładów dobrych praktyk w zakresie aktywności survivalowej mogą bardzo skutecznie wspomagać inne akty wychowawcze, a w przypadku współczesnej młodzieży z różnymi problemami czy zaburzeniami zachowania mogą być również skutecznym narzędziem terapeutycznym czy resocjalizacyjnym, dającym możliwość podnoszenia jakości życia.

Oto wypowiedź licealistki, podnosząca korzyści płynące z zajęć survivalowych, która może stanowić swego rodzaju podsumowanie przeprowadzonych rozważań (pisownia oryginalna):

Dopiero survival nauczył mnie najważniejszej rzeczy, której już nigdy nie zapomnę – MYŚLENIA. Zrozumiałam, że w życiu bywają trudniejsze sytuacje niż klasówka z matematyki, przed którą stresuję się okropnie. Ważne, że potrafię już MYŚLEĆ – nie tylko o sobie i moich potrzebach, ale w pierwszej kolejności o innych. Za tym idzie kolejna umiejętność i myślę, że zaleta – potrafię już POMAGAĆ. Bezinteresownie, sama z siebie, bez wyrzeczeń, a z przyjemnością. [...] Na pierwszym miejscu survival dla mnie to szczere mówienie o swoich SŁABOŚCIACH i PORAŹKACH, by móc dać sobie i innym szansę. To także własne ZDANIE i umiejętność mądrego doboru argumentów. To najważniejszy element procesu USPOŁECZNIEŃ. [...] Nie wstydę się już powiedzieć, że czegoś nie umiem lub nie rozumiem. (Kwiatkowski, 2010, s. 12).

BIBLIOGRAFIA

- Bąk A. (2014), *Baśń i survival – w poszukiwaniu dojrzałości*, [w:] Bąk A., Leśny A., Palamer-Kabacińska E., red., *Przygoda w edukacji i edukacja w przygodzie – outdoor i adventure education w Polsce*, Fundacja Pracownia Nauki i Przygody, Warszawa, s. 138–152.
- Błądowska M. (2013), *Las i jego znaczenie w wychowaniu dzieci i młodzieży*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej”, R. 15 z. 34 (1), s. 22–30.
- Dąbrowski D., Zbucki Ł. (2013), *Ocena realizacji indywidualnego spędzania czasu wolnego przez młodzież na terenach leśnych*, „Roczniki Naukowe Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego i Turystyki w Białymstoku”, nr 9, s. 164–168.
- Hołowiecka B., Grzelak-Kostulska E. (2013), *Atrakcyjność turystyczna lasów w kontekście nowych tendencji i trendów w turystyce*, „Studia i Materiały CEPL w Rogowie”, R. 15. z. 37/4, s. 111–117.
- Kołodziejska M. (2016), *Edukacyjno-wychowawczy wymiar kontaktu uczniów z przyrodą*, „Edukacja Biologiczna i Środowiskowa”, nr 2, s. 71–77.
- Kozielecki J. (1980), *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Kranc M. (2017), *Rola terapii w procesie instytucjonalnej resocjalizacji nieletnich*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, t. 70, s. 160–174.
- Kurek W., Mika M., Pitrus E. (2007), *Formy turystyki kwalifikowanej*, [w:] Kurek W., red., *Turystyka*, Wyd. Naukowe PWN, s. 256–279.
- Kwiatkowski K.J. (2009), *Inni – wyznania bardzo osobiste*, [w:] Chrzanowska I., Jachimczak B., Podgórska-Jachnik D., red., *Miejsce innego we współczesnych naukach o wychowaniu. Trudy dorastania, trudy dorosłości*, WSP, Łódź
- Kwiatkowski K.J. (2007), *Survival, czyli sztuka przetrwania — możliwości wykorzystania programu w resocjalizacji*, [w:] Pospiszyl I., Konopczyński M., red., *Resocjalizacja — w stronę środowiska otwartego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej Pedagogium, Warszawa
- Kwiatkowski K.J. (2009a), *Szerokie horyzonty survivalu*, [w:] Dycht M., Marszałek L., red., *Dylematy (niepełno) sprawności – na marginesie studiów kulturowo-społecznych*, Wydawnictwo Salezjańskie, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa
- Kwiatkowski K.J. (2009b), *Sztuka przetrwania – modus vivendi*, [red.] Bergier J., Sroka M., red., *Survival w teorii i praktyce*, PWSZ, Biała Podlaska, s. 17–28.
- Kwiatkowski K.J. (2010), *Zapoznane wpływy natury. Survival drogą do samego siebie?*, [w:] Hirszel K., Szczepanik R., Zbonikowski A., Modrzejewska D., red., *Psychospołeczne uwarunkowania defaworyzacji dzieci i młodzieży*, Difin, Warszawa
- Kwiatkowski K.J. (2012), *Wiem, że to możliwe... Praktyka łamiąca stereotypy pracy resocjalizacyjnej*, [w:] Kantowicz E., Leszczyńska-Rejchert, red.,

- Stereotypy w pedagogice, pracy socjalnej i resocjalizacji, Akapit, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Toruń
- Leśny A. (2012), *Doświadczenia nauki i przygody na żaglowcach szkoleniowych*, [w:] Palamer-Kabacińska E., Leśny A., red., *Edukacja przygodą. Outdoor i Adventure Education w Polsce. Teoria, przykłady, konteksty*, Wydawnictwo Fundacja Pracownia Nauki i Przygody, Warszawa, s. 55-62.
- Łapiński P. (2015), *Turystyka więźniów? Opinie wychowawców penitencjarnych na temat znaczenia turystyki w resocjalizacji skazanych*, „Folia Turistica”, nr 34, s. 145-168.
- Łubkowska W., Paczyńska-Jędrycka M., Jońca M. (2014), *„Outdoor Education” w procesie kształtowania pozytywnych postaw społecznych młodzieży wykluczonej*, [w:] Kowalski M., Knocińska A., Frąckowiak P., red., *Resocjalizacja – Edukacja – Polityka społeczna. Współczesne konteksty teorii i praktyki resocjalizacyjnej. Próby i Szkice Humanistyczne*, t. 8, Wydawnictwo Wielkopolskiej Wyższej Szkoły Społeczno-Ekonomicznej, Środa Wielkopolska, s.171-182.
- Makowski R.F. (2009), *Za murami poprawczaka*, Oficyna Wydawnicza ŁośGraf, Warszawa.
- Mokras-Grabowska J. (2015), *Różnorodność metod teoretycznych i form podejść w turystyce aktywnej*, „Warsztaty z Geografii Turyzmu”, t. 6, s. 117-129.
- Nitecka-Walerych A. (2019), *Leśne przedszkola – odpowiedź edukacji na potrzeby dzieci*, „Pedagogika. Studia i Rozprawy” 2019, t. 28
- Noszyk-Bernasiewicz, M. (2010), *Nieletni przestępcy w percepcji personelu i nadzoru resocjalizacyjnego oraz studentów resocjalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Orzechowski P. (2014), *Stres, przemiany tożsamości i konsumeryzm – wyzwania współczesnej młodzieży*, „Studia Europea Gnesnensia”, nr 10, s. 231-253.
- Pawełek A. (2004), *Survival – sztuka przetrwania. Praktyczny przewodnik*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Płoskonka P. (2013), *Uczestnictwo w surwiwalu jako formie aktywności turystyczno-rekreacyjnej w świetle badań*, „Studia i Materiały CEPL w Rogowie”, R. 15, z. 37/4, s. 248-255.
- Płoskonka P. (2014), *Edukacja przygodą na terenach leśnych na przykładzie zajęć z surwiwalu*, „e-Wydawnictwo Narodowego Centrum Badania Kondycji Fizycznej”, s. 46-51.
- Rębiałkowska-Stankiewicz M. (2016), *Wykorzystanie edukacji przygodą w radzeniu sobie ze stresem choroby nowotworowej*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 2 (240), s. 217-232.
- Sikorska I. (2017), *Odporność psychiczna w ujęciu psychologii pozytywnej: edukacja i terapia przez przygodę*, „Psychoterapia”, t. 2 (181), s.75-86.
- Skuza A. (2018), *„Outdoor education” w procesie kształtowania kompetencji społecznych młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, „Acta Scientifica

- Academiae Ostroviensis". Sectio A, Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne, nr 12 (2), s. 367-390.
- Woźniak J. (2016), *Typologia działań edukacyjnych przez przygodę*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 2 (240), s. 115-133.

STRONY INTERNETOWE

- <https://www.designalive.pl/10-przyczyn-depresji-dzieci-i-mlodziezy-wedlug-wojciecha-eichelbergera/?fbclid=IwAR3kkf76A2cBXzgRY-YQx7eaHOgg86InOu6-bsp5tcxhpm66EIK5c8bM4Uw>
- <https://szkolapodzaglami.com.pl/page/130/kuznia-charakterow>

3.3. Przystosowanie obiektów turystycznych do obsługi osób z niepełnosprawnościami – przykład Dolnego Śląska

Abstrakt: Funkcjonowanie osób z różnego rodzaju niepełnosprawnościami wymaga specjalnej opieki i organizacji podróży ze strony usługodawców turystycznych. Nie wszyscy właściciele obiektów tę oczywistą prawdę są w stanie wprowadzać w życie. W publikacji wskazano przykłady dobrych praktyk i rozwiązań w obiektach turystycznych Dolnego Śląska. Przeprowadzone badania pozwoliły zidentyfikować bariery rozwoju turystyki dla osób niepełnosprawnych. Ponadto sformułowano rekomendacje dla branży turystycznej, mogące pomóc przedsiębiorstwom branżowym na lepsze przystosowanie swoich obiektów dla potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Uzyskane w toku badań wnioski wskazują, iż dostępność obiektów turystycznych dla tych osób stopniowo się poprawia. Obiekty starają się likwidować istniejące bariery architektoniczne, zauważa się coraz większą świadomość usługodawców w powyższym zakresie. Służy to poprawie jakości życia przybywających tam turystów z różnego rodzaju niepełnosprawnościami.

Słowa kluczowe: turystyka dostępna, turystyka dla wszystkich, niepełnosprawność, obiekty turystyczne

WPROWADZENIE

Rynek podróży osób z niepełnosprawnościami może stanowić olbrzymią szansę dla miejsc, które są gotowe na przyjęcie takich turystów. Turyści z niepełnosprawnościami częściej podróżują poza sezonem, zazwyczaj w towarzystwie lub w grupach, częściej powracają, a w niektórych częściach świata wydają na swoje podróże więcej niż przeciętnie. Umożliwienie udziału w turystyce osobom z niepełnosprawnościami jest zatem nie tylko imperatywem w zakresie praw człowieka, ale również wyjątkową szansą biznesową (UNWTO, 2016). Według

¹ ORCID: 0000-0003-4266-377X, Wrocławska Akademia Biznesu w Naukach Stosowanych, Izabela.Gruszka@wab.edu.pl

² ORCID: 0000-0002-1064-0816, Wrocławska Akademia Biznesu w Naukach Stosowanych, marta.drozdowska@handlowa.edu.pl

Światowej Organizacji Zdrowia ponad miliard osób na świecie stanowią osoby z niepełnosprawnością (<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>, 2022). W USA obecnie 1 na 4 obywateli ma jakąś formę niepełnosprawności (Disability Impacts All of Us, 2022). W Polsce, według oficjalnych danych z NSP 2011, liczba obywateli z niepełnosprawnością sięga 4,7 mln (Niepełnosprawność w liczbach. Dane demograficzne, 2015), a nawet 30% społeczeństwa może mieć trwałe lub czasowe ograniczenia w mobilności czy percepcji (DOSTĘPNOŚĆ PLUS – materiał informacyjny, 2020). Odpowiedzią, na tego typu wyzwania może być turystyka dostępna, która pozwala ludziom z wymaganiami dotyczącymi dostępności, samodzielnie, sprawiedliwie i godnie funkcjonować poprzez dostarczenie uniwersalnie zaprojektowanych produktów turystycznych, usług i środowiska (Buhalis & Darcy, 2011, s.11). W konkluzjach webinarium organizowanego przez Światową Organizację Turystyki w grudniu 2021 roku wskazano, iż turystyka dostępna powinna być realizowana w przyjaznej i atrakcyjnej przestrzeni, zaprojektowanej z myślą o wszystkich segmentach odbiorców, zarówno tych z niepełnosprawnościami, jak i bez nich. Dostępność, włączenie i szacunek dla różnorodności warunkują tworzenie otwartego środowiska pracy, prowadząc do tworzenia innowacji, nowych rozwiązań i źródeł przychodów. (UNWTO, 2021). Niestety, w Polsce liczba turystów z niepełnosprawnościami wciąż jest bardzo niska. Jedną z przyczyn tego stanu jest brak dostępności podmiotów turystycznych – zarówno atrakcji jak i obiektów infrastruktury.

Celem publikacji jest wskazanie przykładów dobrych praktyk i rozwiązań z zakresu turystyki dostępnej w obiektach turystycznych Dolnego Śląska. Dodatkowo, na podstawie przeprowadzonych badań zidentyfikowano bariery rozwoju turystyki dostępnej oraz sformułowano rekomendacje dla branży turystycznej, mogące pomóc przedsiębiorstwom turystycznym lepiej przystosować swoje obiekty do potrzeb turystów z niepełnosprawnościami.

Turystyka dostępna w świetle literatury przedmiotu

Literatura dotycząca turystyki osób z niepełnosprawnościami jest dość bogata i obejmuje wiele zagadnień. Wielu autorów wskazuje korzystny wpływ podejmowania aktywności turystycznej na osoby z różnymi formami i stopniami niepełnosprawności (Lee, Agarwal, & Kim, 2012, Ferre et al. 2015, Kastenholtz, Eusébio & Figueiredo, 2015). Turystyka ułatwia integrację społeczną, rehabilitację i adaptację do normalnego życia (Blichfeld & Nicolaisen, 2011, Valkova, 2015).

Może także zwiększać poczucie godności osobistej i własnej wartości, budować więzi emocjonalne z odwiedzanym obszarem i miejscową ludnością i wspierać zrównoważony rozwój (Tecău et al., 2019, Sica et al., 2021). Może również poprawiać relacje rodzinne i wpływać pozytywnie na dobre samopoczucie i jakość życia (Shaw & Coles, 2004). Osoby z niepełnosprawnościami mają takie same pragnienia i potrzeby turystyczne jak inne grupy społeczne (Yau et al., 2004), chociaż należy zaznaczyć, że turyści z niepełnosprawnościami nie tworzą homogenicznej grupy a motywy podejmowania aktywności turystycznej mogą różnić się w zależności od stopnia i rodzaju niepełnosprawności (Wu et al., 2017, Zajadacz, 2015). W literaturze przedmiotu podkreśla się konieczność zwrócenia większej uwagi na potrzeby segmentu turystów z niepełnosprawnościami i tworzenie produktów kierowanych do takich odbiorców (Lam et al., 2020, Navarro et al., 2013, Darcy, 2010)

Niezwykle istotnym zagadnieniem pojmowanym w literaturze przedmiotu jest identyfikacja barier i przeszkód, które w znaczącym stopniu utrudniają lub też całkowicie uniemożliwiają uczestnictwo w turystyce osobom z niepełnosprawnościami. Charakterystyki barier napotykanych przez turystów z niepełnosprawnościami dokonał m.in. Cavinato & Cuckovich, 1992; Darcy & Daruwalla, 1999, Snow, 2001, Daniels et al. 2005, Snyman, 2009. Jednym z najczęściej przywoływanych w literaturze podziałów jest klasyfikacja Smith'a (1987), który dzieli bariery na:

- ▶ wewnętrzne – wynikające przede wszystkim z własnych poziomów funkcjonowania turysty w zakresie poznawczym, fizycznym i psychologicznym,
- ▶ środowiskowe – polegające na narzuconych z zewnątrz ograniczeniach,
- ▶ interaktywne – wynikające z wzajemnych interakcji pomiędzy turystą a najbliższym otoczeniem.

Podobny podział zastosowali McKercher i in. (2003) wydzielając bariery: wewnętrzne, ekonomiczne, środowiskowe i interaktywne. Daniels i in (2005) wydzielili trzy grupy ograniczeń: wewnętrzne (*intrapersonal*) związane są ze stanem psychicznym osoby, jej funkcjonowaniem fizycznym lub zdolnościami poznawczymi, np. stres, lęk, brak wiedzy, problemy zdrowotne i nieefektywność społeczna; interpersonalne (*interpersonal*) wynikające z interakcji społecznych (strach przed obcymi, samotność), strukturalne np. bariery finansowe, brak czasu, trudności transportowe czy niedostosowanie przepisów

prawa. Bardziej rozbudowanych klasyfikacji barier dokonali polscy badacze: Dąbrowski, Soroka i Żbikowski (2011) wyróżnili: wysokie koszty uczestnictwa, brak informacji, brak odpowiednich ofert, brak organizacji zrzeszających osoby z niepełnosprawnościami, bariery komunikacyjne, rodzaj niepełnosprawności, brak wsparcia ze strony członków rodziny, strach oraz brak zainteresowania turystyką. Kaganek (2015) wskazał natomiast bariery; finansowe, społeczne, psychologiczne, organizacyjne, architektoniczne, brak odpowiedniego sprzętu, brak profesjonalnych kadr oraz brak ofert adresowanych do turystów z niepełnosprawnościami.

Wyniki wielu badań naukowych wskazują, że najpoważniejszymi przeszkodami, utrudniającymi uczestnictwo w turystyce, są bariery finansowe – wysoki koszt uczestnictwa oraz trudna sytuacja materialna, zwłaszcza osób zależnych od świadczeń społecznych w zakresie dochodów (Kaganek, 2015, Popiel, 2016, Zajadacz, 2012). Innymi istotnymi barierami wskazywanymi przez osoby niepełnosprawne są bariery organizacyjne i brak informacji. Co istotne bariery architektoniczne nie są wskazywane jako najważniejsze bariery, ale mogą być szczególnie istotne dla osób z niepełnosprawnością ruchową (McKercher, Darcy, 2018).

Materiał i metody badawcze

Głównym celem badawczym było dokonanie oceny przystosowania dolnośląskich obiektów turystycznych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Pod uwagę wzięto zarówno walory i atrakcje turystyczne (przyrodnicze i antropogeniczne) jak i obiekty infrastruktury turystycznej (baza noclegowa, gastronomiczna, rekreacyjna, komunikacyjna). Na potrzeby badań skonstruowano kwestionariusz tzw. *Kartę dostępności obiektu*, która stanowiła podstawę oceny każdego z badanych obiektów. Badania podzielono na trzy etapy:

- ▶ W pierwszym etapie dokonano analizy danych pochodzących ze stron internetowych oraz materiałów promocyjnych badanych przedsiębiorstw (*desk research*);
- ▶ Drugim etapem procesu badawczego było przeprowadzenie bezpośrednich badań terenowych (*field research*) w obiektach turystycznych. Badania terenowe zrealizowane były w sezonie letnim (czerwiec- sierpień) 2021 roku. W sumie przebadano 100 podmiotów turystycznych, spośród których wybrano 10 najlepszych przykładów wdrożenia idei turystyki dostępnej, zróżnicowanych pod względem pełnionych rodzaju oraz lokalizacji (tab. 1).

Tabela 1. Obiekty wskazane jako przykłady dobrych praktyk w turystyce dostępnej na Dolnym Śląsku

L.p.	Nazwa obiektu	Lokalizacja	Rodzaj podmiotu
1.	Centrum Nauki i Sztuki Stara Kopalnia	Wałbrzych	walor kulturowy/obiekt poprzemysłowy
2.	Centrum Ślęza	Ślęza	centrum rekreacji
3.	Dworzec Główny	Wrocław	dworzec kolejowy
4.	Jaskinia Niedźwiedzia	Kletno	walor przyrodniczy – jaskinia
5.	Muzeum Papiernictwa	Duszniki-Zdrój	walor kulturowy/ muzeum
6.	Pocysterskie Opactwo w Krzeszowie	Krzeszów	walory kulturowy/obiekt sakralny
7.	Port lotniczy	Wrocław	lotnisko
8.	Sky Walk	Świeradów-Zdrój	atrakcja turystyczna/ punkt widokowy
9.	Stawy Milickie	Ruda Sułowska	centrum edukacyjno-turystyczne
10.	Zoo Wrocław	Wrocław	ogród zoologiczny

Źródło: opracowanie własne

- ▶ Trzeci etap zrealizowano po przeprowadzaniu badań terenowych i wytypowaniu najlepszych przykładów dobrych praktyk. Autorki kontaktowały się z osobami zarządzającymi powyższymi obiektami, przeprowadzając wywiady pogłębione (*in-depth interview*), aby poznać dalsze zamierzenia względem przystosowania do potrzeb turystów z niepełnosprawnościami, przedyskutować wyniki badań oraz przedstawić sformułowane wnioski i rekomendacje.

W ten sposób zrealizowany projekt naukowy zyskał również wymiar aplikacyjny, a jego wyniki mogły być wykorzystane przez branżę turystyczną do wzmożenia działań na rzecz rozwoju turystyki dostępnej, oraz budowania świadomości społecznej.

Uczestnictwo osób z niepełnosprawnościami w turystyce

Uczestnictwo osób z niepełnosprawnościami w turystyce przynosi niezliczone korzyści. Sprzyja ich rehabilitacji i integracji społecznej, wspomaga rozwój osobisty i poprawia samopoczucie w zakresie zdrowia fizycznego i psychicznego. Niestety badania prowadzone w Polsce wskazały, że w porównaniu z osobami zdrowymi, niepełnosprawni

turyści podróżowali trzy razy rzadziej w przypadku turystyki krajowej i ponad 14 razy rzadziej w przypadku wyjazdów zagranicznych (Śledzińska, 2012). Według GUS w 2018 roku udział osób z niepełnosprawnościami, które uczestniczyły w choć jednym wyjeździe turystycznym w ciągu roku, wyniósł 23%. Jako główne bariery ograniczające podróżowanie respondenci wskazywali: zły stan zdrowia, problemy finansowe, trudności w organizacji wyjazdów, lek przed podróżowaniem, brak akceptacji oraz brak odpowiednich ofert turystycznych (Aktywność turystyczna osób z niepełnosprawnościami, 2019). Podobnie niepokojące są wyniki badań przeprowadzonych przez Rowińskiego i in. 2017, które wskazują, że osoby starsze w Polsce (zarówno z jak i bez niepełnosprawności) bardzo rzadko uczestniczyły w aktywnościach turystycznych. Dla przykładu wśród osób starszych z prawnie potwierdzoną niepełnosprawnością w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie, aż 87% nie wzięło udziału w wycieczce trwającej kilka dni, 73% nie wzięło udziału w pobycie wakacyjnym a 93% nie uczestniczyło w pobycie w sanatorium bez skierowania od lekarza.

Dobre praktyki w turystyce dostępnej na Dolnym Śląsku

Dolny Śląsk jest jednym z najbardziej atrakcyjnych i najczęściej odwiedzanych regionów turystycznych Polski. Znaczenie rozwoju turystyki dla województwa dolnośląskiego podkreślone jest w Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego, w której „wykorzystanie potencjału środowiska i jego ochrona (turystyka i ochrona dziedzictwa kulturowego)” wskazano jako działania horyzontalnie realizowane priorytetowo (Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego, 2018, s. 55). Poniżej przedstawiono 10 przykładów dobrych praktyk w turystyce dostępnej na Dolnym Śląsku wraz z krótką charakterystyką obiektów oraz opisem ich dostępności dla turystów z niepełnosprawnościami.

Centrum Nauki i Sztuki Stara Kopalnia w Wałbrzychu stanowi największą przemysłową atrakcję turystyczną w Polsce. Zlokalizowane na terenie dawnej kopalni węgla kamiennego „Julia” („Thorez”), muzeum zajmuje obszar 4,5 ha, na którym znajdują się zabytkowe obiekty postindustrialne, z autentycznym wyposażeniem. Główną atrakcją jest muzeum przemysłu i techniki, w którym zwiedzający mogą zapoznać się z historią górnictwa i sposobami wydobywania węgla. W zbiorach muzeum znajdują się różnego rodzaju urządzenia górnicze, relikty związane z działalnością wałbrzyskich kopalń oraz materiały audiowizualne i archiwalne (<https://starakopalnia.pl/onas/>). Stara Kopalnia jest w pełni dostępna dla turystów na wózkach.

Ryc. 1 i 2. Centrum Nauki i Sztuki Stara Kopalnia w Wałbrzychu. Fot. M. Drozdowska

Kompleksowa rewitalizacja obiektu przeprowadzona w 2014 roku, zgodnie z zasadami projektowania uniwersalnego, w znacznym stopniu przyczyniła się do likwidacji istniejących wcześniej barier architektonicznych. Trasa zwiedzania w całości dostosowana jest potrzeb turystów z niepełnosprawnościami, w tym również wieża widokowa czy trasa podziemna.

Przy wejściu na teren obiektu znajdują się oznaczone miejsca parkingowe dla osób z niepełnosprawnościami. Cały kompleks położony jest na płaskim i równym terenie, wyłożonym kostką brukową, co umożliwia osobom poruszającym się na wózkach inwalidzkich swobodne poruszanie się. Odległości pomiędzy kolejnymi punktami zwiedzania nie są zbyt duże, więc nie powinny stanowić problemem dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej. Wewnątrz sal wystawienniczych znajdują się windy, podjazdy, rampy i poręczami oraz panele dotykowe z napisami w alfabecie Braille'a.

Centrum Śleza to nowoczesny kompleks rekreacyjny, zbudowany w 2016 roku w miejscowości Śleza, przy granicy Wrocławia. Budynek jest połączeniem holenderskiego projektu oraz skandynawskiego wzornictwa i materiałów wnętrza. Centrum Śleza składa się z czterech niezależnych stref; pływalni, saunarium, strefy ćwiczeń fizycznych oraz fizjoterapii. Każda strefa centrum ma osobne wejście, co poprawia komfort użytkowania, przyczynia się do stworzenia kameralnej atmosfery i pozwala na indywidualne podejście do klientów. Centrum Śleza jest w pełni dostępne dla osób z niepełnosprawnościami. Oferuje rekreację, zajęcia sportowe i fizjoterapię dostosowane do potrzeb wszystkich grup użytkowników. Zajęcia prowadzone są przez wykwalifikowanych instruktorów, trenerów i fizjoterapeutów. Dostęp do trzech stref (saunarium, strefy ruchu i fizjoterapii) jest łatwy, dzięki lokalizacji na poziomie ulicy. Ponadto wszystkie trzy strefy

Ryc. 3 i 4. Centrum Śleza. Fot. T. Biela

mają powiększone drzwi, aby zapewnić łatwy dostęp osobom na wózkach inwalidzkich. Do strefy basenowej można dostać się specjalnie przystosowaną dla osób z niepełnosprawnościami windą. W strefie basenowej zastosowano innowacyjne rozwiązania technologiczne w postaci ruchomego dna basenu, z możliwością regulacji głębokości (od 2 do 2 metrów) oraz specjalnie wygłuszonego sufitu, znacznie obniżającego poziom hałasu, co w dużym stopniu może ułatwić korzystanie z pływalni osobom z niepełnosprawnością umysłową czy spektrum autyzmu.

Cały personel zatrudniony w Centrum Rekreacji posiada wysokie kwalifikacje i jest przeszkolony do obsługi gości z niepełnosprawnościami. Wszyscy klienci z niepełnosprawnościami traktowani są indywidualnie i mogą skorzystać z pomocy asystenta osoby niepełnosprawnej, który pomoże im w organizacji pobytu. Wszelkie uwagi i sugestie osób niepełnosprawnych są rozpatrywane i uwzględniane, aby obiekt był jak najbardziej dostępny i przyjazny.

Dworzec Główny PKP to najważniejszy pasażerski dworzec kolejowy we Wrocławiu. Położony na skrzyżowaniu kilku ważnych tras, jest największym dworcem kolejowym w województwie dolnośląskim, a także jednym z najważniejszych w Polsce pod względem liczby obsługiwanych pasażerów.

Dworzec został wybudowany w stylu gotyku Tudorów, w latach 1855-1857 według projektu budowniczego królewskiego Wilhelma Grapowa. W latach 2010-2012 dworzec został gruntownie zmodernizowany, na potrzeby finałowego turnieju Mistrzostw Europy w piłce nożnej Euro 2012, wtedy też wprowadzono wszelkie udogodnienia dla pasażerów o specjalnych potrzebach (<https://www.pkp.pl/pl/dworce/wroclaw-glowny-informacje-dla-podroznych>). Dworzec Główny we Wrocławiu wyposażony jest w liczne urządzenia i rozwiązania niezbędne do realizacji idei projektowania uniwersalnego:

- ▶ kasa przystosowana dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, z obniżonym okienkiem; wyposażona we wzmacniacz głosu (interkom);
- ▶ usługa tłumacza języka migowego on-line, umożliwiająca kontakt pomiędzy pracownikiem kasy a klientem niedosłyszącym;
- ▶ dodatkowo jedna kasa, sprzedająca bilety wszystkich przewoźników wyposażona jest w pętlę indukcyjną;
- ▶ usługi asystenta;
- ▶ ogólnodostępna toaleta, dostosowana do potrzeb osób o ograniczonej sprawności ruchowej;
- ▶ oznakowanie dróg i usług dla osób niedowidzących;
- ▶ mapa stacji w alfabecie Braille'a (plan wypukły, informacje w alfabecie Braille'a);
- ▶ urządzenia wspomagające poruszanie się osób o ograniczonej sprawności ruchowej, np. windy, rampy, wejścia z drzwiami przesuwными;
- ▶ w najbliższym otoczeniu stacji znajdują się wyznaczone miejsca parkingowe, dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnościami;
- ▶ pomieszczenie przeznaczone dla rodzica opiekującego się dzieckiem.

Jaskinia Niedźwiedzia w Kletnie położona jest w obrębie masywu Śnieżnika Kłodzkiego, na prawym brzegu potoku Kleśnica, w obrębie góry Stroma (1166 m n.p.m.). Jest to najdłuższa z jaskiń sudeckich oraz jedna z najdłuższych i najgłębszych w Polsce. Jaskinia rozwinęta

Ryc. 5. Trasa dla turystów z niepełnosprawnościami w Jaskini Niedźwiedziej

jest poziomo na trzech poziomach. Znana długość sal i korytarzy wynosi ponad 5 km, natomiast głębokość ponad 100 m. Jaskinia Niedźwiedzia uważana jest za jedną z najpiękniejszych w Polsce. Korytarze jaskini pokrywają liczne i różnorodne formy naciekowe – wspaniałe stalaktyty, stalagmity, stalagnaty, kaskady, kopuły, misy martwicowe i draperie naciekowe. Jest to pierwsza w Polsce jaskinia w pełni przystosowana dla turystów z niepełnosprawnością ruchową. Pawilon wejściowy został dostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych podczas generalnego remontu w 2010 roku. Od momentu zakupu biletów do końca zwiedzania osobom z niepełnosprawnościami towarzyszy specjalnie przeszkolony opiekun, którego zadaniem jest pomoc w organizacji zwiedzania.

Trasa dla turystów z niepełnosprawnościami rozpoczyna się przy służbie wyjściowej, następnie poprzez specjalnie przygotowany łącznik w jaskini, osoba na wózku inwalidzkim jest prowadzona do grupy zwiedzającej, w miejscu zwanym Obozem. Trasa turystyczna prowadzi utwardzoną, szeroką ścieżką z podjazdami i poręczami oraz jest oświetlona lampami elektrycznymi. Zwiedzanie jaskini trwa około 40 minut.

Muzeum Papiernictwa to muzeum historyczne i zabytek techniki znajdujące się w Dusznikach-Zdroju. Stary 16-wieczny młyn papierniczy nad rzeką Bystrzycą Dusznicką został przekształcony w muzeum w 1968 roku a 12 października 2011 r. został wpisany na listę Pomników Historii. W 2019 roku wpisany na polską listę informacyjną UNESCO (Tentative List), jest kandydatem do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa. Muzeum Papiernictwa posiada znaczące w Europie zbiory związane z historią papiernictwa, których podstawą są arkusze z filigranami wykonywane od XVI do XXI wieku. Znajdują się tu również maszyny, które służyły do badania papieru i obiektu papierniczego z pierwszej połowy XX wieku – jest to jedna z najstarszych i największych kolekcji tego typu w Europie. Ponadto Muzeum gromadzi arkusze barwione dawnymi technikami, formy i maszyny papiernicze, płyty książkowe, historyczne dokumenty identyfikacyjne (dowody osobiste, karty, paszporty), stare banknoty, papiery wartościowe oraz zbiory muzealne związane z historią papieru w Dusznikach-Zdroju i miasta (<https://muzeumpapiernictwa.pl/muzeum/zbiory/zbiory-muzeum-papiernictwa/>).

Muzeum Papiernictwa jest obiektem bardzo dobrze przystosowanym do potrzeb turystów z różnymi wymaganiami. Wśród licznych urządzeń ułatwiających orientację w budynku oraz przekaz informacji należą:

Ryc. 6 i 7. Wnętrze Muzeum Papiernictwa. Fot. M. Drozdowska

- ▶ plansze tyflograficzne wzbogacone o dźwięk – pierwszy w pawilonie wejściowym, drugi przy windzie na parterze;
- ▶ plansze tyflograficzne stworzone w celu ułatwienia poruszania się po salach wystawowych w budynku suszarni;
- ▶ wydruki wielkoformatowe – plan Muzeum – umieszczone w najbardziej kluczowych miejscach budynku (hol wejściowy, na każdym piętrze blisko ciągów komunikacyjnych);
- ▶ system sygnalizacji i nawigacji STEP-HEAR – lokalizacja systemu w kluczowych miejscach tj. przy kasie biletowej /punkcie obsługi, wokół głównego ciągu komunikacyjnego, przy wejściu do sal wystawowych, toalet, przed schodami;
- ▶ System wycieczkowy FM z pętlą indukcyjną;
- ▶ poziome linie prowadzące z wypustkami.

Dla turystów ze specjalnymi potrzebami jest dedykowany pracownik – Koordynator ds. dostępności, który oferuje pomoc w organizacji wizyty. Muzeum można również odwiedzić z towarzyszeniem psa asystującego lub psa przewodnika.

Pocysterskie Opactwo w Krzeszowie to zabytkowy, barokowy klasztor cystersów. Pierwotnie opactwo zostało założone w 1242 roku przez Benedyktynów z Opatowic w Czechach, jednak już w 1289 roku książę świdnicko-jaworski Bolko I Ścisły ufundował opactwo dla cystersów z Henrykowa (<https://opactwo.eu/pomnik-historii/odkrywaj/historia/>). W ramach trasy podstawowej dla turystów z niepełnosprawnościami dostępne są: Bazylika Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (1728–1735), będąca jednym z najważniejszych zabytków na Śląsku i jedną z największych i najpiękniejszych świątyń barokowych w Europie, Kościół św. Józefa – położony na północny zachód od kościoła klasztorowego, z ciągiem fresków autorstwa „śląskiego Rembrandta” – Michała Willmanna. Oba kościoły są w pełni

Ryc. 8 i 9. Poustyński opactwo w Krzeszowie. Fot. M. Drozdowska

dostępne dla zwiedzających na wózkach inwalidzkich, dzięki ruchomym podestom i rampom. Pracownicy opactwa są odpowiednio przeszkoleni i asystują w czasie zwiedzania turystom z niepełnosprawnościami.

Port lotniczy im. Mikołaja Kopernika we Wrocławiu położony jest ok. 10 km na południowy zachód od centrum miasta. Roczna liczba pasażerów w 2019 roku osiągnęła ponad 3,5 mln. W 2012 roku miała miejsce znacząca rozbudowa i remont lotniska, która przyczyniła się m.in. do zaprojektowania i dostosowania lotniska do potrzeb pasażerów z niepełnosprawnościami. Cały obiekt jest dobrze przystosowany i oznaczony do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Informacje zawarte na stronie internetowej oraz stałe wsparcie podczas pobytu na lotnisku, w tym pomoc asystenta, stanowią ogromne zalety tego obiektu. Wszyscy pracownicy opiekujący się pasażerami z niepełnosprawnością zostali przeszkoleni i posiadają stosowne certyfikaty ze szkoleń przeprowadzonych przez przedstawicieli Wrocławskiej Rady Osób Niepełnosprawnych. Pracownicy lotniska, ubrani w charakterystyczne pomarańczowe i szare koszulki, mają za zadanie zaoferować pomoc pasażerom w terminalu, zarówno w strefie ogólnodostępnej, jak i zastrzeżonej (<https://airport.wroclaw.pl/dla-osob-z-niepełnosprawnościami/>). Na terenie lotniska znajduje się osobne stanowisko odprawy biletowo-bagażowej dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Podobnie przy bramkach znajdują się specjalnie zaprojektowane miejsca (zarezerwowane ściśle dla osób niepełnosprawnych).

Sky Walk w Świeradowie-Zdroju to jedna z najnowszych atrakcji Dolnego Śląska, otwarta w 2021 roku. Projekt Skywalk został pomyślany jako wielofunkcyjna wieża przygodowo-poznawcza, której głównym celem jest zapewnienie widoków na okolicę. Cała

Ryc. 10, 11 i 12. Sky walk w Świeradowie-Zdroju. Fot. M. Drozdowska

trasa przebiega po 850-metrowych krętych kładkach, które jako ścieżka są w pełni dostępne dla zwiedzających na wózkach inwalidzkich (<https://www.visitskywalk.today/#about>). Cała atrakcja jest niemal w całości dostępna dla osób z niepełnosprawnością ruchową. Mogą one samodzielnie przejść lub przejechać całą trasę i dotrzeć do szklanego punktu widokowego, który jest kulminacyjnym punktem wycieczki. Atrakcja posiada wiele udogodnień dla osób korzystających z wózków: kasy biletowe są w pełni zautomatyzowane i odpowiednio niskie; jest też dedykowana osoba, która pomaga w zakupie biletu. Kosze na śmieci są obniżone, wejścia są szerokie, z automatycznie otwieranymi bramkami. Trasa zwiedzania jest szeroka, gładka i twarda, z licznymi podjazdami. Kąt nachylenia trasy jest ledwo wyczuwalny, dzięki czemu samo wejście wymaga jedynie niewielkiego wysiłku.

Stawy Milickie to największy w Europie kompleks stawów rybnych o powierzchni 7500 ha, położony w dolinie rzeki Baryczy. Rezerwat „Stawy Milickie” to największy w kraju raj dla ptaków i jeden z najcenniejszych obszarów podmokłych w Europie. Ze względu na swoje znaczenie jako siedlisko i miejsce lęgowe ptaków wodnych, stawy stanowią rezerwat przyrody, chroniony w ramach konwencji Ramsar (jeden z 13 takich obiektów w Polsce). Od 1996 roku wchodzi również w skład większego obszaru chronionego zwanego Parkiem Krajobrazowym Doliny Baryczy (<http://www.stawymilickie.pl/>).

Centrum Edukacyjno-Turystyczne Naturum jest kompleksem służącym celom turystyczno-krajoznawczym, a w jego skład wchodzi: Hotel Naturum, Gospoda 8 Ryb, Muzeum Rybołówstwa i Tradycji, Staw Pokazowy, Łowisko, Park Zwierząt Gospodarskich, Edukacyjny

Ryc. 13 i 14. Centrum Edukacyjno-Turystyczne Naturum (Stawy Milickie).

Fot. M. Drozdowska

Plac Zabaw, Ścieżka Zmysłów (<http://www.cet.stawymilickie.pl/index.php?idS=57&ln=pl>). Kompleks może być dwojako wykorzystywany zarówno jako hotel i restauracja na dłuższe pobyty, jak i atrakcja turystyczna, którą można zwiedzić w ciągu jednego dnia. Oba sposoby korzystania z kompleksu są dostępne dla turystów i gości o specjalnych potrzebach. Punktem wyjścia do zwiedzania jest budynek Hotelu Naturum. Hotel posiada 48 miejsc noclegowych, w tym 4 pokoje w pełni przystosowane dla osób niepełnosprawnych (3-dwuosobowe i 1 jednoosobowy), znajdujące się na pierwszym piętrze budynku. Pokoje są łatwo dostępne za pomocą windy. Pokoje te mają poszerzone drzwi, łatwo dostępne łóżka, włączniki światła i kontakty na odpowiedniej wysokości oraz dodatkowe wyposażenie łazienki (bezprogowa kabina prysznicowa, składane krzesło pod prysznic, uchwyty przy toalecie). Hol recepcyjny, sala restauracyjna i sale konferencyjne są łatwo dostępne dla osób niepełnosprawnych. Gospoda 8 Ryb, podobnie jak hotel, jest w pełni dostępna dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich. Tarasy zewnętrzne, z których można oglądać stawy hodowlane, wyposażone są w drewniane rampy ułatwiające poruszanie się po kilku poziomach. Muzeum Tradycji Rybackich, choć mieści się w starych budynkach (stodoła, dom rybaka) jest również dostępne dla zwiedzających z niepełnosprawnością. Toalety dla osób niepełnosprawnych są dostępne w kompleksie hotelowo-restauracyjnym oraz na terenie skansenu.

Zoo Wrocław stanowi jedną z głównych wizytówek miasta Wrocławia a zarazem jego kluczową atrakcję turystyczną. Każdego roku zoo odwiedzane jest przez około 1, 5 miliona zwiedzających. Wrocławskie ZOO jest najstarszym ogrodem zoologicznym w Polsce. Zostało otwarte w 1865 roku jako Ogród Zoologiczny we Wrocławiu. Jest to również największy (pod względem liczby zwierząt) ogród

Ryc. 15 i 16. Wnętrza pawilonów w Zoo Wrocław (Ptaszarnia i Afrykarium).

Fot. M. Drozdowska

zoologiczny w Polsce. Położone w centrum miasta zoo zajmuje powierzchnię 33 ha. W zoo żyje ponad 12 000 zwierząt, reprezentujących 1100 gatunków. Pod względem liczby gatunków zwierząt jest to trzeci co do wielkości ogród zoologiczny na świecie (<https://zoo.wroclaw.pl/>). Zoo jest bardzo dobrze przystosowane do obsługi turystów w różnych ograniczeniach. Wszystkie nowe budynki są zaprojektowane zgodnie z zasadami projektowania uniwersalnego ale również stare zabytkowe pawilony są systematycznie modernizowane i dostosowywane do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Za najlepsze przykłady dostępności w kompleksie zoo uznać można: Afrykarium z szerokimi, gładkimi chodnikami z poręczami, windami; dostosowanymi toaletami i automatycznie otwieranymi drzwiami oraz Ptaszarnię, znajdującą się w zabytkowym budynku z 1889 roku, gdzie zainstalowano gładkie i szerokie chodniki, poręcze, duże przeszklenia oraz multimedialne tablice.

WNIOSKI I REKOMENDACJE

Wnioski z przeprowadzonych badań wskazują, że dostępność obiektów turystycznych na Dolnym Śląsku poprawia się i jest coraz lepsza. Obiekty turystyczne starają się likwidować istniejące bariery architektoniczne i instalują różnego typu urządzenia ułatwiające ich zwiedzanie turystom z niepełnosprawnościami. Zarządcy obiektów turystycznych mają coraz większą świadomość potrzeb osób z niepełnosprawnościami i dostosowują ofertę turystyczną do ich potrzeb. Należy jednak zauważyć, że w niektórych obszarach jest jeszcze wciąż dużo do zrobienia. Zidentyfikowane problemy można podzielić na trzy kategorie:

- ▶ brak informacji na temat dostępności obiektów lub chaos informacyjny,

- ▶ ograniczanie dostępności jedynie do potrzeb osób z ograniczeniami motorycznymi bez uwzględniania innych rodzajów niepełnosprawności,
- ▶ brak wiedzy na temat niepełnosprawności oraz brak empatii i wyobraźni.

Odnosząc się do każdej z grup, autorki sformułowały kilka rekomendacji, mających pomóc gestorom obiektów turystycznych zlikwidować istniejące bariery i jak najlepiej przygotować się do przyjęcia turystów z niepełnosprawnościami. W nawiązaniu do pierwszej kategorii, każdy obiekt turystyczny powinien zapewnić rzetelną i szczerą informację na temat dostępności we wszystkich materiałach drukowanych i w Internecie. Należy jasno, komunikować potencjalnym klientom, które części/usługi oferowane przez obiekt są dostępne a które nie. Bardzo ważne jest stworzenie dedykowanej, łatwej do znalezienia zakładki/podstrony dotyczącej dostępności tak aby osoby z niepełnosprawnością mogły do niej bezproblemowo dotrzeć. Najlepiej byłoby, gdyby wszystkie podmioty turystyczne stosowały przepisy Ustawy z 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (Dz. U. 2019 poz. 848). Niezwykle ważne są także znajomość oferty i udzielanie profesjonalnej informacji przez personel zatrudniony w obiekcie zarówno przed, jak i podczas wizyty. Niezwykle istotne jest projektowanie obiektów i usług dla wszystkich grup turystów, w tym tych z różnymi rodzajami i stopniami niepełnosprawności. Należy więc dostosować ofertę obiektów turystycznych nie tylko do potrzeb osób z niepełnosprawnością ruchową ale także, dla osób z ograniczeniami wzrokowymi, wadami słuchu czy niepełnosprawnością umysłową. Trzeba również pamiętać że turysta z niepełnosprawnościami ma takie same prawa jak każdy inny klient i należy zapewnić mu maksymalną samodzielność i niezależność. Ostatnia grupa zagadnień dotyczy kompetencji personelu obiektów turystycznych. Konieczne jest przekazanie pracownikom i kadrze zarządzającej kompleksowej wiedzy, dotyczącej różnych rodzajów niepełnosprawności, oraz potrzeb turystów z niepełnosprawnościami. Dobrym rozwiązaniem byłoby zapewnienie w każdym obiekcie Koordynatora do spraw niepełnosprawności, którego zadaniem będzie ciągła dbałość o zapewnienie dostępności. Niezwykle istotne jest zbieranie opinii turystów z niepełnosprawnościami, korzystających z usług obiektów turystycznych oraz uwzględnianie ich w celu poprawy istniejącej oferty i dostępności obiektów a także przy tworzeniu nowych produktów turystycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych (2015). *Niepełnosprawność w liczbach. Dane demograficzne*. [Dostęp: 10.11.2022]. Dostępny w: <https://niepelnosprawni.gov.pl/index.php?c=page&id=78>.
- Blichfeld B.S., Nicolaisen J. (2011), *Disabled travel: Not easy, but doable*, [w:] *Current Issues in Tourism*, 14 (1), s. 79-102, Dania.
- Buhalis D., Darcy S. (2011), *Accessible tourism: Concepts and issues*, [w:] Channel View Publications, Bristol, UK; Tonawanda, NY.
- Cavinato J.L., Cuckovich M.L. (1992), *Transportation and Tourism for the Disabled: An assessment*, [w:] *Transportation Journal*, 31 (3), s. 46-53, Routledge.
- Daniels M.J., Drogin Rodgers E.B., Wiggins B.P., (2005), *Travel tales: An interpretive analysis of constraints and negotiations to pleasure travel as experienced by persons with physical disabilities*, [w:] *Tourism Management*, 26 (6), s. 919-930, 10.1016/j.tourman.2004.06.010.
- Darcy S., Daruwalla P.S., (1999), *The Trouble with Travel: People with Disabilities and Tourism*, [w:] *Social Alternatives*, 18 (1), s. 41-46.
- Darcy, S., (2010), *Inherent complexity: Disability, accessible tourism and accommodation information preferences*, [w:] *Tourism Management*, 31, s. 816-826.
- Dąbrowski D., Soroka A., Żbikowski J., (2011), *Bariery uczestnictwa w turystyce i rekreacji osób niepełnosprawnych z województwa lubelskiego w kontekście ich sytuacji materialnej*, [w:] *Ekonomiczne Problemy Usług* 78, s. 405-419.
- Disability Impacts All of Us [online]. *Disability and health promotion*. [Dostęp: 25.10.2022]. Dostępny w: <https://www.cdc.gov/ncbddd/disability-andhealth/infographic-disability-impacts-all.html>.
- Dostępność Plus – materiał informacyjny, (2020), [online]. *Profesjonalizacja kadr w zamówieniach publicznych*. [Dostęp: 01.12.2022]. Dostępny w: https://www.uzp.gov.pl/_data/assets/pdf_file/0023/45716/Dostepnosc-plus-material-informacyjny.pdf.
- Ferre G.J., et.al., (2015), *Social tourism and healthy ageing*, [w:] *International Journal of Tourism Research*, DOI: <https://doi.org/10.1002/jtr.2048>.
- Krzeszów. Europejska perła baroku (2022), [online]. *Historia*, [dostęp: 05.11.2022]. Dostępny w: <https://opactwo.eu/pomnik-historii/odkrywaj/historia/>
- Kaganek K., (2015), *Bariery uprawiania turystyki przez osoby niepełnosprawne w kontekście statusu materialnego*, [w:] *Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu*, 21 (1), s. 77-83.
- Kastenholz, E., Eusébio C. & Figueiredo E., (2015), *Contributions of tourism to social inclusion of persons with disability*, [w:] *Disability & Society*, 30, (8), DOI: <https://doi.org/10.1080/09687599.2015.1075868>.

- Lam K., L., Chan C.-S., Peters M., (2020), *Understanding technological contributions to accessible tourism from the perspective of destination design for visually impaired visitors in Hong Kong*, [w:] *Journal of Destination Marketing & Management*, 17, 100434, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100434>.
- Lee B.K., Agarwal S., Kim H.J., (2012), *Influences of travel constraints on the people with disabilities' intention to travel: An application of Seligman's helplessness theory*, [w:] *Tourism Management*, 33 (3) 569–579, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.06.01>.
- McKercher B., Packer T., Yau M.K., & Lam P. (2003), *Travel agents as facilitators or inhibitors of travel: perceptions of people with disabilities*, [w:] *Tourism Management*, 24 (4), s. 465–474.
- McKercher B., Darcy S. (2018), *Re-conceptualizing barriers to travel by people with disabilities*, [w:] *Tourism Management Perspectives*, 26, s. 59–66, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2018.01.003>.
- Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju (2022), *Zbiory Muzeum Papiernictwa* [Dostęp: 10.11.2022]. Dostępny w: <https://muzeumpapiernictwa.pl/muzeum/zbiory/zbiory-muzeum-papiernictwa/>.
- Navarro S., Andreu L., Cervera A. (2014), *Value co-creation among hotels and disabled customers: An exploratory study*, [w:] *Journal of Business Research*, 67, 813 – 818. DOI: 10.1016/j.jbusres.2013.11.050
- Polskie Koleje Państwowe (2022), *Wrocław Główny – informacje dla podróżnych* [Dostęp: 10.11.2022]. Dostępny w: <https://www.pkp.pl/pl/dworce/wroclaw-glowny-informacje-dla-podroznych>.
- Rowiński R., et.al. (2017), *Participation in leisure activities and tourism among older people with and without disabilities in Poland*, [w:] *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 73, s. 82–88, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.archger.2017.07.025>.
- Shaw G., Coles T. (2000), *Disability, holiday making and the tourism industry in the UK: A preliminary survey*, [w:] *Tourism Management*, 25, s. 155–172, DOI: [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(03\)00139-0](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(03)00139-0).
- Sica E.; Sisto R.; Bianchi P.; Cappelletti G. (2021), *Inclusivity and Responsible Tourism: Designing a Trademark for a National Park Area*, [w:] *Sustainability*, 13. [Dostęp: 05.11.2022]. Dostępny w: <https://dx.doi.org/10.3390/su13010013>.
- Snow P.C., Wallace S.D., Munro G.D. (2001), *Drug education with special needs populations: Identifying and understanding the challenges*. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 8, s. 261–273.
- Snyman J.A. (2002). *The needs of tourist with disabilities*, Potchefstroom University for Christian Higher Education.
- Stawy Milickie (2022). *Centrum edukacyjno-turystyczne Naturum*, [dostęp: 05.11.2022]. Dostępny w: <http://www.cet.stawymilickie.pl/index.php?idS=57&ln=pl>.

- Stawy Milickie (2022), [dostęp: 05.11.2022]. Dostępny w: <http://www.stawy-milickie.pl/>.
- Ścieżka w chmurach (2022). *Informacje*, [dostęp: 05.11.2022]. Dostępny w: <https://www.visitskywalk.today/#about>.
- UMWD (2018) [online] *Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego*, [dostęp: 05.11.2022]. Dostępny w: https://umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Organizacje_pozarządowe/SRWD_2030_calosc_druk.pdf
- Tecău A.S. et. all (2019). *Responsible Tourism – Integrating Families with Disabled Children in Tourist Destinations*, [w:] Sustainability, 11, 4420, DOI: <https://doi.org/10.3390/su11164420>.
- UNWTO (2016)., *Manual on Accessible Tourism for All: Principles, Tools and Best Practices. Module* [online] I: Accessible Tourism – Definition and Context, [dostęp: 30.10.2022]. Dostępny: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418077>.
- UNWTO (2021). *Webinar on Access Tourism – Conclusions*, [dostęp: 30.10.2022]. Dostępny: <https://www.unwto.org/accessibility>.
- Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (2019) Dz.U. 2019 poz. 848., [dostęp: 30.10.2022]. Dostępny: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190000848/T/D20190848L.pdf>
- Wrocław Airport (2022). *Dla osób z niepełnosprawnością*, [dostęp: 05.11.2022]. Dostępny w: <https://airport.wroclaw.pl/dla-osob-z-niepełnosprawnościa/>.
- Wu D.C., Song H. and Shen S. (2017), *New Developments in Tourism and Hotel Demand Modeling and Forecasting*, [w:] International Journal of Contemporary Hospitality Management, 29, s. 507–529, DOI: <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2015-0249>.
- Yau M.K., McKercher B., Packer T. L. (2004), *Traveling with disability: more than an access issue*, [w:] Annals of Tourism Research, 31 (4), DOI: [doi: 10.1016/j.annals.2004.03.007](https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.03.007).
- Zajadacz A. (2012), *Turystyka osób niesłyszących. Ujęcie geograficzne*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Zajadacz A., (2015), *Evolution of models of disability as a basis for further policy changes in accessible tourism*, [w:] Journal of Tourism Futures, 1 (3), 189–202, DOI: [10.1108/JTF-04-2015-0015](https://doi.org/10.1108/JTF-04-2015-0015).
- ZOO, (2022) [online] *Informacje*, [dostęp: 30.10.2022]. Dostępny w: <https://zoo.wroclaw.pl/>.

4 | Turystyka uzdrowiskowa i sanatoryjna

4.1. Perspektywy rozwoju sieci uzdrowisk w Polsce źródłem potencjalnego wzrostu turystyki społecznej i jakości życia

Abstrakt: Celem opracowania jest ocena zaawansowania działań zmierzających do uzyskania statusu uzdrowiska przez gminy, które go nie posiadają w województwie małopolskim oraz identyfikacja uwarunkowań i barier w tym procesie. Z analizy, dyskusji i uzyskanych wyników wyłonił się niepozbawiony barier i niepewności potencjał rozwoju i zagęszczenia sieci uzdrowiskowej w województwie małopolskim, pozwalający na zwiększenie dostępności leczenia uzdrowiskowego dla mieszkańców województwa. Zakres metodologiczny badań koncentrował się na analizie źródeł wtórnych, traktowanych jako podstawowe, zwykle wystarczające źródło informacji. Oparto się również na badaniach pogłębionych, które dostarczyły cennych informacji weryfikujących badania literaturowe, jednak nie udało się ich zrealizować w odniesieniu do wszystkich analizowanych gmin. Badania pozwoliły na inwentaryzację i waloryzację wykorzystywanych i nieużytkowanych zasobów uzdrowiskowych województwa małopolskiego.

Słowa kluczowe: nowe gminy uzdrowiskowe, status gminy uzdrowiskowej, województwo małopolskie, turystyka socjalna, jakość życia

WPROWADZENIE

Warunki i dostępność lecznictwa uzdrowiskowego w Polsce, mierzone wskaźnikiem liczby mieszkańców danego kraju, którzy przypadają na jedno uzdrowisko, są znacznie mniejsze niż w krajach sąsiednich i w innych krajach UE (Węclawowicz-Bilska 2021, s. 8 i 9). W toku

¹ ORCID: 0000-0001-7716-1695, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Przedsiębiorczości i Zarządzania, Studenckie Koło Naukowe Azymut, 50284@student.awf.krakow.pl

² ORCID: 0000-0003-3892-1043, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Przedsiębiorczości i Zarządzania, Studenckie Koło Naukowe Azymut, 54029@student.awf.krakow.pl

³ ORCID: 0000-0003-3460-6732, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Przedsiębiorczości i Zarządzania, pawel.stelmach@awf.krakow.pl

dziejowej ewolucji i cyklu życia liczba miejsc i miejscowości w Polsce, w których realizowane było lecznictwo uzdrowiskowe oraz które posiadały status uzdrowiska, zmieniała się. W wyniku różnego typu szoków (powstań, wojen, zmian prawnych, zmian właścicieli, klęsk żywiołowych i innych przyczyn) (Kruczek, Szromek, 2017, s. 186) następowały zaniechania prowadzenia działalności leczniczej oraz pozbawienia statusu uzdrowiska, co przyczyniło się do ograniczonej liczebności uzdrowisk na terenie Polski. Należy też podkreślić asymetrię przestrzenną rozmieszczenia uzdrowisk statutowych w Polsce, które skoncentrowane są na obszarach górskich i nadmorskich, przy niedoborze uzdrowisk wyżynnych, nizinnych czy też pojeziernych (Krawiec, Ciężkowski, 2017, s. 108). W tym kontekście powstaje ogólne pytanie, czy ten stan rzeczy może ulec zmianie i kiedy?

Uwzględniając powyższe uwagi, które stanowią przesłanki wyboru tematu badań, za cel pracy przyjęto ocenę stanu zaawansowania działań na rzecz uzyskania statusu uzdrowiska przez nieposiadające go gminy w województwie małopolskim oraz identyfikację warunków i barier w tym procesie.

W publikacji postawiono zatem następujące pytania badawcze:

1. Jaki jest stopień zaawansowania działań na rzecz uzyskania statusu uzdrowiska przez nieposiadające go gminy w województwie małopolskim?
2. Jakie warunki i bariery występują w tym procesie oraz jakie jest ich uporządkowanie ze względu na stopień dolegliwości?

Dalsze części rozdziału dotyczą wyjaśnienia metody badań, przeglądu literatury, wyników badań własnych, ich dyskusji z wynikami prac innych autorów oraz wyprowadzonych wniosków.

METODA BADAŃ

Metodę badań przy użyciu której poszukiwano odpowiedzi można określić jako jednokrotne studium przypadku z wieloma jednostkami analizy na podstawie źródeł wtórnych. Składa się ona z etapów przedstawionych w tab. 1. (Por. Glinka, Czakon, 2021, s. 51):

Tab. 1. Procedura badawcza jednokrotnego studium przypadku województwa małopolskiego z wieloma jednostkami analizy potencjalnych gmin uzdrowiskowych

Etap procedury badawczej
1. Uzasadnienie teoretyczne na podstawie przeglądu literatury
2. Dobór i uporządkowanie przypadków (wraz z uzasadnieniem)
3. Opracowanie narzędzi gromadzenia informacji i danych

Etap procedury badawczej
4. Prowadzenie badań własnych – zebranie informacji i danych ze źródeł wtórnych oraz przy wykorzystaniu wywiadów telefonicznych z pracownikami urzędów gmin lub innych odpowiedzialnych jednostek oraz ekspertami
5. Analiza porównawcza potencjalnych uzdrowisk: a. które nie posiadały statusu uzdrowiska, ale prowadziły lecnictwo uzdrowiskowe b. które utraciły status uzdrowiska c. typowanych jako potencjalne uzdrowiska w dokumentach planistycznych (Wojewódzkich Planach Zagospodarowania Przestrzennego, strategiach rozwoju województw, regionalnych programach operacyjnych, strategiach rozwoju gmin, studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego) d. posiadających złoża naturalnych surowców leczniczych udokumentowane w rozporządzeniach Rady Ministrów wydanych na podstawie art. 5 i 6 ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. Prawo geologiczne i górnicze (Dz.U. z 2005 r. nr 228, poz. 1947) e. starających się o uzyskanie statusu uzdrowiska nieposiadających status obszaru ochrony uzdrowiskowej f. posiadających status obszaru ochrony uzdrowiskowej
6. Kształtowanie uogólnień – systematyzacja stopnia zaawansowania gmin w drodze do uzyskania statusu uzdrowiska
7. Dyskusja wyników – konfrontacja z wynikami badań innych autorów
8. Zamknięcie badania – wnioski (uogólnienia)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Glinka, Czakon, 2021, s. 58.

Tab. 1. przedstawia ogólny schemat postępowania badawczego. Jego część stanowią badania własne, opierające się na metodzie jednokrotnego studium przypadku województwa małopolskiego, obejmującego wiele jednostek analizy gmin, które potencjalnie mogą uzyskać status uzdrowiska.

Analiza literatury naukowej przedmiotu polegała na osadzeniu problemu rozwoju sieci uzdrowisk w Polsce w kontekście turystyki społecznej i jakości życia. W pierwszej kolejności dokonano określenia części wspólnej zjawiska turystyki uzdrowiskowej i turystyki społecznej, uwytklając znaczenie kuracji uzdrowiskowych dotowanych przez państwo w ramach kuracji uzdrowiskowych ogółem. W drugiej części przeglądu literatury zdefiniowano pojęcie jakości życia, wskazując na jego dualny, obiektywno-subiektywny charakter i jego skutki oraz osadzenie kategorii zdrowia w ramach tego pojęcia. Następnie uporządkowano dostępność do uzdrowisk w wybranych krajach europejskich, by w ten sposób przedstawić relatywną dostępność do uzdrowisk w Polsce, oceniając ją jako dalece niewystarczającą. Stanowiło to asumpt do zaprezentowania

procedury uzyskiwania przez gminę statusu uzdrowiska. Swego rodzaju podsumowaniem przeglądu literatury jest model koncepcyjny oddziaływań rozwoju sieci uzdrowisk na wzrost jakości życia.

Decyzja o wyborze jednokrotnego studium przypadku spowodowana była eksploracyjnym charakterem badań, które dotyczyły zjawiska relatywnie mało znanego, znajdującego się na wstępnym etapie rozpoznania (Ellram 1996 za: Glinka, Czakon 2021, s. 56). Dobór przypadku do badań miał charakter celowy i bazował na znaczącej pozycji województwa małopolskiego, które skupia drugi największy zbiór gmin uzdrowiskowych w Polsce (po województwie dolnośląskim), a ponadto charakteryzuje się lokalizacją uzdrowiska na terenie miasta, które jest stolicą województwa (Swoszowice jako część Krakowa). Powoduje to relatywnie największą dostępność województwa małopolskiego na tle innych województw. W związku z tym, biorąc pod uwagę, że cykl badań rozpoczęto od analizy województwa charakteryzującego się relatywnie najmniejszą dostępnością do lecznictwa uzdrowiskowego, tj. wielkopolskiego (Chwaja i in., 2022, s. 9), w obecnym badaniu zdecydowano się na analizę przeciwnie skrajnego przypadku relatywnie największej dostępności województwa małopolskiego. Takie podejście wpisuje się w wytyczne metodologiczne doboru przypadków w wielokrotnych ich studiach, gdzie kryteria mogą opierać się na (Eriksson, Kovalainen, 2008, s. 124-125 [za] Ćwiklicki, Urbaniak, 2019, s. 48):

- ▶ ekstremalności (*extreme or deviant case sampling*) w celu wyróżnienia danej podgrupy, co pozwala na rozwinięcie teorii,
- ▶ doborze skrajnych przypadków maksymalnej zmienności (*maximum variation case sampling*), umożliwiającym analizę jednostek w różnych kontekstach i warunkach,
- ▶ doborze przypadku krytycznego (*critical case sampling*) pod kątem odniesienia wyników badań do innych przypadków.

Z kolei dobór potencjalnych gmin uzdrowiskowych jako wielu jednostek analizy w ramach jednokrotnego studium przypadku został przeprowadzony w oparciu o identyfikację gmin, które posiadają udokumentowany potencjał rozwinięcia funkcji uzdrowiskowej w oparciu o tradycje lecznictwa uzdrowiskowego, posiadany w przeszłości status uzdrowiska, zagospodarowane lub eksploatowane zasoby surowców leczniczych, zapisy w regionalnych lub gminnych dokumentach strategicznych, dotychczasowe prace naukowe poświęcone tematyce nowych uzdrowisk, rejestr obszarów ochrony uzdrowiskowej prowadzony przez Ministerstwo Zdrowia oraz doniesienia medialne.

Wyselekcjonowano w ten sposób 18 potencjalnych nowych gmin uzdrowiskowych oraz 5 gmin uzdrowiskowych, w których mogłyby powstać nowe uzdrowiska. Wszystkie zidentyfikowane obszary uszeregowano według szans na uzyskanie statusu uzdrowiska.

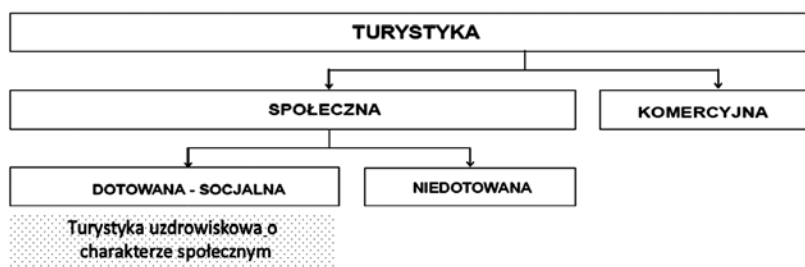
PRZEGLĄD LITERATURY

a) Istota turystyki społecznej oraz jej odniesienie do turystyki uzdrowiskowej

Turystyka społeczna jest definiowana jako „rodzaj całkowicie lub częściowo finansowanej zewnętrznie lub organizowanej na zasadach wolontariatu aktywności, mającej na celu realizację prawa powszechnego dostępu do turystyki, będącej jednocześnie narzędziem do osiągnięcia innych, ważnych z punktu widzenia jej beneficjentów celów o charakterze społecznym (patriotycznych, wychowawczych, edukacyjnych, poprawy jakości życia itp.” (Włodarczyk 2010, s. 34).

Prócz powyższej definicji, do identyfikacji turystyki uzdrowiskowej o charakterze społecznym przydatna jest ponadto klasyfikacja przedstawiona na ryc. 1.

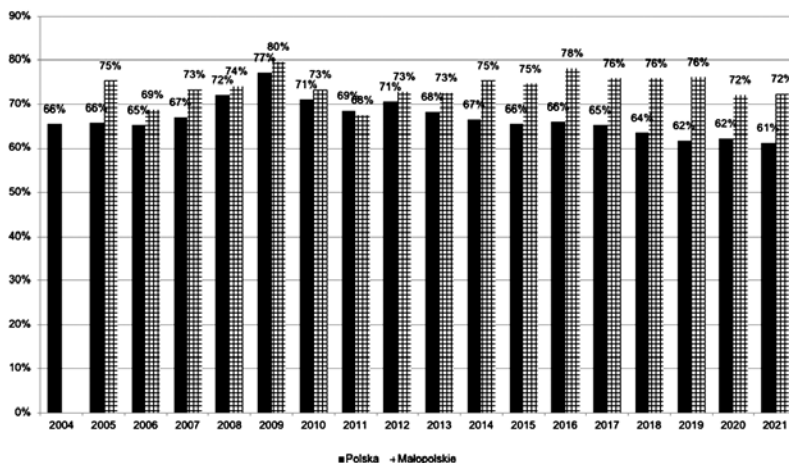
Ryc. 1. Podział turystyki ze względu na jej społeczny charakter.

Źródło: Włodarczyk, 2010, s. 29.

Analizując ryc 1. możemy stwierdzić, że turystyką uzdrowiskową społeczną jest turystyka społeczna dotowana (socjalna), obejmująca wyjazdy do uzdrowisk w celu skorzystania z kuracji, które są całkowicie bądź częściowo finansowane przez ubezpieczycieli państwowych takich jak NFZ, ZUS, KRUS czy PFRON. Turystyka uzdrowiskowa społeczna jest zatem domeną kuracjuszy niepełnopłatnych, dotowanych przez państwo. Z kolei ci, którzy pokrywają samodzielnie koszt leczenia (m.in. cudzoziemcy) to kuracjusze tzw. pełnopłatni, którzy uprawiają turystykę uzdrowiskową komercyjną. Możemy przyporządkować tutaj również te osoby, które korzystają z noclegu na terenie uzdrowiska, ale nie decydują się na kurację.

Ryc. 2. Udział kuracjuszy niepełnopłatnych w liczbie kuracjuszy stacjonarnych w Polsce w latach 2004–2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych GUS; niepublikowany zbiór danych pozyskany z Urzędu Statystycznego w Krakowie.

Znaczenie kuracji mających charakter turystyki społecznej możemy prześledzić analizując ryc. 2.

Znaczenie turystyki uzdrowiskowej o charakterze społecznym (socyjalnym) na tle turystyki mierzonej udziałem kuracjuszy niepełnopłatnych w liczbie kuracjuszy stacjonarnych w Polsce w latach 2004–2021 jawi się jako dominujące w odniesieniu do turystów uzdrowiskowych korzystających z kuracji. Nie umniejsza tej dominacji fakt ogólnopolskiego trendu spadku znaczenia kuracji dofinansowanych przez państwo polskie z 77% w 2009 r. do 61% w 2021 r. na tle mniejszego spadku w województwie małopolskim z 80 do 72%. Udział dofinansowań państwa do kuracji uzdrowiskowych w województwie małopolskim w 2021 r. jest wyższy od średniej ogólnopolskiej o 9 punktów procentowych.

Podsumowując tę część przeglądu literatury podkreślimy, że w Polsce turystyka społeczna stanowi ważną część turystyki uzdrowiskowej.

b) Jakość życia jako kategoria dualna obejmująca zdrowie

Jakość życia jest rozpatrywana dwoiście, w wymiarach obiektywnym i subiektywnym (Sęk 1993, s. 110). Jakość życia ujmowana obiektywnie stanowi zespół warunków życia człowieka, obiektywne atrybuty świata przyrody, przedmiotów i kultury oraz obiektywnie oceniane atrybuty człowieka związane z poziomem życia i pozycją społeczną. Wśród obiektywnych wyznaczników jakości życia mieści się także

struktura organizmu człowieka i poziom funkcjonowania jego układów biologicznych, czyli zdrowie.

Natomiast jakość życia ujmowana subiektywnie jest rozumiana jako rezultat wewnętrznych procesów wartościowania różnych sfer życia i życia jako całości. Kombinacje zestawienia obiektywnego i subiektywnego wymiaru jakości życia przedstawiono w tab. 2.

Tab. 2. Klasyfikacja stanów jakości życia jako kombinacji jej ujęć obiektywnych i subiektywnych

Obiektywna jakość życia	Subiektywna ocena jakości własnego życia	
	Pozytywna	Negatywna
Korzystne	Uzasadnione zadowolenie	Dylemat niezadowolenia
Niekorzystne	Paradoks zadowolenia	Uzasadnione niezadowolenie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Filipp, Ferring, 1991, s. 275 [za:] Sęk, 1993, s. 111.

Odnosząc się do wariantów wyszczególnionych w tab. 2. możemy zauważyć, że wśród nich wyróżniamy przypadki zgodności (uzasadnione zadowolenie i niezadowolenie) i niezgodności (paradoks zadowolenia i dylemat niezadowolenia) obiektywnego i subiektywnego ujęcia jakości życia. Przykładowo, by zaistniało uzasadnione zadowolenie z pobytu w uzdrowisku (stan pożądaný z punktu widzenia turysty jak i gminy uzdrowiskowej) konieczna jest z jednej strony stwierdzona obiektywnie (np. przez lekarza) poprawa zdrowia (ewentualnie będąca faktem poprawa pozycji społecznej na skutek znajomości nawiązanych podczas pobytu w uzdrowisku) a zarazem subiektywne odczucie poprawy jakości życia turysty uzdrowiskowego. Kolejne mniej wartościowe stany jakości życia to paradoks zadowolenia, dylemat niezadowolenia i uzasadnione niezadowolenie. Stany jakości życia można odnieść również do dostępności uzdrowisk. Obiektywny wymiar oceny tej dostępności przedstawiono w kolejnej części przeglądu literatury.

c) Dostępność uzdrowisk w wybranych krajach europejskich

Jak wspomniano we wprowadzeniu, dostępność lecznictwa uzdrowiskowego w Polsce, mierzone wskaźnikiem liczby mieszkańców danego kraju, którzy przypadają na jedno uzdrowisko, są znacznie mniejsze niż w krajach sąsiednich i w innych krajach UE. Dane potwierdzające takie stanowisko przedstawiono w tab. 3.

Tab. 3. Dostępność uzdrowisk w wybranych krajach europejskich

Kraj	Liczba uzdrowisk	Liczba ludności (w tys.)	Wskaźnik liczby mieszkańców przypadających na jedno uzdrowisko (w tys.)
Włochy	300	59 190	197
Portugalia	44	10 165	232
Niemcy	350	82 790	237
Austria	35	8 773	251
Słowacja	21	5 432	258
Węgry	32	9 773	305
Czechy	30	10 165	355
Hiszpania	128	46 489	379
Litwa	6	2 800	467
Francja	107	66 990	626
Polska	45	38 383	853

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: E. Węclawowicz-Bilska, 2021, s. 9.

W świetle danych przedstawionych w tab. 3. Polska posiada najmniejszą dostępność do lecznictwa uzdrowiskowego na mieszkańca na tle wybranych krajów europejskich. Stan ten może być źródłem uzasadnionego niezadowolenia z jakości życia w Polsce lub przynajmniej paradoksu zadowolenia, jeśli część mieszkańców Polski (ciesząca się relatywnie lepszą dostępnością do lecznictwa uzdrowiskowego) subiektywnie będzie oceniać pozytywnie jakość własnego życia w rozpatrywanym kontekście. Jednakże ponieważ dominują stany obiektywnie niekorzystnej jakości życia wskazane jest zastanowienie się jakie działania mogą ten stan rzeczy zmienić. Dlatego też w kolejnej części przeglądu literatury przeanalizowano proces starania się przez gminę o uzyskanie statusu uzdrowiska, co pozwala na prowadzenie lecznictwa uzdrowiskowego adresowanego do kuracjuszy korzystających z dofinansowań państwa (Golba, 2020, s. 182), a nie tylko kuracjuszy pełnopłatnych.

d) Procedura uzyskiwania przez gminę statusu uzdrowiska

Staranie o status uzdrowiska *sensu stricto* ma charakter procedury formalnoprawnej uregulowanej w art. 35-42 ustawy z dnia 28 lipca 2005 o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach, obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych (Dz.U. 2021 poz. 1301). Poprzedzone jest działaniami przygotowawczymi prowadzonymi przez gminy mającymi na celu realizację etapu pierwszego

procedury. Etapy procedury uzyskiwania przez gminę statusu uzdrowiska przedstawiono w tab. 4.

Tab. 4. Proces uzyskiwania statusu uzdrowiska

L.p.	Etap	Artykuł ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym...
1.	Uzyskanie świadectw potwierdzających właściwości leczniczych naturalnych surowców i właściwości leczniczych klimatu wydanych przez jednostkę uprawnioną do tego przez ministra właściwego do spraw zdrowia na podstawie udokumentowanych badań	35
2.	Sporządzenie operatu uzdrowiskowego	39
3.	Przesłanie operatu uzdrowiskowego ministrowi właściwemu do spraw zdrowia w celu potwierdzenia spełnienia warunków koniecznych do nadania statusu uzdrowiska albo statusu obszaru ochrony uzdrowiskowej i wydanie przez ministra właściwego do spraw zdrowia decyzji o potwierdzeniu możliwości prowadzenia lecznictwa uzdrowiskowego.	40
4.	Minister właściwy do spraw zdrowia występuje do Rady Ministrów z wnioskiem o nadanie danemu obszarowi statusu uzdrowiska albo statusu obszaru ochrony uzdrowiskowej. Rada Ministrów, w drodze rozporządzenia, nadaje danemu obszarowi status uzdrowiska albo status obszaru ochrony uzdrowiskowej.	42

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: ustawy z dnia 28 lipca 2005 o lecznictwie uzdrowiskowym...

Na podstawie analizy tab. 4 i przepisów wspomnianej ustawy możemy stwierdzić, że zasadniczymi etapami procedury starania się o status uzdrowiska są etapy 1-4, natomiast istotnym warunkiem uzyskania statusu jest posiadanie przez gminę zasobów naturalnych surowców leczniczych i klimatu o właściwościach leczniczych potwierdzone przez uprawnioną przez państwo polskie jednostkę badawczą, zakładów lecznictwa uzdrowiskowego, spełnienie wymagań określonych w przepisach o ochronie środowiska i wymogów infrastrukturalnych. Uzyskanie statusu uzdrowiska przez nowe gminy i dbanie o ich atrakcyjność dla odwiedzających zarówno kurujących się jak i innych jest źródłem jakości życia turystów i mieszkańców, co wyjaśniono w ostatniej części przeglądu literatury.

e) Model koncepcyjny oddziaływań rozwoju sieci uzdrowisk na wzrost jakości życia

Rozwój sieci uzdrowisk powodowany przez szereg podmiotów oddziałuje na wzrost jakości życia. Układ oddziaływań zaprezentowano na ryc. 3.

Ryc. 3. Model koncepcyjny oddziaływań rozwoju sieci uzdrowisk na wzrost jakości życia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sęk, 1993, s. 110–116; Włodarczyk, 2010, s. 32.

Wśród podmiotów oddziałujące na rozwój sieci uzdrowisk szczególne miejsce zajmują samorządy gmin, których aspiracja i aktywne działania są warunkiem koniecznym tego rozwoju. Samorząd wojewódzki może wspierać starania władz gminnych w ramach polityki rozwoju i polityki przestrzennej, z użyciem instrumentów informacyjnych, sieciowych i finansowych. Ministerstwo Zdrowia (w szczególności na dzień 27.10.2022 jego Departament Lecznictwa) jest podmiotem decydującym o przyznaniu statusu i oceniającym starania gmin w tym zakresie, stąd jego interpretacja ustawowych warunków przyznania statusu jest istotną determinantą skuteczności procesu. Ministerstwo Sportu i Turystyki (w tym Polska Organizacja Turystyczna) jest statutowo zainteresowane rozwojem aktywności turystycznej, rekreacyjnej i sportowej w Polsce, stąd dążąc do rozwoju turystyki zdrowotnej, może popierać starania gmin o uzyskanie statusu uzdrowiska. Stowarzyszenie Gmin Uzdrawiskowych RP jest instytucją wspierającą radą i zachętą władze gmin do podjęcia starań o uzyskanie statusu uzdrowiska i pokonywanie barier w tym procesie.

Analizując wpływ rozwoju sieci uzdrowisk na jakość życia na ryc. 3 zauważa się, że rozwój sieci uzdrowisk przyczynia się do poprawy zdrowia odwiedzających nowe uzdrowiska, co przyczynia się do wzrostu

ich kapitału ludzkiego przekładając się na wzrost ich poziomu życia i tym samym jego jakości. Rozwój sieci uzdrowisk oddziałuje też bezpośrednio na wzrost jakości życia odwiedzających nowe uzdrowiska, mogąc poprawić ich pozycję społeczną dzięki nawiązaniu nowych kontaktów społecznych podczas pobytu w uzdrowisku. To oddziaływanie bezpośrednie ma jednak przypuszczalnie słabszy charakter. Ponadto rozwój sieci uzdrowisk poprawia zdrowie mieszkańców nowych gmin uzdrowiskowych dzięki udostępnieniu im na miejscu zakładów lecznictwa uzdrowiskowego i urzędów uzdrowiskowych, do których wcześniej najczęściej nie mieli dostępu. Przekłada się to na wzrost ich jakości życia poprzez wzrost ich kapitału ludzkiego i poziomu życia, podobnie jak w przypadku odwiedzających. Z kolei rozwój sieci uzdrowisk wpływa też bezpośrednio na wzrost jakości życia tych spośród mieszkańców nowych gmin uzdrowiskowych, którzy czerpią dochody z obsługi dodatkowych odwiedzających i tym samym podnoszą swój poziom życia.

Wyniki przeglądu literatury zestawione zostaną poniżej z wynikami badań własnych.

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Wyniki badań własnych podzielono na dwie zasadnicze części. W pierwszej przeanalizowano dostępność uzdrowisk w województwach w Polsce, co stało się przesłanką do uporządkowania wielokrotnego studium przypadku w ramach szerszego programu badań dotyczącego całej Polski oraz do wyboru przypadku województwa małopolskiego do studium zrealizowanego w tym badaniu, którego wyniki przedstawiono w części drugiej.

1. Dostępność uzdrowisk w województwach w Polsce

Badania własne polegały m.in. na opracowaniu danych w celu określenia dostępności uzdrowisk w polskich województwach. Dostępność ta została potraktowana jako kryterium uporządkowania wielokrotnego studium przypadku potencjalnych uzdrowisk co zaprezentowano w tab. 5.

Dla każdego województwa w Polsce zestawiono liczbę uzdrowisk oraz liczbę ludności. Na podstawie tych danych obliczono wskaźnik liczby mieszkańców województwa przypadających na jedno uzdrowisko oraz dokonano jego normalizacji, rozumianej tutaj jako iloraz wartości normalizowanej przez wartość maksymalną. Kolejnym krokiem było określenie miernika dostępności komunikacyjnej

Tab. 5. Dostępność uzdrowisk w polskich województwach jako kryterium uporządkowania wielokrotnego studium przypadku potencjalnych uzdrowisk w 2022 r.

Obszar	Liczba uzdrowisk	Liczba ludności (w tys.)	Wskaźnik liczby mieszkańców przypadających na jedno uzdrowisko (w tys.)	Normalizacja wskaźnika liczby mieszkańców przypadająca na jedno uzdrowisko	Miernik czasu dojazdu samochodem do najbliższego uzdrowiska ze stolicy województwa (w minutach)	Normalizacja miernika czasu dojazdu samochodem do najbliższego uzdrowiska ze stolicy województwa	Indeks dostępności uzdrowisk
Małopolskie	9	3 408	379	0,05	0 (Swoszowice)	0,00	0,03
Podlaskie	2	1 165	583	0,08	20 (Supraśl)	0,16	0,12
Pomorskie	2	2 347	1 173	0,17	23 (Sopot)	0,18	0,18
Lubelskie	2	2 076	1 038	0,15	32 (Nałęczów)	0,25	0,20
Kujawsko-pomorskie	3	2 048	683	0,10	44 (Inowrocław)	0,35	0,23
Świętokrzyskie	2	1 213	606	0,09	50 (Busko-Zdrój)	0,40	0,25
Dolnośląskie	11	2 880	262	0,04	62 (Przerzeczyn-Zdrój)	0,49	0,27
Zachodnio-pomorskie	5	1 677	335	0,05	60 (Kamień Pomorski)	0,48	0,27
Śląskie	2	4 456	2 228	0,32	36 (Goczałkowice-Zdrój)	0,29	0,31
Podkarpackie	4	2 111	528	0,08	79 (Iwonicz-Zdrój)	0,63	0,36
Łódzkie	1	2 417	2 417	0,35	65 (Uniejów)	0,52	0,44
Opolskie	0	969	1 939	0,28	90 (Przerzeczyn-Zdrój)	0,71	0,50
Mazowieckie	1	5 420	5 420	0,78	32 (Konstancin-Jeziorna)	0,25	0,52
Lubuskie	0	999	1 998	0,29	105 (Kamień Pomorski)	0,83	0,56
Warmińsko-mazurskie	1	1 405	1 405	0,20	126 (Sopot)	1,00	0,60
Wielkopolskie	0	3 489	6 978	1,00	104 (Inowrocław)	0,83	0,92

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Banku Danych Lokalnych GUS i Google Maps.

Uwaga: W przypadku województw nie posiadających uzdrowisk wskaźnik liczby mieszkańców przypadających na jedno uzdrowisko obliczono mnożąc liczbę mieszkańców przez dwa, by umożliwić jego obliczenie (niemożność dzielenia przez zero) oraz by jego wartość oddawała mniejszą dostępność uzdrowisk w tych województwach w relacji do liczby mieszkańców.

uzdrowisk poprzez wyznaczenie z pomocą Google Maps ilości minut, jaka jest potrzebna, aby dojechać samochodem ze stolicy danego województwa do najbliższego uzdrowiska. Miernik ten także został znormalizowany przy użyciu tej samej formuły obliczeniowej, aby w efekcie przejść do obliczenia indeksu dostępności uzdrowisk, który stanowi średnią arytmetyczną znormalizowanej wartości wskaźnika i miernika. Wartość indeksu dostępności uzdrowisk stała się kryterium uporządkowania analizowanych województw od największej do najmniejszej dostępności uzdrowisk. Im mniejsza wartość indeksu dostępności uzdrowisk, tym większa dostępność uzdrowisk w danym województwie. Na podstawie przeprowadzonych badań województwo małopolskie można uznać za cieszące się największą dostępnością uzdrowisk. Najślabiej w rankingu wypadło natomiast województwo wielkopolskie. Z racji, że w poprzednich badaniach analizowano przypadek województwa wielkopolskiego (Chwaja i in., 2022, s. 9), zdecydowano się objąć badaniem województwo małopolskie, stanowiące przeciwny skrajny przypadek.

2. Potencjalna zmiana największej w Polsce dostępności do lecznictwa uzdrowiskowego w studium przypadku województwa małopolskiego

Kolejnym etapem badań własnych była analiza potencjalnej zmiany największej w Polsce dostępności do lecznictwa uzdrowiskowego w studium przypadku województwa małopolskiego, co przedstawiono z wykorzystaniem tab. 6. i 7. Jednostkami analizy były w tym przypadku potencjalne nowe gminy uzdrowiskowe oraz ich części (np. sołectwa) stanowiące obszary lokalizacji uzdrowisk.

Tab. 6. Potencjalna zmiana największej w Polsce dostępności do lecznictwa uzdrowiskowego w studium przypadku województwa małopolskiego

L.p.	Etap formalnoprawnej procedury starań o uzyskanie statusu uzdrowiska	Stan zaawansowania	Kierunki lecznicze	Naturalne surowce lecznicze
1.	Uzyskanie świadectw potwierdzających właściwości lecznicze naturalnych surowców i klimatu	Krzeszowice	choroby reumatyczne, zwyrodnieniowe stawów i kręgosłupa, ginekologiczne i nerwice	woda mineralna wodorowęglanowo-chlorkowo-sodowa, siarczanowo-wapniowa, siarczkowa, krzemowa
2.	Sporządzenie operatu uzdrowiskowego			

L.p.	Etap formalnoprawnej procedury starań o uzyskanie statusu uzdrowiska	Stan zaawansowania	Kierunki lecznicze	Naturalne surowce lecznicze
3.	Wydanie przez ministra zdrowia decyzji o potwierdzeniu możliwości prowadzenia lecznictwa uzdrowiskowego.			
4.	Rozporządzenie Rady Ministrów o nadaniu statusu obszaru ochrony uzdrowiskowej	Czarny Dunajec (Piekielnik) (2016)	choroby ortopedyczno-urazowe, reumatologiczne, ginekologiczne	peloid leczniczy (borowina) ze złoża „Puścizna Wielka”
5.	Rozporządzenie Rady Ministrów o nadaniu statusu uzdrowiska.			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Rejestr obszarów ochrony uzdrowiskowej, 2022, (20.10.2022); Strategia rozwoju województwa..., s. 77; Świadcstwo potwierdzające właściwości lecznicze naturalnego surowca leczniczego – wody mineralnej, wodorowęglanowo-chlorkowo-sodowej..., 2022; Świadcstwo potwierdzające właściwości lecznicze naturalnego surowca leczniczego – wody mineralnej, swoistej..., 2022.

W tab. 6. przywołano etapy formalnoprawnej procedury uzyskania statusu uzdrowiska w celu określenia stanu zaawansowania działań nieposiadających statusu uzdrowiska gmin bądź ich części na terenie województwa małopolskiego. Spośród analizowanych gmin najbardziej zaawansowany w realizacji tej procedury jest Czarny Dunajec, a priorytetem tej gminy, której naturalnym surowcem leczniczym jest borowina (peloid) wykorzystywana w leczeniu chorób ortopedyczno-urazowych, reumatologicznych i ginekologicznych, jest utworzenie z pomocą inwestora prywatnego lub samodzielnie zakładu lecznictwa uzdrowiskowego (sanatorium, szpitala uzdrowiskowego, przychodni uzdrowiskowej lub zakładu przyrodolecznictwa). Dążąc do realizacji tego celu gmina pozyskała środki na budowę drogi dojazdowej do strefy „A” ochrony uzdrowiskowej (Bobek, 2022).

Na początku realizacji procedury są Krzeszowice, posiadające unikalne zasoby wód leczniczych solankowo-siarczkowo-krzemowych, przed którymi pozostaje uzyskanie świadectwa leczniczych właściwości klimatu. Znamienny przy tym jest fakt, że władze Krzeszowic uznały, że optymalnym rozwiązaniem jest wyznaczenie obszaru uzdrowiska lub strefy ochrony uzdrowiskowej w zachodniej części miasta Krzeszowice (*Opinia nr LI/6/2022 Rady Miejskiej w Krzeszowicach*), na terenach, które aktualnie są niezabudowane. Takie rozwiązanie (często stosowane w bardziej zurbanizowanych miejscowościach

starających się o status uzdrowiska) zupełnie nie zaburza dotychczasowego funkcjonowania miasta (*Powrót do źródeł*, 2019, s. 27). Władze gminy zaznaczają, że reaktywacja uzdrowiska Krzeszowice nie może opierać się na terenach dawnych obszarów uzdrowiskowych, bo to mocno ograniczyłoby działalność uzdrowiskową (Cirył, 2021). Dlatego przeznaczono do tego obszary w zachodniej części miasta, gdzie występuje ok. 70 ha np. pod park zdrojowy i sanatoria. Gmina chce zainwestować tam w infrastrukturę komunikacyjną.

W tab. 7. przedstawiono gminy wybrane do realizacji wywiadów pogłębionych z ich przedstawicielami, ze względu na kryterium istnienia zapisu w strategii gminy deklarującego wolę starania się o status uzdrowiska. Gminy uporządkowano według ocenianych malejących szans na rozpoczęcie procedury formalnoprawnej uzyskania statusu uzdrowiska.

Tab. 7. Szanse na rozpoczęcie procedury formalnoprawnej uzyskania statusu uzdrowiska

L.p.	Przesłanka wyboru gminy do badań własnych	Gmina (miejscowość na jej terenie)	Naturalne surowce lecznicze	Szanse na rozpoczęcie formalnoprawnej procedury starań o uzyskanie statusu uzdrowiska	
				Zapis w strategii gminy deklarujący wolę starania o status uzdrowiska	Deklaracja woli starania o status uzdrowiska ze strony przedstawiciela gminy lub innej instytucji
1.	Wskazanie przez Stowarzyszenie Gmin Uzdrowiskowych RP (SGURP)	Ciężkowice	woda siarczkowa	Tak, gmina deklaruje to bardzo wyraźnie w pierwszym celu strategicznym „Tu będzie uzdrowisko”	Tak, gmina planuje kolejne kroki w kierunku uzyskania statusu uzdrowiska, tj. rozpoczęcie formalnej procedury.
2.	Tradycje prowadzenia rehabilitacji uzdrowiskowej	Miasto Bochnia	mikroklimat	Nie, natomiast gmina deklaruje wsparcie Kopalni Soli Bochnia sp. z o.o. w uzyskaniu statusu sanatorium uzdrowiskowego w urzędowym podziemnym wyrobisku górniczym.	Tak, Kopalnia Soli Bochnia sp. z o.o. deklaruje podjęcie starań o uzyskanie statusu sanatorium uzdrowiskowego w urzędowym podziemnym wyrobisku górniczym

L.p.	Przesłanka wyboru gminy do badań własnych	Gmina (miejscowość na jej terenie)	Naturalne surowce lecznicze	Szanse na rozpoczęcie formalnoprawnej procedury starań o uzyskanie statusu uzdrowiska	
				Zapis w strategii gminy deklarujący wolę starania o status uzdrowiska	Deklaracja woli starania o status uzdrowiska ze strony przedstawiciela gminy lub innej instytucji
3.	Wskazanie przez SGURP, posiadanie statusu uzdrowiska w latach 1934-1939	Krościenko nad Dunajcem	szczawa	Tak, w strategii z 2015 r., gdzie zadeklarowano zainicjowanie prac zmierzających do uzyskania statusu uzdrowiska w latach 2016-2020.	Tak, gmina zamierza wykonać odwiert poszukiwawczo-rozpoznawczy we współpracy z Państwowym Instytutem Geologicznym, w celu ujęcia wód leczniczych, jednak warunkiem jest pozyskanie finansowania zewnętrznego i zgromadzenie wkładu własnego.
4.	Zagospodarowane i eksploatowane złoża wód podziemnych leczniczych	Niedźwiedź (Poręba Wielka)	solanka jodkowa, termalna	Tak, w strategii z 2017 r. gmina stawia za cel wykorzystanie wód termalnych do powstania uzdrowiska.	Nie przeprowadzono wywiadu, natomiast 15.01.2022 otwarto Termy Gorce, gdzie realizowane są zabiegi fizjoterapeutyczne.
5.	Wskazanie przez Państwowy Instytut Geologiczny (PIG)	Lipnica Wielka	woda siarczkowa	Nie, natomiast w strategii z 2015 r. deklarowano jako zadanie analizę możliwości wykorzystania gospodarczego i turystycznego wód siarczkowych oraz geotermalnych występujących na terenie gminy.	Nie przeprowadzono wywiadu, natomiast PIG stwierdza, że wykonanie otworu poszukiwawczo-rozpoznawczego zaakceptowane zostało przez wójta gminy.

L.p.	Przesłanka wyboru gminy do badań własnych	Gmina (miejscowość na jej terenie)	Naturalne surowce lecznicze	Szanse na rozpoczęcie formalnoprawnej procedury starań o uzyskanie statusu uzdrowiska	
				Zapis w strategii gminy deklarujący wolę starania o status uzdrowiska	Deklaracja woli starania o status uzdrowiska ze strony przedstawiciela gminy lub innej instytucji
6.	Wskazanie SGURP	Kamienica (Szczawa)	szczawa jodkowa	Tak, w strategii z 2016 r. gmina planowała opracowanie operatu uzdrowiskowego, podjęła kroki w tym kierunku angażując eksperta zewnętrznego, który podjął się realizacji zadania.	Nie, gmina zrezygnowała ze starań o status uzdrowiska ze względu na brak woli ze strony mieszkańców Szczawy wyrażony na spotkaniu 21.03.2018.
7.	Aktualnie prowadzone lecznictwo uzdrowiskowe i posiadanie przez Kopalnię Soli w Wieliczce statusu sanatorium uzdrowiskowego w urzędzonym podziemnym wyrobisku górniczym	Wieliczka	unikatowa solanka	Nie, natomiast gmina deklaruje jako zadanie operacyjne rozwijanie funkcji uzdrowiskowej Wieliczki w oparciu o potencjał kopalni soli oraz infrastrukturę wspierającą.	Nie, gmina nie zamierza starać się status uzdrowiska.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Golba, 2022, s. 4; *Cele strategiczne...*, 2022, s. 1; *Z odwiertu...*, 2022; *Strategia rozwoju gminy miasto Bochnia...*, 2022, s. 65; wywiady z: naczelnikiem wydziału Promocji i Rozwoju Miasta Bochnia Tomaszem Ryncarzem (31.10.2022) i dyrektorem ds. turystyki Kopalni Soli Bochnia sp. z o.o. (2.11.2022); *Strategia rozwoju gminy Krościenko...*, 2022, s. 143; *Ocena potencjału surowcowego...*, 2021, s. 82, 87, 104, 129, 136 i 146; wywiad z wójtem gminy Krościenko nad Dunajcem Janem Dydą (3.11.2022); *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Niedźwiedź...*, 2016, s. 64; Kamieńska I., 2022; *Strategia rozwoju gminy Lipnica Wielka...*, 2015, s. 55; *Strategia rozwoju gminy Kamienica...*, 2016, s. 20-21; wywiad z sekretarzem gminy Kamienica Jarosławem Augustyniakiem (31.10.2022); *Strategia rozwoju gminy miasta i gminy Wieliczka...*, 2022, s. 35; wywiad z dyrektorem Wydziału Rozwoju i Funduszy Zewnętrznych Urzędu Miasta Wieliczka Joanną Zabor-Adamską (2.11.2022).

Kolejne wiersze w tab. 7. określają malejące szanse rozpoczęcia formalnoprawnej procedury uzyskania statusu uzdrowiska. Ze zgromadzonych informacji wynika, że Ciężkowice, Miasto

Bochnia i Krościenko nad Dunajcem to gminy, które określono jako mające relatywnie największe szanse, żeby uzyskać status uzdrowiska (Ciężkowice i Krościenko nad Dunajcem) lub status sanatorium podziemnego w urządzonym podziemnym wyrobisku górniczym (Kopalnia Soli Bochnia sp. z o.o. w gminie Miasto Bochnia).

Władze Ciężkowic cieszyły się niedawno wynikami wstępnych badań fizykochemicznych dotyczących wody z nowego odwiertu poszukiwawczo-rozpoznawczego „Ignacy” potwierdzających mineralizację i lecznicze właściwości (Kmieciak, 2022), a za pierwszy cel opracowywanej strategii rozwoju gminy do roku 2030 uznają uzyskanie statusu uzdrowiska (Cele strategiczne..., 2022, s. 1).

Kopalnia Soli Bochnia sp. z o.o. deklaruje stopniowe podjęcie starań o uzyskanie statusu sanatorium uzdrowiskowego w urządzonym podziemnym wyrobisku górniczym, mogąc przy tym liczyć na wsparcie gminy Miasto Bochnia, a współpracę obu instytucji kontynuuje się (*Kolejne spotkanie...*, 2022).

Gmina Krościenko nad Dunajcem również deklaruje kontynuację starań o status uzdrowiska, jednakże barierą w tym wypadku jest pozyskanie środków na finansowanie otworu rozpoznawczo-poszukiwawczego odpowiednio wydajnych wód leczniczych mogących zapewnić funkcjonowanie zakładu lecznictwa uzdrowiskowego.

Gmina Niedźwiedź deklaruje w strategii wykorzystanie wód termalnych do powstania uzdrowiska. Otwarcie Term Gorce jest pewnym krokiem w tym kierunku, przy czym ze względu na niemożność realizacji wywiadu z przedstawicielem gminy wniosek w tym zakresie należy traktować jako ostrożne.

W przypadku gminy Lipnica Wielka można sformułować hipotezę, której nie udało się zweryfikować w drodze wywiadu z przedstawicielem gminy, że wykonanie otworu poszukiwawczo-rozpoznawczego, podobnie jak w przypadku gminy Krościenko nad Dunajcem może napotkać na barierę finansową.

Gmina Kamienica zawiesiła starania o status uzdrowiska ze względu na zmianę stanowiska w tej sprawie przez społeczność Szczawy ze względu na obawy dotyczące ograniczeń wynikających z wymagań prawa uzdrowiskowego dotyczącego strefy „A” ochrony uzdrowiskowej (wywiad z sekretarzem gminy Kamienica Jarosławem Augustyniakiem, 31.10.2022). Jednak biorąc pod uwagę potencjał leczniczy tutejszych wód (największa ilość jodków w wodach butelkowanych w Karpatach Polskich zalecanych do krenoterapii znajduje się w mineralnej leczniczej szczawie jodkowej rozlewanej pod handlową nazwą Dziedzilla w Szczawie) (Rajchel L., Dobrzyński D., 2017, s. 356)

być może, że to stanowisko nie jest ostateczne i w przyszłości dojdzie do kontynuacji starań władz gminy o uzyskanie statusu uzdrowiska w drodze poszukiwania konsensusu społecznego poprzez takie wytyczenie stref ochrony uzdrowiskowej (zwłaszcza strefy „A”, możliwie niekolidującej z planowanymi przez mieszkańców budynkami mieszkalnymi), które znajdzie akceptację mieszkańców (*Jaką drogą do uzdrowiska?*, 2018, s. 7–9; wywiady z dr inż. Tomaszem Ołdytowskim i prof. dr hab. inż. arch. Elżbietą Węclawowicz-Bilską, 4.11.2022).

Kopalnia Soli w Wieliczce posiada status sanatorium uzdrowiskowego w urządzonym podziemnym wyrobisku górniczym, deklarując rozwijanie funkcji uzdrowiskowej Wieliczki w oparciu o potencjał kopalni soli oraz infrastrukturę wspierającą, natomiast nie podejmując starań o uzyskanie statusu uzdrowiska (wywiad z **Joanną Zabor-Adamską**, 2.11.2022). Działania te byłyby być może bardzo utrudnione lub obiektywnie niemożliwe ze względu na problem przestrzenny wytyczenia stref ochrony uzdrowiskowej z odpowiednim odsetkiem zieleni w gęstej zabudowie miejskiej Wieliczki.

W tab. 8. wyszczególniono gminy w województwie małopolskim, które zidentyfikowano jako potencjalnie mogące w przyszłości podjąć starania o uzyskanie statusu uzdrowiska.

Tab. 8. Gminy w województwie małopolskim potencjalnie mogące podjąć starania o uzyskanie statusu uzdrowiska

L.p.	Przesłanka wyboru gminy jako potencjalnie mogącej starać się o status uzdrowiska	Gmina (miejscowość na jej terenie)	Naturalne surowce lecznicze
1.	Zagospodarowane i eksploatowane złoża wód podziemnych leczniczych	Biały Dunajec	woda krzemowa, siarczkowa, termalna
		Bochnia (Łapczyca)	jedna z najsilniejszych w Polsce solanek jodkowych
		Kościelisko (Witów)	woda krzemowa, siarczkowa, termalna
		Szaflary (Bańska Niżna)	woda krzemowa, siarczkowa, fluorkowa, termalna
2.	Potwierdzone rozporządzeniem Rady Ministrów posiadanie naturalnych surowców leczniczych	Piwniczna-Zdrój (Głęboke, Łomnica, Zubrzyk),	szczawa
		Muszyna (Andrzejówka, Leluchów, Milik, Powroźnik)	szczawa
		Kraków (Mateczny)	woda siarczkowa
		Krynica-Zdrój (Tylicz)	szczawa

L.p.	Przesłanka wyboru gminy jako potencjalnie mogącej starać się o status uzdrowiska	Gmina (miejscowość na jej terenie)	Naturalne surowce lecznicze
3.	Wskazanie w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego lub studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego	Mogilany (Lusina)	czwarta w Europie woda siarczkowa pod względem zawartości siarkowodoru
4.	Zagospodarowane i eksploatowane złoża wód podziemnych użytkowanych do celów rekreacji	Bukowina Tatrzańska (Białka Tatrzańska)	wody termalne
5.	Wskazanie w pracach badawczych nad potencjalnymi uzdrowiskami	Kraków (Mistrzejowice, Przylasek Rusiecki), Zawoja	wody mineralne
6.	Zagospodarowane ale nieeksploatowane złoża wód podziemnych	Kraków (Łagiewniki, Opatkowice)	wody lecznicze
		Poronin	woda siarczkowa, termalna
		Zakopane (Furmanowa, Szymoszkowa)	woda siarczkowa, termalna woda termalna
7.	Wskazanie w aktualnym Planie zagospodarowania przestrzennego województwa	Piwniczna-Zdrój (Wierchomla Wielka)	szczawa
8.	Posiadanie w przeszłości statusu uzdrowiska	Skąła (Ojców)	wody mineralne (wyczerpane)
9.	Tradycja prowadzenia lecznictwa uzdrowiskowego	Jabłonka (Orawka)	klimat
		Kraków (Podgórze, Mateczny)	wody mineralne
		Poronin	klimat
		Skawina (Jaśkowice)	woda siarczno-żelazista
		Zakopane (Jaszczurówka)	klimat, wody termalne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego; 2018, s. 61-62, 99, 110, 137 i 144; J. Kita, 2016, s. 111-118, 207-235; *Mapa zagospodarowania wód podziemnych zaliczonych do kopalin w Polsce*, 2021, s. 109-235; Golba, 2022, s. 3 i 4; Rokicki, 1932 [za:] Golba, 2020, s. 38 i 39; Gołąb-Korzeniowska i in., 2019, s. 63; Kruczek, Weseli, 1987, s. 217-218, 220-221; Porwisz B., 2013, s. 9-10, 14, 16, 19, 27, 29 i 38; Kępińska, Ciągło, 2008, s. 547; Mika, Korzec, 2015, s. 95.

Zestawienie z tab. 8 świadczy o ogromnym potencjale uzdrowiskowym województwa małopolskiego, w którym występuje mnogość gmin mogących w przyszłości ubiegać się o rozpoczęcie formalno-prawnej procedury uzyskania statusu uzdrowiska. W odniesieniu do nich nie zidentyfikowano jednak zapisów w strategiach rozwoju gmin świadczących o zamiarach władz dotyczących zabiegania o status uzdrowiska. Dlatego też, jak również z uwagi na ograniczenia rozmiarów obecnego opracowania, nie podjęto realizacji badań techniką wywiadu pogłębionego z przedstawicielami tych gmin. W tym miejscu z podobnych powodów pominięto również szczegółową analizę owych gmin. Należy jednak podkreślić, że posiadają one znaczące, w tym unikatowe naturalne zasoby lecznicze, których wykorzystanie w lecznictwie uzdrowiskowym przyniosłoby znaczące korzyści zdrowotne, społeczne i ekonomiczne (co wskazuje np. Kępińska, Ciągło, 2008, s. 554–555). Samo wyłonienie gmin małopolskich, które dysponują wartościowymi naturalnymi zasobami leczniczymi jest cenne i może stanowić podstawę do dalszych badań w przedmiotowym obszarze.

DYSKUSJA

Wyniki badań w przedmiocie rozwoju sieci uzdrowisk w Polsce użył Herman i in. (2014), Baran-Zgłobicka (2015) oraz Bernat i Harsimiuk (2019). Herman z zespołem (2014) badali potencjalne gminy uzdrowiskowe z całej Polski, spośród których w województwie małopolskim analizowali Czarny Dunajec i Zawoję. Od czasu realizacji badań tych autorów Czarny Dunajec uzyskał w 2016 r. status obszaru ochrony uzdrowiskowej, dla którego został uchwalony statut (*Statut obszaru ochrony uzdrowiskowej Czarny Dunajec*, 2016), w którym m.in. wyznaczono strefy ochrony uzdrowiskowej, lokując strefę „A” poza terenami zabudowanymi centrum Czarnego Dunajca i Piekielnika (*Statut obszaru ochrony uzdrowiskowej Czarny Dunajec*, 2016, s. 11). W opinii respondentów badanych w tej pracy (s. 123), którymi byli przedstawiciele samorządów lokalnych, proces wyznaczania strefy uzdrowiskowej „A” jest jednym z najtrudniejszych zadań z uwagi na chęć minimalizowania wpływu działalności uzdrowiska na dotychczasową działalność gospodarczą. W żadnej z badanych w pracy gmin nie dokonywano zmian infrastruktury (usuwania obiektów niemogących się w danej strefie znajdować. Potwierdza to wyniki badań własnych, które również zwróciły uwagę na istotność znajdowania konsensusu społecznego poprzez rozgraniczanie (godzenie) interesów mieszkańców gminy planujących budynki mieszkalne

z interesami mieszkańców zainteresowanych uzyskaniem statusu uzdrowiska poprzez wytyczanie strefy „A” poza terenami zabudowanymi (wywiad z prof. dr hab. inż. arch. Elżbietą Węclawowicz-Bilską, 4.11.2022 i wywiad z wójtem gminy Krościenko nad Dunajcem Janem Dydą (3.11.2022).

W wynikach badań Hermana z zespołem (2014, s. 121) były wymienione postępy w realizacji wybranych wymagań prawa uzdrowiskowego przez gminę Zawoja. Autorzy stwierdzili spełnianie przez Zawoję warunków dotyczących posiadania infrastruktury energetycznej, transportu zbiorowego i prowadzenia gospodarki odpadami co wyczerpuje większość spośród warunków wymienionych w art. 34 ust. 1 punkcie 5 ustawy z dnia 28 lipca 2005 o lecznictwie uzdrowiskowym... (wymienia on również warunek posiadania przez gminę infrastruktury technicznej w zakresie gospodarki wodno-ściekowej). Ponadto autorzy stwierdzili, że gmina Zawoja wyznaczyła strefy ochrony uzdrowiskowej. W badaniach własnych nie realizowano wywiadu pogłębionego z przedstawicielami gminy Zawoja ze względu na brak deklaracji dotyczących podjęcia przez gminę starań o uzyskanie statusu uzdrowiska w dokumentach strategicznych dostępnych w Biuletynie Informacji Publicznej urzędu gminy (*Strategia zrównoważonego rozwoju gminy Zawoja...*, 2004). Odnaleźć można wzmianki o aspiracjach gminy w tym zakresie (*Zawoja chce być uzdrowiskiem*, 2011; *Zawoja. „Nie” dla term, „tak” dla uzdrowiska*, 2014), wyrażane za urzędowania wójta Tadeusza Chowaniaka w kadencji 2010–2014 i dotyczyły Zawoi Górnej (*Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego*, 2015, s. 7). Obecny, urzędujący od 2014 r. wójt Zawoi, Marcin Pająk, stwierdził, że mieszkańcy nie zgadzają się na utworzenie uzdrowiska w Zawoi Ryżowanej, gdzie zamierzano szukać wód geotermalnych. Mieszkańcy złożyli wnioski o przekwalifikowanie działek na budowlane i sukcesywnie sprzedają je letnikom, którzy stawiają na nich domki letniskowe (*Zawoja: Będą szukać źródeł geotermalnych?*, 2022). Stąd w przypadku Zawoi spełnianie kryteriów dotyczących infrastruktury technicznej okazało się warunkiem niewystarczającym do wystarania się o status uzdrowiska w obliczu odmiennych zapatrywań mieszkańców w kwestii zagospodarowania terenu, co wzmacnia wnioski sformułowane powyżej na podstawie analizy gminy Czarny Dunajec.

W pracy Baran-Zgłobickiej (2015) analizowano potencjalne nowe gminy uzdrowiskowe z Polski Południowo-Wschodniej, stąd nie analizowano w niej gmin z województwa małopolskiego. Wnioski z tych badań odnoszące się do procedury starania o status uzdrowiska podkreślają natomiast znaczenie inwestycji gminnych w infrastrukturę

techniczną, w tym w szczególności w zakresie rozbudowy sieci kanalizacyjnej, co zidentyfikowano jako problem w analizowanych w pracy gminach.

Bernat i Harasimiuk (2019) w swej pracy analizowali potencjalne gminy uzdrowiskowe w województwie lubelskim, niemniej jednak zasadne jest przytoczenie najważniejszych wniosków z ich badań. Stwierdzili oni (s. 112), że proces uzyskiwania statusu uzdrowiska wymaga jednak nie tylko spełnienia określonych ustawowo kryteriów, lecz także determinacji i cierpliwości samorządów lokalnych w związku z długotrwałą procedurą. Jest to zgodne z wynikami badań własnych, które ujawniły znaczenie silnej woli i konsekwencji w działaniu zarządzającego gminą z uwagi na wieloletni, w niektórych gminach dłuższy niż dekada proces starań o uzyskanie statusu uzdrowiska. W związku z tym barierą w tym procesie bywają, będące wynikiem wyborów samorządowych, zmiany zarządzającego gminą. W niektórych gminach mogą one jednak okazać się przełomowe, jeśli dotychczasowe władze gminy były przeciwne utworzeniu uzdrowiska wbrew mieszkańcom, a nowe, będące zwolennikami tego kierunku rozwoju, podejmują aktywne starania.

Ponadto Bernat i Harasimiuk skonstatowali (2019, s. 113), że choć oddziaływanie uzdrowisk ma najczęściej charakter lokalny, to jest on bardzo istotny dla społeczno-gospodarczego rozwoju obszarów peryferyjnych i poprawy jakości życia mieszkańców. Wniosek ten jest również zgodny z wynikami badań własnych jako, że status uzdrowiska jest rzeczywiście upatrywany jako szansa w analizowanych gminach, z których większość ma charakter małych miast lub wsi oddalonych od krajowych i wojewódzkich obszarów metropolitalnych.

WNIOSKI

Ocena stanu procesu i barier uzyskania statusu uzdrowiska na podstawie analizy studium przypadku województwa małopolskiego obejmującego wiele jednostek analizy doprowadziła do sformułowania następujących wniosków:

1. Stopień zaawansowania działań na rzecz uzyskania statusu uzdrowiska przez nieposiadające go gminy w Polsce jest zróżnicowany (najbardziej zaawansowane są gminy Czarny Dunajec, Krzeszowice i Ciężkowice).
2. Warunkiem starań o uzyskanie statusu uzdrowiska jest obranie oraz konsekwentne i wytrwałe dążenie przez władze gminy do takiego celu (abstrahując od zmian w składzie władz gminy będących wynikiem kolejnych wyborów samorządowych),

a także uzyskanie społecznego konsensusu co do nadania znaczenia rozwojowi funkcji uzdrowiskowej w gminie względem innych funkcji gospodarczych i społecznych, tak by mogły one wzajemnie się uzupełniać, a nie konkurować ze sobą i wzajemnie się wykluczać. Jak to podkreślili (Kruczek i Szromek, 2017, s. 187) czynnikiem chyba najważniejszym w kreowaniu rozwoju uzdrowisk okazały się zasoby ludzkie zarządzających. Od ich pasji, talentu, umiejętności gospodarowania zasobami finansowymi, a czasami fascynacji walorami uzdrowiskowymi zależy rozwój, stagnacja czy upadek uzdrowisk.

3. Istotnymi barierami uzyskania statusu uzdrowiska są wymogi prawa uzdrowiskowego dotyczące (w kolejności ich malejącej dolegliwości):
 - a. wyznaczania stref ochrony uzdrowiskowej w planowaniu przestrzennym gmin w sposób zabezpieczający w miarę możliwości interesy różnych grup mieszkańców, gdzie ważnym rozwiązaniem jest lokowanie stref ochrony uzdrowiskowej poza obszarami gęstej zabudowy mieszkalnej;
 - b. pozyskanie finansowania na realizację odwiertów poszukiwawczo-rozpoznawczych wód leczniczych;
 - c. uzyskanie koncesji na wydobywanie naturalnych surowców leczniczych;
 - d. uruchomienie zakładów lecznictwa uzdrowiskowego;
 - e. inwestycji gminnych w infrastrukturę techniczną wymaganą w prawie uzdrowiskowym.

Podsumowanie rozważań dotyczących funkcji rozwoju sieci uzdrowisk w podnoszeniu jakości życia przedstawiono w tab. 9.

Tab. 9. Funkcje rozwoju sieci uzdrowisk w podnoszeniu jakości życia

Rodzaj interesariusza	Funkcja	
przedsiębiorcy, samorządy terytorialne	generowania dochodów	
samorządy terytorialne, rząd, organizacje pozarządowe, mieszkańcy i odwiedzający	dostępu do	współpracy w sieciowym współtworzeniu wartości publicznej
		wartości publicznej
		promocji wartości publicznej
uczelnie wyższe, Stowarzyszenie Gmin Uzdrowiskowych RP, niezależni eksperci	mechanizmy przyspieszenia interakcji i obiegu informacji	

Źródło: Opracowanie własne.

Rozwój sieci uzdrowisk wywołuje rozliczne konsekwencje przyczyniające się do wzrostu jakości życia wielu podmiotów w rozlicznych wymiarach, gdzie możliwość generowania dodatkowych dochodów, współtworzenia wartości publicznej i obiegu informacji oddziałują na podnoszenie jakości życia w aspekcie zdrowotnym, ekonomicznym, społecznym i świadomościowym. Tym samym wiedza o tym jak rozwijać sieć uzdrowisk w Polsce może przyczynić się do dostępności wyższego poziomu jakości życia.

Jako kierunki dalszych badań obrano:

1. Analizę studiów przypadku potencjalnych uzdrowisk w województwach o niskim poziomie dostępności lecznictwa uzdrowiskowego (warmińsko-mazurskie, lubuskie, mazowieckie i opolskie).
2. Dalszą systematyzację barier w procesie uzyskiwania statusu uzdrowiska przez potencjalne nowe gminy uzdrowiskowe oraz sposobów ich przełamywania.

BIBLIOGRAFIA

- Baran-Zgłobicka B. (2015), *Możliwości rozwoju funkcji uzdrowiskowej na obszarach wiejskich południowo-wschodniej Polski*, „Studia KPZK”, nr 161, s. 371–384.
- Bernat S., Harasimiuk M. (2019), *Możliwości powstania nowych uzdrowisk na obszarach wiejskich. Kontekst krajowy i regionalny*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia”, nr 74, s. 93–116.
- Bobek Ł. (2022), *Podhale. Czarny Dunajec będzie uzdrowiskiem. Gmina buduje drogę do strefy uzdrowiskowej*, <https://zakopane.naszemiasto.pl/podhale-czarny-dunajec-bedzie-uzdrowiskiem-gmina-buduje/ar/c1-8835911>, [dostęp: 3.11.2022].
- Cele strategiczne, operacyjne i kierunki działań w opracowywanej Strategii rozwoju Gminy Ciężkowice do roku 2030. Wersja do konsultacji* (2022), https://ciezkowice.pl/files/files/Cele%20i%20kierunki_wersja%20drobocza_do%20konsultacji%20_v_29.09.2022.pdf, [dostęp: 28.10.2022].
- Chwaja K., Górská A., Leszczyńska M., Stelmach P. (2022), *Perspektywy sieci uzdrowisk w Polsce – wstępne wyniki badań*, prezentacja na III Ogólnopolską Konferencję Naukową „Aktywność fizyczna – interdyscyplinarne przegląd i badania”, Fundacja Tygiel, online, 15.09.2022.
- Cirył B. (2021), *Gmina Krzeszowice. Krok w kierunku uzdrowiska – kompleks rekreacyjno-zdrowy, a z nim baseny, łąka, parki, ścieżki*, <https://dziennikpolski24.pl/gmina-krzeszowice-krok-w-kierunku-uzdrowiska->

- kompleks-rekreacyjno-uzdrowiskowy-a-z-nim-baseny-teżnia-parki-scieżki/ar/c1-15854955, [dostęp: 4.11.2022].
- Ćwiklicki M., Urbaniak A. (2019), *Studium przypadku w naukach o zarządzaniu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków.
- Ellram L.M. (1996), *The use of the case study method in logistics research*, „Journal of business logistics”, nr 17 (2), s. 93-138.
- Eriksson P., Kovalainen A. (2008), *Qualitative Methods in Business Research*, Sage, London.
- Filipp S.-H., Ferring D. (1991), *Zur inhaltlichen Bestimmung und Erfassung von Lebensqualität im Umfeld schwerer körperlicher Erkrankungen*, „Praxis der Klinischen Verhaltensmedizin und Rehabilitation”, nr 16, s. 274-283.
- Glinka B., Czakon W. (2021), *Podstawy badań jakościowych*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Golba J. (2020), *Historyczne i prawne aspekty funkcjonowania uzdrowisk w Polsce*, Wyd. C.H.Beck, Warszawa.
- Gołąb-Korzeniowska M., Węclawowicz-Bilska E., Wójtowicz-Wróbel A. (2019), *Małe miasta w obszarach oddziaływania metropolii. Przykład Krakowa*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Kamieńska I. (2022), *Gorące kąpiele i lecznicza solanka teraz bliżej Sądecczyzny. Termy Gorce otwarte*, <https://www.dts24.pl/gorace-kapiele-i-lecznicza-solanka-teraz-blizej-sadeczczyzny-term-y-gorce-otwarte/>, [dostęp: 3.11.2022].
- Kępińska B., Ciągło J. (2008), *Możliwości zagospodarowania wód geotermalnych Podhala do celów balneoterapeutycznych i rekreacyjnych*, „Geologia”, nr 34, s. 541-559.
- Kita J. (2016), *Zapomniane polskie uzdrowiska*, Księży Młyn, Łódź.
- Kmiecik P. (2022), *Nowe źródło wody leczniczej. W Cieżkowicach może powstać uzdrowisko*, https://www.rmfm24.pl/regiony/krakow/news-nowe-zrodlo-wody-leczniczej-w-ciezkowicach-moze-powstac-uzdr,nId,6283474#crp_state=1, [dostęp: 28.10.2022].
- Kolejne spotkanie Prezesa Kopalni Soli Bochnia Zygmunta Dobrowolskiego z Burmistrzem Miasta Bochni* (2022), Kopalnia Soli Bochnia sp. z o.o., <https://kopalnia-bochnia.pl/glowna/aktualnosci/416>, [dostęp: 3.11.2022].
- Krawiec A., Ciężkowski W. (2017), *Geologia i górnictwo wód leczniczych i pełoidów w Polsce* [w:] Ponikowska I., Kochański W., red., *Wielka księga balneologii, medycyny fizykalnej i uzdrowiskowej*, Wydawnictwo Aluna, Konstancin-Jeziorna, s. 108.
- Kruczek Z., Weseli A. (1987), *Uzdrowiska karpackie*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków.
- Kruczek Z., Szromek A.R. (2017), *Próba zastosowania modelu TALC i teorii chaosu w analizie rozwoju karpackiego uzdrowiska Żegiestów-Zdrój*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska”, nr 102, s. 179-189.

- Jaką drogą do uzdrowiska? Rozmowa z dr. Tomaszem Ołdytowskim – wykonawcą operatu „Uzdrowiska Szczawa”* (2018), „Wieści Gorczańskie”, nr 121, rok XXIII, styczeń – kwiecień, s. 7–9.
- Mapa zagospodarowania wód podziemnych zaliczonych do kopalin w Polsce* (2021), Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa.
- Mika A., Korzec K. (2015), *Ocena stabilności stężeń kwasu metakrzemowego w wodach termalnych ujmowanych otworem Bańska PGP-1 w Bańskiej Niżnej*, „Technika Poszukiwań Geologicznych”, nr 54 (2), s. 89–96.
- Herman K., Naramski M., Szromek A.R. (2014), *Perspektywy powstania nowych uzdrowisk w Polsce* [w:] Szromek A.R., red., *Rola uzdrowisk i przedsiębiorstw uzdrowiskowych w turystyce i lecznictwie uzdrowiskowym*, Proksenia, Kraków.
- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego* (2015) Biuletyn Informacyjny Rady Gminy Zawoja, nr 1/2015, s. 7, https://zawoja.pl/wyslane/2019/03/2015_01_biuletyn.pdf, [dostęp: 4.11.2022].
- Ocena potencjału surowcowego i gospodarczego nieużytkowanych i wstępnie rozpoznanych złóż wód leczniczych wraz ze wskazaniem obszarów perspektywicznych dla ich ujmowania i zagospodarowania. Karpaty i zapadlisko przedkarpackie* (2021), Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa.
- Opinia nr LI/6/2022 Rady Miejskiej w Krzeszowicach z dnia 30 czerwca 2022 r. w sprawie przystąpienia do prac związanych z uzyskaniem przez Gminę Krzeszowice statusu uzdrowiska lub statusu ochrony uzdrowiskowej w planowanym obszarze części Miasta Krzeszowice*, <https://bip.malopolska.pl/api/files/2974311>, [dostęp: 4.11.2022].
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego* (2018), Dziennik Urzędowy Województwa Małopolskiego z dnia 18.04.2018, Poz. 3215.
- Porwisz B. (2013), *Szlakiem wód leczniczych i termalnych w Małopolsce*, Departament Środowiska Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego, Kraków.
- Powrót do źródeł. Założenia reaktywacji Uzdrowiska Krzeszowice. (Analiza szans i zagrożeń dla Krzeszowic jako miejscowości o charakterze uzdrowiskowym oraz niezbędnych działań formalnych i społeczno-ekonomicznych na drodze do odzyskania przez miasto statusu uzdrowiska)* (2019), Gmina Krzeszowice.
- Rajchel L., Dobrzyński D. (2017), *Wody jodkowe Karpat polskich*, „Acta Balneologica”, Tom LIX, Nr 4 (150), s. 354–359.
- Rejestr obszarów ochrony uzdrowiskowej* (2022), Ministerstwo Zdrowia <https://www.gov.pl/web/zdrowie/rejestr-uzdrowisk-i-obszarow-ochrony-uzdrowiskowej-wraz-z-kierunkami-leczniczymi>, [dostęp: 20.10.2022].
- Rokicki C. (1932), *Przewodnik po uzdrowiskach i letniskach polskich*, Warszawa.
- Sęk H. (1993), *Jakość życia a zdrowie*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, z. 2, s. 110–117.

- Statut obszaru ochrony uzdrowiskowej Czarny Dunajec* (2016), Załącznik do uchwały Rady Gminy w Czarnym Dunajcu nr XVII/170/2016 z dnia 15 lipca 2016 r., Dziennik Urzędowy Województwa Małopolskiego, 22 lipca 2016 r., Poz. 4445.
- Strategia rozwoju gminy Kamienica na lata 2016–2023* (2016), Gmina Kamienica, <https://www.kamienica.net.pl/files/files/STRATEGIA%20ROZWOJU%20GMINY%20KAMIENICA%202016-2023.pdf>, [dostęp: 3.11.2022].
- Strategia rozwoju gminy Krościenko nad Dunajcem na lata 2015–2022* (2015), Gmina Krościenko nad Dunajcem, https://bip.malopolska.pl/e_pobierz_get.html?id=1399921, [dostęp: 3.11.2022].
- Strategia rozwoju gminy Lipnica Wielka na lata 2015–2020* (2015), Gmina Lipnica Wielka, Kraków, Lipnica Wielka, <https://bip.malopolska.pl/api/files/1336979> [dostęp: 3.11.2022].
- Strategia rozwoju gminy miasta i gminy Wieliczka na lata 2023–2030* (2022), Gmina Wieliczka, Kraków, <https://www.wieliczka.eu/mfiles/201185/28/0/z/2022-240-Strategia-Rozwoju-Miasta-i-Gminy-Wieliczka-na-lata-2023-2030.pdf>, [dostęp: 4.11.2022].
- Strategia rozwoju gminy miasto Bochnia na lata 2022–2030* (2022), Gmina Miasto Bochnia, Kraków, Bochnia, https://bochnia.eu/wp-content/uploads/dlm_uploads/SRGM-Bochnia_projekt-po-konsultacjach-i-opiniowaniu.pdf, [dostęp: 3.11.2022].
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Niedźwiedź na lata 2017–2022* (2016), Gmina Niedźwiedź, <https://bip.malopolska.pl/api/files/1654408>, [dostęp: 3.11.2022].
- Strategia rozwoju województwa „Małopolska 2030”. Część II. Strategia 2021*, Publikacja elektroniczna online, Kraków, https://www.malopolska.pl/userfiles/uploads/Rozwoj%20Regionalny/Strategia%20Ma%C5%82opolska%202030/JMP---Małopolska_2030__SRW_cz-II___v119_UA.pdf, [dostęp: 28.10.2022].
- Strategia zrównoważonego rozwoju gminy Zawoja na lata 2005–2025*, Gmina Zawoja, <https://bip.malopolska.pl/api/files/657264>, [dostęp: 4.11.2022].
- Świadectwo potwierdzające właściwości lecznicze naturalnego surowca leczniczego – wody mineralnej, wodorowęglanowo-chlorkowo-sodowej, pochodzącej z ujęcia Krzeszowice Zdrój I* (2022), Eurofins Ośrodek Badań i Kontroli Środowiska sp. z o.o., Katowice.
- Świadectwo potwierdzające właściwości lecznicze naturalnego surowca leczniczego – wody mineralnej, swoistej siarczanowo-wapniowej, siarczkowej, krzemowej, pochodzącej z ujęcia Krzeszowice Zdrój II* (2022), Eurofins Ośrodek Badań i Kontroli Środowiska sp. z o.o., Katowice.
- Węclawowicz-Bilska E. (2021), *Uzdrowiska, kąpieliska termalne i ośrodki spa*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Włodarczyk B. (2010), *Turystyka społeczna – próba definicji zjawiska* [w:] Stasiak A., red., *Turystyka społeczna w regionie łódzkim*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Turystyki i Hotelarstwa w Łodzi, Łódź, s. 23–35.

Ustawa z dnia 28 lipca 2005 o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach, obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych (Dz.U. 2021 poz. 1301).

Z odwiertu Ignacy trysnęła woda (2022), Gmina Ciężkowice, <https://ciezkowice.pl/pl/502/348/z-odwiertu-ignacy-trysnela-woda-.html> [dostęp: 3.11.2022].

Zawoja: Będą szukać źródeł geotermalnych? Zdania są podzielone (2022), <https://sucha24.pl/arttykul/zawoja-beda-szukac/813851>, [dostęp: 4.11.2022].

Zawoja chce być uzdrowiskiem (2011), <https://24tp.pl/n/13376>, [dostęp: 4.11.2022].

Zawoja. „Nie” dla term, „tak” dla uzdrowiska (2014), <https://sucha24.pl/arttykul/zawoja-nie-dla-term-tak-dla-uzdrowiska/661700>, [dostęp: 4.11.2022].

4.2. Oferta pobytów rehabilitacyjnych w polskich uzdrowiskach dla osób po przejściu covid-19

Abstrakt: Wyjazdy mające na celu regenerację organizmu poprzez aktywny wypoczynek fizyczny i psychiczny nazywane są turystyką zdrowotną, która obejmuje turystykę uzdrowiskową, wyjazdy spa& wellness oraz turystykę medyczną. Często mają one charakter turystyki socjalnej, gdy dotyczą np. Osób niepełnosprawnych czy seniorów wymagających rehabilitacji. Do tej grupy należą również osoby z historią covid-19. Celem opracowania jest przedstawienie oferty uzdrowisk dla osób, które chorowały na covid-19 i wymagają rehabilitacji. Wskazano na negatywne skutki przejścia tej choroby na zdrowie, najczęściej obserwowane zaburzenia w funkcjonowaniu organizmu, które należy uwzględnić przy tworzeniu oferty turnusów rehabilitacyjnych. Oceniono wielkość segmentu rekonwalescentów oraz potrzeby rehabilitacyjne. Na podstawie analizy stron internetowych polskich uzdrowisk dokonano oceny oferty turnusów rehabilitacyjnych dla osób po przechorowaniu covid-19.

Słowa kluczowe: turystyka zdrowotna, wirus covid-19, uzdrowiska, oferta rehabilitacji

WPROWADZENIE

Wśród różnorodnych trendów obserwowanych w turystyce na początku XXI w. zaobserwować można rozwój turystyki zdrowotnej, w znacznej mierze związany z procesem starzenia się społeczeństwa. Turystykę zdrowotną można zdefiniować jako świadome i dobrowolne udanie się na pewien okres poza miejsce zamieszkania w czasie wolnym od pracy w celu regeneracji ustroju dzięki aktywnemu wypoczynkowi fizycznemu i psychicznemu (Gaworecki 2003). Definicja Łękiej turystykę zdrowotną traktuje znacznie szerzej i określa ją jako

¹ ORCID 0000-0003-3015-2139, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Turystyki, zygmunt.kruczek@awf.krakow.pl

² ORCID 0000-0002-6053-6208, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Turystyki, katarzyna.gmyrek@awf.krakow.pl

³ ORCID 0000-0002-7251-0638, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Turystyki, karolina.nowak@awf.krakow.pl

każdego rodzaju wyjazd na dobę lub dłużej poza miejsce zamieszkania w celu regeneracji zdrowia fizycznego, psychicznego, korekcji urody, a także poddania się zabiegom i operacjom w klinikach dokonujących naboru pacjentów (Łęcka 2003).

W literaturze spotkamy także określenie turystyki leczniczej o jeszcze szerszym zakresie, obejmującej niemal wszystkie formy turystyki (Różycki 2022, s. 270). Ciekawe jest połączenie turystyki leczniczej z turystyką kulinarną, opisane na przykładzie praktyki stosowanej w Hotelu BRISTOL ART & Medical SPA w Busku Zdrój (Przybyła-Kisielevska, Kruczek i Knefel 2019). Turystyka lecznicza uprawiana jest najczęściej w uzdrowiskach, ale z infrastruktury uzdrowiskowej korzystają nie tylko kuracjusze, ale też turyści odwiedzający kurorty w innych celach.

Według definicji UNWTO na turystykę zdrowotną składają się trzy jej formy: turystyka uzdrowiskowa, turystyka spa&wellnes oraz turystyka medyczna (Exploring 2018). Turystyka uzdrowiskowa to „wyjazdy związane z kuracją sanatoryjną, rehabilitacyjną i leczeniem uzdrowiskowym, powiązane z zabiegami przyrodolecznictwami świadczonymi na podstawie konsultacji lekarza uzdrowiskowego” (Januszewska 2004). Natomiast turystyka spa&wellnes to „ogół zjawisk wynikających z podróży i pobytu osób, dla których głównym motywem jest zachowanie lub poprawa zdrowia”. Trzecią kategorię stanowi turystyka medyczna. W tym przypadku pobyt odbywa się w specjalistycznym hotelu z odpowiednią, fachową obsługą i indywidualną opieką, połączoną z szerokim zakresem świadczeń obejmujących: fitness, zdrową żywność, relaks i umysłową aktywność (Lubowiecki-Vikuk i Rab-Przybyłowicz, 2015).

Turystyka zdrowotna wpisuje się obok innych form w obszar turystyki socjalnej, czyli wyjazdów refundowanych lub częściowo dofinansowanych, realizowanych przez osoby o niskich dochodach (Różycki 2022, s. 317). W szerokim spektrum beneficjentów współczesnej turystyki socjalnej obok seniorów, dzieci i młodzieży, rodzin, osób o niewystarczających dochodach lub bezrobotnych wyróżnia się segment osób trwale niepełnosprawnych i znajdujących się w procesie rehabilitacji. W tej grupie sytuują się osoby cierpiące na poważniejsze i długotrwałe skutki działania wirusa COVID-19, osoby te będą musiały być włączane do grupy beneficjentów rehabilitacyjnej odmiany turystyki socjalnej (Mikos v. Rohrscheidt, 2021 s. 42). Osoby te powinny, podobnie jak osoby niepełnosprawne, korzystać z pobyków leczniczych i sanatoryjnych w uzdrowiskach, dystrybuowanych i finansowanych lub dotowanych przez publicznego ubezpieczyciela

zdrowotnego – Narodowy Fundusz Zdrowia lub ubezpieczycieli społecznych, jak np. Zakład Ubezpieczeń Społecznych i Kasę Rolniczych Ubezpieczeń Społecznych.

Celem opracowania jest prezentacja oferty jaką proponują uzdrowiska dla osób, które przeszły w sposób ciężki chorobę COVID-19 i wymagają rehabilitacji. Wskazano negatywne skutki przejścia tej choroby dla zdrowia, najczęściej obserwowane zaburzenia w funkcjonowaniu organizmu, które powinny być brane pod uwagę przy tworzeniu oferty pobytu rehabilitacyjnego. Oceniono wielkość segmentu ozdrowieńców i potrzeby w zakresie rehabilitacji.

Praca ma charakter przeglądowy, oparta jest na analizie poglądów zawartych w literaturze problemu oraz zasobów Internetu. W oparciu o analizę zawartości stron polskich uzdrowisk pokazano oferty pobytów rehabilitacyjnych dla osób po chorobie Covid-19. Szczegółowo opisana została oferta Uzdrowiska Kopalnia Soli w Wieliczce.

Negatywne skutki dla zdrowia po przechorowaniu Covid-19

Ogłoszona w 2020 r. przez WHO pandemia COVID-19 dotknęła miliardy osób na całym świecie i wszystkie dziedziny życia oraz gospodarki. Zamknięcie wielu instytucji, zakładów pracy, miejsc kultury, szkół i uniwersytetów wywołało niekorzystne skutki ekonomiczne i społeczne. Wprowadzenie obostrzeń w postaci zakazu przemieszczania się, zamknięcie hoteli i innych miejsc noclegowych oraz ograniczenie działalności restauracji, kawiarni czy pubów, spowodowało światowy kryzys w turystyce. Ta branża okazała się bardzo czuła na wprowadzane restrykcje (Gössling i inni, 2020; Walas i Kruczek 2020).

Wirus powodował śmiertelność osób zarażonych. Do końca września 2022 r. na całym świecie zachorowało ponad 615 mln osób, a zmarło 6,5 mln. W Polsce zachorowało 6,3 mln, a zmarło 117 tys. ([https://en.wikipedia.org/wiki/Portal: COVID-19](https://en.wikipedia.org/wiki/Portal:COVID-19)). Wpłynęło to również na kondycję zdrowotną osób, które przechorowały COVID-19. Należy dodać, że podana liczba zachorowań to oficjalne dane na podstawie wykonanych testów. Wiele osób przechodziło chorobę bezobjawowo i nie poddawało się testowaniu. Wiele osób też miało inne, poważne dolegliwości.

Po przejściu zakażenia koronawirusem wiele osób zmagają się z licznymi i długotrwałymi powikłaniami. Powikłania te to m.in. utrzymujące się dolegliwości w obrębie układu oddechowego, problemy z układem krążenia, zmniejszona wydolność oddechowa, szybkie męczenie się, bóle mięśni i stawów oraz szereg innych np. zaburzenia lękowe i depresyjne oraz orientacji przestrzennej (tzw. mgła mózgowa).

Często dolegliwości wywołane przez koronawirusa nakładały się na inne współistniejące choroby, co skutkowało znaczną śmiertelnością w tej grupie pacjentów.

Oferta pobytów rehabilitacyjnych dla ozdrowieńców w polskich uzdrowiskach

Wychodząc naprzeciw potrzebom takich pacjentów, w kwietniu 2021 roku Narodowy Fundusz Zdrowia, **na wniosek Ministra Zdrowia, przygotował kompleksowy program rehabilitacji dla pacjentów, którzy chorowali na COVID-19.** Celem programu, finansowanego z NFZ było przywrócenie ozdrowieńcom sprawności, takiej, jaką mieli przed zachorowania na COVID-19.

Program gwarantował kompleksową rehabilitację trwającą od 2 do 6 tygodni. Do programu można było dołączyć do 12 miesięcy od zakończenia leczenia związanego z COVID-19. Warunkiem było uzyskanie odpowiedniego skierowania od lekarza ubezpieczenia zdrowotnego, czyli lekarza, który ma umowę z NFZ.

Rehabilitacja mogła odbywać się w formie ambulatoryjnej, domowej, stacjonarnej i uzdrowiskowej, w późniejszym czasie NFZ rozszerzył program umożliwiając także gabinetom fizjoterapii na realizowanie rehabilitacji pocovidowej. W programie uczestniczyły placówki, które miały podpisaną umowę z NFZ na realizację świadczeń rehabilitacji leczniczej w trybie stacjonarnym lub w leczeniu uzdrowiskowym oraz w zakresie fizjoterapii ambulatoryjnej lub domowej, a także placówki, które były wpisane do wykazu podmiotów udzielających świadczenia covidowe. W całym kraju, do programu dołączyło ponad 100 placówek. Wiele z nich zlokalizowanych jest w miejscowościach posiadających statut uzdrowiska. Warto tu jednak wspomnieć, że niektóre sanatoria i ośrodki realizowały pełnopłatne turnusy dla ozdrowieńców, dostępne bez skierowania, na zasadach komercyjnych.

Ponieważ celem programu była kompleksowa rehabilitacja, każdy z realizatorów programu musiał posiadać odpowiednią kadrę i wyposażenie, zgodne z rozporządzeniem Ministra Zdrowia oraz opisem programu rehabilitacji. Idealnym miejscem, które te warunki spełniały, były uzdrowiska i działające na ich terenie zakłady lecznictwa uzdrowiskowego, dysponujące kompleksową bazą zabiegową i wyspecjalizowaną kadrą, dlatego też wiele z nich miało zakontraktowane turnusy rehabilitacyjne w ramach programu (Tab. 1).

Tab. 1. Wykaz zakładów lecznictwa uzdrowiskowego w uzdrowiskach statutowych, świadczących kompleksową rehabilitację pocovidową.

Uzdrowisko	Zakłady lecznictwa uzdrowiskowego świadczące stacjonarną/uzdrowiskową rehabilitację po covidową
Busko-Zdrój	• Uzdrowiskowy Szpital „Krystyna”
Ciechocinek	• 22 Wojskowy Szpital Uzdrowiskowo-Rehabilitacyjny • NZOZ Kolejowy Szpital Uzdrowiskowy Sp. z o.o. • Sp. ZOZ Sanatorium Uzdrowiskowe MSWiA „Orion”
Cieplisce Śląskie Zdrój	• Dom Zdrojowy I
Czerniawa Zdrój	• Uzdrowisko Świeradów-Czerniawa Sp. z o.o. – Grupa PGU
Dąbki	• Sanatorium „Interferie Argentyt”
Długopole Zdrój	• Szpital Uzdrowiskowy „Mieszko”
Duszniki Zdrój	• Sanatorium „Zimowit”
Goczałkowice Zdrój	• Uzdrowisko Goczałkowice-Zdrój Sp. z o.o
Horyniec Zdrój	• „Uzdrowisko Horyniec” Sp. z o.o
Inowrocław	• „Solanki” Uzdrowisko Inowrocław • Szpital Uzdrowiskowy „Energetyk” • Sanatorium „Modrzew” Sp. z o.o
Jedlina Zdrój	• Oddział Rehabilitacji Kardiologicznej
Kamień Pomorski	• Uzdrowisko Kamień Pomorski
Kołobrzeg	• Sanatorium „Perła Bałtyku”
Konstancin Jeziorna	• Lux Med Tabita • Centrum Kompleksowej Rehabilitacji • Uzdrowisko Konstancin-Zdrój
Krynica Zdrój	• „Alfa” Sp. z o.o, Spółka Komandytowa • Zakład Usług Leczniczo-Wypoczynkowych „PZL-Mielec” Sp z o.o., Oddział Uzdrowiskowy Sanatoryjny („BESKID”) • Sanatorium Uzdrowiskowe „Leśnik-Drzewiarz” Sp. z o.o • Sanatorium Uzdrowiskowe Oddział Uzdrowiskowy Sanatoryjny • Sanatorium Uzdrowiskowe „Watra”, Oddział Uzdrowiskowy Sanatoryjny • SP ZOZ Sanatorium Uzdrowiskowe MSWiA
Kudowa Zdrój	• Oddział Sanatoryjny w Szpitalu Uzdrowiskowym nr I Pawilon „Polonia” • Szpital Uzdrowiskowo-Rehabilitacyjny

Uzdrowisko	Zakłady lecznictwa uzdrowiskowego świadczące stacjonarną/uzdrowiskową rehabilitację po covidową
Lądek Zdrój	• Szpital Uzdrowiskowy „Jubilat”
Muszyzna	• NZOZ „Muszyzna” Centrum Rehabilitacji i Profilaktyki • Sanatorium Uzdrowiskowe „Muszyzna” Oddział Oddział Uzdrowiskowy Sanatoryjny
Nałęczów	• Kolejowy Szpital Uzdrowiskowy SP ZOZ • Sanatorium Uzdrowiskowe Związku Nauczycielstwa Polskiego • Kardiologiczny Szpital Uzdrowiskowy • Sanatorium „Pawilon Angielski”
Piwniczna Zdrój	• Sanatorium Uzdrowiskowe „Limba”
Polanica Zdrój	• Szpital Uzdrowiskowy nr I „Wielka Pieniawa”
Połczyn Zdrój	Uzdrowisko Połczyn
Rabka Zdrój	• Śląskie Centrum Rehabilitacyjno-Uzdrowiskowe im. dr Adama Szebesty • „Uzdrowisko Rabka” S.A. Oddział Uzdrowiskowy Sanatoryjny – Oddział chorób układu oddechowego i krążenia („Rabczański Zdrój”), Oddział chorób układu oddechowego i krążenia („Olszówka” Pawilon A), Oddział ogólny Oddział uzdrowiskowy szpitalny dla dzieci („Olszówka”), Oddział Kardiologiczny Uzdrowiskowy Oddział Uzdrowiskowy Szpitalny • Śląskie Centrum Rehabilitacyjno – Uzdrowiskowe Sp. z o. o. – Oddział B – Leczenie uzdrowiskowe szpitalne i sanatoryjne dzieci
Rymanów Zdrój	• „Uzdrowisko Rymanów” S.A.
Sopot	• Pomorskie Centrum Reumatologiczne • Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej Sanatorium Uzdrowiskowe MSWiA
Supraśl	• Szpital Rehabilitacyjno-Uzdrowiskowy
Szczawnica	• Sanatorium Uzdrowiskowe „Dzwonkówka” Spółdzielnia Pracy, Oddział Uzdrowiskowy Sanatoryjny – Sanatorium uzdrowiskowe „Inhalatorium” Oddział Uzdrowiskowy Sanatoryjny • Centrum Wczasowo-Lecznicze Solar Spa Sanatorium Uzdrowiskowe NZOZ Budynek „Julia” Oddział uzdrowiskowy sanatoryjny, Budynek „Sylwia” Oddział uzdrowiskowy sanatoryjny, Budynek „Adria” dla dzieci, Oddział Uzdrowiskowy Sanatoryjny dla dzieci • NZOZ Sanatorium Uzdrowiskowe „Nauczyciel” Związku Nauczycielstwa Polskiego

Uzdrowisko	Zakłady lecznictwa uzdrowiskowego świadczące stacjonarną/uzdrowiskową rehabilitację po covidową
Szczawno-Zdrój	• Sanatorium Uzdrowiskowe Dom Zdrojowy • Sanatorium Uzdrowiskowe „Azalia”
Świeradów-Zdrój	• Sanatorium Uzdrowiskowe Dom Zdrojowy
Świnoujście	• Regionalny Ośrodek Rehabilitacji Ogólnoustrojowej „Adam-Ewa”
Uniejów	• Uzdrowisko Uniejów Park
Ustka	• Ośrodek Rehabilitacyjno-Wypoczynkowy „Pomorze”
Ustronie	• Śląskie Centrum Rehabilitacji „Tulipan”
Wieliczka	• Uzdrowisko Kopalnia Soli Wieliczka
Wieniec Zdrój	• Uzdrowisko Wieniec Sp. z o.o
Wysowa Zdrój	• NZOZ „Muszyna” Centrum Rehabilitacji i Profilaktyki, • Sanatorium Uzdrowiskowe Wysowa – Oddział Uzdrowiskowy Sanatoryjny • Uzdrowisko Wysowa S.A. – Oddział Uzdrowiskowy Sanatoryjny A „Biavena”
Żegiestów Zdrój	• NZOZ Sanatorium Uzdrowiskowe „Wiktor” – Oddział Uzdrowiskowy Sanatoryjny

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://www.nfz.gov.pl/aktualnosci/aktualnosci-centrali/rehabilitacja-po-covid-19-lista-placowek,7976.html>

Turnusy i pobyty rehabilitacyjne dla ozdrowieńców po COVID-19, w uzdrowiskach prowadzone były głównie w sanatoriach, szpitalach leczniczych, ośrodkach rehabilitacyjno-wypoczynkowych oraz centrach czasowo-leczniczych. Pobytu realizowane zarówno na oddziałach uzdrowiskowo sanatoryjnych jak i uzdrowiskowych szpitalnych.

Nie wszystkie uzdrowiska miały zakontraktowane turnusy z zakresu rehabilitacji stacjonarnej uzdrowiskowej, niektóre z nich, przykładowo Augustów, Gołdap i Krasnobród oferowały rehabilitację ambulatoryjną. Z kolei Iwonicz Zdrój, Polańczyk, Przerzecznym Zdrój, Solec Zdrój, Swoszowice i Wapienne nie zgłosiły swoich zakładów lecznictwa uzdrowiskowego do programu.

Zgodnie z założeniem, kompleksowy program rehabilitacji po covidowej obejmował m.in.:

1. kinezyterapię ze szczególnym uwzględnieniem treningu wytrzymałościowego, ćwiczeń oddechowych, ćwiczeń efektywnego kaszlu, ćwiczeń ogólnousprawniających, ćwiczeń na wolnym powietrzu;

Ryc. 1. NZOZ Sanatorium Wiktor w Żegiestowie Zdroju – Oddział Uzdrawiskowy
Sanatoryjny świadczący rehabilitację pocovidową.
(Źródło: <https://www.wiktor.cechini.pl/>)

2. opukiwanie i oklepywanie klatki piersiowej, drenaże ułożeniowe;
3. inhalacje indywidualne;
4. terenoterapię, treningi marszowe;
5. balneoterapię – według indywidualnych wskazań;
6. masaż leczniczy – według indywidualnych wskazań;
7. hydroterapię, fizykoterapię – według indywidualnych wskazań;
8. treningi relaksacyjne;
9. edukację zdrowotną i promocję zdrowia, w tym np. naukę prawidłowej techniki używania inhalatorów, eliminację nałogów i innych czynników ryzyka chorób cywilizacyjnych, prozdrowotną zmianę stylu życia;
10. leczenie dietetyczne – według indywidualnych wskazań;
11. wspomaganie rehabilitacyjne schorzeń współistniejących.

Rehabilitowany pacjent miał prawo do konsultacji z personelem medycznym oraz mógł skorzystać z profesjonalnej terapii psychologicznej, każda placówka uczestnicząca w programie zapewniała pacjentom badania diagnostyczne, leki i wyroby medyczne, które były niezbędne do uzyskania najlepszych rezultatów programu leczenia.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że oprócz oferowanych i ustalanych, dla każdego ozdrowieńca indywidualnie, zabiegów rehabilitacyjnych obejmujących głównie fizykoterapię, kinezyterapię i balneoterapię, bardzo duży nacisk kładło się na wsparcie psychologiczne i terapeutyczne oraz edukację zdrowotną, to dzięki obowiązkowemu programowi edukacji, ozdrowieńcy uzyskiwali informacje o samej chorobie, jej powikłaniach, oraz w jaki sposób radzić sobie ze skutkami choroby i co robić aby jak najszybciej wrócić do pełnej sprawności. Zatem powrót do zdrowia możliwy był dzięki równoległemu i kompleksowemu zadbaniu o zdrowie fizyczne, jak i psychiczne.

Kompleksowy program rehabilitacji po chorobie COVID-19, obowiązywał jednak tylko do 5 kwietnia 2022 r. Narodowy Fundusz Zdrowia wydał komunikat, w którym poinformował, że skierowania na kompleksową rehabilitację po przebytej chorobie COVID-19, w uzdrowiskach lub podmiotach oferujących rehabilitację w trybie stacjonarnym, fizjoterapię ambulatoryjną i domową dla ozdrowieńców, mogą być wystawiane do 4 kwietnia 2022 roku, a zakończenie realizacji świadczeń powinno nastąpić do 30 czerwca 2022 roku.

Nie wiadomo czym podyktowana była decyzja o zawieszeniu programu kompleksowej rehabilitacji pocovidowej. Być może powodem wprowadzonej zmiany była chęć przywrócenia miejsc w ośrodkach rehabilitacyjnych i sanatoriach dla pacjentów, którzy nie chorowali na COVID-19, ale w wyniku ograniczeń spowodowanych przez pandemię, ich leczenie zostało wstrzymane lub przesunięte.

Warto wspomnieć też o kwestii finansowej, koszty za każdy dzień kompleksowej rehabilitacji pocovidowej, pokrywane ze środków NFZ (Funduszu Przeciwdziałania COVID-19) oraz budżetu państwa to 188 zł od osoby, tymczasem finansowanie standardowych umów rehabilitacyjnych to koszt około 70-100 zł od osoby.

Należy pamiętać, że chociaż liczba zachorowań na COVID-19, w ostatnich miesiącach się zmniejszyła w stosunku do roku 2021, to powikłania po przebytej chorobie nadal pozostają i tylko profesjonalna, kompleksowa i wielopłaszczyznowa rehabilitacja pozwala na powrót do sprawności przed chorobą. W Polsce mamy 5,3 miliona ozdrowieńców. Z danych Agencji Oceny Technologii Medycznych i Taryfikacji (<https://www.aotm.gov.pl/covid-19/>) wynika, że na ciężki przebieg choroby narażonych było ok. 19 proc. zarażonych. Szacuje się, że przynajmniej jedna trzecia wszystkich, którzy chorowali na COVID-19 ma powikłania.

Mimo, że kompleksowy program rehabilitacji pocovidowej został zakończony, pacjenci, którzy po przebytej chorobie COVID-19, będą

wymagali rehabilitacji leczniczej, mogą z niej skorzystać. Będzie się to jednak odbywać na zasadach standardowych umów z NFZ. Oздrowieńcom, u których ze względu na liczne powikłania, rehabilitacja jest trudniejsza niż u osób, które choroby nie przeszły, oferować się będzie głównie rehabilitację ogólnoustrojową, neurologiczną i pulmonologiczną a nie jak dotychczas wielokierunkową.

Oferta Uzdrowiska Kopalnia Soli Wieliczka

Kopalnia Soli „Wieliczka” utworzyła w 1958 roku pierwsze w Polsce i drugie na świecie podziemne Uzdrowisko, w którym świadczy usługi lecznicze w zakresie dolegliwości pulmonologicznych oraz tych na podłożu alergologicznym. W 2011 roku Uzdrowisko Kopalnia Soli „Wieliczka” uzyskało oficjalnie nadany przez Ministra Zdrowia status podziemnego uzdrowiska. Wykorzystuje się w niej do leczenia kuracjuszy unikatowy mikroklimat tj. powietrze pozbawione zanieczyszczeń i alergenów, bogate w mikroelementy, o stałej temperaturze, wysokiej wilgotności, wolne od szkodliwego promieniowania (Mirek 2016). Uzdrowisko Kopalnia Soli „Wieliczka” specjalizuje się w profilaktyce i leczeniu chorób układu oddechowego, z wykorzystaniem unikatowych walorów podziemnego mikroklimatu (www.kopalnia.pl).

Uzdrowisko usytuowane jest 135 metrów pod ziemią, a w jego skład wchodzi kilka komór. W Komorze Smok urządzone zostało nowoczesne inhalatorium przeznaczone do inhalacji indywidualnej oraz sala do kinezyterapii, w której przeprowadzane są zajęcia ruchowe dla kuracjuszy. W Komorze Jezioro Wasseł, której główną atrakcją stanowi jezioro wypełnione naturalną wielicką solanką, usytuowane zostały miejsca do prowadzenia zajęć grupowych, sala ze sprzętem fitness – rowerki, ergometry, steppery oraz bieżnie. W komorze Wasseł znajduje się także dyżurka lekarsko-pielęgniarska oraz strefa edukacji zdrowotnej. Komora Boczkowskiego jako jedyna z komór w Uzdrowisku Kopalnia Soli „Wieliczka” została zaaranżowana jako miejsce do wypoczynku dla kuracjuszy. Ofertę rehabilitacyjną uzupełniają usługi świadczone w Komorze Stajnia Gór Wschodnich, jest ona podzielona na dwie części – pierwszą z nich stanowi podziemna kaskada solankowa, w której pacjenci mają możliwość odpoczynku oraz inhalacji, mogą też korzystać z urządzeń do ćwiczeń.

Uzdrowisko Kopalnia Soli „Wieliczka” ma w ofercie rehabilitację pulmonologiczną po COVID-19. W jej skład wchodzi min.: kwalifikacja medyczna przeprowadzana przez lekarza chorób płuc, dwutygodniowy cykl składający się z codziennych, 2,5 godzinnych pobyków leczniczych w komorach solankowych zlokalizowanych 135 m pod ziemią.

Ryc. 2. Komora Stajnia Gór Wschodnich. (Źródło: www.kopalnia.pl)

Każdy dzień zabiegowy obejmuje 2,5-godzinną wizytę uzdrowiskową pod ziemią w trybie dziennym, która składa się z dwóch paneli treningowych po 30 min, obejmujących trening wytrzymałościowy i siłowy, ćwiczenia oddechowe, równoważne i koordynacyjne oraz ćwiczenia rozciągające i edukację zdrowotną. Wszyscy pacjenci znajdują się tam pod stałą opieką lekarza, fizjoterapeutów i pielęgniarek.

Ryc. 3. Ćwiczenia gimnastyki maksymalizujące efekty zdrowotne.
(Źródło: www.kopalnia.pl)

W 2021 r. W Uzdrowisku Kopalnia Soli Wieliczka z rehabilitacji po przebytej chorobie COVID-19 skorzystało sumarycznie ponad 700 osób, a w komorach uzdrowiskowych na leczniczych turnusach w ciągu całego roku przebywało 2824 osób (<https://www.kopalnia.pl/uzdrowisko/pobyty-4-21-dni/rehabilitacja-po-covid-19>).

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Beneficjentami socjalnej turystyki zdrowotnej są osoby po przejściu choroby covidowej, która ogranicza prawidłowe funkcjonowania organizmu człowieka, wyjazdy tych osób w celu rehabilitacji zaliczyć można do turystyki społecznej,

1. Liczba ozdrowieńców – osób wymagających takiej rehabilitacji jest znacząca i tworzy duży segment osób zainteresowanych wielokierunkową rehabilitacją.
2. Podaż ofert na rehabilitację po covidową jest stosunkowo małą, najwięcej ofert prezentują sanatoria w uzdrowiskach.
3. Rezygnacja z kompleksowego programu rehabilitacji po covidowej na rzecz rehabilitacji ogólnoustrojowej jest niekorzystna dla ozdrowieńców.
4. Uzdrowisko Kopalnia Soli w Wieliczce jest przykładem dobrze zaprojektowanej propozycji rehabilitacji po covidowej, dobrze ocenianej przez pacjentów.

BIBLIOGRAFIA

- Exploring Health Tourism*. (2018). World Tourism Organization and European Travel Commission, Madrid. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284420209>
- Gaworecki, W.W. (2007), *Turystyka*, PWE, Warszawa.
- Gössling, S.; Scott, D.; Hall, C.M. (2020). *Pandemics, tourism, and global change: A rapid assessment of COVID-19*. "Journal of Sustainable Tourism", 29, 1–20.
- Januszewska, M., Nawrocka, E., Oparka, S. (2010). *Turystyka uzdrowiskowa, turystyka w uzdrowiskach – problemy definicyjne*, [w:] Szromek A., red. *Uzdrowiska i ich znaczenie w gospodarce turystycznej*, Proksenia, Kraków.
- Lubowiecki-Vikuk, A., Rab-Przybyłowicz, J., (2015). *Wybrane aspekty funkcjonowania rynku turystyki medycznej w Polsce*. „Folia Turistica”, nr 34: 85–107.
- Łęcka, I. (2003). *Nowe (?) trendy w turystyce zdrowotnej*. „Prace i Studia Geograficzne”, nr 32, s. 173–190.

- Mikos von Rohrscheid, A. (2021). *Uczestnicy, formy i kierunki rozwoju współczesnej turystyki społecznej*. [w:]: Stasiak A., red. *Turystyka społeczna w Polsce. Monografia naukowa. Przewodnik dobrych praktyk*. Kraków – Świdnica 2021, 31-61.
- Mirek J. (2016). *Organizacja funkcjonowania uzdrowiska w podziemnym wyrobisku górnictwem na przykładzie uzdrowiska Kopalnia Soli „Wieliczka”*, [w:] Szromek A., red *Wybrane aspekty zarządzania zakładem uzdrowiskowym*, Proksenia, Kraków, s. 109-122.
- Przybyło-Kisielevska K., Kruczek Z., Knefel M. (2019) *Znaczenie regionalnych produktów kulinarnych w turystyce zdrowotnej. Dobre praktyki w uzdrowisku Busko-Zdrój*. „Zeszyty Naukowe”, Tom 15 (8), 1/2019, s. 32-48, Wyższa Szkoła Turystyki i Ekologii, Sucha Beskidzka.
- Różycki P. (2022). *Geneza i teoria turystyki*, PWN Warszawa.
- Walas B., Kruczek Z. (2020). *The impact of COVID-19 on tourism in Kraków in the eyes of tourism entrepreneurs*, „Studia Periegetica”, 2 (30), 79-95, DOI: 10.5604/01.3001.0014.366

STRONY INTERNETOWE

- [https://en.wikipedia.org/wiki/Portal: COVID-19](https://en.wikipedia.org/wiki/Portal:COVID-19)
- <https://www.nfz.gov.pl/aktualnosci/aktualnosci-centrali/znamy-szczegoly-programu-rehabilitacji-po-przebytej-chorobie-covid-19,7959.html>
- <https://www.prawo.pl/zdrowie/koniec-rehabilitacji-pocovidowej,514460.html>
- <https://www.termedia.pl/koronawirus/Rehabilitacja-pocovidowa-zrob-to-sam,46603.html>
- [katalog-uzdrowisko.pdf \(kopalnia.pl\)](https://www.kopalnia.pl/uzdrowisko/pdf/kopalnia.pl)
- <https://www.kopalnia.pl/uzdrowisko/pobyty-4-21-dni/rehabilitacja-po-covid-19>
- <https://www.aotm.gov.pl/covid-19/>

Przewodnik dobrych praktyk

Kongres *Turystyka społeczna a jakość życia*

Wielką wartością dla branży turystycznej oraz środowisk zajmujących się organizacją imprez dla seniorów, osób niepełnosprawnych i innych o specjalnych potrzebach są spotkania, podczas których dochodzi do wymiany poglądów, spostrzeżeń oraz analizy osiągnięć w omawianym zakresie. Tego typu konferencje, sympozja i kongresy mają szczególną wartość i należy je promować oraz coraz częściej organizować.

Kongres *Turystyka społeczna a jakość życia* odbył się 21 października 2022 roku w Krakowie w obiektach Akademii Wychowania Fizycznego. Organizatorem wydarzenia był Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, a partnerami strategicznymi Województwo Małopolskie oraz Wydział Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie. Spotkanie było okazją do publicznej debaty nad rolą turystyki społecznej, a omawiane zagadnienia dotyczyły kulturowych, społecznych, psychologicznych, edukacyjnych i zdrowotnych korzyści tego rodzaju

Otwarcie Kongresu *Turystyka społeczna a jakość życia*.

Fot. N. Figiel

Recepcja Kongresu. Fot. N. Figiel

aktywności w aspekcie jakości życia, ze szczególnym uwzględnieniem seniorów oraz osób o specjalnych potrzebach. W Kongresie udział wzięły osoby i podmioty zajmujące się turystyką, w szczególności turystyką społeczną – pracownicy naukowcy, organizacje i stowarzyszenia turystyczne, organizacje samorządowe i gospodarcze, fundacje, organizacje pożytku publicznego, instytucje publiczne oraz organizatorzy wycieczek.

Kongres składał się z sesji plenarnej i czterech bloków tematycznych, podczas których wystąpienia naukowców przeplatały się z referatami praktyków, osób i organizacji na co dzień organizujących turystykę społeczną. Podczas sesji plenarnej zostały przedstawione zagadnienia ogólne oraz problemy związane z tworzeniem bezpiecznej i dostępnej przestrzeni dla turystów niepełnosprawnych. Z kolei w sesjach tematycznych rozmawiano na temat zagadnień wpisujących się w problematykę jakości życia. W sumie w Kongresie wzięło udział stu pięćdziesięciu gości oraz wygłoszono blisko trzydzieści referatów. Szczegółowy program zamieszczono poniżej:

PROGRAM KONGRESU 21.10.2022.

9.00-9.15 Uroczyste otwarcie konferencji, dr hab. Ewa Roszkowska, prof. AWF, Dziekan Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie; Beata Stachura, Zastępca Dyrektora Departamentu Turystyki UMWM; Jerzy Kapłon, Prezes Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego

Sesja plenarna	
9.30-10.00	dr Andrzej Stasiak, Uniwersytet Łódzki, <i>Turystyka a jakość życia</i>
10.00-10.30	Jerzy Kapłon, prezes ZG PTTK, <i>Turystyka społeczna w działalności Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego</i>
10.30-11.00	Tomasz Koźmiński, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, <i>Szerokie spojrzenie na turystykę osób ze szczególnymi potrzebami</i>
11.00-11.30	Dyskusja
11.30-11.45	Przerwa kawowa
11.45-12.15	Tomasz Włodarski, zastępca dyr. ds. rozwoju i infrastruktury, Małopolski Instytut Kultury, <i>Dostępność – podstawowa zasada organizowania przestrzeni publicznej</i>
12.15-12.45	dr hab. Piotr Gryszel, prof. UE Wrocław, <i>Czy turystyka społeczna jest „trendy”? Rozwój turystyki społecznej a trendy w turystyce</i>
12.45-13.15	Sylvia Osojca-Kozłowska, prezes Fundacji Symbioza, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, <i>Easy to read, czyli gdy więcej znaczy mniej. Złote zasady komunikacji korzyści w turystyce dostępnej</i>
13.15-13.30	Marek Kalbarczyk, przewodniczący Rady Fundatorów, Fundacja Szansa dla Niewidomych, <i>Wizualna rzeczywistość dostępna pozawzrokowo</i>
13.30-14.00	Dyskusja
14.00-15.00	Obiad
BLOK 1 Radość podróżowania. Wpływ turystyki na jakość życia jej uczestników	
15.00-15.20	dr Łukasz Hećman, autor bloga <i>niePEŁNOSPRAWNY-turysta.pl</i> , <i>Rola mediów społecznościowych w aktywizacji osób niepełnosprawnych poprzez turystykę</i>
15.20-15.40	Adam Stalka, Agata Ludwiczak, Katarzyna Franczyk, Stowarzyszenie Rozwoju Orienteeringu, <i>Aktywizacja turystyczna osób niepełnosprawnych poprzez orienteering</i>

15.40-16.00	mgr Irena Kozibura, członek Miejskiej Rady Seniorów przy Prezydencie Miasta Szczecina, <i>Turystyka i krajoznawstwo zachodniopomorskie – czy społeczne?</i>
16.00-16.30	Pytania i dyskusja
16.30-16.45	Przerwa kawowa
16.45-17.05	Elżbieta Kusina, Jagielloński Uniwersytet Trzeciego Wieku; Krystyna Męcik, członek Zarządu Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku, <i>Turystyka seniorów na przykładzie działalności Uniwersytetów Trzeciego Wieku</i>
17.05-17.25	dr Sabina Owsianowska, AWF Kraków, <i>Turystyka społeczna a poprawa jakości życia dojrzałych dorosłych</i>
17.25-17.45	Janusz Turakiewicz, Fundacja Instytut Gospodarki Turystycznej, <i>Dostępność pomników historii na Dolnym Śląsku dla osób ze szczególnymi potrzebami</i>
17.45-18.15	Pytania i dyskusja
BLOK 2 Turystyka dla wszystkich. Instrumenty, programy i infrastruktura dla potrzeb turystyki społecznej	
15.00-15.20	Anna Salamończyk-Mochel, wiceprezes POT, <i>Czy turystyczne programy wsparcia stanowią impuls do rozwoju? Case study na przykładzie Polskiego Bonu Turystycznego</i>
15.20-15.40	Klaudia Chwaja, Paweł Rapała i Kacper Stachańczyk, AWF Kraków, <i>Perspektywy rozwoju sieci uzdrowisk w Polsce źródłem potencjalnego wzrostu turystyki społecznej i jakości życia</i>
15.40-16.00	Natalia Figiel, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie, <i>Projekt standaryzacji oznakowania szlaków turystycznych dla osób o specjalnych potrzebach</i>
16.00-16.30	Pytania i dyskusja
16.30-16.45	Przerwa kawowa
16.45-17.05	Tomasz Włodarski, zastępca dyr. ds. rozwoju i infrastruktury, Małopolski Instytut Kultury, <i>Czy dostępność jest trudna do realizowania? Doświadczenia projektu Małopolska Kultura Wrażliwa</i>

17.05-17.25	dr Izabela Gruszka, prof. Marta Drozdowska, mgr Paulina Graczyk, Wrocławska Akademia Biznesu w Naukach Stosowanych, <i>Przystosowanie obiektów turystycznych do obsługi osób z niepełnosprawnościami – przykład Dolnego Śląska</i>
17.25-17.45	Bogumił Kanik, prezes Fundacji Pogranicze Bez Barrier, <i>Działania na rzecz tworzenia systemu dostępności w górach i terenach nieurbanizowanych</i>
17.45-18.15	Pytania i dyskusja
BLOK 3 Turysta na ścieżkach edukacji. Edukacyjne i kulturowe wartości turystyki społecznej	
15.00-15.20	dr Piotr Cybula, AWF Kraków, <i>Organizacja pielgrzymek a ustawa o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych – teoria a praktyka</i>
15.20-15.40	Anna Krakowska-Ostrowska, Polska Organizacja Turystyczna, <i>Nowoczesne formuły promocji turystyki i krajoznawstwa, np. projekt Mobilne Centrum Edukacji Turystyczna Szkoła</i>
15.40-16.00	dr Iwona Dominek, AWF Kraków, <i>Terapeutyczne i wychowawcze znaczenie wyjazdów survivalowych dla współczesnej młodzieży</i>
16.00-16.30	Pytania i dyskusja
16.30-16.45	Przerwa kawowa
16.45-17.05	mgr Marlena Treichel, dyrektor SP nr 11 w Grudziądzu, <i>Rola wycieczek szkolnych w procesie dydaktyczno-wychowawczym</i>
17.05-17.25	mgr Justyna Cieślik, Związek Harcerstwa Polskiego, <i>Turystyczna i rekreacyjna działalność ZHP w środowisku dzieci i młodzieży z niepełnosprawnościami na przykładzie Drużyn Nieprzetartego Szlaku</i>
17.25-17.45	dr Iwona Cybula, Krakowska Akademia im. A. F. Modrzewskiego, <i>Turystyka i krajoznawstwo w programach kształcenia na nauczycielskich kierunkach studiów</i>
17.45-18.15	Pytania i dyskusja

BLOK 4 Zdrowie jako cel turystyki	
15.00-15.20	dr Karolina Korbziel, AWF Kraków, <i>Obozy terapeutyczne dla młodzieży</i>
15.20-15.40	prof. Zygmunt Kruczek, dr Katarzyna Gmyrek, mgr Karolina Nowak, AWF Kraków, <i>Oferta pobytów rehabilitacyjnych w polskich uzdrowiskach dla osób po przejściu COVID-19</i>
15.40-16.00	Krzysztof Florys, Wiceprezes Fundacji Mapa Pasji, <i>Questy – Wyprawy Odkrywców po zdrowie i skarby lokalnego dziedzictwa</i>
16.00-16.30	Pytania i dyskusja
16.30-16.45	Przerwa kawowa
16.45-17.05	Paweł Szczygieł, dyrektor Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krakowie, <i>Społeczna funkcja udostępniania lasów państwowych na przykładzie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krakowie</i>
17.05-17.25	Zbigniew Orłowski, prezes Oddziału PTTK w Mysłowicach, <i>Śląski Rajd Turystyczny „Bez Barrier”. Organizacja imprez turystyki kwalifikowanej dla osób niepełnosprawnych</i>
17.25-18.15	Pytania i dyskusja
18.20-18.35	Podsumowanie i uroczyste zamknięcie kongresu, Jerzy Kapłon, Prezes Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego

MINISTERSTWO FUNDUSZY
I POLITYKI REGIONALNEJ

SEKRETARZ STANU

MAŁGORZATA
JAROSIŃSKA-JEDYNAK

data: 30.10.2022 r.

znak sprawy: DZF-XIII.6461.89.2022.MZ

**Uczestnicy Kongresu
Turystyka społeczna, a jakość życia**

Dotyczy: List od pani Małgorzaty Jarosińskiej – Jedynak – Sekretarza Stanu
w Ministerstwie Funduszy i Polityki Regionalnej

Szanowni Państwo,

- Bardzo dziękuję za zaproszenie na dzisiejszą konferencję i jednocześnie przepraszam, że mimo szczerych chęci nie mogę być z Państwem dzisiaj osobiście. Cieszę się że ta konferencja jest kolejną okazją do integracji instytucji, podmiotów i osób, którym bliska jest idea turystyki społecznej.
- Jak Państwo wiedzą, jednym z priorytetów naszego rządu jest solidarność społeczna i dążenie do tego by wszyscy obywatele czuli się w naszym kraju jednakowo dobrze. Dotyczy to również osób o szczególnych potrzebach – seniorów, osób z niepełnosprawnością. Dlatego powstał i od 4 lat jest realizowany rządowy Program Dostępność Plus, który ma poprawić jakość naszej infrastruktury, przestrzeni i usług.
- Dostępność Plus to szereg działań i zmian inwestycyjnych, modernizacyjnych, edukacyjnych, czy legislacyjnych, podnoszących świadomość na temat istniejących potrzeb oraz wdrażających standardy w szeroko rozumianym otoczeniu społeczno-gospodarczym. Już dziś mamy w tym programie ponad 100 różnego rodzaju inicjatyw, konkursów, czy projektów, które zaowocują zmianami w ponad 1200 miejsc publicznych.
- W naszych działaniach staramy się pokazywać, że miejsce na dostępność jest wszędzie. Także tam, gdzie w pierwszych skojarzeniach się jej nie dostrzega. Dobrym przykładem jest właśnie turystyka społeczna, gdzie wielu sceptyków

Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, Wspólna 2/4, 00-926 Warszawa,
tel. 22 273 84 00 fax: 273 89 47, www.gov.pl/web/fundusze-regiony,
www.funduszeuropejskie.gov.pl. Pismo spełnia zasady dostępności.

zastanawia się jak to możliwe, by osoby niepełnosprawne wędrowały po górskich szlakach? Często nawet samodzielnie. A to się jednak dzieje – sama się o tym wielokrotnie przekonałam że przy odrobinie dobrej woli jest możliwe, by każdy mógł korzystać z piękna otaczającej przyrody, odpoczywać, rozwijać swoje pasje, czy spełniać marzenia.

- W Programie Dostępność Plus szczególne miejsce poświęcono turystyce społecznej, a dokładnie w Działaniu nr 26 które mówi o turystyce i rekreacji bez barier. Naszą ambicją jest by co najmniej 100 km szlaków turystycznych i co najmniej 10 schronisk górskich stało się dostępnych dla osób z niepełnosprawnościami. Dostępnych w takim znaczeniu, że usuwamy z nich zbędne bariery, uwrażliwiamy otoczenie na potrzeby osób starszych i z niepełnosprawnością. Sprzyjają temu takie inicjatywy jak konkurs pod nazwą Schronisko bez barier, program PFRON pod nazwą Dostępność ponad barierami, czy Obszar chroniony obszar dostępny, którego celem jest wypracowanie modelu dostępnego parku narodowego lub krajobrazowego, a także pilotażowe wdrożenie rozwiązań w 16 parkach narodowych i krajobrazowych w całym kraju.
- Działania, które będą prowadzone w ramach tych inicjatyw to między innymi: dostosowywanie przestrzeni budynków, adaptacja szlaków i ścieżek przyrodniczych, dostosowywanie materiałów edukacyjnych i informacyjnych do potrzeb osób z dysfunkcją słuchu czy wzroku, czy umożliwianie zwiedzania terenów rekreacyjnych z wolontariuszami lub za pomocą specjalnych pojazdów, ułatwiających poruszanie się.
- Jestem przekonana, że dzisiejsza konferencja pokaże z pewnością jak wiele się dzieje w turystyce społecznej, jak mocno jesteście Państwo w nią zaangażowani na różnych poziomach.
- Dlatego raz jeszcze dziękuję dzisiejszym gospodarzom i organizatorom – w szczególności PTTK - za tą cenną inicjatywę, łączącą coraz liczniejsze grono ekspertów i sympatyków turystyki społecznej. Jestem przekonana, że inicjatywy związane z turystyką społeczną przyniosą różnorodne korzyści zarówno dla Małopolski jak i innych regionów, promując turystykę jako otwartą i dostępną dla wszystkich.

Życzę Państwu owocnych debat i dyskusji.

M. Jarosińska-Jędrzejak

Członek Zarządu
Województwa Małopolskiego
Iwona Gibas

Kraków, dnia 21 października 2022 r.

Szanowny Pan
Jerzy Kapłon
Prezes Zarządu Głównego
Polskiego Towarzystwa
Turystyczno-Krajoznawczego

Szanowny Panie Prezesie!

Serdecznie dziękuję za zaproszenie na Kongres „Turystyka społeczna a jakość życia”. Niestety, z powodu innych zobowiązań służbowych nie mogę osobiście spotkać się z Państwem. Dlatego na ręce Pana Prezesa chciałabym przekazać – w imieniu własnym oraz Samorządu Województwa Małopolskiego – serdeczne gratulacje i wyrazy uznania dla podjętej inicjatywy.

Kongres „Turystyka społeczna a jakość życia”, zapowiada się niezwykle ciekawie i poruszać będzie bardzo ważne kwestie. Wysoką jakość merytoryczną wydarzenia zapewnia partnerstwo licznych ośrodków naukowych, ekspertów w dziedzinie turystyki oraz organizacji działających prężnie na rzecz osób z niepełnosprawnościami oraz seniorów. Choemy, by małopolska turystyka była dostępna dla wszystkich. Aby każdy, kto do nas przyjedzie czuł się w Małopolsce komfortowo i bezpiecznie. Dlatego zależy nam, aby dzisiejsza dyskusja przerodziła się w konkretne projekty wdrażane w naszym regionie.

Rok 2022 został ustanowiony przez Sejmik Województwa Małopolskiego Rokiem Seniora i Solidarności Międzypokoleniowej. Województwo od kilku już lat aktywnie kształtuje odpowiednią politykę senioralną i promuje ideę „srebrnej gospodarki”, by jak najlepiej przygotować region na skutki starzenia się społeczeństwa. Jest to również wyzwanie dla branży turystycznej, aby dostosować swoje usługi do tego typu odbiorcy.

Liczę, że Państwo podczas dzisiejszego Kongresu będą mieli sposobność do ciekawej debaty nad rolą turystyki społecznej w podnoszeniu jakości życia osób o specjalnych potrzebach, w tym osób z niepełnosprawnościami, seniorów oraz dzieci i młodzieży.

Życzę owocnych obrad i serdecznie pozdrawiam!

ul. Basztowa 22, 31-155 Kraków
adres do korespondencji: ul. Radwalska 36, 30-019 Kraków

Spis treści

Kongres *Turystyka społeczna a jakość życia*

Turystyka seniorów na przykładzie działalności Uniwersytetów Trzeciego Wieku (<i>Wiesława Borczyk</i>)	251
Nowoczesne Formy Promocji Turystyki i Krajoznawstwa. Projekt Mobilne Centrum Edukacji Turystyczna Szkoła (<i>Anna Krakowska-Ostrowska</i>)	257
Aktywizacja turystyczna osób niepełnosprawnych poprzez orienteering (<i>Adam Stalka, Agata Ludwiczak, Katarzyna Franczyk</i>)	260
Turystyczna i rekreacyjna działalność ZHP środowisku dzieci i młodzieży z niepełnosprawnościami na przykładzie drużyn „Nieprzetartego szlaku” (<i>Justyna Cieślik</i>)	264
Questy – wyprawy odkrywców po zdrowie i skarby lokalnego dziedzictwa (<i>Krzysztof Florys</i>)	266
Rola mediów społecznościowych w aktywizacji osób niepełnosprawnych poprzez turystykę (<i>Łukasz Hećman</i>)	268
Projekt standaryzacji oznakowania szlaków turystycznych dla osób o specjalnych potrzebach (<i>Natalia Figiel</i>)	271
Dostępność – podstawowa zasada organizowania przestrzeni publicznej (<i>Tomasz Włodarski</i>)	273

Turystyka seniorów na przykładzie działalności Uniwersytetów Trzeciego Wieku

Wiesława Borczyk

Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku, zwana dalej Federacją UTW, zrzesza od 2007 roku Uniwersytety Trzeciego Wieku (UTW) – organizacje pozarządowe, które posiadają osobowość prawną i w zakresie zadań statutowych prowadzą ciągłą działalność edukacyjną i aktywizującą na rzecz osób starszych. Wśród statutowych celów Federacji UTW wyróżnia się m.in. działania z zakresu profilaktyki i promocji zdrowia, kultury fizycznej, sportu, turystyki i rekreacji.

Współpracujemy również z UTW w uczelniach wyższych oraz UTW w jednostkach samorządu terytorialnego (jak np. w centrach kultury, bibliotekach, centrach kształcenia ustawicznego) oraz radami i klubami seniorów.

Według badań Głównego Urzędu Statystycznego w 2018 roku, w Polsce prowadziło działalność 640 Uniwersytetów Trzeciego Wieku. Rozwój Uniwersytetów Trzeciego Wieku stwarza osobom dojrzałym warunki do poszerzania wiedzy oraz nabywania nowych umiejętności, niezbędnych w zmieniającym się świecie. Oferowane przez UTW wykłady, zajęcia warsztatowe, zajęcia aktywności fizycznej pobudzają do aktywności, rozwijania zainteresowań, ułatwiają nawiązywanie relacji międzyludzkich, mobilizują do dbania o kondycję psychiczną i fizyczną.

W 2022 roku Federacja UTW podejmowała inicjatywy mające na celu upowszechnianie aktywności fizycznej, rekreacji i turystyki wśród słuchaczy UTW, uwzględniając skutki pandemii covid-19, która szczególnie dotknęła starsze pokolenie. Między innymi zorganizowano ogólnopolskie wydarzenia o charakterze aktywizującym oraz edukacyjno-informacyjnym „Letnia Akademia Animatorów Aktywności Ruchowej Seniorów”. Akademia odbyła się w dniach od 30 czerwca do 2 lipca 2022 r. w Starym Sączu. Celem tego przedsięwzięcia było

Wycieczka UTW Dąbrowa Tarnowska do Orawskiego Parku Etnograficznego

Fot. K. Guzik

stymulowanie 80. liderów UTW, przedstawicieli organizacji seniorskich oraz gminnych rad seniorów do podejmowania działań aktywizujących osoby starsze, podniesienie ich kompetencji w zakresie planowania i organizowania aktywności fizycznej seniorów w środowisku lokalnym, z wykorzystaniem dostępnej infrastruktury sportowo – rekreacyjnej, a także podniesienie świadomości w zakresie profilaktyki zdrowia i aktywności fizycznej osób 60+ oraz upowszechnienie różnorodnych form kultury fizycznej. W debacie „Potrzeby i wyzwania organizacji seniorskich w zakresie inicjowania i stymulowania aktywności fizycznej seniorów, ze szczególnym uwzględnieniem skutków pandemii”, którą otworzyła Wiesława Borczyk, Prezes Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń UTW wzięli udział m.in. Andrzej Gut-Mostowy, sekretarz stanu w Ministerstwie Sportu i Turystyki, Marek Kwiatkowski Starosta Nowosądecki oraz Jacek Lelek Burmistrz Starego Sącza, a także wykładowcy z Instytutu Kultury Fizycznej PWSZ w Nowym Sączu. Krystyna Męcik, Prezes Zarządu Stowarzyszenia UTW w Łazach, organizatora Międzynarodowej Olimpiady Sportowej Uniwersytetów Trzeciego Wieku i Organizacji Senioralnych „TRZECI WIEK NA START” oraz Marek Szarawarski z Rabczańskiego UTW, Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego Ogólnopolskiej Zimowej Senioriady na Podhalu w Rabce-Zdroju zaprezentowali zebranym informacje o podejmowanych przez nich cyklicznych, corocznych działaniach, propagujących aktywność fizyczną – rekreacyjną osób

60+. Praktyczne ćwiczenia dla uczestników Akademii podczas warsztatów instruktażowych prowadzili profesjonalni instruktorzy z PWSZ w Nowym Sączu. Projekt „Akademia Animatorów Aktywności Ruchowej Seniorów” był dofinansowany przez Ministra Sportu i Turystyki w ramach programu „Sport dla Wszystkich”.

Mając na uwadze sytuację na polskim rynku turystycznym, zmieniające się warunki społeczno-ekonomiczne oraz znaczącą rolę, jaką odgrywa turystyka w Małopolsce, Federacja UTW i Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie podjęły w 2022 r. współpracę na rzecz organizacji Kongresu „Turystyka społeczna a jakość życia” oraz innych działań w celu rozwoju turystyki społecznej, a w szczególności turystyki senioralnej, uwzględniającej specyficzne warunki geograficzne, gospodarcze, kulturowe i społeczne Małopolski. Przedmiotem Porozumienia była również współpraca i udział liderów UTW w Kongresie oraz promocja tego wydarzenia w środowisku seniorów.

Zorganizowano i przeprowadzono szkolenia dla przedstawicieli UTW z zakresu wykorzystania narzędzi cyfrowych w turystyce. Przygotowano i zrealizowano sześć wycieczek turystycznych pn. „Małopolska z przewodnikiem” dla małopolskich UTW, których celem była aktywizacja tej grupy społecznej oraz propagowanie atrakcyjnych turystycznie miejscowości w województwie. Seniorzy z UTW, we wrześniu 2022 r. podczas wyjazdów turystycznych zwiedzili zabytki i ciekawe miejsca w Nowym Sączu, Lanckoronie i Kalwarii Zebrzydowskiej, Olkuszu, Wadowicach, Wygiełzowie oraz Zubrzycy Górnej. Wyjazdy przeznaczone dla seniorów, uczestników Uniwersytetu Trzeciego Wieku (po 40 osób), w pakiecie zawierały: przejazd, udział przewodnika, bilety wstępu, obiad. Ubezpieczenie NNW uczestnicy pokrywali we własnym zakresie.

Podczas Kongresu *Turystyka społeczna a jakość życia*, w dniu 21 października br. w panelu o turystyce senioralnej wystąpiły przedstawicielki środowiska UTW – Krystyna Męcik, prezes UTW w Łazach, członek zarządu Federacji UTW, przedstawiając działania senioralnych organizacji pozarządowych w zakresie aktywności fizycznej i turystyki oraz Elżbieta Kusina, studentka Jagiellońskiego UTW, prezentując działalność z zakresu turystyki seniorów na przykładzie Jagiellońskiego UTW.

Dla przedstawicieli małopolskich UTW w siedzibie Centralnego Ośrodka Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie, w dniu 15 listopada 2022 r. odbyło się bezpłatne szkolenie na temat wykorzystania narzędzi cyfrowych PTTK i bazy szlaków PTTK do planowania wyjazdów turystycznych. Warunkiem udziału w szkoleniu było posiadanie

Wycieczka UTW Gorlice do Wadowic. Fot. R. Dziubina

smartfona. W szkoleniu udział wzięli przedstawiciele Stowarzyszenia Sądecki Uniwersytet Trzeciego Wieku w Nowym Sączu, Jagiellońskiego Uniwersytet Trzeciego Wieku w Krakowie, Stowarzyszenia Uniwersytet Złotego Wieku w Gorlicach, Pienińskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Szczawnicy Zdroju, Rabczańskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Rabce Zdroju, Dąbrowskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Dąbrowie Tarnowskiej oraz Stowarzyszenia Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Nowym Targu. Uczestnicy bardzo dobrze ocenili program merytoryczny oraz organizację szkolenia, wniosku-
jąc o kontynuowanie szkoleń w kolejnym roku.

Już w 1975 roku, inicjatorka powstania Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Polsce i twórczyni pierwszego UTW w Warszawie, prof. Halina Szwarc, twierdziła, że

[...] ludziom starym potrzebne jest to, co daje im turystyka, czyli czynny wypoczynek i nowe wrażenia, przerywające monotonię oraz umożliwiające wyrwanie się z powszechności i rozmyślań nad ich często nienajlepszą sytuacją zdrowotną i społeczną (H. Szwarc, H. Wolańska, T. Łobożewicz: *Rekreacja i turystyka ludzi w starszym wieku*, Warszawa, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1988).

W procesie zmian demograficznych i starzenia się populacji zaczęto wyodrębniać w ramach turystyki społecznej pojęcie turystyki senioralnej. W działalności Uniwersytetów Trzeciego Wieku obserwujemy wyraźny wzrost zainteresowania udziałem słuchaczy UTW zarówno w zajęciach z zakresu aktywności fizycznej jak również

ofertami turystycznymi. Badania GUS-u wykazują, że grupa wiekowa senioralna ma tendencje wzrostową i będzie bardzo ważna również w segmencie turystyki; coraz więcej seniorów chce zagospodarować czas wolny, wykorzystując dostosowaną do ich możliwości ofertę turystyczną. Stworzenie sprzyjających warunków dla rozwoju „srebrnej turystyki” jako segmentu rynku „srebrnej gospodarki” może stanowić wyzwanie dla branży turystycznej – biur podróży, ośrodków wypoczynkowo- rekreacyjnych, hoteli, a także uzdrowisk.

W raporcie „The Silver Economy” opublikowanym przez Komisję Europejską w 2018 roku zostały zarysowane obszary tego segmentu gospodarki w Unii Europejskiej do 2025 roku. Wskazano kilkanaście przykładów z największym potencjałem rozwojowym. Wśród nich wymieniana jest „Srebrna turystyka”. Osoby 50+ stają się jedną z ważniejszych grup świadomych turystów o jasno sprecyzowanych oczekiwaniach. Likwidacja barier i dopasowanie oferty do indywidualnych potrzeb może prowadzić do dalszego wzrostu w grupie turystów 50, 60 czy 70 plus. Aktualne jest więc pytanie: jak należy przygotować polską branżę turystyczną, aby oferty dedykowane dla seniorów uwzględniały szereg elementów charakterystycznych dla przeciętnego, polskiego seniora?

Z doświadczeń Federacji UTW, a także opinii przedstawicieli środowisk senioralnych, dostępnych opracowań naukowych oraz raportów specjalistów w przedmiotowej dziedzinie wynika m.in. ogólny wniosek, że planując strategie rozwoju usług turystycznych, dedykowanych grupie wiekowej osób starszych, powinno się uwzględniać opinie środowisk senioralnych.

Turystyka stanowi dla seniorów szczególną formę spędzania wolnego czasu. Stwarza możliwość utrzymania aktywności ruchowej, dobrej kondycji fizycznej oraz rozwijania zainteresowań, poszerzania wiedzy o nowych, dotychczas nieznanych miejscach. Zdobywanie tych doświadczeń może zwiększać stymulację poznawczą i sensoryczną osób starszych. Wyjazdy turystyczne mogą stanowić ważne źródło nawiązywania kontaktów i być dobrą okazją do spotkania innych osób, a tym samym przeciwdziałać osamotnieniu i izolacji społecznej. Dla seniorów istotna jest motywacja. Do satysfakcjonującego wykorzystania mają duże zasoby wolnego czasu, a także sezonowość wyjazdów (m.in. wiele osób starszych woli podróżować w miesiącach mniej upalnych). Terapia podróżna – planowanie wyjazdu, ustalenie trasy, przygotowanie bagażu – jest także dla indywidualnego turysty, podróżnika wyzwaniem dla szarych komórek, doskonałą gimnastyką dla mózgu, może zapewnić rzeczywiste korzyści zdrowotne. Zapewnienie

bezpieczeństwa, zarówno na trasach podróży jak i w miejscach pobytu, w obiektach noclegowych oraz wyspecjalizowane i certyfikowane kadry, profesjonalnie przygotowane do realizacji usług dla turysty-seniora, w tym dla osób o szczególnych potrzebach, to warunki niezbędne przy tworzeniu oferty senioralnej. Organizatorzy turystyki senioralnej powinni także brać pod uwagę ograniczoną zasobność portfela polskiego emeryta, a także uwarunkowania związane ze stanem zdrowia czy sprawnością fizyczną turystów-seniorów.

W Małopolsce, w 2021 r. liczba seniorów wynosiła ok. 820 tys. osób, (to niemal $\frac{1}{4}$ mieszkańców regionu). Mamy już dobre przykłady współpracy organizatorów turystyki społecznej z Uniwersytetami Trzeciego Wieku, klubami seniorów i innymi organizacjami zrzeszającymi osoby starsze. Wyrażamy nadzieję, na dalszą owocną współpracę w kolejnych latach, przy wsparciu władz regionu.

Nowoczesne Formy Promocji Turystyki i Krajoznawstwa.

Projekt

Mobilne Centrum Edukacji Turystyczna Szkoła

Anna Krakowska-Ostrowska

Spółeczne cechy programu: Mobilne Centrum Edukacji Turystycznej Szkoła

- aktywizacja społeczna i edukacja turystyczna poprzez kreowanie mody na podróżowanie po Polsce
- potrzeba edukacji dzieci i młodzieży dotyczącej turystyki poprzez wykorzystanie nowoczesnych i innowacyjnych technik edukacyjnych.

Istota mobilnego centrum edukacji turystycznej szkoły

- ▶ Nowoczesna, multimedialna przestrzeń pozwalająca na edukację poprzez zabawę.
- ▶ Możliwość skorzystania z interaktywnych stref zawierających aplikacje, gry, quizy z wykorzystaniem humanoidalnego robota, symulatorów czy doświadczeń opartych na VR (*virtual reality*) oraz AR (*augmented reality*).
- ▶ Połączenie tradycyjnych gier i zabaw dla dzieci dotyczących turystyki z możliwością testowania sprzętu rekreacyjnego, sprzętu nawigacyjnego.
- ▶ Powiększanie bazy wiedzy o bezpieczeństwie – dzięki m.in. współpracy z Fundacją GOPR.

Cele projektu MCETS

- ▶ promocja programu Polski Bon Turystyczny,
- ▶ poznawanie kraju, jego środowiska przyrodniczego, tradycji, zabytków kultury i historii,
- ▶ poszerzanie wiedzy z różnych dziedzin życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego,

- ▶ upowszechnianie wśród dzieci i młodzieży zasad ochrony środowiska naturalnego oraz umiejętności korzystania z naturalnych zasobów przyrody,
- ▶ poprawa kondycji zdrowotnej oraz sprawności fizycznej,
- ▶ upowszechnianie form aktywnego wypoczynku.

Mobilne Centrum Edukacji Turystyczna Szkoła – Edycja 2021

- ▶ 288 m² atrakcji,
- ▶ 5 interaktywnych stref,
- ▶ 20 nowoczesnych i różnorodnych atrakcji,
- ▶ współpraca z 9 regionalnymi organizacjami turystycznymi oraz GOPR,
- ▶ 23 miejscowości,
- ▶ 98 placówek,
- ▶ 13 584 uczestników.

Plan strefy MCETS

- ▶ Strefa – robot humanoidalny.
- ▶ Strefa real.
- ▶ Strefa stołów multimedialnych oraz tabletów.
- ▶ Strefa wirtualna rzeczywistość.
- ▶ Strefa aktywność w turystyce.
- ▶ Strefa „poczekalnia”.

Mobilne Centrum Edukacji Turystyczna Szkoła – Edycja 2022

- ▶ Ok. 450 m² atrakcji,
- ▶ 5 interaktywnych stref,

- ▶ ponad 20 nowoczesnych i różnorodnych atrakcji,
- ▶ współpraca z regionalnymi, lokalnymi organizacjami turystycznymi; Polskimi Markami Turystycznymi oraz GOPR i PTTK,
- ▶ 25 miejscowości,
- ▶ 112 placówek,
- ▶ 12 159 uczestników,

Nowe elementy w Edycji 2022

- ▶ W ramach STREFY VR – WIRTUALNA POCZTÓWKA – wizualizacja wybranych polskich atrakcji wpisanych na listę UNESCO.
- ▶ Powstanie STREFY WYPOCZYNKU – dla nabrania sił przed atrakcjami.
- ▶ Zwiększenie liczby stref partnerów – do 3.

Badania ewaluacyjne dotyczące projektu

- ▶ badanie przeprowadzone metodą CAWI na próbie 136 respondentów w grudniu 2021 r.
- ▶ Cel: ocena atrakcyjności i przydatności poszczególnych elementów strefy MCETS dla uczniów i nauczycieli.
- ▶ 91% pedagogów było w wysokim stopniu usatysfakcjonowanych z wizyty, a 97% z badanych uznało, że wizyta była przydatna pod względem edukacyjnym.
- ▶ Co drugi badany (52,9%) wysoko ocenił prawdopodobieństwo wzrostu zainteresowania turystyką w rodzinach uczestników MCETS.

Projekt MCETS – element promocji programu Polski Bon Turystyczny. Stan realizacji PBT (październik 2022)

Bon turystyczny w liczbach:

- 4,4 mln bonów wygenerowanych w PUE ZUS,
- 6,2 mln liczba dzieci (bony aktywne),
- 3,8 mln aktywowanych bonów,
- łączna wartość płatności zrealizowanych za pomocą polskiego bonu turystycznego 2,9 mld zł.

BAZA WIEDZY O PROJEKCIE

<https://www.facebook.com/TurystycznaSzkoła>

<https://www.instagram.com/turystycznaszkoła/>

https://www.tiktok.com/@turystyczna_szkoła

<https://turystycznaszkoła.gov.pl/mobilne-centrum-edukacji/>

Aktywizacja turystyczna osób niepełnosprawnych poprzez orienteering

Adam Stalka, Agata Ludwiczak, Katarzyna Franczyk

Aktywizacja turystyczna osób niepełnosprawnych jest niezwykle istotna, gdyż stanowi jedną z form rehabilitacji fizycznej, psychicznej jak również daje możliwość integracji społecznej (Popiel, 2015). Często jednak jej uprawianie jest utrudnione przez szereg czynników. Wśród nich wymienia się głównie: problemy ze stanem zdrowia, brak środków finansowych, trudności przy organizowaniu wyjazdów – jak również brak dostosowanych ofert, czy też ogólny brak akceptacji (www.gov.pl – dostęp grudzień 2022 r.). Istnieje wiele typów turystyki, które pozwalają na obejście, bądź zniwelowanie oddziaływania tych czynników. Jednym z takich sposobów może być aktywizacja turystyczna osób niepełnosprawnych poprzez „Orienteering”.

Orienteering nie posiada swojej „książkowej” definicji jednak należy go rozumieć jako szereg celowych aktywności, gdzie na podstawie informacji topograficznej – należy osiągnąć założony cel. Stanowi on aktywność na pograniczu turystyki i sportu. Same sposoby (dyscypliny) w jaki można go uprawiać pozwalają na ukierunkowanie się na interesujące nas sportowe, bądź turystyczne aspekty. Głównie kojarzony z najpopularniejszymi sportowymi dyscyplinami takimi jak: bieg na orientację, rajdy przygodowe czy rogaining. Szczególnie w Polsce jednak rozwinął on w sobie aspekt turystyczny i dlatego to w naszym kraju uprawiamy turystyczne imprezy na orientację (InO), wśród których wyróżnia się m.in. typowo krajoznawcze turystyczno-rekreacyjne imprezy na orientację (TRInO), a dominującą rolę w ich promocji ma Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Popularnością cieszy się również geocaching, a coraz więcej miejscowości stawia na tzw. „questy”. Sposobów uprawiania orienteeringu jak widać można wyróżnić pokaźną liczbę i ciężko znaleźć osobę, która nie miała z nim nic wspólnego – przecież kto z nas nigdy nie bawił się w podchody?

Wszystkie przytoczone wcześniej sposoby uprawiania orienteeringu wydają się jednak zmuszać do sporej aktywności i sprawności

fizycznej, co mogłoby wykluczać niepełnosprawnych. Wszak ciężko sobie wyobrazić osobę poruszającą się na wózku inwalidzkim, która przekracza rwący górski potok w celu dotarcia do punktu kontrolnego. Oczywiście istnieją możliwości dostosowania przeważającej części dyscyplin do potrzeb osób niepełnosprawnych np. poprzez wytyczenie tras tylko w obrębie dróg. Dyscypliny te wtedy jednak tracą swój charakter i tak przygotowana aktywność stanowi tylko pewnego rodzaju substytut. Wychodząc naprzeciw potrzebom osób niepełnosprawnych, wyróżnia się jedną dyscyplinę, która jest wprost dla nich dedykowana – orientację precyzyjną (OP). W odróżnieniu od innych dyscyplin, uczestnicy pokonują trasy tylko i wyłącznie po drogach czy leśnych ścieżkach, po których mają możliwość poruszać się osoby niepełnosprawne. Podobnie jak w innych odmianach orienteringu uczestnicy na podstawie mapy (informacji topograficznej) mają określić poprawną lokalizację flagi umieszczonej w terenie (osiągnąć założony cel).

Orientacja precyzyjna daje doskonałą możliwość ogólnej aktywizacji jak i aktywizacji turystycznej osób niepełnosprawnych. Podstawowym elementem aktywizacji turystycznej jest tu konieczność opuszczenia miejsca zamieszkania i podróż do miejsc przeprowadzania zawodów. Daje to możliwość odwiedzenia wielu lokalizacji, które w codziennym życiu nie stanowiłyby celu podróży. Specyfika orienteringu wymusza na organizatorach ciągłą zmianę aren rozgrywania zawodów, dzięki czemu uczestnicy są w stanie odwiedzić niezliczoną ilość miejsc. Orientacja precyzyjna jest również doskonałą formą rehabilitacji zarówno fizycznej jak i psychicznej zawodnika. Daje możliwość integracji i poczucia akceptacji, gdyż nie stosuje się w niej

podziałów ze względu na poziom niepełnosprawności zawodnika, a nawet ze względu na płeć czy wiek.

Orienteering, czyli inaczej orientacja sportowa lub bieg na orientację jest znakomitą formą aktywizacji turystycznej osób niepełnosprawnych. Polega na szeregu celowych aktywności, podczas których uczestnik na podstawie informacji topograficznej, osiąga wyznaczone cele.

Wiele osób nie podejmuje aktywności fizycznej, ten problem dotyczy zwłaszcza osoby niepełnosprawne, jedną z form ich aktywizacji fizycznej i społecznej jest orienteering.

Na aktywność turystyczną wpływa wiele czynników, są wśród nich bariery i działania ułatwiające.

Bariery:

- ▶ stan zdrowia,
- ▶ finanse,
- ▶ trudności w organizacji wyjazdów,
- ▶ obawy przed podróżowaniem,
- ▶ brak akceptacji,
- ▶ brak dostosowanych ofert,
- ▶ niedostosowanie środków transportu,
- ▶ bariery architektoniczne,
- ▶ brak zainteresowania podróżą,
- ▶ brak informacji o dostosowaniu oferty do osób niepełnosprawnych.

Działania ułatwiające:

- ▶ większa akceptacja,
- ▶ większe dofinansowanie,
- ▶ lepsza informacja,
- ▶ dostosowanie ofert,
- ▶ dostosowanie środków transportu i przestrzeni publicznej,
- ▶ więcej ofert,
- ▶ większe dochody,
- ▶ wykwalifikowany personel,
- ▶ posiadanie towarzysza podróży.

W 2022 roku zorganizowano wiele imprez orienteeringu, w których brały udział osoby niepełnosprawne. Poniżej wykaz imprez:

- Mistrzostwa Mazowsza w Orientacji Precyzyjnej Beniaminów gm. Nieporęt, 9 kwietnia 2022.
- Mistrzostwa Śląska w Orientacji Precyzyjnej Mikołów, Ogród Botaniczny, 21-23 maja 2022.

- FinTrailO 2022 Karkkila, Helsinki, Espoo, Vihti, 21-23 maja 2022.
- Mistrzostwa Europy w Orientacji Precyzyjnej Kisakallio, Luukkaa, Veikkola, Oittaa, 25-29 maja 2022.
- PreWTOC 2022 Sosnová, Jestřebí, 25-26 czerwca 2022.
- Wawel Cup Kamieniołom Warszawski, 9 lipca 2022.
- PreWTOC TrailO Adventure Cieplce, Jelenia Góra, 16-17 lipca 2022.
- Mistrzostwa Świata w Orientacji Precyzyjnej Jelenia Góra, Borowice, Przesieka, Ogród Siruwia, Jagniatków, 19-23 lipca.
- Mistrzostwa Polski w Orientacji Precyzyjnej Bytom – Park Grota, Kamieniołomy Lazarówka i Blachówka, Suchogórski Labirynt Skalny 26-28 sierpnia 2022.

Uczestnikom orientingu przyświeca maksyma Hipokratesa:

Jeśli jesteś w złym nastroju, idź na spacer.

Jeśli nadal jesteś w złym nastroju,

idź na drugi spacer.

Stowarzyszenie Rozwoju orientingu kontakt:

Orienteering.klub@gmail.com

Fb: orienteering.klu

- Popiel M., 2015: Odpowiedzialna oraz zrównoważona turystyka szansą na aktywizację osób niepełnosprawnych, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- <https://www.gov.pl/attachment/361bc926-e381-4214-9cb7-c5a40cfa8a0d> – dostęp grudzień 2022 r.

Turystyczna i rekreacyjna działalność ZHP w środowisku dzieci i młodzieży z niepełnosprawnościami na przykładzie drużyn „Nieprzetartego szlaku”

Justyna Cieślik

„Misją ZHP jest wychowywanie młodego człowieka, czyli wspieranie go we wszechstronnym rozwoju i kształtowaniu charakteru przez stawianie wyzwań.”

Projekt „Nieprzetarty szlak”

Cele Nieprzetartego Szlaku:

- ▶ przygotowanie dzieci i młodzieży do życia w społeczeństwie, pomimo dotychczasowej izolacji,
- ▶ podnoszenie sprawności fizycznej,
- ▶ pokonywanie barier, poczucie własnej wartości.
- ▶ przygotowanie dzieci i młodzieży do życia w społeczeństwie, pomimo dotychczasowej izolacji,

Harcerska Akcja Letnia

Fot. J. Cieślik

- ▶ podnoszenie sprawności fizycznej,
- ▶ pokonywanie barier,
- ▶ poczucie własnej wartości.

Miejsce działania Drużyn Nieprzetartego Szlaku:

- ▶ szkoły specjalne,
- ▶ ośrodki wychowawcze,
- ▶ szpitale,
- ▶ domy dziecka, zakłady wychowawcze oraz poprawcze.

Członkowie drużyn Nieprzetartego Szlaku to dzieci i młodzież z różnego rodzaju niepełnosprawnościami:

- ▶ umysłową,
- ▶ wzrokową,
- ▶ słuchową,
- ▶ ruchową.

Referaty Nieprzetartego Szlaku

W chorągwiach powstały specjalne oddziały określone mianem referatów, których celem jest wsparcie i pomoc w prowadzeniu drużyn specjalnych. Referaty organizują różnego rodzaju aktywności dla młodzieży niepełnosprawnej, rajdy, olimpiady, biwaki czy festiwale, pozwalające sprawdzić się harcerzom w różnych sytuacjach.

Formy turystyki organizowane przez ZHP:

- ▶ gry terenowe,
- ▶ wycieczki,
- ▶ zwiady,
- ▶ złazy,
- ▶ zloty,
- ▶ biwaki,
- ▶ harcerski bieg terenowy,
- ▶ kolonia zachowa,
- ▶ HAL i HAZ.

Questy – wyprawy odkrywców po zdrowie i skarby lokalnego dziedzictwa

Krzysztof Florys

Questy to turystyczno-edukacyjne gry terenowe, polegające na poszukiwaniu ukrytego w terenie skarbu (pamiątkowej pieczęci), które nie wymagają obsługi ani znakowania w terenie – do zabawy wystarczy ulotka lub aplikacja mobilna „Questy – Wyprawy Odkrywców” z zagadkami wplecionymi w wierszowany tekst, który prowadzi i zarazem opowiada ciekawostki historyczne, przyrodnicze czy kulturowe o danym miejscu. Największa obecnie sieć questów (ponad 700 tras w całym kraju) funkcjonuje w ramach programu „Questy – Wyprawy Odkrywców” (www.questy.org.pl), realizowanego w partnerstwie przez Fundację Mapa Pasji i Fundację Calamita. Questy są tworzone głównie metodą warsztatową, to jest przy zaangażowaniu lokalnych społeczności, które wspólnie wybierają tematykę questu, jego przebieg, tworzą teksty, rysunki i skarb (pieczęć questu), stając się w ten sposób naturalnymi ambasadorami i promotorami gry w swoim środowisku i na zewnątrz.

Questy – Wyprawy Odkrywców jako oferta turystyczno-edukacyjna są adresowane do:

- ▶ turystów i gości danej miejscowości,
- ▶ grup szkolnych, rodzin z dziećmi,
- ▶ mieszkańców regionu (by lepiej poznali własną „małą ojczyznę“).

Gotowe questy stają się narzędziem rozwoju i integracji lokalnej społeczności, ponieważ aktywizują jej członków do działań związanych z poszukiwaniem oraz ciekawym wykorzystaniem miejscowych atrakcji, elementów dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Questy są całkowicie bezpłatne dla odbiorców, których jest obecnie kilkadziesiąt tysięcy (ok. 20 tys. kont zarejestrowanych na questy.org.pl). W coraz liczniejszej społeczności „odkrywców” są rodziny

z dziećmi, seniorzy i spora rzesza dorosłych, dla których ta forma turystyki jest bardzo atrakcyjna. Trasy można przemierzać zarówno z ulotką – kartą wyprawy, jak i z aplikacją mobilną. Aplikacja funkcjonuje w dwóch systemach: Android oraz iOS i wykorzystuje system GPS do lokalizacji użytkownika, uruchamiając w jego urządzeniu odpowiedni tekst questu w kolejnych miejscach trasy. Zdecydowana większość questów funkcjonuje na obszarach wiejskich lub w małych miastach, często zupełnie nieznanymi na turystycznej mapie Polski. Użytkownicy mogą także zdobywać questowe odznaki (ogólnopolską odznakę PTTK „Questy – Wyprawy Odkrywców” i odznaki regionalne) – łącznie w ciągu 3 lat przyznanych zostało już ponad 4 tys. różnych odznak.

Rola mediów społecznościowych w aktywizacji osób niepełnosprawnych poprzez turystykę

Łukasz Hećman

Media społecznościowe odgrywają jedną z największych ról we współczesnym świecie, kreując styl życia i zachowania. Definicja określa je jako „grupę bazujących na internetowych rozwiązaniach aplikacji, które opierają się na ideologicznych i technologicznych podstawach Web 2.0 i które umożliwiają tworzenie i wymianę wygenerowanych przez użytkowników treści”.

Istotne cechy social media

- ▶ szybkość przekazu
- ▶ interaktywność z odbiorcami
- ▶ łatwość dostępu

Przykłady mediów Społecznościowych

- ▶ TripAdvisor
- ▶ Instagram

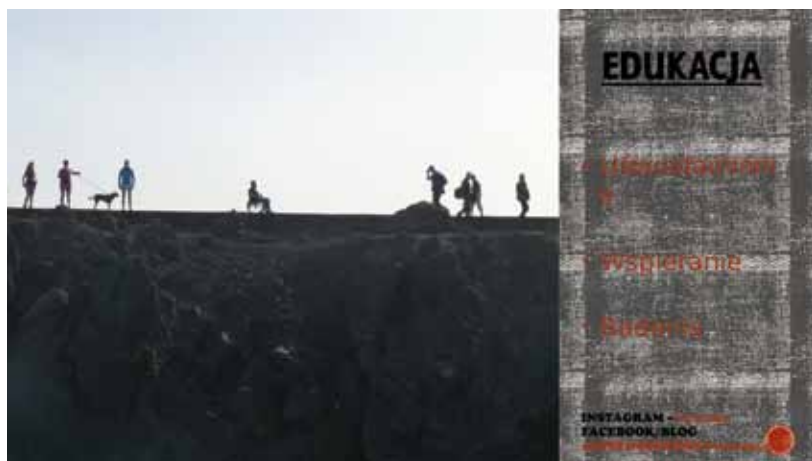
- ▶ Facebook
- ▶ LinkedIn
- ▶ Wordpress
- ▶ TikTok
- ▶ YouTube
- ▶ Filmweb
- ▶ Reddit

Główne zalety uprawiania turystyki przez osoby z niepełnosprawnością (OzN)

- ▶ poprawia kondycję fizyczną i psychiczną;
- ▶ pozwala uczestniczyć w życiu społecznym, w tym nawiązywać i podtrzymywać stosunki towarzyskie;
- ▶ pozwala realizować pasje poznawcze, poszerzać wiedzę i horyzonty;
- ▶ jest źródłem satysfakcji z przełamywania własnych ograniczeń;
- ▶ uczy samodzielności, kształtuje charakter i podnosi samoocenę.

Sposoby docierania do OzN i zachęcania ich do uprawiania turystyki

- ▶ Publikowanie treści w social media to idealna metoda do osiągnięcia celu w postaci aktywizacji OzN:
 - daje szerokie grono odbiorców, jednocześnie przy szybkim, łatwym i relatywnie tanim dostępie do treści;
- ▶ Turystyka daje natomiast szerokie pole do stworzenia ciekawego i barwnego *contentu*, który jest niezbędny do zainteresowania

i przyciągnięcia na dłużej odbiorcy, w tym przypadku osoby z niepełnosprawnością.

Motywacja

Zmiana trybu myślenia na:

- ▶ „chcę”
- ▶ „mogę”
- ▶ „dam radę”

Informacja

Social media jako:

- ▶ internetowy przewodnik
- ▶ źródło turystycznych inspiracji
- ▶ praktyczny poradnik

Edukacja

- ▶ Uświadamianie
- ▶ Wspieranie
- ▶ Badania

INSTAGRAM – dr Luka
FACEBOOK/BLOG
niePEŁNOSPRAWNYturysta.pl

Projekt standaryzacji oznakowania szlaków turystycznych dla osób o specjalnych potrzebach

Natalia Figiel,
Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie

Aktualnie PTTK administruje ponad 50 tys. km szlaków pieszych. Wszystkie zasady oznakowania szlaków turystycznych PTTK są zawarte w „Instrukcji znakowania szlaków turystycznych PTTK”.

W ramach prowadzonych przez PTTK działań, organizacja kieruje się ideą dostępności równego traktowania, stosując racjonalne usprawnienia. Dlatego też do oznakowania szlaków włącza się nowe Logo dostępności ONZ.

Do oznakowania w terenie szlaków o autoryzowanej dostępności proponuje się wykorzystanie kolor błękitnego.

Znaki szlaków, w których elementy białe są zastąpione jasnym błękitem(z wyłączeniem tablic informacyjnych – na tych tablicach umieszcza się znak dostępności).

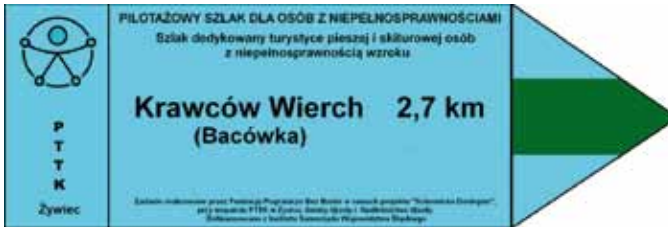
Standaryzacja ma dotyczyć dwóch głównych aspektów szlaku turystycznego:

- warunków fizyczno-geograficznych (uciążliwość szlaku)
- racjonalnych dostosowań antropogenicznych – dotyczących zarówno infrastruktury jak również bezpośredniego wsparcia społecznego w pokonywaniu barier przestrzeni turystycznej

Dodatkowa proponowana jest informacja literowa. Będzie ona wskazywać „wyzwania” – uwarunkowania:

1. fizyczne (uksztalowanie terenu)
2. infrastrukturę turystyczną (lub jej brak na trasie)
3. sugerowane racjonalne wsparcie osobowe lub techniczne (np. umożliwiające pokonanie trasy na wózku) w każdej kategorii w trójstopniowej skali natężenia:
 - A. bariera nieznaczna,
 - B. bariera umiarkowana
 - C. bariera znaczna.

Przykłady strzałek i znaków podstawowych:

znak podstawowy, prostokątny 90 × 150 mm

Dostępność – podstawowa zasada organizowania przestrzeni publicznej

Tomasz Włodarski

Małopolska Kultura Wrażliwa

Małopolska Kultura Wrażliwa to program strategiczny realizowany przez Małopolski Instytut Kultury w Krakowie, a zainicjowany przez Zarząd Województwa Małopolskiego i współrealizowany przez Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego.

Naszą refleksję nad dostępnością instytucji kultury i przestrzeni publicznej rozpoczęliśmy już w 2016 roku. Od sześciu lat zbieramy zatem doświadczenia, aktywnie włączając organizacje społeczne do realizowanych przez nas działań.

Przygotowaliśmy wiele materiałów dotyczących udostępniania przestrzeni publicznej osobom ze szczególnymi potrzebami. Można je znaleźć na naszej stronie internetowej: www.kulturawrazliwa.pl or www.mik.krakow.pl (dział „publikacje” oraz „szkolenia”)

Dlaczego mówimy o dostępności?

Nie ma jednej prostej definicji dostępności. Jej zrozumienia musimy szukać w dostępnych dokumentach. Kluczowym jest Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych (Dz.U. 2012 pozycja 1169 – dalej jako Konwencja). Do niej wprost odwołują się ustawy: ustawa o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. 2019 pozycja 1696 – dalej jako UZD) oraz ustawa o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (Dz.U. 2019 pozycja 848 – dalej jako UDC).

Jednak motywem, dla którego „robimy” dostępność, nie jest realizacja obowiązku ustawowego. Staramy się budzić wrażliwość, empatię na potrzeby drugiego człowieka. Ponieważ celem dostępności nie jest realizacja ustawy, ale umożliwienie drugiej osobie uczestnictwa w organizowanym przez nas działaniu, a nawet, współtworzenie go z nami.

Czym jest dostępność?

W Konwencji znajdziemy informację, że osoby i podmioty odpowiedzialne za przestrzeń powszechnie dostępną, mają obowiązek umożliwić osobom z niepełnosprawnościami „samodzielne funkcjonowanie i pełny udział we wszystkich sferach życia [...] na zasadzie równości z innymi osobami” (por. art. 9 Konwencji).

Można zatem powiedzieć, że dostępność to możliwość korzystania z przestrzeni publicznej, oferowanych w niej usług w sposób niezależny, samodzielny, na równi z innymi osobami.

Dostępność realizuje się poprzez *projektowanie uniwersalne*, czyli takie planowanie usług czy oferty, by od samego początku i w pełni była ona dostępna dla jak najszerszego grona korzystających. Najczęściej to rozwiązanie stosuje się do planowanych działań. Można też udostępniać usługi czy oferty poprzez *racjonalne usprawnienie*, dzięki któremu dostosujemy jakiś fragment istniejącej oferty lub usługi. Ciągłe jednak to rozwiązanie musi zapewniać samodzielne i na równi z innymi osobami korzystanie z tej usługi czy oferty (por. art 2 Konwencji).

Natomiast, gdy nie możemy zapewnić dostępności, należy zastosować dostęp alternatywny. Nie jest to dostęp „samodzielny i na równi z innymi osobami”. Jest to rozwiązanie jednorazowe i realizowane dzięki wykorzystaniu dodatkowych narzędzi, asysty osoby czy zmianom organizacyjnym (por. art 7 UZD).

Należy też pamiętać o języku, który używamy w przestrzeni publicznej. Czy jest to język, który traktuje podmiotowo **osoby z niepełnosprawnościami**. UZD wprowadza termin **osoby ze szczególnymi**

potrzebami. Jak to rozumieć? Jest to termin pojemny, który zachęca, by zwracać uwagę **na różne potrzeby osób** korzystających z oferowanych przez nas usług czy towarów.

Realizowanie dostępności w przestrzeni publicznej

W programie Małopolska Kultura Wrażliwa wypracowaliśmy model wdrażania dostępności. Najpierw należy zadbać o **wrażliwość i wyobraźnię** swoją i naszych pracowników. To dzięki niej łatwiej będzie nam wczuć się w potrzeby osób korzystających z naszej oferty.

Konieczne należy gromadzić **wiedzę o różnych sposobach realizowania dostępności.** Jest to ogromny obszar i ogromnie zróżnicowany. Przekracza nasze stereotypowe patrzenie na osoby z niepełnosprawnościami, jako na osoby poruszające się na wózku. Dobrą praktyką jest wyznaczenie koordynatora dostępności (jest to obowiązek dla organów władzy publicznej – art 14. UZD). Ze względu jednak na rozległość tematu, należy angażować w realizowanie dostępności całe zespoły. Od osób tworzących ofertę, do osób zajmujących się finansami czy ostatecznie, zarządzających naszymi instytucjami, podmiotami.

Na koniec, należy celowo działać na rzecz środowiska osób ze szczególnymi potrzebami. W naszym społeczeństwie nie mamy dobrze zaplanowanych polityk społecznych w tym zakresie. Dlatego każde współdziałanie z organizacjami pozarządowymi, działającymi na rzecz osób z niepełnosprawnościami i włączanie ich w planowanie i realizowanie naszych działań ma ogromne znaczenie dla edukowania naszego społeczeństwa w tym zakresie. Bliska współpraca ze środowiskiem osób z niepełnosprawnościami, pozwoli nam także na konsultowanie naszych pomysłów i narzędzi, którymi chcemy udostępniać nasze działania.

Czy realizowanie dostępności jest trudne?

Spontanicznie narzuca nam się odpowiedź, że tak. Jest trudno, w kontekście kosztów, nakładów pracy, olbrzymiego obszaru działania.

Jednak, należy pamiętać, że dostępności nie zrobimy od razu dla wszystkich. Należy ją zaplanować i realizować krok po kroku. Z każdym małym wydarzeniem będziemy zdobyć doświadczenie, kontakty, które wykorzystamy w dalszej pracy.

Nie musimy zaczynać od w pełni dostępnego koncertu czy innego wydarzenia. Ale dostępnością będzie już powiększona czcionka cennika naszych usług czy informacji w recepcji. To dostępna i klarowna informacja na stronie internetowej. Informacja, która powie nie tylko

o tym, co udostępniamy, ale także o tym, co nie jest dostępne. W ten sposób, osoba korzystająca z naszej oferty czy usługi będzie budowała poczucie swojego bezpieczeństwa już w domu. Dzięki temu także, zwiększamy prawdopodobieństwo, że weźmie ona udział w wydarzeniu i skorzysta z naszej oferty.

Znacznie łatwiej realizuje się dostępność, gdy ją zaplanujemy. Wdrożymy procesy zarządcze, które utrwalały myślenie o dostępności naszych działań. Może to być na przykład kolumna na wydatki związane z dostępnością w naszym budżecie.

Nie zapominajmy też, że jeśli planujemy nasze działania z myślą o potrzebach naszych odbiorców – dostępność jest naturalnie wpisana w ten proces. Nawet jeśli ponosimy koszty narzędzi służących dostępności, mogą one służyć szerszej publiczności. Na przykład odczytana głośno audiodeskrypcja budynków czy obiektów, podczas spaceru po zabytkowym mieście czy terenie, pozwoli wszystkim na pogłębienie doświadczenia zwiedzania i rozłoży koszt audiodeskrypcji na większą liczbę zwiedzających.

Od czego zacząć?

Pierwszym krokiem jest odwaga zmierzenia się z tematem. Wyjście poza schemat postępowania. Wyobrażenie sobie potrzeb osób, które mogą skorzystać z naszych usług czy oferty. Zderzenie wyobrażeń z rzeczywistością czyli po prostu rozmowa z zainteresowanymi grupami.

Ważne jest też planowanie. Najlepiej według metody „małych kroków”. Zdobywanie doświadczeń i budowanie na nich. Przygotowanie planu realizowania dostępności – nie tylko architektonicznych inwestycji. Ważna jest świadomość procesu realizowania dostępności, także ze względu na wymogi ustawy, która wprowadzając obowiązek dopuszcza stopniową realizację, jeśli nie możemy czegoś zrobić ze względów prawnych, technicznych bądź finansowych (dostępność cyfrowa).

Kluczowym elementem jest także informowanie publiczne o tym co udostępniamy, a nad czym jeszcze pracujemy. Otwartość na innych zawsze zaczyna się od otwartości na siebie, na to, co jeszcze jest dla nas wyzwaniem.

W programie Małopolska Kultura Wrażliwa zaczęliśmy od prostej myśli, że dostępność to strategia rozwoju publiczności w instytucjach kultury. Nie jest to zatem obcy dla nas proces, ale codzienna troska o odbiorców naszych działań.

Podsumowanie

W dniu 21 października 2022 roku odbył się na terenie obiektów Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie Kongres *Turystyka społeczna a jakość życia*. Organizatorem wydarzenia był Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, a partnerami strategicznymi Województwo Małopolskie oraz Wydział Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie. We współczesnym, zglobalizowanym świecie, gdzie turystyka staje się stylem życia i nieodłącznym komponentem funkcjonowania człowieka, coraz częściej dostrzega się jej znaczenie dla środowisk zaniedbanych finansowo, wykluczonych ze względu na wiek lub zdrowie oraz dla osób z niepełnosprawnościami. Dlatego turystyka, to nie tylko wielki biznes, ale również misja, konieczność i ważny element zagospodarowania czasu wolnego osób mających trudności z pokonaniem barier, umożliwiających normalne funkcjonowanie w społeczeństwie. Taka tematyka dominowała podczas wystąpień kongresowych. Prelegenci koncentrowali się na zagadnieniach turystyki społecznej i wskazywali na środowiska uczestniczące w turystyce w kontekście jakości życia.

Ogromną wartością dla przedsiębiorców turystycznych oraz organizacji, fundacji i stowarzyszeń zajmujących się turystyką seniorów, osób z niepełnosprawnościami, dzieci i młodzieży są spotkania, kongresy i sympozja, podczas których dochodzi do wymiany poglądów, budowania wspólnych strategii, realizowania pomysłów, rozstrzygnięcia kwestii wątpliwych w omawianym zakresie. Tego typu konferencje, kongresy, spotkania ludzi nauki i branży mają szczególną wartość i należy je cyklicznie realizować. Dobrym przykładem jest wspomniany kongres, który odbył się na AWF-ie w Krakowie.

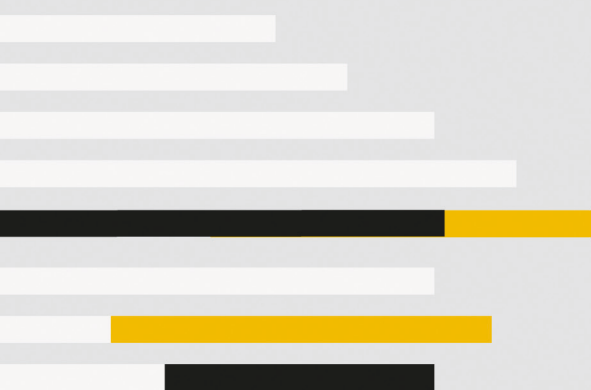
Promocja spotkań, wymiany myśli na poziomie naukowym oraz praktycznym umożliwi częstsze i zakrojone na szerszą skalę, może również międzynarodową, eksplanowanie zjawisk turystyki społecznej, szczególnie obecnie w szybko zmieniającym się świecie. Warto tego typu kongresy organizować. Spektrum zaprezentowanych w monografii rozdziałów naukowych pokazuje jak wnikliwe mogą być badania

i analizy, jak wielu środowisk dotyczą. Przewodnik dobrych praktyk jest z kolei znakomitą wskazówką dla branży turystycznej i organizacji skupiających uwagę na uczestnikach turystyki społecznej. Różnorodność tematów i zainteresowań Autorów niezbieżnie pokazuje, że podjęty temat będzie wymagał dalszych pogłębionych eksploracji. Każde z kolejnych spotkań powinno mieć również charakter komparatywny, wartościujący i porównawczy. Między innymi na poziomie wymiany poglądów, ich opracowania w formie monografii lub doniesień naukowych możliwe jest poprawienie jakości świadczonych usług dla osób stanowiących istotny segment turystyki społecznej i socjalnej.

dr hab. Paweł Różycki, prof. AWF

Dr hab. Paweł Różycki, prof. AWF – dyrektor Instytutu Turystyki na Wydziale Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie oraz nauczyciel akademicki w Katedrze Geologii Ogólnej i Geoturystyki AGH w Krakowie. Podróżnik, badacz, eksplorator, specjalizuje się w problematyce teorii turystyki. Autor i współautor książek i podręczników akademickich oraz ponad stu artykułów naukowych i wielu popularnonaukowych z zakresu turystyki.

ORCID - 0000 - 0003 -1698 - 4262

MAŁOPOLSKA

Projekt zrealizowany przy wsparciu finansowym Województwa Małopolskiego

AKADEMIA WICHOWANIA FIZYCZNEGO
IM. BRONISŁAWA CZECHA W KRAKOWIE
WYDZIAŁ
TURYSTYKI I REKREACJI

ISBN 978-83-963906-6-0

